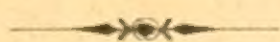
ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ЧЕТРДЕСЕТ ТРЕЋА КЊИГА

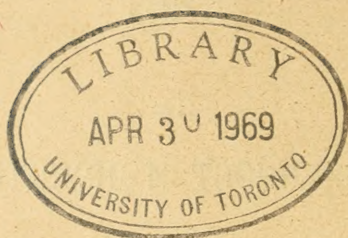
ГОДИНА ДВАНАЕСТА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.

1907.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ XLIII. КЊИГЕ

I. Белетристика

СТРАНА

Грозничаве ноћи, песма Данице Марковић 3
Ватре спасења, песма Симе Пандуровића 5
Ускрс, песма Ив. М. Милићевића 7
Десет година у Мавританији, с левкадскога превео С. М. 55, 167, 317
Нечиста крв, Бор. Станковића 48
* * * песма Влад. Станимировића 75
Плави, роман Марије Роћевичевне 76, 234, 348
Болесник, А. Гајгер 100
Јесен једне жене, роман Марсела Превоа 108
Резигнација, песма Симе Пандуровића 145
Без дима, песма Dis-a 146
Бодлеру, песма Душана Малушева 147
Чекање, приповетка Николе Т. Јанковића 197, 377
Басне, М. Вукасовића: Молба културног човека XX века, Савет вола, Обмана 232
† **Милорад J. Митровић**, песма Благ Нед. Кечкића 289
Salutant te morituri!... песма Ив. М. Милићевића 290
У мајској ноћи, песма Николе М. Поповића 291
Бол и стид, песма Dis-a 292

II. Научне и политичке расправе

Двадесет година политичке борбе на Приморју (1880—1900), од Д-р Александра Митровића 8, 147, 193
Брак и правосуђе, Д-р Чеда Митровић 38, 180
Реформа изборног права у Аустрији, од Д-р Драгољуба М. Павловића 55, 208
Београд у служби туђину, Ж. О. Дачић 326

III. Књижевност

Књижевне првине J. С. Поповића, од Драг. Костића 92

IV. Уметност

Рафаел, од Д-р Бож. С. Николајевића 102
Манастир Манасија поводом петстогодишњице, од Д-р Бож. С. Николајевића 347

V. Хроника

Позоришна:
Ана Карењина; по роману Л. Толстоја написао Е. Гиро, од Бранка Лазаревића 116
Смрт Мајке Југовића, драмска пјесма у три пјевања, од Иве Војновића, од Александра Митровића 261
* * * од F. 408

Научна:
Антропофитеја, од Д-р Александра Митровића 116

VI. Критика и библиографија

Један јубилеј, (Cesare Lombroso), од Д-р Александра Митровића 132
Размишљања, од Стевана Ј. Радосављевића — Бдина; реферат Петра Нешића 278
Ромео и Јулија, од Виљема Шекспира, превео с енглеског Лаза Костић, од Д-р Свет. Стефановића 413

VII. Белешке

Књижевност 139, 283, 425
Наука 140, 285
Друштва 142, 287
Листови 288, 426
Читуља 429

VIII. Некролог

† **Милорад Ј. Митровић**, од Бран. Ђ. Нушића 258

ДЕЛО

КЊИГА 43. Април, 1907. год. СВЕСКА 1.

ГРОЗНИЧАВЕ НОЋИ

— из нештампаних „ТРЕНУТАКА“ —

Сву ноћ се о мене отимале страсти!
Док фијуком ветар гоњаше духове,
Као да у мрачне поноре ме зове
Глас демона. Разум немађаше власти
Над сликама дивљим што ствара осама,
Нити жеђа беше безумним жељама.

Преко опустелих поља и брегова
Месечину мртву ветар је титрао;
И к'о одјек боних фантастичних снова
Уздах се из груди мојих у ноћ крао.
Нигде једног зрачка да души посветли,
А већ ено зору објављују петли.

Но кроз капке тешке светлост не продире;
У јецање моји уздаси прелазе;
Море искушења све шире и шире
А обале нигде, нити има стазе
На пучини; и кад ветар капке хуком
Затресе, душа се одазове јауком...

О много је ноћи прохујало тако,
И јутро суморно стизало досадно,
Па дан протицао бесплодно и јадно,
И опет из тиха подмукло и лако
Вече спуштало се, глухо, издалека,
Као паук што у мрежи жртву чека

Вребала је поноћ у пустој самоћи,
Притајеном снагом наслућених сласти,
Мој триумф високи савладаних страсти,
И стизала буре удвојеном моћи.
Копнела је младост у те жарке часе
И животом штурим судба титрала се.

Док протичу дани неповратном снагом,
Немилосном стопом време док све гази,
Без познања стремим крајње мете стази;
Остаје толико у животу нагом:
Под капцима врелим замућено око
И жуд заривена у грудма дубоко.

Ресник, новембар 1903.

Даница Марковић

ВАТРЕ СПАСЕЊА

Ватре спасења у даљини букте
У свести мојој. Кроз ноћ црну лете
Гвоздена кола. Задихано хукте.
Промичу брзо мутне силуете.
Прејурили смо поља, виадукте,
Шуме и реке. А ноћ нема плете
Свилену мрежу сећања и сете.

Са жељом да се никада не вратим
У места где сам младост своју прово,
С гнушањем, болом, у часима датим
За љубав, ја сам смешан комплот ково
У друштву страсти и гнева, да скратим
Спомена старих васкрснуће ново,
А себи јадно испаштање ово.

Младости повест ипак се испреда,
Кад пролети џбун и старо дрво које.
Позната стаза, вијугава, бледа,
И драга места што жалосна стоје,
И успомене расуте без реда.
Радости, туге спомени се роје
Везани за та места и за моје

Биће. У тесном, загушном вагону
Дремају... Нека одвратност се буди.
Уз нове туге симфонију бону,

Спрам сапутника мојих... Ови људи,
Као мртваца гомила, у зону
Жељене среће прате ме. И груди
Надимају се, траже ноћне студи,

Свежине. Јурнух напоље, пун јада.
Варница маса из локомотиве
Пролеће. Чађ и дим на лице пада,
Као на душу. У даљине сиве
Губе се мисли без наде и склада;
А мртве наде неће да оживе,
Ко ни век златан пропале Ниниве.

Сима Пандуровић

УСКРС

Заједно ми смо на погребу били,
Погребна песма — смех је био звонки,
Весела пратња: пролеће и наде,
Поклич љубавни срдачни и громки.

Весело тада сарани смо тугу,
Сумњу са њоме и све боле наше.
Са гроба тога на веселу даћу —
На пир љубавни — будућност нас зваше...

Ах, видиш сада где се гробље буди,
Видиш ли сени где из гроба ничу,
Чујеш ли како смех се језив ори?...
„Ускрс је!... Ускрс!..." мртвим гласом вичу...

Ив. М. Милићевић

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ НА ПРИМОРЈУ

(1880—1900 год.)

VII

Почетак низбрдице

Половином јануара 1891. распуштен је посланички дом царевинског вијећа у Бечу. Распуштен је ненадно, јер је морао трајати до љета. Тада би тек прошао законом одређени рок за нове изборе: шест година. Није било унутрашњих, парламентарних, разлога за тај распуст. Бечке владе, и ако никада нијесу биле парламентарне, знале су увијек — са врло малим изузецима — наћи у посланичком дому већину, која би их слијепо и покорно слушала. Тадашња бечка влада имала је своју већину. У посланичком дому није дошло ни до каквог сукоба између те већине и владе. Пошљедње сједнице прошле су мирно. Већина је влади гласовала привремени предрачун. Била би јој гласовала и стални предрачун са цијелу годину. Разлога распуста требало је тражити ван посланичког дома. Главни су били: борба Чеха, старих и младих, међу собом и против Нијемаца у Чешкој, Моравској и Шлеској, па онда борба Италијана и Нијемаца у Тиролу. Та борба почела је продирати и кроз зидове посланичког дома. Да у посланичком дому не буде много бруке, влада га је распустила. Од нових избора надала се, да ће имати утицаја и на борбу Чеха са Нијемцима и Италијанима са Нијемцима.

Такав распуст многе је изненадио. Изненадила их је још више владина одредба, да се избори сврше што прије. Избори на Приморју одређени су за половину марта 1891. Настала је трка по Приморју. Дотадашњи посланици, по већ утврђеном правилу, нијесу ишли међу своје бираче, да им даду рачуна о свом — нераду. Послали су своје кортеше, да раде за њих. За хрватске кандидате сама влада била је најбољи кортеш. Приморски Срби нијесу се могли надати ни у кога, до усе и у своје кљусе. Могло је ипак доћи до изборног уговора са автономашима, као и год. 1885. Срби су ипак морали бити на бијељези и спремати се за изборе. Ради тога је Српски Глас, већ у 4. бр. 1891. год., одмах по распусту посланичког дома и чим су уречени нови избори, проговорио своју прву, општу ријеч:

„Не мислимо претјецати оне, који у ово доба, пред изборима, имају први проговарати, То су људи, који су у Бечу, на царевинском вијећу, заступали Далмацију и њихове органе. Нас и нашу странку није заступао нико. Судиће им најприје њихови бирачи, а и ми ћемо, по дужности, своје мишљење казати. Нећемо прегонити, од никога нећемо тражити, што је немогућно, незаконито или неправо, него ћемо судити по правици и по истини. У томе, по нужди нашега положаја, очекујући с другијех страна и од другијех органа изјаве, какве се већ чују свуда у Аустрији, гдје политички рад није обмана, а парламентаризам шала, ми ћемо изразити једну жељу, или управ један поштени и законити захтјев. Ми желимо, да се на овијем изборима не понове саблазни године 1885.

„Изражавајући ову жељу, ми држимо, да говоримо из душе свијех поштенијех бирача у Далмацији, сваке странке и сваког политичког мишљења. Јер се људи у борби лако занесу, лако послушају глас своје страсти, или туђе пријеваре, али послије битке, кад се разаберу, осуђиваће и жалиће немиле поиљедице, ако поштено осјећају, ако им је стало до добра ове земље и свога народа.

„Нећемо говорити о поиљедњијем изборима за царевинско вијеће. Било би сувишно, јер су нам свима у памети. Доста је о томе говорено и у посланичком дому, у очи распуста. — Њемачки заступници говорили су овом приликом, да они не одобравају и не могу одобрити далматинске изборе, ради себе и ради свога интереса. Примјери су прилепчиви. Они би сматрали

својом несрећом, кад би се на изборима њиховијем догађало, што може да се догоди у Далмацији. Овако су говорили њемачки политичари и овако су писали њемачки органи у Аустрији. Далмацију сматрају земљом окуженом, у политичком погледу. Ми ваљда љубимо свој народ, као и Нијемци. Ми ваљда желимо напредак своје земље, као и Нијемци. Ако они не могу жељети, да се далматински изборни обичаји пренесу у њихове земље, не смијемо ни ми жељети, да се код нас понове.

„Ужасне су пошљедице неискрене и пријеварне и у опће политичке борбе. Оне остављају за собом трагове неморалности, какве би оставила свака друга неморална дјела, кад не би било закона и њиховијех вршилаца, који стају на пут злу, кривце казне и тако дају задовољство увријеђеном народном чуству· Видјели смо. Оно што се догађало на изборима политичкијем 1885., наставило се послије на опћинскијем, и то међу бирачима једне исте странке. Политички једномишљеници прогонили су се онако, како се не би прогонили искрени и витешки противници. Гдје пак стоје противници, једни према другијем, ту се већ средства не изабирају, као да је све допуштено. —

„Коме све то може користити и помоћи? Некоме може, али не народу. Не може ни влади. Влада не може жељети и хтјети, да мјесто закона одлучује сила и самовоља. Јер би се на тај начин поткопао њезин темељ. И влада има своју дужност, своју одговорност. Влада ја дужна пазити, да се закон поштује и извршује, да се овом и сваком приликом слободно изрази народна воља. Не тражимо милости, него правице и законитости. У то име и њој желимо, да се више не говори о далматинскијем изборима, да се више не пише у свјетској штампи о наступајућијем изборима, као што се говорило и писало о изборима године 1885.“

У броју за тим, пишући понова и изборима, Срп. Глас поручио је српским бирачима на Приморју:

„Није посао ни одвећ тежак. Сваки бирач положи свој глас и ствар је свршена. То је наше право. А у праву је и дужност, не дужност према никаквој сили, јер кад би то било, изборно право не би се тако звало, нити би закони штитили слободу избора, нити би најпосле било избора, него је то дужност према народу, дужност према себи и свом образу. И тако, кад смо положили свој глас, по својој вољи и свом увјерењу,

можемо бити задовољни, као кад учинимо какво велико дјело поштења и патриотизма. Наравно је, да се треба и промислити и договорити. Не тиче се приватног посла појединог бирача, него опћега посла народнога. Треба слоге, а слоге нема без договора, као ни договора без састанка. Јер могло би се десити и десило би се, да појединн бирач уврти једну мисао у своју главу, са најпоштенијом намјером, па забаса, јер није чуо, што мисле други. Може се и то догодити, да неко уврти своју мисао ради свога интереса и гони је до краја имајући увијек своју корист пред очима. Бива и тога, и управ тако сви народни послови пролазе, свршавају се успјехом себичњака, којијем се баш и хоће овакијех згоднијех прилика, гдје нема договора и слоге у народу.

„Дакле, бирач не смије свој глас никоме обећавати, ни даривати, него га има чувати и употребити, како треба. Ради тога, хоће се састанака и договора. Хоће се и одборā барем у већијем мјестима, који ће договорима управљати. Није ни ово тежак посао. Тако бива свуда на свијету, гдје се у народу опћи послови свршавају. Друкчије не може бити. Али, што је тако лако и просто свуда, није код нас. Договор је тежак, најтежи посао. —

„По сриједи је један необични народни задатак. Није нам до пробитака, ни до славе, али нам има бити на срцу успјех и образ. Образ ћемо сачувати, можемо и успјеха имати, ако ћемо поступати онако, како треба, како нам налаже име наше и наш програм, пред свијем свијетом истакнут. У то име можемо поновити стару српску заклетву од Косова: Ко је Србин и српскога рода, и од српске крви и кољена...“

Изборна агитација поплавила је цијело Приморје. Са хрватске стране радило се исто онако, као и године 1885. Влада је у свему помагала хрватску странку. Именици бирача били су једнаки, као и оне године. Утоци против именика одбијали су се против јасних законских одредаба. Правиле су се исте доскочице. У многим мјестима, гдје се знало да ће бити јаке борбе, Хрвати нијесу допуштали својим противницима, да прегледавају изборне именике. Влада је, да не буде јавне бруке, наредила да се морају давати на преглед изборни именици. Међутим је тајно помагала и одобравала рад оних, који то нијесу допуштали. Да агитација са хрватске стране буде још ус-

пешнија, покренут је у Дубровнику нови хрватски лист Црвена Хрватска.

Осим тога задатка, најпотребнијег у то доба, Црвена Хрватска развила је опширни програм. Окрстивши се именом, какво, по некаквој хрватској историји, иде Дубровнику и Боки Которској, она је већ у првом броју јасно казала шта хоће и која јој је намјера. Полазећи са становишта, да су Дубровник и Бока Которска чисто хрватске земље, Црвена Хрватска хтјела је да Хрватство утврди и прошири особито у тим двама крајевима. Хтјела је да Дубровник и Боку Которску, а и остале хрватске земље, Бановину, Босну и Херцеговину и сјеверну Далмацију одбрани од — Срба! Срби — по Црвеној Хрватској — „гоне своју политику ексклузивизма, друже се свуда гдје могу с туђином, на затор имена, развоја и државног уједињења Хрватске“. Главна пак тачка програма Црвене Хрватске била је: „Заговарати(!) хрватску државну мисао, бранити име и светиње хрватске у свим оним крајевима, гдје се њеком под властитим краљем старала Црвена Хрватска, то бива у свим овим јужним хрватским странама, Херцеговини с Приморјем, Дубровнику и Боки Которској“.

Хрватима бијаху мало сви њихови посланици у Бечу, многе новине, силни туђи новац, многи покровитељи, чете плаћених агитатора. Све је то било навалило на српски народ. Све је то копало јаму српском народу у многим земљама, гдје се за Хрватство није ни знало, него га је бечки новац посијао послије Берлинског Конгреса. Требало је још да се роди и Црвена Хрватска! Она је постала нови војник у борби Хрватства против Српства. Од оних, који у таквој Црвеној Хрватској хоће да буду Срби, нови лист није тражио друго, него, ако им је до слоге са Хрватима, да бране хрватско државно право, као баштину свога брата; Срби треба да признаду, да су хрватски држављани у хрватској државној заједници. „Ништа се друго не тражи од њих“ — говорила је Црвена Хрватска, па се најпослије заклињала, да „њој није ни с далека на уму, да још у дубље прокопа и тако дубок јаз, што постоји међу браћом“. Тражила је, наравно, од Срба мало ил ништа, па су Срби могли лако пристати на њене захтјеве!

Око Црвене Хрватске бијаху главне коловође хрватски попови, као и на Народном Листу. Они су на Приморју водили увијек главну ријеч у хрватској политици. Сви хрватски

листови били су у њиховим рукама или су им они давали правац. За то је Народни Лист одмах и поздравио Црвену Хрватску добродошлицом: „Ми се од срца радујемо том појаву, што је Црвена Хрватска у све и по све усвојила програм Народнога Листа, а то не само у главним начелима, него и у самом политичком правцу, озбиљну, трјезвену, а не вртоглаву.“ Црвена Хрватска почела је свој рад вјерским питањем. Бунила је просту свјетину против дубровачких угледних грађана, који су били Срби. Проповиједала је простом и неуком народу, како ће га дубровачки Срби поришћанити. Примила је у свему и по свему тактику Народног Листа, који јој се могао и морао радовати.

Страшило хришћанства провлачило се, као баук, и о изборима за посланички дом царевинског вијећа 1891. године. Хрватски католички попови и фратори причали су свом стаду, нека бјежи од Срба, јер да ће га они поришћанити, и тада не може бити говора о небеском рају, него само о паклу. Било је забуне и међу Србима на Приморју о тим изборима. Српски Глас у 6. броју проговорио је и о тој српској невољи.

„Донекле се може шала збијати. Могу се и пркоси подносити, до неке мјере, док не шкоди опћем интересу. Али кад се пркос гони до краја, и кад се за пркосом крију себични смјерови, и кад се с тога разбијају састанци и мути слога, ту већ опроштења нема. Наш је положај јасан. Наш програм и сав наш прошли рад чист. И сад, овом приликом, на изборима, не тражи се од нас никаква голема жртва. Та, ми вршимо своје право. Устав државни позивље нас, да кажемо, ко смо ми и шта жалимо, шта хоћемо. Па ми знамо шта хоћемо. И све што хоћемо и што захтијевамо, то је законито, праведно и поштено. За што, дакле, да бјежимо, да се кријемо или превијамо?

„Ми знамо, како су наши бирачи често имали неприлике, кад су ишли на изборе и гласовали по чистој својој савјести и увјерењу. Али знамо, да су свјесни људи гласовали, како су хтјели, да су знали одбити сваку напаст и да су се међу браћом опоштенили. Њемачки заступници у Бечу подигли су глас на обрану нашијех српскијех бирача. Нијесу то учинили, што нас воле, што им је до нас стало. То су они сами изјавили у заступничкој кући. Учинили су ради ствари, ради закона и начела, ради себе и својијех бирача. Али они њемачки заступници, који су у заступничкој кући у Бечу подигли глас у

то име, створили су нам велико морално задовољство и учинили су нам велику услугу. Врховна власт чула је наше тужбе и чуо их је сав свијет. Влада не може жељети, па неће ни жељети, ни хтјети ни допустити, да се немили призори стварају, да се бирачи прегоне, да се на који му драго начин закон изиграва. Нађе ли се људи, који ће започињати стару превару, отворен је пут за тужбе. —

„У то име, ми се опет повраћамо на нашу прву препоруку. Без збора нема договора, а без договора нема јунаштва. Ми се Срби нијесмо отимали за мандате. Нећемо ни сада. Али своју дужност морамо учинити. Другачије могли бисмо се осрамотити. Тога неће бити и не смије да буде. А да зла не буде, треба нам договора и слоге. Не повраћамо се без узрока на ову препоруку. Ми смо Срби доста страдали од неслоге. А неслога је наша потицала увијек од себичности појединих људи или од наше луде памети. Себичњаци употребљују на своју корист оно вријеме, које се хоће Србима, док се договоре. Смутљивци сију лажи, варају и обмањују. То је било увијек, па је ево и данас. Али ми смо своју ријеч казали. Пред нама је ова ријеч, а за нама сав наш рад од толико година, увијек чист, увијек искрен, увијек одлучан, кад је одлучности требало. Сад је треба."

Ни овако умјерено писање и држање органа приморских Срба није било по вољи хрватском Народном Листу. Он је баш у то доба, у очи избора, замјерио (бр. 20) Србима, да они хоће „српску народност по свој Далмацији, а можда и нешто више." — „А шта је то нешто више?" — питао је Српски Глас у бр. 7. од 1891. год., врло добро схваћајући, шта би Народни Лист хтио да каже тим ријечима. — „Најпосле претпоставимо да хрватски орган погађа. Ми хоћемо све, и још нешто више. Али то није добар разлог, да нам се не да ништа, да нам се отимље и оно, што смо крваво уздржали кроз вијекове и што нам данас уставни закони признају. Пишући овако и радећи још горе, чудили бисмо се, кад би икакво чудо било необично код хрватског органа, како му је сад, у пошљедњем часу пред изборе, пао на ум славенски опћи програм и како он може осуђивати Пољаке, што се не држе славенске заједнице. Пољаци су гријешили у том погледу, али је куд и камо више гријешила, без икакве оправдане нужде, без икакве олакшице,

хрватска странка у Далмацији, која од двадесет година систематично прогони Србе.“

Непосредно прије избора Срби су углавили изборни уговор са автономашима, као и године 1885. Утврђено је на састанку у Задру, да ће се Срби и автономаши узајамно потпомагати. У срезу великих порезника кандидоваће автономаш. Потпомагаће га Срби. У два сеоска среза северне Далмације кандидоваће Србин. Кандидоваће Србин и у изборном срезу јужних градова. Српске кандидате потпомагаће у тим срезовима автономашки бирачи. Да избори буду у реду, изабрани су нарочити одбори у свим повећим мјестима, који ће управљати изборима. За Боку Которску, у сеоским срезовима, није требало углављивати ништа. У очи избора, 27. фебруара (11. марта) 1891. у бр. 9., Српски Глас донео је овај чланак, За изборе — пошљедња ријеч:

„Док овај лист приспије у руке својим читаоцима бирачима, избори ће већ започети. У другијем земљама аустријскијем биће већ готови. Већ данас знамо значај овијех избора. Пропала је стара чешка странка, а то значи, да је пропала срчаница оне парламентарне већине, на коју се до сад влада наслањала. У заступничкој кући неће бити више чешког клуба, који је бројем чланова и њиховијем упливом давао правац и већину држао на окупу. То већ знамо, да далматински избори нијесу имали важности у државном устројству, а сад неће је имати по готово. Ако све девет гласова далматинскијех заступника не претежу на великој вази, не може се ни гласовима српскијех бирача давати необична знаменитост. Али сваки глас свакога бирача има свој значај за наше унутрашње стање у земљи.

„Ми, дакле, не претјеравамо и не заносимо се у маштаније. Ми судимо објективно, хладнокрвно. Ми знамо, да министарство неће чекати за своје одлуке исход избора у Далмацији, и да никакав исход нашијех избора неће потрести велике европске бурсе. Дајемо изборима ону важност, коју у истини имају. Влада се држала неутрално и пустила је свакоме бирачу, да свој глас даје, коме му је најдраже. Влада је хтјела чути право мишљење свију народа, свију странака у држави. То можемо у опће признати и за Далмацију и потпуно ћемо признати, кад нам стигну и пошљедњи извештаји о изборима.

„Свакако у овој тишини изборној, гдје нема ни притиска,

ни препорука недозвољенијех, може се већ сада уочити право расположење народно у Далмацији. Већина се растројила и пропада. Кад би код нас било мара и рада, кад би свак на изборима дјелан хтио показати своје негодовање, које у души осјећа, већина хрватска свршила би онако на изборима, као што је свршила стара чешка странка у Чешкој. Али нас наша немарност држи приковане на једном мјесту. Наша јужна ћуд искали се на ријечима, које се лако не стварају у дјела. При томе већина још држи старе бусије. У руци су јој опћине, а у опћинама су уплив и именице бирача. Земаљски одбор врши у изборима свој стари задатак. Већина животари старијем стечевинама. Брзо ће се истрошити, као што ће се видјети на овијем изборима.

„И ми ћемо помоћи, да та истина једном на јавност избије. То је наша дужност; то нам налажу понос и битни народни интереси. Зар и о томе треба говорити? Зар још треба особитијех препорука? Ми смо се обрадовали, кад су амо к нама дошли српски повјереници из Боке и Дубровника. Обрадовали смо се, као добром почетку. Да је тако до сад бивало, лакше бисмо се разумјели, лакше бисмо се сложили и сложно радили. Сад смо и то постигли. То је добар почетак, рекосмо. Али добар почетак сад се има окушати на дјелу, сложнијем радом, а у духу нашег заједничког задатка, нашег једног програма, нашијех захтијева, једнодушнијех и праведнијех. Са свијем наравно. Та, нећемо, ваљда! једну говорити, а другу радити?

„До сад се у царевинском вијећу није чуо српски глас, на обрану српскијех интереса. Није чудо; ми свог преставника нијесмо ни имали. Хрватски заступници могли су казивати, да у Далмацији нема Срба. Сад неће моћи више, кад ево имамо прилику, да изаберемо свога представника, барем једнога! Наши захтијеви у погледу школа, у погледу школскијех књига, у погледу административне правице, заједнички су нам, свима Србима од Задра до Будве. Шта ми тражимо овдје у горњој Далмацији, то тражи Дубровник и Бока. Заиста, сви се слажемо од Задра до Будве. То смо до сад видјели и у свом листу, то смо показали на толико нашијех састанака и договора, то смо рекли у толико нашијех изјава, та једна мисао сложила нас је на пошљедњем састанку. А кад је тако, ми ћемо и нашијем гласом на изборима, доказати, да једнако мислимо и једнако радимо. И кад то покажемо, чуће се и у Бечу, да су српске

тужбе основане и да не потјечу само од неколико усијанијех глава.

„Има сваки наш крај својијех особитијех потреба. Има их горња Далмација; има их Дубровник; има их Бока. Баш Бока тешко пролази, судећи по извјештајима, који су кроз наш лист избили, па и по онијем, који у јавност не продиру. Али браћа смо барем у невољи. Потребе се наше не искључују, него се спајају. Кад се ми жалимо амо горе, доље се у Дубровнику и Боки неће пјевати. Нијесмо ни ми хладнокрвни према тужбама из доњих крајева, баш да су нам сто пута даљи. А кад је опет све то тако, доскочићемо онијем нашијем невољама, поступајући на изборима, како нам име доноси, како нам образ пред свијетом захтијева. Или барем доказаћемо на гласовању, да се не вајкамо нарицањима, попут баба.“

Избори су свршили онако, као и год. 1885. Изборне комисије, које су свугдје биле у хрватским рукама, одбијале су незаконито многе српске и автономашке гласове. Српски кандидати пропали су у сеоским срезовима сјеверне Далмације и у срезу јужних градова. Била је мала разлика само у томе, што је за посланика великих порезника изабран Дубровчанин конте Бонда. За њега су гласовали Срби и автономаши. У Боки Которској био је, као обично велики дар-мар у очи избора. Изборници сеоских општина имали су више кандидата, него што их је требало за цело Приморје. Нигдје није ситни, локални патриотизам тако јак, као у Боки Которској. Свака општина у Боки Которској — а има их пуна врећа, баш за то, да влада може лакше радити шта хоће — жели да има свог човјека за посланика. Не гледа се ни на приморске материјалне и моралне интересе, ни на опште српске моралне потребе. Све је то споредно. Споредно је, да ли је кандидат способан за тешко и као за Србина у велике шкаљиво посланичко мјесто. Главно је, послије локалних патриотизама, да буде Бокељ. Нико и не пита, да ли је кандидат у стању, да одговори својим тешким дужностима и да ли је ичим доказао своју спрему.

Тако је било и године 1891. у Боки Которској. На изборима пропао је стари посланик Бојновић. Изабран је млади Србин, до онда непознат у Српству. Нада се полагала у њ, да ће барем по каткада подигнути свој глас на одбрану Српства. Нада је била узалудна. Д р а ш к о в Р а б о н и нашао се једном са неспособним хрватским послаником великих порезника од

год. 1885. да је у посланичком дому у Бечу држао дугачке говоре — у себи. Српски посланици из Боке Которске, послије Љубише, никада не проговорише ништа ни у себи, а камо ли да се чуо њихов српски глас у многим, по цијело Српство, врло тешким приликама.

Српство приморско по ново није имало никога у Бечу. Бјелановић је по свом положају и труду заслуживао да иде у Беч, пропао је на изборима у обим срезовима сјеверне Далмације, гдје се кандидовао. Да је у Боки Которској било мање локалног патриотизма, па до је ту биран и год. 1885. и год. 1891. Бјелановић, Српство на Приморју било би сада на чврстим ногама, или барем на много јачим. Бјелановић је умро, а да није видио Беча, као посланик, премда је то желио и заслужио. Приморско Српство није хтјело, да њега шаље у Беч, па да у Бечу говором брани Приморје, а до потребе и цијело Српство, као што га је у Задру бранио пером. Бјелановић је ипак добио заслужену награду. Кад је умро, имао је на спроводу много вијенаца, а на столу гомилу брзојава, које послаше и пријатељи и непријатељи његови... Вијенцима и брзојавима хтјеле су се на мртвом тјелу покрити ране, које су задаване живом човјеку. И о тим вијенцима, и о тим брзојавима, и о тим ранама биће говора опширније — кад дође на ред то у овим успоменама.

Наши листови, послије избора, били су пуни извештаја са изборних мегдана. И овога пута изборни марифетлуци славили су велику славу. И овога пута син није познавао оца, а отац сина, пријатељ пријатеља, ако су били српске или автономашке странке. И овога пута владини чиновници, а међу њима многи Нијемци и Мађари, били су најбољи кортеши хрватским кандидатима. И о овим изборима утицајни државни чиновници пријетили су бирачима. Све је било, као и године 1885., као нигдје на свијету. Гласовали су живи за мртве. Гласовао је онај, који није био бирач, за бирача, који није могао или није хтио да дође. Болесници су се у колима вукли, само да слава буде већа. Католички хрватски попови и фратри имали су пуне руке посла. У изборним комисијама био је скоро свугдје по један католички хрватски поп или фратар. Требао је да буде мирођија у свакој чорби. Хрватске изборне комисије примале су гласове и од људи, који нијесу имали право да гласују, само ако је тај глас био намијењен хрватским кандидатима.

Политички чиновници јурили су по градовима и селима. Обећавали су брда и долине онима, који ће гласовати за владине, хрватске, кандидате.

Послије изборног крешева, Српски Глас донио је у 12. броју чланак Не стиди се! у коме са огорчењем каже и ово:

„На мјесец дана пред изборе, прије састанка српске странке у Задру, кад се још говорило о могућности компромиса са хрватском странком, писао је загребачки Србобран између осталога и ово: „Ако је истина — док из Српског Гласа, по његовом писању, не дознајемо ништа —, да је до компромиса између Срба и Хрвата у Далмацији дошло, ми му нијесмо противни, ако су у њему у обзир узети не само одношаји између Срба и Хрвата у Далмацији, већ и у Троједници; ако је он утаначен са довољном гаранцијом, да ће Хрвати братски сусретати своју браћу Србе свуда и у свакој граници, да ће поштовати име српско и језик српски, да ће бранити интересе народа српскога, као што бране своје, да ће својски излазити на сусрет свијем жељама народа српскога, да ће књигом и новином исправити све оне грјешке, које су узрок садашњој српско-хрватској неслози. Само такав компромис има смисла и успјеха по Србе и Хрвате, а не компромис само за изборе, не комромис само да у Далмацији не продре ниједан автономаш, већ слога, каква треба да је између праве браће, да се затвори једном онај кобни понор братске неслоге, који је многа добра прогутао, а из њега изникла сама невоља и јад."

„Ове су исте мисли владале на нашем састанку, без наговора Србобранова. Јер српски загребачки лист забрањен је код нас и с тога се у Далмацији не чита. — Године 1888., за накнаднијех избора великог пореза, ми смо највећу сусретљивост показали, устежући се од избора и остављајући хрватској странци, да бира кога хоће. Чим нам се одвратило? Грдњама у њезином органу. Кад је послије хрватска странка нудила споразум, у ствари неки писмени уговор, са дотичнијем обвезама, а српској странци за накнаду једну столицу заступнигку у Бечу, ми смо одговорили, да нам до столице није стало, него да ишчекивамо дјела и помирљиво држање хрватске штампе. Чим нам је опет одвраћено? Народни Лист вријеђао је српски народ у самом часу преговора.

„Једна нас је мисао увијек водила: ако смо ми Срби и и Хрвати браћа, или најближи рођаци, нека Хрвати утру пут

начелном споразуму, на корист и дику опћу, и тад ми не тражимо ни једне заступничке столице, него их све до једне остављамо људима хрватске странке. Ми ћемо за њих гласовати. Те су ријечи чули хрватски прваци од нашијех људи, тако се говорило и на пошљедњем нашем састанку. Народни Лист одговара изврташем и грдњама."

Чланак, на који се позивље Српски Глас из загребачког листа, штампан је у 6. бр. Србобрана под натписом Избори у Далмацији. Писао га је Dr. Митровић, писац ових успомена, као ђак у Загребу. Али, у томе чланку Србобрана има још једна тачка, која долази одмах послије оне, коју је навео Српски Глас. У тој тачци речено је: „Није ли пак до таквог компромиса између Срба и Хрвата дошло у Далмацији, онда треба да далматински Срби, као и ми овдје у Тројединици, сасвијем самостално ступе у изборе и тијем окушају своју снагу, а увјерени смо, да ће и успјети, само, ако на изборима не буде притиска; ако и ове године задарска влада нареди оно исто, што је наредила 1888. год. о накнадном избору у котару великих порезника. Јер, не буде ли слободе избора; узбуду ли се понављати они случајеви, који се збише 1885. год., тада наравно сви напори српске странке биће узалудни и без користи, а то из јединог узрока, што се неће радити онако, како би се морале по закону."

Ова мисао о самосталном раду Срба на Приморју, коју је изнио Dr. Митровић, била је општа жеља не само најмјеродавнијих Срба у Загребу, него и Срба, који су живјели мало даље од Загреба. Истина, нико није сумњао у савезничко поштење автономаша на Приморју. Они су сваки пут, сви до једнога, сложно гласовали по компромису. Автономаши су увијек поштено искупили задану ријеч. Срби ван Приморја жељели су, да Срби на Приморју окушају сами изборну борбу. Успјех би био исти по Србе приморске. Изборним уговором са автономашима приморски Срби нијесу ништа добили ни године 1891.

Срби на Приморју, и ако нијесу ништа добили о тим изборима, барем су много научили. Српски Глас штампао је о томе у бр. 12. године 1891. чланак Поуке:

„Нијесмо се преварили, како нам се чини, кад смо рекли, да смо овај пут пошли на изборе, као од шале. Овај наш поступак не мислимо ни хвалити, ни бранити. Дакако, изјавили смо толико пута, да нам није до мандата, да се наша странка

не отимље за заступничке столице. То смо дјелом потврдили и овај пут. Јер да нам је до столице било, могли смо их свакако поузданије дијелити са хрватском странком. Али избори су једна велика дужност и велика одговорност. На изборима куша се снага сваке странке, њезино устројство, њезина морална вриједност. С тога и о изборима треба радити озбиљно, као и о сваком другом народном послу.

„Опет ћемо бити праведни и строги према себи самијем. Признаћемо, да су се и овај пут открилe неке наше мане, да страначки строј није се свуда једнако окретао. Видјеле су се неке слабости, неке оскудице и тамо и амо. Али ови избори затекли су нас изненада и неспремне. Ми немамо ни моћнијех помоћника, ни фондова за изборе. Уздамо се само у се, у боље наше људе. Хтјело се много дана и неколико недјеља, док смо се одлучили. Па шта смо одлучили најприје? Одлучили смо, да нам се треба састати и да нешто треба одлучити.

„Дошло је једном и до жељеног састанка и до коначне одлуке. Договорили смо се и сложили. Склопили смо најпослије изборни компромис са автономном странком. Ето велике одлуке, која је јављена и оглашена, кад су већ била започела прва изборна дјела. Започео рат, а ми тек мобилизирамо и издајемо налоге за кретање војске. Али кренули смо сложно. Пошли смо, куд смо рекли, и како смо задали ријеч. На крају ми смо били најзадовољнији, јер смо били задовољни сами собом и постигнутијем успјехом. Заиста, тако није задовољна она странка, која је највише столица задобила. Јер она је на рачуну почела губити, дочим ми добивамо. Она назадује, а ми напредујемо. Она троши старе стечевине, а ми стварамо кључ за нове добитке.

„То се најбоље види по држању новина хрватске странке. Кад једна странка, послије тобожње побједе, грди и псује, кад опада и денунцира, кад јари у страсти и своју свету вјеру употребљава за заступничке мандате, то су докази несумњиви, да та странка пропада! Ми тако нијесмо поступали ни прије избора, не можемо ни сад, послије избора, кад се хрватска странка хвали сјајнијем побједама. Ми се не љутимо, не гриземо се. Позвали смо све пријатеље на ноге, а сад, по свршеном послу, било па и прошло. Јер ми смо нешто постигли, а још се бољему можемо надати.

„Приговара нам се с хрватске стране, што се нијесмо сло-

жили с браћом Хрватима, као што смо се сложили с автономном странком. Та, код њих могли смо нешто добити. Али овај пошљедњи приговор служи на нашу одбрану. Доказ је то најбољи, да ми по пробитку не стварамо одлука, ни личном, ни страначком. С хрватском странком нијесмо се могли сложити, јер се опозиција са владајућом странком нигдје не слаже. Слажу се свуда опозиције на изборима; опозиције, и ако се у неким питањима разилазе, склапају и друге замашније компромисе, него ли је био овај наш, чисто компромис изборни, без икаквијех другијех обвеза. Браћа смо, дакако, ми Срби и Хрвати! То је стара пјесма. Али баш, као браћа, не можемо часовитијех погодаба склапати, не можемо се данас мирити, ако унапријед нијесмо утрли пут слози, и ако данас на миру не утврдимо начин, како се опет сутра нећемо свађати

„Баш овај приговор, што се са Хрватима нијесмо сложили, јасно свједочи, како хрватска странка ситно мисли о нашем народном питању и неозбиљно поступа. Јер избори су пред другијем нашијем задаћама најситнија ствар. Али што је нама ситно, њој је крупно. Или су њој избори све на свијету, или она не мисли искрено, нудећи нам изборни компромис у пошљедњем часу. Још се чуо други приговор, а могло би се сматрати увриједом, да нам хрватска странка не чини част већијем и крвавијем уврједама. Каже нам орган ове странке, да се најпослије нема с ким договарати, ни сложити. Јер, тобоже, у самој српској странци нема слоге и јединства.

„Али ови су избори нешто друго доказали. Доказали су, да се ми знамо договорати и сложити, и сложно до краја издржати. Било је и код нас несугласица, трзања, раздвајања. А кад је то било? То је било за она два покушаја слоге са хрватском странком! Зашто је тако било? Зар од мржње према Хрватима? Никако и нипошто! Сви они наши људи, који се рачунају у најпретјераније, исказивали су своју готовост на слогу. Нијесу таки били само на бесједи, него и на дјелу. Та, они су, некад једни, некад други, како кад и како гдје, све они најпретјеранији, радили и пером и бесједом, на разнијем договорима, баш за ту сретну слогу. Ми увијек најпретјеранији, писали смо чланке у том духу и говорили озбиљно о слози са озбиљнијим лицима. Али држање хрватске странке, особито изазивање хрватскијех новина, увијек је разбијало покушаје. По струји у хрватској штампи, могло се видјети да некијем љу-

дима није до слоге, већ напротив да настоје осујетити сваки договор. Отуда сумња, најприје код појединих Срба, па код свијех. Испадало је на крају то, да је хрватској странци слога само средство, као и сва остала, да на један или на други начин подложи српску странку, како би одржала свој положај.

„Немају се с ким договарати — кажу. А је ли баш тако? Та, некада су се Срби сложно борили, и страдали, и главе губили за оне исте данашње хрватске прваке, који сад кажу, да у Србима нема вјере. Па и овај пут ми смо показали, како знамо сложно поступати и задану ријеч одржати. Договорна је најбоља. То је за нас поука пошљедњијех избора."

Кад није могло бити успјеха, добра је била и сама поука, а с њом и утјеха. Поука и утјеха намириле су оно, што је могао да даде већи или мањи успјех. Него, док је изборна борба на Приморју била у највећем јеку, борио се и Загреб са Београдом ради српског и хрватског питања. На чланак београдског Одјека, који смо донијели у прошлом одјељку загребачки Обзор покушао је у два пута да одговори. Први одговор није био лош. Било је у њему довољно објективности. Загребачки лист тужио се на београдски, што се у Београду не пише о приликама у Хрватској и у Славонији симпатијом, какву показује Обзор према стању у Србији. Други одговор и ако је био увијен, био је пун оштрине и жучи. Обзор је замјерио Одјеку, да је онај чланак примио из ондашњих српских владиних кругова у Загребу, де га је написао један од Срба посланика на хрватско-славонском сабору. Обзор најпослије пријети Одјеку. Истрија — рекао је у главном загребачки лист — мора се прије или послије препородити у хрватском духу. Далмација је већ препорођена. Хрвати у Далмацији бољи су, него ли Хрвати у Хрватској, у правом хрватском духу. Најпослије, „и другдје свуда, гдје има хрватскога народа жива свијест о његову праву осваја народну душу. Дакле, све је готово, хрватски је народ душевно и културно уједињен, а њему сад мањка једино санкција повољних политичких прилика, мањка та прилика, да законити и прејасни владаоц хрватскога народа узмогне испунити оно, што излази из његова хисторичкога и законитога односаја према хрватском народу." Ради тога Обзор позивље Одјек, да се ни мање ни више, мора поклонити велико-хрватском програму и тражити савјета од људи око Обзора.

Да у злосрећној борби Срба и Хрвата није био него само овај чланак Обзоров, било је довољно, да се установи, како су Хрвати били пошли странпутицом. Варљива слика Велике Хрватске била је у толико занијела, да нијесу знали, ни шта пишу. Друкчије се не може протумачити то писање загребачког листа и његова пријетња неодвисној Србији. Без оружја и џебане, без политичке неодвисности, без икаквих узда у својим рукама, јер су људи загребачког листа били онда у опозицији према влади у Загребу, пријете неодвисној Србији! Загребачком листу били су довољни хисторички и законити односи па да се подигне Велика Хрватска. Да се та Велика Хрватска подигне, Београд мора и у Хрватској, и у Славонији, и на Приморју, наравно и у Босни и Херцеговини, а можда и у Црној Гори, давити и уништити све оне силне Србе. Одговор Обзоров београдском листу био би потпун, да је Обзор одмах и рат, али крвави, а не на папиру, објавио Србији.

Dr. Александар Митровић

ДЕСЕТ ГОДИНА У МАВРИТАНИЈИ

(1880—1890)

Успомене једног исељеника

Са левкаћанског превео

С. М.[1]

I

Увод у живот

Име ми је Шиме Вако-Вулио. Родио сам се у држави Дикефалији, у покрајини Даламарији, у граду Бенку. Отац ми је био трговац. Врло млад, почео сам зарађивати свој хлеб у завичају, па ме судба одведе у другу покрајину, Устје, а одатле у другу државу, Мавританију. У све три земље (Даламарији, Устју и Мавританији) настава један народ, левкаћански, који претежно припада вери хришћанско-источној, (канда би тачније било звати је: северо-источна). Ја сам по народности Левкаћанин. Данас, кад почињем писати ове Успомене, има ми тридесет и пет година, четири месеца и неколико дана. Пишем их у граду Ротоку, на граници дикефалској и маврићанској одакле ми је, пре десет година, била полазна тачка у Мавританију, а ево и „долазна“, а, канда, и последња!

Мој завичај Даламарија био је некада део Велике Левкадије, коју распарчише Агарјани и Дикефалци, а од које остаде независна мала кршевита Мавританија. Пре сто година ослободи се од Агарјана један део источне Левкадије, куд и камо већи

[1] Наш старп сарадник г. С. М. почео је био штампати овај роман у Делу, г. 1899. (свеске за мај, јуни и јули) па је због извесних прилика, прекинуо штампање. Сад га је довршио и опет Делу уступио. Почињемо доносећи поново почетак, који је знатно различан од пређашњега.

и знатнији од Мавританије и прозва се Нова Левкадија. Тако ми имамо данас две државе, засебне. Али две трећине Левкађана још су под јармом агарјанским и дикефалским.

Град Бенко, у коме сам рођен, претежно је насељен Левкађанима, али има и Латијана, који су у време мога детињства имали сву власт у рукама и тлачили нас Левкађане — особито нас источне хришћане. Ја сам био васпитан врло побожно, у великој љубави према своме народу, у великој мржњи према Дикефалцима, Агарјанима, Латијанима и осталим нашим непријатељима. Кад и мајчиним млеком, запојен сам био том љубављу и том мрзошћу, и та два чуства снажила су се упоредо са снажењем тела! Заиста, пре но што сам научио бројити до стотине, знао сам, у главним потезима, нашу прошлост и тежњу у нашој будућности, — знао сам, да је Левкадија некад била силна држава, да су Левкађани увек били храбри, да су пролили море крви, борећи се против бројем претежнији непријатеља, који их најпосле надвладаше. Знао сам да је од Велике Левкадије остала слободна мала Мавританија, предмет велика поноса и надања свих Левкађана; да се, после, на Истоку, један део Левкадије отео од Агарјана и тај део постао знатна држава, дика и највеће надање наше. Знао сам да нам Русија добра жели, јер се на исти начин као и она Богу молимо, те да ће нам у згоди помоћи… У томе су духу васпитавани сви мали Левкађани, растављени природним и вештачким границама, те је разумљиво, да је наш народ жилав, отпоран, поносит и самопоуздан. А поврх свега, Бог му је дао леп, сладак језик, као што је мало коме народу.

Град Бенко имаће око десет тисућа становника, који живе од поморства, трговине, заната и пољскога рада. Као што рекох, отац ми је био трговац. Био је имућан, па посрну, па умре напрасно. Ја сам био најстарије дете од нас петоро, а кад нас несрећа задеси, био сам у средњој школи, те је морадох напустити и тражити хлеб насушни. Добри људи нађоше ми место помоћног учитеља у једној левкађанској општини. Ту сам гаворио три године. Срећом својом, понео сам од куће знање талијанског језика, а даде се прилика да за те три године научим и француски. Уз то почех и пискарати по новинама, те се мало прочух. То поможе да ми пријатељи нађу бољу службу, у јужној Даламарији, у крајини Устју, које граничи са Маври-

танијом. Постављен сам био за учитеља језика са добром платом, у вишој школи левкаћанске општине, лепог и веселог градића Ивоније.

II
Шест година у Ивонији

Обретох се у правом рају! Место дивно, здраво, друштво весело, другови у школи ваљани, живљење јевтино, главни грађани овејани Левкаћани, на домаку Мавританија, дикефалски чиновници скромни, (а не дрски као у северној Даламарији). Председник опћине г. Јефије набрзо постаде ми добар пријатељ. Тако исто и његов старији брат г. Орипсо, најбогатији човек у месту, поче ме примати у своју кућу, као да му бејах својта... Све, све се беше стекло, да ми живот буде угодан, како га дотле нисам замишљао ни у сну!

Поврх свега дође и љубав.

Заљубих се у г-ђицу Атаку, лепу, кротку, милу девојку. Нажалост, беше од рђава рода. Ја јој се примакох не у поштеној намери, али се у самом почетку наших односа, уверих, да је она изузетак у својој лози, да је сушта супротност своје матере, — какве се супротности, срећом по човечанство, често дешавају, иначе би добро и зло ишло по нараштајима! Атака је била чиста душа у дивном телу, златно срце, сама нежност и честитост, те на брзо и моја љубав постаде чиста, па савладав неправичне предрасуде, одлучих да се оженим њом. Чекали смо да што више заштедимо, и да се свет навикне на збиљу наше љубави, јер ни моји другови, ни Јефије, ни Орипсо, нити други, не вероваху у чистоту наше љубави.

Колико се доцније суза пролило због глупог обзира на јавно мишљење!

Након пет месеца мога бављења у Ивонији, плану давно очекивани левкаћански устанак у суседној агарјанској царевини. Силно одушевљење обузе цео раскомадани левкаћански народ. Дикефалија, бојећи се својих Левкаћана, стаде потпомагати устанике. (Бар ми смо онда тако тумачили њено поступање). Устанак је трајао више од године, док се обе државе левкаћанске, Мавританија и Нова Левкадија огласише рат Агарјанској. Дуго и крваво ратовање сврши се, у главном, тим, што и Агарјани и Левкаћани сусташе, а чила Дикефалија употреби

прилику те присвоји две најлепше левкаћанске покрајине од Агарјанске. Пређашње одушевљење и надање замени клонулост и разочарење.

Рањеном свом срцу тражих лека у раду и љубави. То је трајало пет година. А кад се озбиљно одлучих да се женим, наиђе нова беда.

Одједном градови и тврдиње по Устју напунише се војском; дуж обале нанизаше се ратни бродови, а пуче глас да цар опет хоће да укине старе устјанске повластице. Прекиде се трговина и саобраћај, завлада смртни страх, особито по градовима.

Буна започе по брдским опћинама, па се рашири и око Ивоније.

Прогласи се преки суд.

Тамнице се напунише Левкаћанима.

Четворица знатнијих ивонских грађана од једном омркнуше под кључем.

Говорило се да се џелат већ кренуо из Видне пут Устја. Г. Орипсо пресели се у Роток, окружни град устјански, а да би се човек сачувао од напасти, закупи брод прекоморскога жита, и стаде га продавати на обали роточкој.

Г. Јефија остаде на своме месту. Свак се чудио што њега штеде, а многи су мислили да га чувају за последак.

Школе се позатвараше. У опћини само су се свршавали „текући послови“, и то у присуству жандарâ. Главни нам је посао био измећарење војним властима, старање за набавку хране, коња и т. д. Свакога дана бивао сам нервознији. Пред вече, свратио бих часком код Атаке, па бих се затворио у своју собу и ходао по њој као зверка у кавезу.

Једнога вечера изидем на трг. Беше у почетку јесени. Ходао сам горе-доле по тргу. Пред кафаном, на рубу истога, сеђаше и грајаше гомила напитих официра. Из гомиле се одвоји омален, здепан човек, у мундиру, са шпадом. Беше онај што је везивао и дрешио, што је био све и сва у оно време у Ивонији — комесар. До почетка буне ми смо лепо живели, био сам му веома у вољи, зато што беше ожењен из мога завичаја. Левкаћанска пословица каже: „мило ми је и псето, одакле ми је жена!“ Та пословица, као и све остале, не погађа увек, али је за г. комесара била истинита, јер му жена беше лепа и богата. До почетка буне био сам неколико пута чашћен у њихо-

вој кући, а и после, у сусрету, ја сам га увек поздрављао, али ми он није на поздрав одговарао, него би ме понекад са жаљењем погледао. У истини, то је био најбољи човек, колико доброте може стати у кожу једног дикефалског комесара... Дакле тога вечера, како је ишао у правцу према мени, ја скинем капу, а он успори кораке, па кроза зубе а преко цигаре, рече, наглашавајући сваку реч:

— Саветујем те, да бежиш још ноћас!

И мину ме, а ја се уставих и заљуљах, као сметен ударцем маља по лубањи! За тренутак осећах као да ме душа оставља, а другога тренутка обузе ме прави бес.

Одјурих из града сасвим као махнит. Стражари на градској капији баш се спремаху да је затворе; један од њих оштро се загледа у мене и упути се, ваљада, да ме устави, а ја онда успорих кораке. Тек пошто тешке вратнице залупише за мном, сетих се да је требало да свратим у свој стан. Тако стигнем пред кућу председника опћине, која се налазила у почетку заграђа. Савест ме опомену, да не компромитујем човека, знајући да из мрака будно пазе шпијунске очи! Зар га неће већма оптеретити, кад се сутрадан дозна, да ме је нестало из места, а да сам га ноћу походио?!... Али, с друге стране, шта да радим, од кога савета да иштем, ако не од њега!? Па онда, да умакнем, а да он не зна за што, зар ме то не би могло довести у какву ружну сумњу?! А да му са стране пишем, не би било упутно и без опасности?! У томе колебању, закуцам на вратима. Јефија, жена му, а и његова мати, све троје од једном помолише се кроз прозор.

— Отворите, ако Бога знате! шанух ја.

Након тренутка, одшкрипнуше се врата од дворишта и ја се нађох испред троје.

— Шта је? пита Јефија с малом душом.

Ја им поновиx комесарове речи.

Све троје се згледаше, али им одлакну што се није тицало Јефија, као што су с разлогом посумњали.

— Па ту не може бити никаква предомишљања! рече он. Бежи одмах у Мавританију.

Ја зинух, као да чух бог зна шта неочекивано, а онамо, да је ко мене, у истим приликама и због истог разлога, тако запитао, ја бих му исто одговорио био: бежи у Мавританију! Јурећи из града ка његовој кући, ја сам помишљао да бежим

у завичај; али и ако северна Даламарија не беше под преким судом, ипак нисам могао бити уверен, да ме власти неће вратити.

Стара додаде:

— То је најпаметније! Иди у Роток... ти знаш да је тамо наш Орипсо, а знаш како те он воли! Оданде ћеш лако умаћи, па, ако Бог дâ, те се ово смири, лако ћеш опет овамо!

А Јефијева жена, добра душа, заплака се, и вели:

— Јадник! Лако је нама световати га, а ко зна како је њему! И шта ће она јадна сирота, што но се каже, ни на путу, ни у дому.

— О, нећу је оставити, госпођо, нећу, тако ми Бога! викнух ја.

— А имате ли трошка за пут? пита стара.

Јефија је дотле виркао кроз врата, па брзо извуче кожни новчаник, извади неколико дикефалских банкнота и тури ми их у руку, говорећи: „Узмите! Ја право незнам јесте ли примили плату за овај месец... сад све једно, вратићете ми кад будете могли“.

Онда убрзаше шапатом што које, а сви у један мах:

— Срећан пут! Идите одмах још ноћас! Поздравите Орипса! Чувајте се.

Отидох ка Атаки.

Стан јој беше у суседној улици, на другом боју једне старинске, готово на пола порушене куће. Једва се успентрах уз троје стрме, камене стубе. Пред вратима њеног стана зачух Атакин смех, онај њен сребрнасти глас, који ми је увек душу ведрио, а који тада учини да ми се ноге сасвим покосише, да ми се дах прекиде. Посрћући отворим врата и стровалим се на најближу столицу. Мати и кћи беху за вечером. Атаки испаде залогај из уста: њено бело, пуначко лице у магновењу потамни, позелени; њене црне, веселе очи постадоше као стаклене; лепа, румена уста побледеше и малко се искривише; она нагло устаде, али одмах клону на столицу.

Све је то било у тренутку.

Стара спопаде свећу и дојури к мени.

— Шта је?

Приђох девојци, падох на колена и зароних главом у њено крило, те почех јецати. Атака, не говорећи ништа, исправи ми главу и, обгрливши ми врат, стаде ме притискивати све силније на своје груди, као што би урадила мати, слутећи детету

невидовну опасност. Заиста у том нежном загрљају осетих најаче колико сам љубљен и колико љубим.

Најпосле седох и испричах све.

Стара је хукала, пљескала рукама, проклињала буну.

Атака мрднула собом није, само што јој прсти и усне дрхтаху. Ја сам с радошћу пратио на њеном милом и благом лицу како се враћа живот и читао сам све што јој у души бива; сирота, ни за часак на себе помишљала није, него је сва обузета била мојом судбином. Две сузице једва јој се отискоше из очију, па бурно навреше, стижући једна другу. Прва јој је реч била:

— Ах, само да не идеш у Мавританију! Ма куд друго, било би ми лакше, јер ћеш тамо заборавити на мене!

— Бог с тобом, Атако! викнух ја у чуду. Шта ти на ум пада! Ја да тебе заборавим!! Та чим се сместим, одмах ћеш доћи к мени, па ћемо се венчати, ако већ не буде суђено да се вратим!... Ја идем привремено у Мавританију, а оданле ћу, преко Агарјанске, у Нову Левкадију.

О томе сам говорио на дуго, са највећом топлином, — једно, што сам био уверен да истину говорим, а друго, што нисам знао о чему другом зборити. За дивно чудо, то беше први пут што од ње чух какву замерку Мавританији, а небројено смо пута о томе се бавили: и она је била добра родољупка!

Најзад, требало се растајати. Атака скиде с врата сребрни крстић, пољуби га и предаде ми га. Са старом се поздравих, па изиђем с девојком у ходник, у помрчину, где настаде грчевито грљење, јецање, узајамна обећања...

Једва сиђох на обалу. Било је око девет часова, а ноћ без месечине. После дуга тражења и преговарања, погодих чамац са два веслара. Таким начином може путовање трајати од Ивоније до Ротока пет часова.

Изнемогао и погружен, седох на крму. Куле ивонскога града изгледаху ми кроз ноћ као големе авети и чисто ми је бивало лакше што се даље од њих одмицах. Главно ми је осећање било, да су моји вечерњи доживљаји давно, давно били, да сам се ослободио велике бриге, и да је крајње време било да се одморим! Али кад рубови кула почеше ишчезавати у даљини, кад од једном, из даљине, са њих зачух стражарски дикефалски поклич, онда се тргох и освестих, онда ме спопаде

силином обузе осећање неправде, која ми се чини и јасно ми се предочи мој положај...

Куда ћу ја, го као прст, без препорука, без познанства? Шта ћу да радим у Мавританији, где нема хлеба ни за урођенике, који га траже по белом свету? Јесам ли сигуран да ме чак неће вратити, пошто су од скоро и они увели некакве регуле и пасоше и остале формалности јевропске?... Како би било, да се прикажем главној власти у Ротоку, те да се оправдам?

Задржах се на тој мисли, у којој за часак видех спас. Али у даљем размишљању, изгубих ту котву. Јесам ли уверен да пре буне нисам што „лануо“? па, и да нисам, да сам невин као новорођено дете, зар то може помоћи у Дикефалији, кад је преки суд!? Шта је крив сав тај јадни народ, о чијем се истребљењу ради? Крив је што је жив, што је храбар, што несвесно гаји надања, која су противна дикефалској државној мисли! Од куд ће се имати правичности према појединцу, кад се ради о истребљењу читава народа?

Заборавих своју невољу према општој. Очи су ми летеле, по устјанским обалама. Доле, при мору, на размацима, сијаху светила кроз ноћ — осветљена села и варошице. Колико душа у мукама бдијаху тога часа! Горе, по брдима, владаше густи мрак, али ми се привиђаху заседе, обронци и шанчеви за одбрану, ноћни зборови у невиделици!... Срце ми се стезало помишљајући, да ће им узалудна бити одбрана, јер овога пута Дикефалци могаху ударати и из залеђине, а Мавританија не може помоћи!...

Најзад, потпуно изнурен, пружих се на дно чамца. Веслари ми подметнуше своје огртаче.

Кад се пробудих, осетих да се лелујам на тврду одру. Исправих се ломан. Беше прозорица. Чамац је био привезан уз обалу роточку; веслачи дремаху седећи.

Отидем лагано ка лађама житарицама. Нађох Орипсову. Њега још не беше, ноћивао је у граду. Пошто сунце грану, дође и затече ме под катарком. Загледа се у мене, крстећи се. Ја му испричах све, а он, пошто се мало промисли, рече:

— Иди одмах!... Одмах, одмах!

— Да ли да узмем пратиоца?

— Нипошто!... Изиди кроз мавриђанску капију, али онако лагано, немарно, као да се шеташ.

— Е, збогом! рекох, праштајући се с њим.

Орипсо се куцну по челу.

— Знаш шта! Узми моју бедевију! Што да идеш пешке одакле докле! Одјаши на њој, а немој је враћати него је продај горе. И тако сам наумио, да је се курталишем.

Зовну момка и нареди му, да изведе бедевију из неке штале у граду, па да ме причека код чесме, над градом.

После четврт часа затекох момка с коњем на одређену месту и упутих се ка маврићанској граници.

III

Пут у Мавританију

За два три пушкомета од чесме, пут је раван и широк, па настаје старински, Бог зна, пре колико векова саграђен, а никада непоправљен, који се пење уз високо, голо брдо, пун рупчага и оштрога камења, — права вратоломија! Бедевија обори главу и стаде опрезно корачати, домишљајући се понекад где ће копитом стати. Од једном наћули уши и одскочи на страну, те се умало не строваллх на другу. Уплашила се од крда оваца и коза, које се помолише иза окуке. Зауставих коњче, докле мину стадо. Мршаво, сувише мршаво стадо, али ђаволски живолазно, козе особито, с усијаним очима са дрским и као свесним погледима, који као да ме питаху: „А куда ћеш ти, мекушче, у наше горе!?“ За стоком иђаху два Мавриђанина, суморна израза у лицу, који прекидоше разговор, видећи ме. И они ме оштро погледаше, а на поздрав одговорише као преко воље и поносито. Беху људи средовечни, осредњега раста, али лепо сразмерени, жилави и лаки као и њихове козе. Ступаху поуздано на шкриље, на клизаве стене, у рупе, а да очи и не прате кораке. Они беху у свому живописну оделу од шест, седам боја, састављену од старолевкаћанске и агарјанске ношње; беху у сукненим, искриљеним хаљинама, али и један и други имађаху на грудима по неколико војних одличја, која звекетаху на сваки корак. Њихов хитри поглед, који ме, за тренутак, премери свега у потанкостима, у исти мах као да ме питаше: видим ли ја оно што им звекеће на грудима, што је њима крајњи, готово једини смер у животу? Мени пак беше

то је што и во без рогова, што и млада жена без косе!... До необично, што их сретам без оружја, јер Мавришани без оружја, душе, сви ти утисци не беху ми нови, јер у Ивонији познадох доста Мавришана, наслушах се доста о њима, и за време устанка и рата видех их на гомиле; него, што ми беше ново, то је једна мисао, проста као свака истина, а јасна као дан, а која ми тада први пут синју у глави! Ево шта. Та два сиромашка, што гоне стоку на пазар, беху с реда намерници, ни по чему не одабрани, а ипак по свему и у свему беху прави типови мавришански! По спољашњости, узми само финије ткање, па тако се носи и њихов владар; стави им на капу неку значку, ето ти војводе, заставника, тисућника, стотинара, судије и осталих главара. У ономе што људи од књиге зову „поглед на свет“, у начину мишљења и осећања, у веровању, у навикама и изражавању, такође је једноличност, да не може бити већа: владар мавришански и његов последњи поданик, као год што су по телесној грађи и по ношњи слични, тако су им заједничке и главне душевне одлике; владар и чобанин, од свију врлина највише цене јунаштво на бојишту; од свију разговора, највише воле оне о ратовању; од свију угодних утисака, најмилије су им похвале, итд. Владар мавришански с висине гледа не само на све своје поданике, него готово и на цео свет, а последњи му поданик, такође с висине гледа што може више људи; диче се својом левкађанском крвљу, верујући да су они цвет те крви; љубе своју браћу Левкађане, али их већином сматрају као опале мекушце, које ће они с временом ослободити. То сам све од пре знао, али, као што рекох, тога ми се јутра првом предочи та једноличност, то једнодушје. Истина, земља је мала, те је лако одржати јединство у свачем, али, с друге стране, треба знати да мноштво Мавришана одлази у свет, у тековину, те кад се, и после неколико година, поврате у завичај, како преузму своју ношњу, тако збаце и туђинске мисли. Та необична сила у тежњи, то мало идеја које су већ прешле у осећање, уз гвоздени војени запт, учинише да мала, сиромашна Мавританија, која, и пошто се нешто рашири након рата, нема више од две стотине хиљада становника, ипак доби своју знатност међу државама.

Јашући на више, опажах да је пут све гори. Дође ми смешно помишљајући, да и могл, (тако се у мавришанском ди-

јалекту зове њихов владар) и његова жена и деца, кад год путују у Јевропу, туда морају пролазити.

У томе бедевија пода мном опет скочи на страну, и ја опет у мало не сломих врат. Била је, дакле, задорљива, а Оринсо ми то не каза! Рекох у себи: „Ну, лепо ће ми ићи, ако будем овако ишао неких двадесет километара, колико још траје стари пут!“ На први мах, не видех од чега се уплашила, али испод пута опазих две пушчане цеви и два човека огрнута сивим кабаницама, а на главама им качкете. Беху дикефалски нарнарски стражари! А ја заборавио да сам још на дикефалској граници! Мучно ми би од тога сусрета, и ја се се сетих оне двојице што ме мимоиђоше „распојаси“, што морадоше оружје предати на граници! Како ли њима мора бити, њима природним војницима, кад се тако уплькавају испред оних ситних „ускогаћа“, мекушних најамника? Али шта ће јадни Мавриħани, кад су упућени да сав свој извоз сносе у Роток и да у њему набављају готово све што култура пушта у трговину, а без чега ни најпростији народ не може опстати. Јадан народ, испогибао у последњем рату, осиромашио скроз, не обрађујући земљу за три године, таманећи стоку, па после крвавих победа, које су му име прославиле по свету, доби две три варошице на северу, и на југу, према Ранаулији, два пристаништа на мору, али се не уради ништа, да та пристаништа прораде, да се Мавританија ослободи од економске зависности од Дикефалије!...

Мало даље сретох се са неколико Мавриħана, који терају два вола. Сви беху пуни ордена, а један најлошије одевен, на подераној капи имађаше металну официрску значку. Беше млад, соколаст. Официр застаде, да запали цигарету, па, гледајући ме кроз дим, запита ме:

— Ако бог да пријатељу?

— До Јамиле пријатељу. За колико могу стићи?

— Све лагано, до ноћи можеш стићи!... А шта је ново доле, у Устју?

— Добро није! Буна се шири, а строгост све већа.

Он ми се загледа у очи.

— Левкађанин си, то видим... а шта мислиш, хоће ли Кековци савладати наше?

(Мавриħани из поруге зову Дикефалце „Кековцима“.)

— Страх ме, да хоће! рекох.

— Е, неће, Бог и вера! Док је нашега сокола м'г'ла, то неће бити! Ми само чекамо, да он нареди, па да видиш! У здравље његово, не бој се!

Па одлети за дружином.

Мало даље, сретох једног оронулог, пристојно одевеног старца. На његову увелу, збрчкану лицу беше исписана неисказана туга и клонулост. По томе што не бријаше браду, познадох да је па̑ј (свећеник). Ја му назва̑х бога и запитах га одакле је. Он ми каза, да је нељускога племена и да силази у град, да купи платна. На моје питање, да ли има кога млађега, он ми одговори да је инокосан, да су му два сина погинула у последњем рату, а од старијега само да су остала деца. Стаде причати све што је запамтио — сву историју Мавританије за последњих педесет година. Причајући своје невоље и трагедије у земљи за време могла Ланиде, старац ми не изгледаше узбуђен, него ми говорио као да казује какву песму. И заврши: „Па ето, Богу хвала дочеках да и Мавританија постане царевина“.

Не могох да се не осмехнем, али рекох:

— И све ће боље бити, у здравље м'г'лово!

— Хоће, ако Бог да̑! викну стари и затури капу на потиљак. Само да нам Бог поживи м'г'ла и м'г'лића и сву светлу кућу Камика̑!... А јеси ли се упутио у Јамину?

— Јесам. Ваљда ћу моћи стићи до ноћи?

— Рахат, брате! Коњиц ти је добар, а од Нељуса друм је као длан! Нема га бољег ни у Дикефалији... А ти си трговац?

— Јесам.

— Ма, ниси из Ротока?

— Из Ивоније.

— А! Бивао сам и у Ивонији! Добри су људи тамо. Е, па срећан ти пут.

Не знам да ми се кад год за мање времена више осећања у срцу изменило, него у томе размаку! Имајући пред очима оличено страдање Мавританије, оличен знатан део њене прошлости, човека, који је још за времена владара Леснида био војник, кад је сва Мавританија била састављена из седам малих племена, кад се сва могла прегледати са повишега брда,

човека, који је доживео да дочека „царевину“, ја сам био дирнут до суза.

Сретао сам и даље појединце и гомиле, а све мушкарце. Ни један од њих није што носио, него, или су гонили стоку, или натоварене мазге и брдске, сухе, коњице, који су ишли самим первазом пута. Сви махом беху лични људи и један на другога слични; на свакоме су одличја, сваки је на први поглед поносит као какав шпањски хидалго. Међу старијима било је доста „пајева“.

(Наставиће се)

БРАК И ПРАВОСУЂЕ

(НАСТАВАК)

II. У другу групу могу се уврстити све остале државе, односно поједине државне покрајине, с православном насеобином, где је старо начело о судској надлежности за брачне спорове очувано готово неповређено. Овамо спадају: Цариградска Патријаршија, Русија, Црна Гора, Бугарска, Хрватска и Славонија, Босна и Херцеговина и Србија. Пошто је у свима поменутим областима признат само црквени облик закључивања брака, то и све брачне спорове у погледу унутрашњих или личних односа супружника (питања о постојању, законитости, разводу и уништају брака) расправља искључиво црквени суд. Остали спорови, у колико се тичу чисто имовинских односа супружника, по правилу спадају у надлежност грађанског суда, а изузетно и то само за хришћане у Цариградској Патријаршији, поред свих осталих приватно-правних спорова међу хришћанима и они су уврштени у предмете надлежности црквеног, а не грађанског суда.

1. За основу данашњих правних односа у Цариградској Патријаршији уопште служе основне одредбе или канонизми (*Γενικοὶ Κανονισμοί*) о управи црквених и народних послова што су издати на основу хати хумајуна (царског указа) од 6. фебруара 1856. године. Још по ферману освајача Цариграда султана Мухамеда II (1451—1481) не само религиозни него и сви политички предмети, у колико се тичу лица православне вере, која се налазе на територији отоманске царевине, поверени су били неограниченој власти цариградског патријарха и

његова свештенства. У самој ствари међутим овај по себи похвалан поступак од стране једне некрштене управе према цркви на практици је имао на жалост рђавих последица. То је бап уздрмало углед и деморалисало вишу јерархију грчку у толикој мери, да је грчки народ од свога свештенства трпео веће патње него од озлоглашене турске тираније. Цариградски Патријарх благодарећи добивеном пуномоћију постао је био нека врста неограниченог деспота, а његови епископи — самовољни сатрапи тако, да је грчки народ био принуђен да противу неправде и насиља својих рођених синова, свога националног свештенства, тражи помоћи и заштите код турских власти. Турска влада пак по своме обичају дуго време није придавала никакав значај тим оправданим жалбама целог народа; према свему томе она се правила и глува и нема. Напослетку под утицајем јачег народног покрета, потпомогнутог у исто доба и енергичним протестом европских држава, она упути патријарху акт од 4. фебруара 1850. године у главноме ове садржине: „...пошто су по хришћанској религији — вели се у томе акту — епископи пастири, вође народне, то су дужни водити га по добром путу, морају га штитити и олакшавати му патње, а никако да га угњетавају. Али, како многи митрополити и епископи врше по провинцијама таква дела, која не смеју вршити ни најгори људи, то услед тога хришћанске народности које трпе та насиља непрестано су се обраћале влади молећи је да им она укаже своју помоћ и заштиту. Па пошто влада не може не узети у обзир ове оправдане жалбе својих поданика, то одлучно изјављује жељу да ова безакоња престану. Стога позива патријарха да сазове сабор епископа и представника својих једноверних световњака те да у договору с њима братски промисле о средствима, којима би се ова безакоња отклонила и оправдане жалбе задовољиле, у виду такве црквене и општинске управе, која би одговарала правилима њихове религије и прописима ђулханског хатишерифа.“

Цариградска Патријаршија, за коју је овај владин акт био једно непријатно изненађење, мислила је у први мах да ће то својим ћутањем предати забораву. За читавих шест година она није предузимала никакве мере за извршење владиних захтева, напослетку није патријарх поново био опомевут. После 1856. док године и издатог хати-шерифа султана Абдул Меџида (1839. до 1861), по коме су се „имала извести општа побољшања и ре-

форме удржави према духу времена, цивилизације и просвете"[1] а тиме у исто доба загарантовати што јаче права и повластице православних хришћана, Порта је свој позив енергичније поновила у априлу 1857. године актом, упућеним патријарху, ове садржине: „Премудри Патријарху Грчки! Извештаваш се да превисока заповест, која се тиче нових објављених реформи наређује, да све привилегије и духовне повластице, које су дароване хришћанским и другим немухамеданским заједницама османске царевине, буду у одређено време испитане нарочитим за тај циљ састављеним комисијама у патријаршијама; да све црквене десетине буду укинуте и замењене одређеном платом; напослетку, да управа грађанским пословима немухамеданских друштава, изузимајући непокретна добра хрушћанског клира, буде уступљена одбору, који ће образовати свештеници и световњаци дотичне општине. Па пошто важност овога посла не трпи никаква одлагања, то неће остати некажњени сви они, који лукавим увијањем хтедну да изиграју ту званично објављену владину одлуку или да ослабе њену моћ. Једном речи, Висока Порта неће допустити да не буде потпуно изведен принцип, чије је спасоносно дејство тако очевидно за цео народ."[2]

После овога акта, увиђајући да даље одлагање може бити опасно, Цариградска Патријаршија ускоро затим одлучи се да приступи извођењу реформи. У томе циљу у јесен 1858. год. био је сазван општи црквено-народни збор, који је прописао нова правила црквеног уређења цариградске цркве или тако зване „опште канонизме", по којима се она у главноме управља и данас.

Што се тиче пак самога брака и брачних предмета уопште, од како су Турци освојили Цариград увек је важило правило да хришћани у том погледу не подлеже мухамеданским законима, већ законима и суду своје религијске заједнице. Ово давнашње изузетно право немухамеданских религијских заједница санкционисао је и хати-хумајун од 1856. године. Тамо се вели: „известне спорове, као на пример спорове око наслеђа између два хришћанина или два немухамеданска поданика према захтеву може расправљати патријарх, представници појединих религијских корпорација и дотични конзули." Да би

[1] Перић Нићифор l. c. стр. VIII.

[2] В. Михаилъ (Семеновъ) „Собраніе церковныхъ уставовъ константинопольскаго патріархата 1858—1899 Казань, 1902. стр. 13 и 14.

пак свака сумња била отклоњена да шеријатски судови без пристанка парничних страна ако су оне немухамеданске вере, не смеју им судити упућена је била једновремено свима мисионарима нарочита нота, у којој се између осталога напомиње: „Што се тиче спорова, у којима се расправљају религијско-правна питања и то између самих мухамеданаца или искључиво између хришћана, то за њих ако су парничне стране мухамеданске вере надлежни су шеријатски судови, а ако су хришћани — црквени судови." У пракси међутим, није никада оспоравана надлежност црквеног суда за брачне спорове. Чињен је истина једном покушај од стране турских судова да имовинско-правне спорове, који потичу из брака, узму у своје руке и да их сами решавају, али после дугих преговора између Порте и Патријаршије то питање је у негативном смислу било расправљено и једном ирадом дефинитивно утврђено. Расписом министра правде од 3. фебруара 1891. године саопштена је свима судовима у царевини одлука министарског савета, по којој су црквени судови искључиво надлежни за све брачне спорове, па тицали се они саме везе брачне или имовинско-правних односа супружника на брачном стању заснованих. У Турској према томе у свима брачним предметима за мухамеданце важе у свему и искључиво прописи шеријатског закона, а хришћани у погледу брака и свих брачних предмета подлеже својој црквеној власти, која примењује у свему само своје специјалне црквене законе.[1]

За православне хришћане у Цариградској Патријаршији судска надлежност за брачне спорове подробније је обележена у бератима, које Султан издаје изабраним Патријарсима и Митрополитима приликом њихова постављања. „При склапању и разводу брака и расправи других верских спорова, који би се појавили између двојице хришћана, — гласи тач. 12. патријарховог берата — само Патријарх или њиме одређени Мојим Високим Бератом, митрополити, архиепископи, епископи и заступници (епитропи — протосинђели) њихови имају право мешања; и нико од кадија и најиба или други ко не може, према старом обичају, мешати се нити сметати, нити пак кажњавати, кад ови (Патријарх, митрополити и т. д.) мире завађене стране и кад ради тачнијег уверења о стању ствари налажу заклетву

[1] B. Hahn op. cit. Türkei.

у цркви и афоризмом (одлучењем) кажњавају". Затим даље т. 13. и 14. истога берата прописује: „Свештеници под управом Патријарха, митрополита и заступника (епипровавекила) њихових без знања и дозволе њихове, нека не извршују забрањене бракове. Нека се саветују и кажњавају они који живе са женом без брака, пошто се не слаже с њиховим верским канонима да неко отпусти своју жену и другу узме или да по четврти пут у брак ступи, јер је брак само три пута дозвољен, и то после смрти женине." А у бератима, који се дају свима митрополитима под управом Цариградске Патријаршије у границама Отоманског Царства, приликом потврде њихова избора, између осталога вели се: „Кад неки од хришћана хоће да склопи или разведе брак, нико други да се не меша нити уплеће у то, сем Митрополита и њиме одређених заступника (епитропа, већила)."[1]

По „упуствима (*Ὁδηγίαι*) за вођење парница у црквеним и мешовитим црквеним судовима у области васељенског престола", која су издата од стране саме патријаршије за време Константина V крајем 1899. године, судови за православне хришћане, као помоћни институти епископске власти деле се на црквене и мешовито-црквене. Према томе, како при катедри цариградске архиепископије, тако и при свакој митрополији, епископији или егзархији постоји и чисто црквени и мешовито-црквени суд. Чисто црквени суд сачињавају: један председник са четири судије свештеног реда и секретар (један или двојица према потреби), но он не мора бити свештено лице. Мешовити пак црквени суд, изузимајући великог народног, сталног мешовитог савета у Цариграду, састоји се из једног председника, који мора бити лице свештеног реда, четири судије световњака, секретара (једног или двојице) који може бити или свештено лице или обичан световњак. По тач. 10. и 11. књига II, тит. 1. гл. 1. поменутих упустава (или судског устава) „Сви (духовни) спорови, који се тичу брачних односа и заручења, на пример о законитости или незаконитости брака и заручења, о разводу једног и другог, о месту становања и издржавању деце за време трајања парнице или после развода брака, о одвојеном животу супружника, о обновљењу заједничког брачног живота, — по предмету спора спадају у надлежност црквених судова архиепископије цариградске и

[1] В. Перић Н. op. cit. стр. 163, 164 и 171.

митрополија, епископија и егзархија, које стоје под управом васељенског престола. Сви (имовински, материјални) спорови, који имају везе с браком или заручењем, као: о накнади штете услед повреде заручења (уништаја брачног испита), о миразу, о трахоми, о брачним расходима, о предбрачном поклону, о издржавању после развода брака, исто тако сви спорови око завештања и усиновљења и остали предмети поменути у 3 члану уредбе о дужностима чланова Мешовитог Савета, а осим тога и сви други спорови, које би надлежна власт упутила патријаршији, митрополији, епископији и егзархији, по своме предмету спадају у надлежност црквено-мешовитих судова Цариградске архиепископије и митрополија, епископија и егзархија, које су под управом васељенског престола." Патријаршијски Синод и Народни Стални Мешовити Савет у Цариграду служе као касациони односно апелациони судови у односу према првостепеним (епископским) или другостепеним (митрополијским) чисто црквеним односно црквено-мешовитим судовима. Синод, који се састоји из дванаест митрополита под председништвом патријарха, касациони је односно апелациони суд за предмете, који спадају у надлежност црквених судова; а Народни Стални Мешовити Савет, у коме заседавају четири архијереја и осам световњака, под председништвом једног од чланова архијереја, стоји у истом том односу према првостепеним и другостепеним црквено-мешовитим судовима.

2. У Русији[1] црквени суд решава:

а) сва питања о закључењу брака т. ј. о његовој законп-

[1] По попису људства од 1897. г. укупни број становника целе Русије према званичним статистичким подацима износио је 125,668.190 од којих [illegible] пада на Европску Русију. По вероисповести било је:

	у Русији	у Европској Русији
православних	87.384.490 (69.54%)	76.463.957 (81.81%)
расколника (старообрядци и уклоняющіеся	2,173.738 (1.72%)	1.727.358 (1.85%)
римокатолика	11.420.927 (9.09%)	4.338.777 (4.64%)
протестаната разних вероисповести	3.743.209 (2·98%)	3.240.921 (3.47%)
осталих хришћана	1.221.511 (0·97%)	55.253 (0.06%)
мухамеданаца	13.889.421 (11.06%)	3.555.635 (3.80%)
мојсејеваца	5.189.401 (4.13%)	3.765.766 (4.03%)
осталих хришћана (будисте, ламаити и многобошци)	645.503 (0.51%)	320.069 (0.34%)

тости или незаконитости. Но како у тим предметима често пута може бити једновремено и кривичних дела (бигамија, родоскрвњење, насиље, отмица и т. д.), то ови предмети у исто доба обично спадају и у надлежност грађанског суда;

б) брачне парнице у циљу развода брака;

в) предмете у циљу потврде и признања брачног стања и законитости рођења у недостатку извода рођних или у случају њихове неисправности. Остали спорови пак о законитости рођења, т. ј. ако нису изазвати недостатком односно неисправношћу извода рођених спадају у надлежност не црквеног већ грађанског суда.

Одлука црквеног суда по свима брачним предметима повлачи собом правне последице грађанске природе. Брачне спорове између лица неправославне хришћанске вере извиђају и суде духовни судови дотичних вероисповести. Но ако је мешовит брак т. ј. ако је једна брачна страна православне а друга неке друге хришћанске вере или ако су обе стране неправославне вере а венчање је међутим извршио православни свештеник, онда питања: о постојању брака, о томе да ли је по закону закључен, има ли законских узрока за развод, — спадају у надлежност духовног суда православне цркве. Овај је суд надлежан још и у случају да неправославна лица нису закључила брак у православној цркви, само ако је ма који од супружника доцније прешао у православну веру. Кад се деси међутим да оба лица нису чланови православне цркве, а при том свако од њих припада другој некој хришћанској вери, онда питање о постојању и законитости брака решава суд оне вероисповести, чији је свештеник извршио венчање; ако је пак венчање извршено било по обредима обадве вероисповести онда је надлежан суд оне вероисповести, по чијим је обредима извршено прво венчање. Спор о разводу брака у таквој прилици спада у надлежност суда оне вероисповести, којој тужена странка припада. Ако је мешовит брак такве врсте да једна сртана исповеда протестантку, а она друга неку нехришћанску веру[1]

[1] Лицима православне и римокатоличке вере, а тако исто и оним протестантима, који живе у Пољској, забрањено је да закључују бракове с нехришћанима. Но протестантима који не живе у Пољској, допуштено је међутим да могу ступати у брак с мојсејевцима и мухамеданцима. У томе случају морају се испунити ови услови: 1. хришћанска страна дужна је претходно добити за то одобрење своје конзисторије: 2. акт венчања врши

онда је за брачне спорове надлежан суд протестантске вероисповести. Напослетку, ако је у питању брак између расколника, пошто раскол није призната вероисповест, која може по својим обредима брак да закључује нити има законом признатих својих духовних института за суђење, брачни спорови њихови спадају у надлежност грађанског суда.

Уопште по садашњем законодаваству у Русији није баш сасвим строго разграничена судска надлежност т. ј. црквени суд није за све брачне спорове апсолутно надлежан. Тако на пример спорови о незаконитости и непостојању брака извиђају се на два начина. Једни се започињу код грађанског суда па кад тамо буду расправљени упућују се духовном суду; други опет започињу се код духовног, а затим се кад тамо буду завршени преносе у грађански кривичну суд. Специјално код грађанског суда отпочиње се извиђање брачних предмета кад је у питању брак, који је закључен под утицајем насиља, преваре или у умоболном стању једнога или обадва супружника. У том случају пресуда грађанског суда о делу насиља или преваре доставља се духовном суду како због одлуке о постојању или непостојању брака тако и због оцене одговорности свештених лица, која су акт венчања извршила (ст. 1012. Уст. Угол. Суд. ч. I т. XVI Свода Законовъ изд. 1892). Дело бигамије или полигамије хришћана такође спада у надлежност грађанског суда, но да би суд могао отпочети кривичну истрагу противу оптужених траже се тачни подаци од надлежне црквене власти о извршеном венчању поред постојећег већ брака дотичног лица (ст. 1013). Остали брачни спорови као: закључени бракови у забрањеним степенима сродства, забрањени бракови између хришћана и нехришћана, затим бракови свештених лица, којима црквени прописи не допуштају закључивање брака, као

само протестантски свештеник и 3. нехришћанска страна мора се писмено пред конзисторијом обавезати да ће децу, која би се евентуално јавила из тога брака крстити и васпитавати у духу протестантске вере, или, ако би обе стране на то пристале, у духу православне вере. У исто време мора дати обећање да од своје стране ни претњама ни примамљивањем неће се трудити да другу страну или децу преведе у своју веру, као и то да им неће чинити сметње за слободно исповедање њихове, хришћанске вере. По себи се разуме да супруг нехришћанске вере ступајући у брак с хришћанском страном тим самим већ обавезује се у исто време само на моногамијски облик брака (Сводъ законовъ россійской имперіи т. XI, О управленіи духовныхъ дѣлъ христіанъ протестантскаго исповѣданія ст. 210).

и четврти брак лица православне вере јављају се као предмети надлежности грађанског суда тек пошто духовни суд донесе своју коначну одлуку о оптуженима (ст. 1014). Кад духовни суд донесе своју коначну одлуку т. ј. пошто Синод, као највиша духовно-судска власт размотри и коначно оцени одлуку епархијске власти, онда он све предмете незаконито закључених бракова упућује грађанском суду у циљу кривичне осуде оптужених (ст. 1011 и 1015 Уст. Угол. Суд). Ако је предмет тужбе дело прељубе или повреда супрушке верности (браколомство) може се извиђати било код црквеног било код грађанског суда. Црквени је суд надлежан ако увређена страна у својој тужби захтева развод брака и казну тужене стране за супрушко неверство по црквеним правилима; а грађански суд (кривично одељење или војени ако је оптужени војно лице) — кад се за то дело (браколомство) захтева осуда оптуженог по кривичном закону. За грађански суд важе правила грађанског односно кривичног судског поступка, а за црквени или духовни суд — прописи Устава духовних конзисторија са свима оним старим манама и недостатцима што су се осећали и у грађанском процесуалном праву до 20. новембра 1864. године.

За основу данашњег стања судске надлежности у Русији у погледу брачних спорова лица православне вере служи у главноме учење православне цркве о браку као тајни. Ценећи ствар само с те тачке гледишта мора се признати да брак к а о т а ј н а спада у надлежност црквене власти. Само та власт може вршити тајне, само их она дакле може оглашавати за неважеће и раскинуте, јер једина она располаже правом за вршење тајне, критеријумом за оцењивање да ли је правилно и по закону нека тајна извршена и да ли још траје или је престало њено дејство у извесној прилици. На том основу садашње руско законодавство држи се начела да докле год се брак признаје за црквену тајну, по којој двоје, уз тврдо веровање „ш т о ј е Б о г с а с т а в и о ч о в е к д а н е р а с т а в љ а“ (Мат. XIX, 6), постају „ј е д н о т е л о“ (XIX, 5) за цео живот, дотле спорови о разводу брака, ма из ког било то узрока, не могу се изузимати из надлежности црквеног суда и преносити у надлежност грађанског суда. Међутим, историски развитак брачног права у Русији показује да у овом питању није владало увек овако мишљење шта више ни код самих представника цркве, који су несумњиво увек брак ценили као тајну.

Још у XVIII веку осећала се тежња у руским црквеним круговима да се брачни спорови уступе грађанском суду. Због тешкоћа и незгода при извиђању ових спорова у духовном суду сам Синод је још тада (1767. године) приликом израде новога закона издао био налог своме изасланику и члану комисије, која је израђивала закон, да се постара те да извиђање брачних спорова буде уступљено грађанском суду, који би их затим спроводио духовном, где би после тога архијереји морали да саветују супружнике да се измире[1].

Та иста мисао, о потреби да се брачни спорови извиђају не само у духовним, већ и у грађанским судовима, исказивана је и доцније у току XIX века више пута. Кад год су управо израђивани законски пројекти, било грађанског законика, било закона о устројству судова, увек је у свима пројектима (1810, 1861, 1873 и 1876—1878 године) у главноме изражавана једна иста тежња. Сви су више мање долазили до тога закључка да се суштина и главни предмет извиђања брачних спорова (основ тужбе) уступи грађанском суду, а црквене власти да затим решавају циљ тужбе тако рећи на основу готовог материјала.[2]

Dr. Чед. Митровић.

(Наставиће се)

---

[1] Загоровскій. А. О разводѣ по русскому праву. Харьковъ 1884. стр. 383.
[2] l. c. стр. 392.

НЕЧИСТА КРВ

— БОР. СТАНКОВИЋ —

(НАСТАВАК)

После вечере, као једва дочекавши да се и то сврши и заједном са њом један пут већ и цео овај дан тако дуг, уморан и тежак, те да се што пре легне, заспи и што пре заборави све ово: и онај долазак Арнаутинов, доношење гласова, испорука и поздрава од мужа; залагање бачви, шиљање њему новаца и преобука; онда одлажење на гробље, тамо плакање, раздавање у покој душа а овамо код куће ово оволико усамљено седење Софкино — мати јој чим се Софка, одмаче од тепсије и прекрстивши се и отеравши мрве из скута сама узе тепсију и однесе је у кујну код Каде и одмах се она за њом диже скидајући се и раскопчавајући позва Кату:

— Хајде, намештај, Като — продужавајући једнако да се скида. Развезује шамије да јој лице и пун врат са модринама где је јаче било стегнуто бивају сасвим слободни; да скида антерије, јелеке и појасе те да јој се снага, прса, и сувише пуне јој руке и мишице облобођени тесноће — ма да је ето већ била у годинама ипак некако још свеже и опојно се појављују.

Ката је за то време износила из оних долапа где су биле савијене већ и покривене белим чаршавом спаваће хаљине. Душеке и јоргане. По покровцу до прозора где, још једном почисти метлом их намештала. Истина душеци су били скупоцени, тешки, од саме вуне, али је стари, и поред најновијег,

најопранијег чаршава којим се заогрнути није могло а да се не осећа онај вонь старих, толико пута крпљених, прешиваних а никада нерастресиваних спаваћих хаљина. И валда услед свакидашње употребе и стојања на једном истом месту били су готово уплесниведи. Такви исти су били и јастуци. Чупавци, дугачки, али са грудвама. Такође и јорганиса првобитном свиленом поставом, тешки, топли, јер су били од чистог памука, али и танки, проређани.

Ката пошто разастре, намести, донесе и метну више главе тестију свеже воде чији је грлић био запушен зеленим лишћем, изнесе собом свећу у кујну, да би се Софка и мати у помрчини могле сасвим да свуку и легну. А она тамо у кујни као обично, пре но што легне, поче да затрпава, гаси и полива водом ватру у огњишту да би се сасвим угасило, те да не би ноћу, ко зна, каква искра прснула и Бог зна шта се учинило. Можда читава кућа се запалила.

Софка и мати свлачиле су се ћутећки. Мати пре ње би готова. И пошто на брзу руку, овлаш прекрстивши се, одмрмља молитву, од које као и обично Софка чу само свршетак: „Господе Боже и Света Богородице, молим ти се“ ... покри се јорганом, чак и преко главе. И раскомоћена, као одахнувши и ослободивши се од свега овога, брзо и заспа. Поче да се чује оно њено умерено, у дубоком сну пућкање на уста. Софка, када уви другом, старом шамијом своју тешку косу, да јој се не би у спавању умрсила и сутра је морала понова да чешља, и она поред матере леже. И она се покри исто таквим скупоценим јорганом али исто тако танким, проређеним и који јој се због тога увек припијено обвијао око њене снаге, да јој би се тако лежећи у страну, са пребаченом руком дуж себе јасно би се оцртавала и она обла дужина њена тела, плећа јој, кукова и ногу.

Није могла да заспи. Чекала је да дође сан и са врелим прстима руке слушала како ноћ све јача, тамнија и усамљенија бива, како мати иза ње у велико већ спава. Из оних долапа из којих су изнете спаваће хаљине и они остали случајно не затворени, бије нека студен; из кујне влага од полишене воде и развејан пепео услед затрпавања и гашења огњишта. Једино, одозго са горњег спрата, кроз напукле таванице што је долазила сувота од старих дасака, шиндра и украса дрвених по рафовима, собама и креветима. И све би то тонући заједно са њима све дубље и дубље у ноћ и таму било по кадкад прекидано отуда

из кујне. Изненада зачуо би се звон поређаних тепсија у полици од мишева, који би поред њих протрчавали, и онда њихово тамо грицкање испод ковчега, наћва, по порубима и отворима који су баш ради њих били излепљивани тестом, да не би могли унутра да уђу. А изнад свега једнако, једновремено допирало је из дна кујне, од огњишта, Катино хркање. Као увек спавала је она подбочене главе о руку, обучена, чак и са папучама — јер, за Бога, сутра, чим зора, она мора да поранн, прва она да устане толики је посао чека.

II.

Како Софка, тако у родбини и по комшилуку и у целој варошн више се знало и памтило о њиховим чукундедама, прамдедама него о њима који су сада били живи, о њеномоцу, о стричевима.

Њихова кућа била је стара и чувена. Цела родбина из ње произишла. Код њих су од увек саме владике приликом великих празника, после службе, код њих прво долазиле на честитање, па тек онда ишли по другим, такође богатим и угледним кућама. Имали су свој сто у цркви, а на гробљу своје гробље. Гробови од мермера, и дању и ноћу са запаљеним кандилима. Не зна се који је од предака кућу подигао, само се знало да су од увек били богати. И знало се да тек чукундеда Софкин, Хаџи Трифун од кога су они почели да се називају хаџије, он као имао први смелости, да то богатство изнесе, распореди и издигне, да би могао „свет да га гледа“. Горњи спрат подигао, собе раскошно искитио најскупоценијим ћилимовима, повешао старе, скупе слике из Пећи, Рила и Свете Горе, по рафовима поређао сребрне саане и зарвове. До капије од мрамора биљни утврдио са којега је узјахивао своје чувене алатасте коње. А како се памтило, и лети и зими био огрнут постављеним ћурком, са силавом, пиштољима и у тешким јаким чизмама.

Од тада заптија, Турчин није смео да поред њихове куће прође још мање ту да застане. Испред куће морао целе ноћи да гори фењер и по три и четири ноћна стражара да дремају, јер он тргујући по највећим градовима и мешајући се са највиђенијим људима, могао услед тога познанства а најглавније услед свога силног богатства, не само заптије, кајмакаме него

и паше да мења и у „сургун" их шаље. Као што је и бивало. За сваки народни посао, било за какву нову школу и цркву или за какав манастир који је требао да се подигне, оправи; или какав крвник, насилник да се смени, није могло а да се код њега онда не дође и у оној горе намештеној соби сви први људи из вароши, целе ноћи не преседе договарајући се и после њему остављају да то изврши. И он би то брзо извршивао. Било митом, чиме се је највише и успевало, било куршумом и то од човека туђе вере. Зато су од тада и саме владике прво код њих на честитања морали да долазе, па онда другима. Њихово златно кандило пред распећем у цркви једнако је морало да гори, а онај сто, одмах до владичиног, само њихов да је, и нико сем њих да не сме у њ да уђе и одстоји службу. Сиротиња и људи по затворима за време Ускрса, Божића или славе за по три дана од њих добивају јело и пиће.

Али зато је био и строг и прек. Трепет не за саму кућу него и за целу породицу. Чивчијама, слугама са чивлука из Ратаја и воденичарима са својих воденица у Собини, он био све и сва. За све време док би он путовао по Турској, по трговини, а обично би се целог лета тамо бавио — за све то време по родбини, нарочито удовице чији синови настали, па место да они предузму и почну да воде бригу о кући, да замене оца, домаћина, а они само гледали да што дограбе и потроше, — мајке њиме „батом својим", како су га звале, застрашивале би те своје синове:

— „Хајде, хајде, знаш ти, доћи ће он. Јуче ми баш рекоше, тек што није приспео. И нећу ја више да дрхтим и да стрепим и нећу више да лажем и да те кријем пред њим. Нећу и не могу, када одем код њега, а он на мене да се исколачује: „Шта ти, море, кријеш онога твога?"... И име неће да ти спомене. „Зар ја не знам и не чујем шта он ради, где се луња и колико троши. Главу ћу му, као врапцу откинути. И ти и он на очи да ми не изађете".

И то је помагало, застрашавало. Знало се шта чека тога, када би он дошао. И чим би дошао с пута, још првог дана, морала би цела родбина да се стекне, нарочито жене, тетке, стрине и најудаљенији род. Мужеви им као да нису смели да му првога дана излазе и шта би за њих имао, он би тада, преко њихових жена поручивао и наређивао. Свака би одлазила тада горе, на горњи спрат код њега. Понизно са страхом, несме-

јући од величине — јер такав им је велики и страшан изгледао — ни да га погледају поздрављале би га:

— Дође ли, бато?

— Дођох! кратко, са досадом чуло би се како би он одговарао.

А већ када би к себи нарочито коју позвао, ова би премирала. Знала је да није за добро. Сигурно муж њен нешто скривио. Или новац, што је узајмио од њега за радњу, није вратио; или није га ни уложио у радњу, већ га слагао и за нешто друго потрошио. А опет и најсиротија и најудаљенија у родбини није бивала од њега заборављивана, да тада, када се враћа тако са тих путева и трговине, па свима доносећи поклоне и њој штогод не донесе и њу чиме не обрадује.

Много, тако се говорило, никада није говорио. Али што би рекао, то је било речено. И сада се памтиле и употребљавале његове речи и реченице: „Ех, тако је то и то, што рекао покојни хаџи Трифун“. Када не би био на путу, седео би одма. Лети горе, на кревету; а зими доле у оној великој. широкој соби. Цео дан би само седео, пушио, пио кафу и наређивао.

Али поред свега тога што је био тако силан, прек; што је увек морало да буде како би он хтео, ипак са сином, јединцем, никако није могао. Кћери, већ је све удао и удомио како је он нашао за добро и наредио, у коју је он хтео кућу и за коју фамилију. Али са сином који се родио доцкан, када је он већ био остарео, када се већ нико није ни надао да ће имати деце а још мање сина, наследника, он био дакле последње дете „истришче“, када син одрасте, никако као да није хтео оцу да иде по вољи. А ко зна зашта? Да ли што већ није могао више да иде по трговини, по путевима, већ само седео код куће, и није ништа доносио и зарађивао као пре, па га зато син као не уважавао. Или то је највише једило старца, сигурно је имао кога, који је на то сина против њега потпомагао, јачао. Сигурно је то она, мати му. Јер, зна он, да, док му није родила сина, жива се није чула. Истина, ни тада, она није смела да му се противи, не изврши оно што јој он нареди, али, осећао је старац, како је ипак некако друкија. Изгледа да, као досадивши јој се тај вечити страх, трепер од њега, манула га и оставила да и даље наређује, заповеда и грди слуге и чивчије, а она се окренула сину и једнако њега гледала, њега пазила. Са њиме је излазила и ишла по родбини, код кћери,

оне код њих долазиле, скупа са братом ишле по чивлуцима, славама, саборима. И све, и сестре и мати, утркујући се која ће што више да му угоде. Што год би урадио, учинио, за њих је било свето. Нису могле да замисле, да би он могао, или када би већ и учинио, да је то нешто ружно и неваљало. И старац, више и љубоморан, а и видећи како је због тога више размажен, више нежан него што треба, није никако могао, да га гледа. А да га као и друге и њега бије, није могао јер га је и он много волео. Истина, то му никада није казао, увек га грдио, чак кад би се и разболео није хтео да сиђе и да га види, али да га бије, да дигне руку на њ, то није могао. И још када син потпуно израстао, преузео да управља, настало је још горе.

Није се љутио и жалио што је почео да расипа, да се носи најлепше и најскупље; што би, да не би само синови осталих богаташа, већ ни синови осталих бегова и ага понели што ће он носити, закупљивао сву басму и фесове кад присну у радње. Чак је то и одобравао. То је за њега, то доликује његовом сину. Али кад је син почео једнако само са Турцима и беговима да се дружи, с њима да пије, па чак у њихове хареме да одлази и са њиховим девојкама и булама да има посла, то га је обезумљивало и зато никако није хтео ни да га види, ни да чује за њ.

— „Ако му је до тога — говорило се, како је он тада говорио — зна и зато хаџи Трифун. И он је некада био млад. Али онда, ето му чивлуци и у њима сељанке, чивчике. А што у туркиње, у неверу? Јер код њих, була, по четири имају само једног бега па им је врела и мека крв. Нису оне човека! И зато објашњавао је — и он сам, син му, такав је, онако блед, сув и танак. Више женско но мушко. И зато он не може ни да га гледа!“

А када би и после толиких грдња, псовки, чуо како је опет са неким беговима начинио какав лом и чудо — он тада не би звао њега, сина, већ њу, матер.

— Чу ли за онога?

Мати, ма да би и чула за то, ипак би се чинила невешта.

— Шта?

— Како шта? плаћивао би, и већ би почињао да изува ципеле — како ништа ниси чула? Где си? Живиш ли? Како ништа!

Зар ја што не силазим (доле, код њих у собу) па мислиш ништа не чујем и не видим? Зар ја не видим одавде кад он долази? Које доба беше јутрос, када он дође?

— Ама које доба — исчуђава се она упорно. — Дете рано дође, легло и још спава, једнако би га она бранила.

Он већ не би могао да издржи. Ципелом или чибуком бацио би се за њом:

— 'Ајд, бар и тебе да не гледам! И од једа zавањивао би се на јастук. Не толико тада љут и бесан на њега, сина, колико на њу, на ту њену тобож толику љубав према њему, и ето зато што га толико воли, једнако лаже за њ, упорно га брани, као да је он само њен син, а не и његов.

А зна када је ноћас дошао. Чак он овамо са горњег спрата, чуо га је. Само је једанпут лупнуо алком, а она одмах из куће истрчала, као да га чекала. Чак није дала момку, који наоружан иза капије спава, да он капију отвори, већ одбијајући га од капије, рекла:

— Немој ти. Ти када отвараш много лупаш, па ћеш да пробудиш старога.

А међутим он, стари, зна да није због тога што би се он тиме, лупом пробудио, узнемирио, растерао му се сан; него да се тиме он не би пробудио и чуо како њен син у зору, у недоба долази.

(Наставиће се)

РЕФОРМА ИЗБОРНОГ ПРАВА У АУСТРИЈИ

(ЈЕДАН ПОГЛЕД НА РАЗВИТАК УСТАВНОСТИ У АУСТРИЈИ)

Без икаквог потреса, без преврата и жртава, без вике и живе борбе, па дакле и без победилаца и побеђених, извршио се, скоро нечујно, у другој половини аустро-угарске монархије један велики политички процес. Јануара месеца ове године довршена је и санкционисана је реформа изборног закона у Аустрији, а кроз који дан извршиће се по њему и нови избори. Аустрија постаје земља општег права гласа, остварује један од основних принципа најшире демократије! Одиста је и значајан и интересантан факат. Двојако интересантан.

Политичке се тековине, нарочито тековине слободе, не стичу без борбе, без жртава. То је проста истина, коју зна и сваки пажљиви читалац политичких листова. И та се истина далеко више осећала у Аустрији но у другој којој земљи. Јер, ако је и једна земља с правом сматрана за конзервативну, неприступачну икаквом новачењу, и земљу, која је непомирљиви непријатељ слободи, то је била Аустрија. „Аустрија је увек за једну идејуназаднија од осталог света“, рекао је млађи Пит.

Па опет у тој конзервативној Аустрији демократија је сада без борбе и жртава ето дошла до победе општег права гласа. То је свакако интересантан и важан факат — да државници аустријски и сви виђени политички људи разних уверења чине уступак духу времена и добровољно дају и пристају на опште право гласа!

Али овај факат има и другу интересантну страну. До сада се веровало да је демократска Аустрија — non sens, бесмислица; да победа демократије значи и потпуну победу начела наро-

дности, да значи распад хабзбуршке монархије. Демократија познаје не само индивидуе, личности, већ и народ; зна не само за индивидуална права и слободу, већ и за суверенитет народа: другим речима, познаје и колективну личност, која се зове народ, а која има такође право самоопредељења, има своју суверену вољу, као и слободан појединац у слободној земљи. Када, дакле, победи потпуна демократија, онда значи да је победило и право самоопредељења народа. Хоће ли онда народи и племена, када буду имали право самоопредељења, хтети и даље остати у међусобној заједници друкче но у федерацији, хоће ли трпети превласт једног од њих над свима осталима, или зар неће тежити већ слободним, туђим, државама њиховог племена? Ова друга интересантна страна овог факта то је опет дакле тај стари проблем: Аустрија и демократија, могу ли се измирити или ће једно од њих подлећи?

Откуда дакле да се без жртава и потреса долази у Аустрији до општег права гласа и да ли је одиста опште право гласа једна од опасности по опстанак Аустрије?

Један овлашан поглед на скорашњу прошлост Аустрије, из које је поникла уставност њена, увериће нас о неодољивој потреби изборне реформе и објасниће нам постанак идеје општег права гласа. Јер и ако је увођење општег права гласа дело политичке мудрости и ако оно није, дакле, изнуђено, отето, ипак није потекло из какве болећивости према бесправној, сиромашној, класи! Из болећивости и због правичности не одричу се ни појединци а још мање читави редови друштвени свог привилегисаног, завидног, положаја. И изборна реформа у Аустрији није физички изнуђена, али је потреба њена била толико неодољива, да су увиђавни, виђенији људи и државници свију политичких странака веровали, да је опасно и даље одлагати је и сачекати да је време и догађаји силом натуре, изнуде. Она је, дакле, логични резултат политичког и друштвеног развића Аустрије то јест најновија фаза уставног развића Аустрије. Ако се и једна земља у Европи бранила од уставности и страховала од ње као од баука, то је била Аустрија. Ни један уставни уступак, ни једна слободоумнија, напреднија, уставна одредба и политичка тековина нису стечене друкче но силом или неодољивошћу прилика!

Ни најновија реформа изборног права, опште право гласа, није дакле поклон из болећивости.

I

Уставност, у модерном смислу речи, у Европи је — сем Енглеске — новијег датума. Она је постала тек у XIX веку. Како устави нису ништа друго до отисци и огледало снаге и моћи друштвених класа и политичких чињеница, то је и уставност у Европи могла постати тек онда када је нестало старог сталешког друштва. Тек је велика француска револуција успела да поруши феодално друштво, друштво привилегисаних и бесправних сталежа. По свршетку револуције и паду Наполеоновом, у Европи је настала реакција. Покушавало се да се поврати у живот, рестаурира, оно што је француска револуција била порушила. И ако су ови покушаји реакције у неким областима живота успели или изгледало бар да су успели, — у једној области нису ни озбиљно пробани: у области материјалних интереса. Тако је ново европско друштво било основано на грађанској једнакости и ако је апсолутна власт у неким земљама потиснула политичке слободе.

Али је Аустрија била једина већа културна земља, која, како изгледаше бар, беше потпуно неприступна идејама француске револуције. Свуда су у западној и средњој Европи утицајем француске револуције основице старог друштва порушене и подигнуте нове, — основице грађанске једнакости. Само је Аустрија била та земља, која је очувала неокрњен феудализам и апсолутизам XVIII века. Свуда се у Европи осећало и изобјало незадовољство с политичком владавином, с апсолутизмом или лажном уставношћу, само не у Аустрији. Она је под крутом владом Метерниховом била херметички затворена за све напредне идеје. Па не само што је тако ограђена била од утицаја с поља и од опасности од напредних идеја, већ је шта више она водила прву реч у доба реакције као њен највиднији представник. Тако је Аустрија дочекала 1848. — као земља у којој царује апсолутизам и феудализам. Аустријски државници, па првом месту стари Метерних, беху занесени и успавани успехом реакције и тврдо вероваху да ће Аустрија одолети и у овој кризи навали напредне струје, као што је срећно пребродила и кризу француске револуције. Али су се грдно преварили и они и Метерних, и ако у таквој Аустрији није било шта више ни каквих симптома, ни чега што би предсказивало тако блиску буру. Цео свет био је изненађен догађајима. Стари Метерних

није веровао ни 13. марта да је революција планула, — па је хтео депутацију грађана да задржи, да не оде цару! Али је још истог вечера Метерних, жигосан и анатемисан, као бегунац, напустио Беч, где му је глава била на коцки.[1]

Револуција, која је фебруара месеца планула у Паризу, отерала Луја Филипа и прокламовала републику, као зараза захватила је скоро сву Европу. Већ је 3. марта (п. н.) Кошут у маџарском сабору у Пожуну држао свој знаменити револуционарни говор, објавивши рат староме режиму, тражећи устав и парламентарну владу. Кошутов говор одјекнуо је широм монархије, а најјаче у Бечу. И онако, као што је свуда обично почињала револуција, тако је и овде почела с петицијом грађана ландтагу и цару, да се уведе устав и уставни режим. Разуме се да се и ту дошло, као обично, до „неспоразума" с војском; пуцало се и било је мртвих и рањених, и онда се задовољиле жеље и захтеви грађана, а жртвовали представници старога система. Метерних, дотле свемоћан не само у Аустрији но и у Европи, жртвован је, — сада дођоше на управу нови људи. 14. марта (п. н.) цар је допустио образовање грађанске гарде, а 15. изађе чувен манифест његов, којим је кидао с апсолутизмом и уводио уставни режим. Истог дана би образовано ново министарство, коме беше председник гроф Коловрат, а најмаркантнија личност у њему барон Пилерсдорф.

Ново министарство имало је да преведе земљу из апсолутизма у уставност, — да на првом месту изради дакле устав. Министарство је тако и схватило свој задатак и **први устав** беше већ готов и објављен **25. (13.) априла.** То је тако звани **Пилерсдорфов Устав,** јер га је радио министар Пилерсдорф. Његов устав беше донекле копија белгијског. Њиме је дата превага немачком елементу, и власт пренета на грађански ред — буржоазију. Законодавну власт имао је Сенат (од 200 чл.) и Н. Скупштина (383 посланика).

Овим уставом нико не беше задовољан, јер се и тражило и очекивало много више. Демократија је била незадовољна што је њиме уведен дводомни систем, што није усвојено опште право гласа већ цензус. И ово незадовољство претвори се у отворену

[1] Види — **Anton Springer.** Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 2. Bde Leipzig 1865.

Dr. Franz Martin Mayer. Geschichte Oesterreichs mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben, 2 Bde Wien. 1901.

буну. „Политички централни комитет" — тако се звао извршни одбор револуције, који је у истини господарио Бечом — затражи од министарства да нареди изборе за Народно Представништво од једнога дома и да се изврше општим правом гласа. А 15. и 16. маја „академска легија" — ђачка чета — присили министарство и оно усвоји све захтеве комитета. Цар Фердинанд, престрављен од револуције, побеже (17. маја) у Инсбрук.

Тако први аустријски устав, Пилерсдорфов, и не доживе да постане дело. Не по његовим одредбама, већ по општем праву гласа, извршише се избори за Н. Скупштину (Reichstag), која се састаде 22 (10) јула 1848, а отвори је свечано ерцхерцег Јован. И ова Н. Скупштина имала је да изради Устав и донесе органске законе. Али, што је опет обична појава у револуционо доба, у њој седаше и ако много талената оно мало практичних политичара. Н. Скупштина уморена дугим дебатама, не стиже да донесе Устав. Ипак је она овековечила своју успомену великим делом својим — укидањем феудализма. Ханс Кудлих предложи 7. септембра (п. н.) 1848. да се укине феудална потчињеност сељака, кулуци и т. д. да се земља да сељацима надокнађујући сопственицима вредност уступљене земље.

И тек што је свршила ово велико дело, Нар. Скупштина нашла се у сред кризе, коју народни покрет није могао преболети. Маџарско питање било је судбоносно и по опстанак уставности и политичких слобода у Аустрији. Ту се, дакле на првом кораку ка слободи и парламентарности, испољио у свој својој тежини аустријски проблем: да ли се истинска демократија с њеним пратиоцима, парламентарношћу и политичком слободом, може сложити с интересима и опстанком тако чудне и компликоване државне системе као што је Аустрија? Зар се разноликост племена и народа и њихових интереса и тежња може измирити са захтевима савремене демократије?

Маџари су одмах после славног говора Кошутовог тежили били свом силом, да отму од Беча што више политичких тековина, које ће њиховом племену дати политичке слободе и престиж над осталима. Кошут предложи у истој седници (3. марта) да се цару упути адреса у којој ће се побројати захтеви маџарског племена. И депутација — која је однела адресу цару у Беч — врати се не с каквим октројисаним уставом и уставним обећањима већ с једном позитивном добити. Гроф Баћањи доби мандат да састави прво маџарско министарство.

Какав је то огроман преврат био у односима Маџарске и Аустрије у Бечу канда нису ни слутили. Истина се у Бечу није мислило да то министарство буде као министарство какве одвојене, независне земље, ни шта више ни какво независно министарство, већ министарство, које ће „администрирати (Verwaltungsministerium) а не управљати (Staatsministerium!)“. То је био први а уједно и судбоносни корак модернизирању Угарске, корак који је распалио све амбиције и скривене наде једног жилавог народа. Сутра дан (18. марта п. н.) по саставу новог министарства, на предлог Кошутов, угарски сабор укиде сва феодална права племића, признавајући за уступљене земље сељацима само право на накнаду у новцу. Тако је Угарска за неколико дана постала уставна, модерна држава. А укинувши феодализам постаде земља грађанске једнакости. Истина је тиме Кошут отуђио од себе вишу аристокрацију, али је за то задобио сељаке, а за ствар Маџарске то беше већа добит од губитка. Шта више све те одлуке донела је досадања маџарска сталешка скупштина, у којој сада не гласаше као дотле одвојено сваки друштвени ред за себе, већ сви заједно, изједначивши се дакле у правима: магнат с грађанином!

После ове значајне тековине дошле су и друге. У низу закона Маџари су стипулисали све оно што би требало да је у Уставу и органским законима. И ако се Беч опирао да их призна и ако је изгледало да ће се морати крвљу искупити све ове тековине, ипак је цар, после енергичног отпора Маџара, морао попустити. И 11. априла (п. н.) цар Фердинанд их у Пожуну санкционисa. По тим „Законима од 1848.“ — Маџари су имали годишњи парламенат с трогодишњом периодом трајања, одговорно министарство, слободу штампе, званичан маџарски језик. Племство, које беше изгубило земље имало је да прими накнаду у држ. папирима (облигацијама).

Тако се свршио први чин револуције у Аустрији и Маџарској. Изгледало је да је демократија победила и у једној и у другој половини монархије, и да су представници старог друштвеног и политичког система напустили своју ствар. Међу тим реакција је чекала само згодне моменте. И они дођоше у скоро. Радецки је успео да разбије Карла Алберта краља сардинског (код Кустоце 25. јуна п. н.) и да угуши талијански покрет. Реакција и двор у Инсбруку рачунали су сада на војску. Сем тога они су рачунали и на — Србе! Онако као што су Ра-

децкове победе у Италији охрабрили реакционарне кругове, скоро тако исто им је дала наде и победа Срба над Мађарима код Сентомаша. И септембра месеца (22) двор се аустријски од једном досети да се мађарски закони од 1848. не слажу с духом прагматичке санкције од 1723. — неком врстом државног уговора, којим је тада измењен закон наслеђа у Хабзбуршкој монархији. То је значило опозивање свега што је дато законима од 1848....! — значило је да сада има реч: сила! Тако је планула мађарска револуција. Читаоцима ових редова, без сумње, познато је, како се та револуција свршила, и како је за време њенога трајања Кошут збацио династију хабзбуршку прокламовавши независну, самосталну, Мађарску. Разуме се да не улази у оквир овога чланка причање догађаја револуције, већ само помињемо овде неке важније од њих у колико су неопходно везани с нашом темом.

Стара Аустрија спремала се сада да се разрачуна с револуцијом и то најпре у Мађарској. Овако су револуционари у Бечу и схватили оно бацање рукавице званичне, дворске Аустрије мађарској влади. И кад хтеде да одмарширa бечки гарнизон за Мађарску, у Бечу се маса народа одупре томе и покуша да спречи одлазак војске. То је био узрок трећем устанку бечком (6 октобра п. п.). Двор и опет побеже из Беча у Олмиц. Ту би позван и парламенат, пошто кнез Виндишгрец крваво угуши бечки устанак! И окрњени парламенат настави свој рад у Кремзиру. Али и овде није могао довршити свој главни посао — израду Устава. Од њега нам је остао само предлог Устава, који није дочекао да буде и санкционисан! Тај је предлог само доказ слободоумља првог аустр. парламента — да је вредно поменути га.

Још се парламенат бавио израдом Устава када је цар Фердинанд абдицирао у корист свога синовца Фрање Јосифа I (2. децембра п. п. 1848.). И новоме цару, разуме се, прва је брига била да изведе земљу из неодређености и несређености. Он није дуго предомишљао којим путем треба ударити, те повери грофу Стадијону израду новог Устава, који би објављен свету 4 марта 1849. То је био други аустријски устав.

Основна мисао је овога устава-централизација монархије. Није било више засебне Аустрије и засебне Мађарске већ једна, једноставна држава с престоницом у Бечу. Законодавно тело имало је два дома: Горњи (Oberhaus) и Доњи (Volkshaus). У Доњи

Дом долазили су народни посланици које су бирали сви они, који плаћаху најмање шест форината непосредне порезе, а на свакиx 100.000 пореских обвезника долазио је по један нар. посланик. Горњи Дом бројао је 170 чланова — и то 40 су бирали провинцијски сабор (Landtage) а ³/₄ чланова долазило је силом свога положаја и велике порезе, коју су плаћали.

Но и овај Устав имао је судбину првог Устава аустријског. Он није живео више од пуне две године. Мађари, разуме се, не хтедоше да чују о њему. А ни Чеси га не прихватише, већ шта више Палацки, вођа Чеха и славни историк, у једном меморандуму изнесе гледиште и разлоге за што не примају октроисани Устав. Два индивидуално најјача народа у хабзбуршкој монархији не хтедоше дакле да чују за тај Устав. А код готовости дворских кругова да се врати стари лични режим, није требало дуго чекати па да и овај Устав буде суспендован. Револуција је била угушена у свима земљама, — у Италији, Аустрији и Мађарској, и сада се није имала бојати какве отпора. Тако тада — 20. августа 1851. — цар једним својим писмом, упућеним на председника владе, кнеза Шварценберга, објави да је одлучно да од сада министарство буде једино и само Круни одговорно. А ускоро за тим Устав од 1849. би и формално укинут царским патентом од 31. децембра 1849. Аустрија је и опет постала неуставном земљом! —

Можда ће читалац ових редова мислити да смо се дуже задржали на 1848. год. но што треба. На против! То је тако значајна година, да она чини епоху у развићу Европе, па дакле и Аустрије. Шта више 1848. година значајнија је за историју Аустрије но ма за коју другу земљу. Револуција истина није победила, није успела да створи уставни и парламентарни режим и да пренесе власт на ред друштвени, коме је ова сада, логиком историје, припадала — на трећи ред, па буржоазију. Али је довољна била и негативна страна њена за историјски развитак Аустрије. Она је уништила феодализам у Аустрији. Њој дакле има и Аустрија и Мађарска да захвале што су стресле са себе мемлу средњевековног духа, што су постале земље грађанске једнакости. Ако није било политичке слободе, било је сада правне једнакости, било је сада слободних људи, а нестало је полуслободних и наполичара сељака, и целог феодалног система. Из рушевина револуције изашла је друштвено препорођена, модерна, грађанска Аустрија. Да ишта друго револуција није

урадила до само то, — па је њезина заслуга од преголемог значаја.

Али револуција од 1848. има и друге своје велике заслуге. Њен је значај свестран. Она је обележила у напред све путеве, којима ће народ тежити и којима ће уставни развитак Аустрије морати ићи. Она је за тим изнела нове политичке проблеме, проблеме, дотле непознате — тежње народа у Аустрији. Народносно питање у Аустрији онда је стављено на дневни ред. Свест народâ у Аустрији и дотле је буђена литературом, али да се потпуно пробуди до самосвести свога Ја, својих народних права, потребни су били други, силнији и стварнији чиниоци. То су били догађаји револуције. Тада су шта више и „пронађене“ неке народности, и етнографија Аустрије постаје сила чинилац у политичким комбинацијама. Тада излазе народности са својим захтевима и историјским правима, тада настаје сукоб њихових интереса, јављају се клице будуће борбе, која још није довршена.

Заједно с народносним питањем и начелом народности револуција је обележила, као што рекосмо, и путеве и циљеве, којима ће ићи и тежити народи Аустрије у политичком животу, обележен је и евентуални уставни развитак њен. Крај свега онога хаоса од захтева — када су и Словенци и Словаци тражили аутономију и државну индивидуалност — крај све многострaности жеља, супротности интереса, и противуречности разних историјских права, ипак се могу јасно уочити три резултанте интереса и тежњи народносних у политичком животу. Немци су хтели либералну Аустрију са превагом њиховог елемента. Маџари су хтели дуализам, — Аустрију, у којој ће владати немачки и Маџарску у којој ће владати њихов елеменат. Словени су, што је са свим природно, у бојазни да буду смрвљени од Немаца и Маџара, као између наковња и маља, били противни и централизацији и дуализму. Њихов политички програм био је федеративна Аустрија. Они су тако и формулисали своје захтеве на словенском конгресу у Прагу, који је отворен 21. маја 1848. и коме је председавао Палацки. А централизацију тада није ни једна народност тражила. Њен је представник била сама реакција. Немци у Аустрији још нису имали садашње искуство с дуализмом, још нису ни слутили у каквој су опасности њихови сународници у Ердељу, Саси. С тога им је све једно било, шта ће бити у другој половини монархије, у Маџарској.

Три правца, три струје, јасно се још тада дакле истичу као резултанте интереса и тежњи народа у Аустрији: **централизација** (једноставна монархија), **дуализам** (двојна држава — Аустро-Угарска) **федерализам** (савез аутономних народносних државā). Они и сада имају своје представнике. Међу Немцима отворени су противници дуализма чланови странке хришћанско-социјалне, а Словени су сада још ватренији поборници федеративне Аустрије. Маџари би опет хтели дуализам али на основи персоналне уније.

Револуција 1848. имала је дакле епохалан значај по социјални и политички развој народа у Аустро Угарској. У њој се родила уставност Аустрије, у њој се јавило у одређенијем и позитивнијем облику народносно питање у Аустрији, из ње је Аустрија изашла препорођена!

II

Иза револуције дошао је опет апсолутизам с потпуном централизацијом. Место Н. Скупштине уз министарство био је Државни Савет (Reichsrath) чије је чланове цар именовао; по провинцијама уз гувернере (штатхалтере) и окр. начелнике заседавали су земаљски и окружни одбори, наименовани опет из вишег племства и богатих индустријалаца ит.д. Свуда дакле наименовања у место избора! Унутарњом политиком управљао је од 1852. године некадашњи фанатични револуционар а сада ватрени реакционар Александар Бах. То је такозвано **доба Бахове системе,** полицијског режима. Полиција и црква била су два оруђа реакције да се свет држи у послушности. Отуда настаде низ мера. Закон о удружењима би потпуно суспендован, а „законом“ о пасошима путовање по Аустрији беше јако отежано. Свуда је будно око полицајаца пратило „компромитоване“ људе. Угарском се владало као са освојеном земљом. Она би подељена у пет округа, и махом постављени чиновници Чеси и Немци, које народ зваше „Бахови хусари.“[1]

Круна реакције беше Конкордат закључен с Римом. Најпре се хтело да се регулише питање о браку, али се после основице преговора проширише, те је конкордат обухватио и друга

[1] Види: **Rogge** Oesterreich von Vilagós bis zur Gegenwart 3. Bde — Leipzig u. Wien 1872 — 3.

Helfert Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October Aufstandes 1848. Prag u. Leipzig. 1869—1886.

питања. 18. августа (н. н.) 1855. закључен је, и патентом од 5. новембра објављен. Њиме се просвета предавала на милост и немилост калуђера и попова. По осмом члану Конкордата учитеље у католичким народ. школама црква је имала право да их у свему контролише. Црква је имала права да постави свештено лице поред учитеља ако би се уверила да се религија не предаје добро; она је имала да квалификује владање и морал учитеља и предлаже их за отпуст. Владика је у својој дијецези постављао школске надзорнике а по члану петом имао је права у својој дијецези да контролише религиозну наставу по свима заводима, макар они не били католички! Језуите дођоше опет у Аустрију. У гимназију у Дубровнику језуите беху постављени за професоре (1854 године.). Већ 1855 године било је 181 гимназија под управом попова, а само 85 имало је директоре из грађанског реда.

Па не само просвета већ и онако скучена и бедна штампа би предата милости цркве. Митрополити, владике и проте имали су права да објављују: који су штампани списи противни моралу и вери и да позивају верне, да их не читају, а влада је дужна била свима средствима спречити ширење њихово. Али баш тај Конкордат, који је цркву ставио у службу апсолутизму, учинио је да се интелигентни свет у Европи и Аустрији дигао противу деморализације личног режима. Он је највећма изазвао и створио огорчење интелигентног света противу апсолутизма. Уз то је дошао и резултат разорне финансијске политике противу апсолутизма. Многобројна војска, жандармерија и шпијунажа, повећано чиновништво, — тражили су веће издатке. Без контроле, трошило се тако немилице, да се државни дугови повећали од 1848. до 1859. за читавих 1200 милиона! Спољња политика није била ни мало боља — она је довела Аустрију до тога да је била изолована, остављена од пријатеља а после је запleла у несрећан један рат из кога је изашла побеђена. Једино се апсолутизму мора признати да је решио аграрно питање, — питање ликвидације феодализма, који је револуција укинула али није имала времена и моћи да га у детаљима регулише.

Апсолутизам се није могао одржати. Истина би се још дуже одржао да се чекало да се незадовољство у земљи претвори у отворену буну. Револуција се није могла лако поновити у земљи конгломерата народности, револуција која би имала чисто политички карактер. С тога су били спољњи узроци ти, који су могли

окуражити клонуле духове, појачати незадовољство до отворене буне. Спољњи узроци били су, који су обескуражили носиоце и представнике реакције.

Несрећна спољња политика Аустрије довела је до рата с Францускомъ и Сардинијом 1859. Талијанско питање покрену Наполеон III. а Аустрија, разуме се, не могаде пристати на решење, које би задовољило талијанске народне аспирације. Кавур је још на париском конгресу 1856. једним меморандумом, поднетим великим силама, хтео доказати да мир у Европи дотле није осигуран докле се талијанско питање не реши. И Сардинија и Француска се журно оружаху још 1858. Идуће године рат се водио већ у Ломбардији. Најпре код Мађенте (4. јуна п. н.) а за тим код Солферина аустријска војска (24. јуна п. н.) би потучена. Цар Фрања Јосиф који се надао у помоћ Немачке, остављен од свију, тражио је мир на састанку свом с Наполеоном III. у Вилафранци. И закљученим миром у Цириху Аустрија је изгубила Ломбардију.

Порази код Мађенте и Солферина, били су удар за Аустрију као веле-силу, али за унутрашњу политику они су били од благодетна утицаја. Овако даље није могла остати Аустрија. Најпре се осетиле фаталне последице апсолутизма у финансијској политици — као што смо већ поменули. Још су горе оне биле сада после несрећног рата. Несмишљена спољња политика за време кримског рата одвела је Аустрију у Влашку и Молдавску. Окупација тих земаља коштала је Аустрију око 600 милиона форината. Да би се дефицит покрио и да би се рат могао водити, би закључен зајам од 610 мил. фор., за тим би уступљена јужна железница (Südbahn) једном француском друштву. После рата кредит још више паде, а дефицит беше још већи. Требало је правити нове зајмове, али новчани свет је с неповерењем гледао на све покушаје. Аустрија је важила као земља разорених финансија, убијеног државног кредита, земља презадужена, у којој је народ незадовољан а војска бијена на бојном пољу. Уз то се открипле страховите новчане злоупотребе, које су почињене за време рата, при разним набавкама. На послетку зби се још један фаталан догађај. Аустријска Народна Банка, која је учествовала у свима зајмовима, морала је најпре повећати број папирних новчаница а за тим обуставити плаћања металним новцем. Немогућно је дакле било и даље остати без кредита. Сам министар финансија, Брук, саветовао је: да се фи-

нансије подвргну контроли народног представништва, које би уз то још имало и право буџета! Јер државни повериоци вероваће у финансијску моћ Аустрије тек онда, кад буду државни издаци зависили од Народног Представништва и онда ће тек моћи бити осигурани за њихова примања. Двор се морао решити на увођење уставног режима.

У место Баха би позван (21. августа 1859.) за министра унутрашњих дела **гроф Агенор Голуховски.** Он је аутор **дипломе од 20. октобра 1860.** По тако званој **октобарској дипломи** имала је Аустрија да пређе из апсолутизма у уставност. Народно Представништво чинио је „целокупни рајхсрат“ („der gesammte Reichsrat“, „der verstärkte Reichsrath“), који је бројао 100 чланова. Од њих је један део цар именовао, а други део бирали су земаљски, провинцијални, сабори — ландтази. Ни компетенција његова није била пространа. Више се тицала финансијских и војничких питања, те је тај рајхсрат мало личио на право законодавно тело. Политика, ни унутрашња ни спољна није улазила у његову компетенцију. Уз то је цар за сва питања, која се нису тицала Мађарске, имао права да се обраћа на „ужи рајхсрат“ („der engere Reichsrath“).

Али овај Устав није ступио у живот. Није ни два месеца од његове публикације протекло а цар га опозва. Два су узрока била, што октобарска диплома није ступила у живот. Први је расположење Мађара. Октобарска диплома у III. своме одељку имала је ову одредбу: сва питања, у којима рајхсрат није компетентан а тичу се Мађарске, имала су се решавати у смислу и духу ранијег устава мађарског. То Мађари разумеше као да су закони од 1847. и 1848. поново почели вредети. С тога се комитати свуда образоваше изнова, скупштине комитатске опет оживеше. За мало па закони од 1848. одиста оживеше — судске одлуке се више не извршиваху, царски чиновници не могаху више функционисати, закони, које није сабор решио био, нису више важили и т. д.

Други моменат, који је утицао да октобарска диплома не ступи у живот била је спољна политика. Виктор Емануел продужио је борбу за уједињење Италије. Чете Гарибалдијеве уђоше у краљевину Неапољску, а с допуштењем Наполеона III и војска сардинска уђе у доњу Италију. Спречити уједињење Италије Аустрија више није могла, а тиме је уједно изгубила сваку наду да поврати свој ранији положај у Италији. Аустрија

је сада морала да рачуна на Немачку, — да ту осигура свој пали престиж. Али октобарска диплома давала је маха сепаратистичким тежњама народа. Она је била задахнута федералистичким духом. Аустрија пак, која би могла имати утицаја у Немачкој, могла је бити само централистичка — једноставна монархија. С тога се Двор трже и одустаде од намере да изведе октобарску диплому.

Гроф Агенор Голуховски би отпуштен а његово место заузе **гроф Антон Шмерлинг** 15. децембра 1860. год. Председништво министарства би поверено ерцхерцегу Рајнеру, а дотадањи председник, Рехберг, постаде министар спољњих послова. У то реконструјисано министарство уђоше и два Маџара — Вај и Сечењи.

Личност, која је давала обележје министарству и најјача била у њему, беше Антон Шмерлинг. Он је и творац новога устава тако званог **фебруарског патента.** Тај устав би објављен 26. фебруара 1861. По њему је један парламенат за целу земљу, а држи се годишње у Бечу. Парламенат има два Дома: Господски (Herrenhaus) и Посланички (Abgeordnetenhaus). У Горњи Дом долазили су принчеви, више племство које је имало велика имања, архиепископи, и чланови, које је цар поставио за доживотне. Број чланова био је неограничен и влада је имала попуњавати га новим члановима у евентуалним случајевима опозиције Горњег Дома. Доњи Дом бројао је 343 члана. Њих су бирали ландтази (земаљске скупштине) из своје средине а не народ. Само нису били сви чланови увек при свима решавањима, већ се за ствари маџарске створио нарочити парламенат из овог тако звани ужи сабор (der engere Reichsrath) у коме је било 140 чланова. Остали, решавали су питања која се тичу само Аустрије.

Питање је било како ће се осигурати већина Немцима и влади? Ту се нису много бирала средства. Одмах се морало

[1] Види: **Louis Eisenmann**, Le compromis austro-hongrois de 1867. — Paris 1904.

Andrássy, Ungarns Ausgleich mit Oesterreich vom Jahre 1867. Leipzig 1897.

Beust, Aus drei Vierteljahrhunderten, Erinnerungen und Aufzeichnungen, I, II, Stuttgart 1887.

Dr. Gustav Kolmer, Parlament und Verfassung in Oesterreich I. Bd. Wien u. Leipzig 1902. До сада три књиге.

Dr. S. Rado-Rothfelol, Die ungarische Verfassung geschichtlich dargestellt. Berlin 1898.

одустати од принципа да број изабраних посланика одговара броју бирача, већ се тражила ревизија у сталешкој друштвеној подели. Тако је искрсла мисао да народни посланици представљају своје сталеже, не цело друштво. То је тако звани куријални систем, систем који није нов до конија старих сталешких скупштина, каквих је било у Европи и пре француске револуције. На шта више и ове старе сталешке скупштине имале су нечега напреднијег — бирачи су директно (у III. курији, грађанству) бирали своје заступнике. Овде је то право имао ландтаг (земаљска провинцијална скупштина). Тиме је влада дакле хтела двоје да постигне и да осигура себи већину и већину немачког елемента. За већину немачког елемента гарантовао је састав ландтага, у којима су преовлађивали Немци, а за већину своју влада се постарала што је број мандата неједнако распоредила. Тако су велико-поседници (махом више племство) добили 59 мандата, све вароши заједно с трговачким коморама 65, а све сеоске општине 79. Из распореда ових мандата јасно се види очигледна и неправедна несразмера. Али је влада на тај начин успела да у првом рајхсрату стекне себи већину, и од 203 она је имала око 140 својих.

На тај начин Шмерлинг је успео да одиста створи већину и себи и немачком парламенту. Али је опет тиме отуђио друге народности. Мађари не хтедоше ни да бирају посланике. Тек 1863. само ердељски ландтаг посла заступнике.

У оваквом рајхсрату биле су три групе странака. Левица је чинила већину владину — а то беху сами Немци. Друга група беху федералисте (Чеси, Пољаци, Словенци) и трећа клерикална. Само је клерикална странка представљала једноставну целину, а остале су групе имале своје фракције. Тако у владиној већини било је две странке (велико-аустријанци и унионисте) које су биле за централизацију и једна, аутономистичка, која је признавала Мађарима политичку индивидуалност. Сем тога аутономисти су били и за аутономију других земаља. Међу Чесима још тада се издвајаху две странке — феудално-клерикална (Старо-Чеси) и национал-демократска (Младо-Чеси). Странке политичке јавиле се, дакле, још тада са програмима, које је време доцније мало изменило.

Овакав рахјсрат и устав трајали су само до 1865. Устав који је дат фебруарским патентом није се могао дуго одржати. Творац његов, Шмерлинг, није уживао потпуно поверење Круне. Сем тога његова политика није дала видљивих резултата. Њено

предлог како да се реши немачко питање претрпео је фијаско, а како Мађари не хтедоше одмах да признаду фебруарски патенат, то је тиме осуђен био и његов Устав. Уз то је круна имала уверење да Мађаре мора задовољити. С тога је цар у својој Речи, којом је затворио седнице рајхсрата 27. јула 1865. нагласио, да је потребно сазвати легалне представнике народа с оне стране Лајте ради важних интереса, који се тичу целе монархије. Истог дана би отпуштен Шмерлинг заједно са Пленером, Мечеријем, Бургером и Ласером. Министар унутр. послова и министар председник постаде **гроф Белкреди,** министар спољњих послова гроф Менсдорф Пуљи, а финансија гроф Лариш. То је тако звано „министарство три грофа (Drei-Grafen-ministerium)!“

Ново министарство се одлучило да суспендује фебруарски патент. И Устав би привремено суспендован 20. септембра (п. н.) 1865. год. А како је суспендован и с тога што је требало питање о споразуму с Угарском поднети ландизима и сачекати решење његово, то цар сазва најпре угарски сабор. И у престоној беседи цар је признао законе од 1848. само с том оградом: да почну вредети тек кад се ревидирају и поправе. Међу тим од тога признања и обећања тада и није ништа могло бити — јер Мађати тражаху да се најпре уведу закони од 1848. па тек онда ревидирају, на шта опет Двор не хтеде пристати. Због тога се Сабор одложи (26. јуна п. н. 1866) на неодређено време те се не сврши ни измирење с Мађарском. Тако се од суспендовања Устава по све до свршеног споразума с Угарском владало у Аустрији опет апсолутистички.

Али су и овога пута били спољњи догађаји који су натерали Двор да попушта. И то сада се морало и много више попустити. Сада нису могле помоћи омање концесије и онакви устави као што су била октобарска диплома и фебруарски патент. Не. Сада се морали учинити крупни уступци и Мађарској и демократији, — јер пораз који је Аустрија претрпела у спољној политици и био је већи но сви досадашњи. Аустрија је била избачена из Немачке, изгубила беше свој доминирајући положај и пресудни утицај у Немачкој.

Питање о Шлезвиг Холштајну, немачким земљама, које су потпадале под власт данских краљева, довело је до заплета и рата с Данском. Ускоро за тим и до рата с Немачком и Италијом (1866). Рат се свршио несрећно по Аустрију. Она је истина од земаља изгубили само Венецију, али је морални пораз био гори.

више није могла помишљати да ће икада повратити своју моћну позицију и утицај у Немачкој!

После тако изненадне катастрофе код Садове, која је дошла иза кратког ратовања, у земљи је било огромно незадовољство. Стање је било још горе но после Маџенте и Солферина. Требало је умирити духове и читав један народ — мађарски. Гроф Белкреди је имао да изврши ову овако важну мисију. Али његова замисао била је пространија од мисли о дуализму. Он је хтео федералистичку Аустрију — савез пет држава: ческе (у коју би ушла Ческа, Моравска и Шлезија); пољске (у коју би ушла Галиција и Буковина); југословенске, мађарске (с Ерделом) и немачке. Ове државе везивала би личност владарева у једну целину, у унутрашњим питањима имало би пресудну реч — племство, које има велика имања, а у спољњој политици и заједничким пословима цар и министарство. Тако би то била нека врста аристократске федеративне државе.

Али овај предлог грофа Белкредија наиђе, што је са свим природно, на отпор код Немаца. Они су, Немци, били у опасности ако би се одиста остварио овај предлог. Њихов елеменат у ческој држави (Ческој, Моравској и Шлезији) и у Мађарској (Ерделу) мајоризирањем би потпуно пропао. И Белкреди није могао озбиљно ни покушати да изведе своју замисао. У место тога 2. јануара 1867. изађе царски патенат, који је позивао рајхсрат (из Цислајтаније) у изванредан сазив. И нови рајхсрат — јер су били стари ландтази распуштени и нови изабрани — имао се састати у Бечу 25. фебруара.

Па и ово није било могућно извести. Опет је био отпор Немаца, који је онемогућио састанак рајхсрата. Немци су се бојали словенске већине у новоме рајхсрату, у рајхсрату, који би био нека врста уставотворне Скупштине. И најглавнији људи из немачко-либералне странке под вођством грофа Колоредо закључише да ландтози не бирају посланике рајхсрата.

Ну уз отпор Немаца беше се придружио и отпор Мађара. Франц Деак, вођа Мађара, није био задовољан оном улогом Мађарске, која јој је по предлогу Белкредијевом припадала. Деак је желео да његова отаџбина има у међународном положају место од европског значаја. Овако је Белкреди свео Мађарску на једну петину целокупне монархије! Она би имала даље само унутарњи значај а не и спољњи. Половина и петина! Природно је било да је Деак стајао и остао на гледишту о дуализму и да је од-

бацио предлог Белкредијев. Дакле и тај је предлог био немогућан.

Остала је дакле једина могућност, једино решење: дуализам. Њиме би се задовољили и Маџари и Немци. И ту мисао, разуме се, није могао извести Белкреди, већ један други човек — Бајст. До свршетка несрећног рата саксонски министар а после — од 30. октобра п. н. 1866. — аустријски, Бајст је саветовао круни да што пре изведе земљу из неизвесности. Њезин међународни положај императивно је захтевао да се што пре реши унутарње питање, јер једино консолидована Аустрија могла је водити реч и у спољњој цолитици.

Бајстов је предлог просто гласио: задржати фебруарски устав за Цислајтанију, сазвати рајхстаг и поднети му као свршен чин, уговор с Маџарском. За тим је требало изменити у нечему и фебруарски устав, да би одговарао уставним приликама у Маџарској. Цар је у свему усвојио предлог Бајстов и овај постаде 7. фебруара (п. н.) 1867. год. министар преседник место Белкредија. Истог дана већ био је позват Франц Деак к цару.

Разуме се да цар није могао потпуно у целини вратити у живот закон од 1848. Искуство од те године показало је да се Маџарима сувише изашло на сусрет а по цену снаге саме хабзбуршке монархије. С тога је Двор захтевао од Маџара да се закони од 1848. најпре ревидирају и из њих елиминише оно, што је сувише слабило везу између Маџарске и Аустрије. На првом месту Двор није могао трпети да Маџари имају своју засебну војску. Двор је за тим тражио гаранције да слободна штампа не злоупотреби своја права, да се католичка религија заштити, за тим да се ограничи компетенција комитата и да се не рестаурирају у свему онако, као што су били. Чудноват је захтев Двора био да цар именује не само министра председника већ и све министре а сем тога да министра војног у опште не буде, већ да ту дужност у Маџарској врши министар председник. Андраши је био вољан да пристане на ове захтеве, да нису одлучно противу тога изашли и Деак, вођа умерених, и Коломан Тиса, вођа левице. Цар је морао да попусти и да се одрече захтева да он поставља министре. Једини уступак цару био је да, за тада, привремено, Андраши, као министар председник коме је он веровао, врши и дужност министра војног.

Када се Двор споразумео с маџарским првацима онда је цар својим рескриптом од 27. фебруара 1867. вратио у живот

законе од 1848, које је парламенат маџарски имао да ревидира. Истога дана цар је поверио грофу Андрашију и састав маџарског министарства.

Овим судбоносним кораком Аустрија је добила други облик. Она је постала **држава дуализма**, — две аутономне државе везане су биле реалном унијом, од Аустрије постала је Аустро-Угарска! И један и други парламенат имали су најпре да приме закон о делегацијама — заједничким односима и везама. За тим је, као што смо рекли, маџарски парламенат имао да ревидира законе од 1848. године, а аустријски опет фебруарски патент. Није без отпора, без опозиције, прошао закон о делегацијама ни у једном ни у другом парламенту. Исто тако ни ревизија закона од 1848. године ни фебруарског патента није ишла глатко. У маџарском парламенту највећу је опозицију и закону о делегацијама и ревизији закона од 1848. године водио Коломан Тиса, тада вођ маџарских радикала а доцније најватренији поборник дуализма! И ако је Коломан Тиса у закону о делегацијама гледао напуштање маџарских народних интереса ипак је Деакова већина примила закон о делегацијама и ревизију закона од 1848. године. А већ је много лакше ишло у аустријском парламенту, где су страховали да поставе веће захтеве.

Аустрија је сада — по овим примљеним „основним" законима једне и друге половине монархије — имала две аутономне државе: Аустрију и Угарску. Свака од њих има своје засебно министарство, — шта више и министра војног, истина само за народну војску. Ни маџарско ни аустријско министарство немају опет само један ресор, које потпуно самосталне државе морају имати, — министарство спољних послова. Али свака од њих има свој засебан парламенат и свака је од њих у законодавству, и у свима унутарњим питањима потпуно самостална земља. Ипак за то чине — и ако аутономне — једну државу. Ту је везу, Аустрије и Угарске, створио закон о делегацијама.

Царевина Аустрија (или Цислајтанија) и краљевина Угарска (Транслајтанија)[1] имају заједничку војску, имају једну заједничку спољну политику, па дакле и заједничко министарство спољних послова; а како опет трошкове око тих заједничких

[1] Ова подела је по имену реке Лајте, која тече недалеко од Беча, поред Брука, а граница је између Аустрије и Маџарске.

дужности подносе обе земље то оне и имају за то заједничко министарство финансија, поред својих земаљских министарстава финансија. Ова три министарства: спољњих послова, војних, и заједничких финансија су, дакле, та копча која везују Аустрију и Угарску у једну целину. Разуме се, да је онда потребно, код заједничких одговорних министарстава, да буде и једна врста заједничког парламента. Ту улогу имају делегације. Оне се састају годишње и то наизменце, једне године у Пешти, друге у Бечу. Делегације броје 60 чланова аустријских које бира аустријски парламенат и 60 чланова маџарских, које бира маџарски парламенат. Делегација, аустријска и маџарска, заседавају свака за себе и свакој је од њих одговорна та заједничка — државна — влада (Reichsministerium).

Од интереса је што је (крај свих ових заједничких веза) питање о царинској заједници издвојено и регулисано нарочитим законом. По томе специјалном „закону о трговинском и царинском савезу“ између Аустрије и Угарске има се тај савез сваке десете године обновити! У њему налазе ослонца Маџари тражећи царинску самосталност, као прву етапу својој националној самосталности.

То су основице дуализма. Један од твораца његових, Бајст, постаде први заједнички министар спољњих послова, доцније с титулом канцелара. А крунисање цара Франца за краља Маџарске (8. јуна 1867.) и заклетва његова, том приликом, на Устав Маџарске, имали су да буду јемство за одржање новога уставнога стања Аустро-Угарске — дуализма.

(Свршиће се)

Једног ће ми дана загонетно бити
За занос који је будила код мене,
Твоја младост, што је још остала иста;
А ја те сад гледам к'о и друге жене.

Ја још могу само зажалити што си
Бачена свирепо у живота вале,
И шаљућ' ти песме минулих пролећâ,
Казати ти, да си к'о и све остале.

Срешћеш ме охола, са уснама што ће
Без иједне речи да се хладно смеше.
Ал' никад ја ипак опорећи нећу,
Да бих давно пао да тебе не беше.

Влад. Станимировић

ПЛАВИ

II

(НАСТАВАК)

Јахачи и јахачице кретоше се даље.

— Тако ми части овај је лудак хтео, просто молио, да га човек намести онамо где су и они други висили — смејао се Машковски.

— Алфред би му сигурно учинио по вољи — упаде узбуђена кнегиња Идалија.

— Жао ми је, што нисам, кад сам од њега наследио и овакве ствари, наследио и способности да их вршим — одговори Леон хладно.

— У иностранству овакви људи бораве с ону страну катанца. Само је овде допуштено лудацима да јуре по друмовима. Али је то занимљив примерак! Приснићe ми се сигурно! — рече г-ђица Лавинија.

— Ено он још седи онамо! — шану Иза.

— Суморок! Суморок! Тако се име може наденути коњу. Зар не, кнегињице? — узвикну Машковски сав срећан, и записа у нотес изненада пронађено име.

Наста неко особито расположење. Почеше да терају шалу с овим случајем, и да га оцењују са веселе стране. Кнегиња се сетили, да јој је муж често спомињао ту ствар. Г-ђица Лавинија се трудила да удеси своје дрско и весело лице као старчево и понављала је гласом као из гроба:

— „Ја сам Суморок!“

— Додајте, молим вас: Василије! — поправљала је једва умирена Иза.

— А! Василије! Одиста! Нисам дочула. Познавала сам у Паризу кнеза Василија! Ах! што је то играч, et causer et vaurien! Звали су га „Дидо!“

— Јел' то рођак маркграфице Н...?.... упита кнегиња Идалија.

— Tiens, онда га познајеш. Јеси ли чула за авантуру у Нинише-у?

— Чула сам!

— Кака авантура? — упита Машковски.

— Није спортовска, грофе! — мрзовољно добаци лепа кнегиња.

— О! Разумем се ја и у другим. Више сам имао жена него коња у животу. Јест, части ми!

Госпође на ову бескрајну искреност погледаше у Изу, очекујући неку реч или бар гримасу. Али је госпођици лебдео на уснама онај исти осмех из усиљене учтивости као и пре тога. Није разумела, или није дочула.

Онда почеше да причају о тој авантури која је била и сувише слана. Суморок пређе у заборав.

Кнез Леон је ишао ћутећи. Није нимало заборавио на ред, јер се био навикао. Осмехивао се, одобравао кад је требало, пазио на кнегињина коња, али је у унутрашњости његовој кипело незадовољство.

Час су му дрхтали очни капци и крајеви уста, час се опет коњ притегнут нервозно пропињао и скакао. Кнез Леон, и кад се једио, једио се као природе хладне и које размишљају, једио се тихо, невидљиво, али страшно.

Овим догађајем био је дирнут у живац: као магнат који не трпи критике и оцене нижих, као човек готово ишамаран пред женскињем, као човек који не трпи насиље, вику, осећа равнодушност и леност кад га што год или когод приморава да што уради. А његовом је карактеру требало приморавање. Дотле није радио ни добро ни рђаво; допуштено је да га покрећу околности. Уосталом, да чини добро, ништа га не присиљава. А од сад ће овај човек и без воље чинити зло. Али је маска његова остала и даље непромењена; била је онака, каква је била у тренутку, кад је Суморок говорио, да лице његово ништа

не значи, и није издала ништа веселоме друштву чије је разговоре и шале пратио с потпуном преданошћу.

Изиђоше из шуме, а пред њима се указа Холша у свем сјају своме.

На високом мосту на реци стајали су мало и дивили се лепоти околине. У долини се видела варошица са црвеним крововима, а прилично далеко, више ње, живописне развалине замка; нешто ниже видела се величанствена фасада новога двора у густим зеленим парковима.

На једној се кули лепршала застава: црвено поље са црним Кентауром, на другој се блистао крстић домаће капеле.

Тамо даље по брежуљцима и узвишењима распрострте црнеле су се дивне шуме холшанске. А на самом крају тих брежуљака и шума био је стари замак; пред њим су била ниска, равна поља. Главна црвено-сива маса његова изгледала је као тело; зидине, бедеми као руке; главна кула као глава на којој су стрелишта чинила очи.

Тим је очима замак гледао у равницу, тражио Татаре, Шведе, а руке пружао у сусрет својима који су, гоњени и заморени, бежали под његову заштиту, склањали се, молили за спасење.

Старац је тај био гостољубив, примао је своје, затварао, а затим из оних руку, из очију, из целог тела сипао је на проклетог непријатеља огањ и пљувао на њ танетима.

Није могао да сноси туђу крв у срцу своме и у кући.

Тако је било негда. Сад су руке старчеве клонуле, тело се згрчило, а очи на кули биле су црне, велике, сузама или огњем разједене.

Друштво је критиковало руине. Биле су гломазне. Није било на њима бршљана, ружа и лепих рушевина као на Рајни и у Тиролу.

Сећали су се шта су све видели: Траутмансдорф, Таксис, неке Флетен, па онда Фалкенхорст. И Холшански су имали одиста право: оно што је ружно ваљало је сравнити са земљом.

И нападоше на Леона. Морао је он то довршити на срамоту старима, који су почињали, али нису извршили.

Он лагано прегледа руине. Од колонаде изнад грба видео се одатле само један део. Ту се зауставише очи његове и осташе мало дуже, него што је требало, па да им одговори.

— Варате се, госпође! — одговори најзад, — неће се моје име таком славом окитити.

— Шта? Ви сматрате ово страшило за нешто особито? — прекиде га тетка.

— Да. Нисам нашао нигде такве руине, и ако сам, чини ми се, видео све у Европи. Као реткост сачуваћу у поштовању.

— Ви сте варварин! — расрђути се г-ђица Лавинија.

— Тетка га је опасала ритерским појасом!

— Тражем реч натраг с тим да се сасвим очисти ова гомила рушевина.

— Нисам утешен!

— Нисте добри! Једва вас познајем... Учтивост ваша и витештво тако је плитко као и ваша Холина, а упорност дубока као океан! Да, да. Томе су вас научили Језуити!

— Ви ме убијате, тетка, тиме, што немате милосрђа према мени.

— А руине нећете рашчистити?

— Жао ми је, тетка, али не могу ни камена уклонити.

— Дабогме, дабогме! Кад нешто хоћете или нећете, ви се показујете тако упорни и тако рђаво васпитани као свака креатура ниског рода.

— Срећом ретко кад што и желим, само да би било равнотеже.

— То је дрско понашање према дамама! Извините се!

— Пазите, кнеже! — узвикну Машковски. — Онамо се опет скупља једна гомила и иде к нама! То је сигурно опет каква петиција. Части ми, ово је за причу! Хај'те да се тркамо с препонама. Нека кљусад поскачу на њих.

Кнез се обрте, мрштећи се јако.

— Зар опет! По трећи пут! Не даду ти просто да из куће изиђеш. То је и сувише.

Гомила људи што им се приближавала није била велика: неколико вароћана обучени као о празнику и гологлави.

Јахачи их сретоше баш кад су прелази мост, а људи стадоше гурајући напред говорника.

— Шта желите? — упита их кнез љутито, тоном који им је зло прорицао.

Тон овај а и изглед кнежев обесхрабри говорника. Он заборави говор који је био научио.

— Одузели су нам кречни мајдан, милостиви кнеже — промрмља на послетку.

— Какав мајдан? Јел' ваш?

— Не наш, већ ваш, кнеже. Али га ми већ годинама држимо. Ми смо живели од њега. А сад нам је одузет!

— Па шта? Ви мислите да сам то ја учинио, и да ћу се још ту с вама разговарати? Ја имам настојника за такве ствари! Сило, покажи људима пут у канцеларију.

— Хвала вам, милостиви кнеже, на доброј речи! Ја знам, да нам та неправда није учињена по вашој вољи, него је то Немац измислио! Кнез наш неће допустити да пропаднемо!

Кнез виде да су они разумели то његово упућивање на настојнику као неку милост, те им рече:

— Мене заступа настојник; њега сте дужни поштовати и чувати.

— Настојник, то су руке, а ви сте, кнеже, срце и глава! Руке неће учинити зло, кад то глава забрањује — одговори говорник видећи да се може нечему надати.

И јахачи се кретоше праћени веселим узвицима. Кнез се окрете снаси и насмеши се усиљено.

— У моме наследству видим само трње, чујем све неко морализање, и ако то не тражим. Алфред ме, мислим, у гробу исмева.

— И ваља се старати да би завидео — двосмислено одговори удовица.

— Али у сваком случају мени припада већа награда!

— Људи који ретко и мало награду желе могу је дуго и на далеко тражити — рече снаха са осмехом на уснама, а срдбом у очима.

Кнеза обли једва приметно руменило. Није разумео увреду; мисли су његове узеле други правац, а речи ове имале су друкчији утисак него што је требало да имају.

Баш су били под сводом над капијом. Кнез подиже очи, а сенка од колонаде замрачи бледе зенице његове.

— Знам, кнегињо — рече — дуго и на далеко!

— И обично ништа не добијају! — шану она.

— А зашто то?

— Зато, што их претиче сопствена лудост. Car ce sont des imbéciles! — заврши кнегиња и стаде пошто су већ дошли.

Као сањив, кнез је мало гледао у њу, и у узбуђењу и против воље, у расејаности није се држао формалности.

У први мах није се умео наћи, а она и не чекајући да јој се извини, умаче у ходник на стубове.

Кнез сјаха с коња и онакав какав је био, с бичем у руци, у испрашеном оделу, оде право у свој кабинет.

— Зовите ми одмах Бутнера! — рече узгред слугама.

У кабинету није сео, већ је непрестано шетао упологе, и стезао рукавице. Бивао је све љући и љући.

Кад се у предсобљу зачу тромо корачање настојниково, Кнез се тек тада савлада.

Бутнер не опази да је кнез љут, јер је говорио, као обично, тихо, хладно — само нешто потмулије.

Стајао је далеко од Немца.

— Код вас има неправилности — рече кнез.

— Сетли кнеже,...... могуће!...

— Могуће, јер сам се уверио чим сам се помолио из двора. Сељаци из неког спаљеног села напали су ме, молећи за помоћ и жалећи се како им се не даје зарада нити имају чиме да задовоље своје потребе.

— То је у Красним Садибама, светли кнеже.

— Не тиче ме се како се то село зове, него ми је стало до ствари.

— Ту је управо назив села и крив свему. У наредбама које сам добио стоји јасно: „Сељацима села Красне Садибе, сем куће Лаша, да се не даје огрев, паша нити икаква помоћ, нити да се примају на рад.“ Сутра ћу вам донети тај налог.

Леон је задивљен слушао. Стајао је пред неком старом племенском тајном, коју ће му можда тек хронике старе објаснити.

Бутнер се задовољно смешио.

— Њима се не може ни за длаку попустити, и ја се надам да ће их овај потпуно уништити!

— А кућа Лаша?

— То су родитељи лакеја Силе. Њима је допуштено да надгледају шуме и циглане.

Кнез опет пређе неколико пута преко кабинета.

— И то није све. Напали су ме и неки варошани тужећи се да им је одузет некакав мајдан кречни.

— Нису хтели да га даље држе под закуп, пошто им је подигнута аренда за неколико стотина рубаља. Али је ту суму

радо платио један мој земљак, имућан човек и стручњак. Варошани су уклоњени јер ми је добро ваше милије од мира и угодности. Тих неколико стотина рубаља ту и још које где на другом месту повећало је за пет хиљада рубаља приходе, што је моја заслуга. Сутра ћу вам поднети оба уговора, па их само поредите.

— Ја од вас тражим да ме у будуће поштедите сличних сцена, и молим вас да предузмете кораке да ми се осигура слободно кретање.

— Разумем, светли кнеже.

— Још наредите, молим вас, да ми се начини извод из докумената који се тичу Сумарока. Ја сам мислио, да је та ствар већ свршена.

— Званично јесте.

— Па зашто онда Суморок још држи енклаву?

— Због доброте и милости пок. кнеза Алфреда. Наредио је био да се не извршава судска пресуда. Сутра ћу вам поднети наредбе о томе.

Кнез опет прошета по соби. Бутнер је стајао и чекао, превртао је очима и стајао час на једну час на другу ногу. Видело се да је, узнемирен у почетку, сада задовољно триумфовао.

— Можете ићи! — рече Леон не преставши да шета. Још је дуго ходао, заборавивши да проветри собу и не водећи рачуна о дамама и Машковском.

Позив на ручак сасвим га изненади. Он са страхом погледа на своје одело — и први пут у животу дође последњи, не смејући да погледа у очи мајци и снаси. Дочекаше га немо.

Стара је кнегиња обично мало говорила, у друштву није никад стављала примедбе, али јој се оштар и хладан поглед заустави на сину са изразом неописаног омаловажавања. Мислила је јамачно о томе, како је недостојном и невештом човеку пало у део да представља чувено племе.

У осталом, кнез Леон је знао, да није никад био у милости код матере; разлика је само та, што је некада омаловажаван, а сада га оштро осуђује.

Некада је то осећао и можда га је болело; а сад није осећао нити га се то тицало.

Понашао се према њој као и према осталом свету, био је — très korrect и хладан.

Ручак прође у затегнутости, јер је то волела стара кнегиња; и кад устадоше свима лакну.

Кнез се трудио да заглади своју погрешку. Остао је с дамама, разговарао се с њима, шалио се, причао разне анегдоте, забављао је друштво, удварао се снаси. Био је „идеалан", како је тврдила тетка сва усхићена; и „опасан" по признању лепе госпође.

Мати је ћутала на своме трону, али је он знао, да је није умирио.

То је опазила кнегиња Идалија.

Шетали су сами по тераси. Г-ђица Лавинија, скривши се у чести, занимала се својим омиљеним послом — прислушкивала је гукање Машковскога и Изе, који су седели на једној клупици у страни.

— Мора да сте, кнеже, некада јако увредили матер — рече, спуштајући глас и гледајући му право у очи.

— Из чега изводите такав закључак? — упита је он са осмехом.

— Из њеног понашања. Према Алфреду је била кудикамо љубазнија.

— То је врло природно. Мати данас мисли да сам јој ја просто наметнут. Алфред јој је био понос и хвала. Не сахрањују се радо своје наде, а на наследника, који је изненада дошао, не гледа се тако љубазно. Алфреда је мати волела. Он је био њено прво дете, порастао је под њеним утицајем, учинила га је онаким, каквим је хтела да буде. А сада се боји да у мени, неспремном и старом, не нађе човека који се неће покоравати њеној вољи. Боји се и не верује.

— А да ли има права?

— Не знам, кнегињо! Ја сам готов да јој, где год је могуће, чиним уступке.

— Где год је могуће? Ви, дакле, претпостављате да некад може бити и немогуће.

— Не претпостављам, имајући у виду њен такт и памет.

— То није одговор, то је само згодна игра речи! Ја вас питам: има ли нечега у чему бисте ви на мајчино „да" одговорили — „не!"

— Ја претпостављам, кнегињо, да има, али сам уверен, да ће то и остати само претпоставка.

— Јер?

— Јер је мати толико поносита, да до тога „не“ може никад и не доћи.

— Ја мислим да она и не зна шта то значи противити се њеној вољи. Алфред јој се слепо покоравао, па зато од њега никад нисам ништа ни тражила. Што сам имала, свршавала сам с мајком, а с њом се већ умем увек наћи. Сад ћу се потрудити што могу енергичније и гарантујем вам, да ће резултат бити одличан.

— Mille grâce, кнегињо. Штета је само мучити се, у толико пре, што сам се ја већ помирио са својом судбином, и не желим ништа боље.

— И сувише рана хвала. Ви и не познајете своју будућу вереницу за коју се заузимали, али је ја познајем, и жалим вас.

— Онда изберите ми ви другу, молим вас.

— А зар се ви ослањате на мој укус?

— Потпуно.

— Е онда ћу вам је описати.

Лагано сиђоше са терасе. Ишчезоше у широким сенкама у алеји, а гласи им се изгубише у шумору лишћа и тихом ћућорењу птичица које су се успављивале.

О старој кнегињи није било чак ни говора.

Била је поноћ када се Леон најзад нађе у својој соби, сам са Бернардом само.

Собар се налазио у послу по соби и кашљуцао, желећи да обрати пажњу на себе, али се господар није журио да спава. Баци се на наслоњачу крај прозора и одмарао се, непомичан, са затвореним очима. Зевао је нервозно, а лице му се грчило као обично.

— Желите ли, светли господару, да вам спремим прашак? — упита напослетку лакеј.

— Не треба. Ништа не помаже.

— Ви треба мало да се прођете — још тише шану Бернард.. — Овде у овом пустом месту и монотоније може човек да се разболи.

Не зна се, да ли је кнез слушао. Очи није отварао..

— И мени је досадно — продужавао је слуга поверљиво. — Тражио сам друштво и нашао сам, срећом, кућу настојникову. То је човек. Дивну има кћер — прави пупољак! Светла кнегиња старија узима је за лекторку,[1] кад се овде бави.

[1] Девојка која чита кнегињи.

Ућута и накашља се.

Очи се кнежеве лагано отворише.

— Донеси ми овамо неколико свећа и књигу, ону с врха, па можеш ићи. Нећу легати, јер не могу да заспим; можда ћу мало продремати у фотељи.

Бернард изврши налог, затвори врата без и најмање луке и оде, мрмљајући нешто.

Кнез није читао. Био је болестан и физички и морално. Осећао се врло нерасположен. Његови и сувише нежни нерви били су силно раздражени. Кад год би одахнуо, чуо би шуштање ваздуха у плућима, чуо би пулс, и слабо, лено куцање срца.

У тишини ноћној ово шуморење и трзање причињавали су му тако мучење, да је желео да га прекине, друкчији глас да чује, али није имао снаге, да се отресе мртвила.

Досада га је страховито мучила; досада бескрајна, очајна, без и најмањег отпора воље, без и једне сталне тачке где би се могао тај отпор створити. Одвратан му је био живот, рад, па чак и задовољство; није могао да себи угоди, јер ни за чим није жудео, па чак ни за уживањима и забавама.

Кроз затворене очне капке није већ видео ни једну слику, већ само неку пару, неку маглу, неке сиве, једнолике просторије. Овако стање није наступило одједном, него је само брзо расло. Наступи клонулости, негда ретки и слаби, прешли би у хроничне, кад год би сам остајао. У друштву се бавио једино због формалости и обичаја, који владају у његову свету, а који су му од детињства усађени. И најмању погрешку у формалностима сматрао би за злочин. Али најзад и то испуњавање дужности постало је за њ усиљавање, за које му се светила болест у ноћима које је, све готово, проводио у несаници. Историја је те болести дуга: развијала се пет година; тако имела уништава дубове! Зачела се у једном моменту силног узбуђења, и то се узбуђење претворило у горчину. Од горчине није далеко занемареност, а од занемарености је само један корак до равнодушности и неосећајности. Затим чудовиште само расте, све обухвата и уништава. Оно је у души кнежевој све прождерало — сем осећаја части; и око тог осећаја искупили су се остаци историске упорности Холшанских.

У осталом можда је, покаткад, у светлијим тренуцима, тај болестан и несрећан дух давао себи рачуна о јаду, који је ји-

довао — и у очају размишљао о освети за учињену му неправду. Тада се је сећао и оног јединог осећаја, и није му давао да се угаси.

— — — — — — — — — — — — — — —

Пред очима кнежевим уместо сиве магле створи се густи мрак. Он задрхта. Није могао да сноси тмину — бојао се ноћи кад га тако спопадне мука, зато отвори очи. Последња свећа догоре и угаси се. Настаде нема тишина. Кнез осети хладноћу и главобољу. Уздрхталу руку пружи жижицама — запали и погледа на часовник. Било је доцкан, а свеће нигде. Па ипак он и не покуша да заспи. Учини му се да је загушљиво у соби, те отвори врата и изиђе у хладан ходник. Отвори и неколико прозора и стаде се шетати као покајник, сам по огромном двору, у коме је већ све спавало. Али не — није био сам: спроћу њега светлела су се два прозора. Он то опази и шетајући се поглéдао је унутра. Да ли је и професор био болестан, уморан, и није могао да спава? без брига — па ипак несрећан? Кнез се ухвати за ову мисао — прву, која се у њему појавила. То је била ситница, али покаткад и ситница спасава. А шта би било кад би отишао тамо, оној слабој светлости? да види оног, што је запалио, да дочека док је угаси? У то ће и дан наступити — један мање пред њим — једна ноћ већ проведена. Та то је био његов учитељ, а још га није посетио после изненадне промене која га је нагнала да опет дође под кров очев, после пет година осуства. Пре пет година бивао је код њега често. Кнез стаде крај прозора. Светлост га је привлачила. Није то први пут, како он то осећа. Али га је неки стид задржавао да уђе. Можда се стидео оних зидова који су га знали младог, а сад ће видети руину! Али се дуго није опирао. Притвори прозор, пређе ходник, степенице и нађе се у дворишту. Професор је становао на крају другог крила двора, на доњем спрату. Врата није никад затварао кључаницом, нити је одговарао кад ко закуца. Могао је к њему доћи, ко је год хтео — наука се не боји убице, а професор се није бојао досадних људи, јер је за ствари овог света био потпуно глух и нем. Па и сад кад шкрипнуше врата у недоба, он се и не окрете. Радио је у првој соби од улаза, за столом, при висећој лампи која је осветљавала његово озбиљно и благо лице, и седу косу.

Учитељ је преписивао неки концепт пун бележака и дописа.

По соби је било разбацано пуно старудија. Биле су ту гомиле костију и камења, комадићи дрвета и минерала. У једном крају је био кревет на ногарима — кревет који је ретко употребљаван — прави пустињички кревет. На крају стола на сребрном служавнику био је ручак хладан и недирнут. Кроз отворена врата видео се дуги низ соба. То су биле кнежеве збирке које је чувао професор више од тридесет година — чувао их је, допуњавао и класификовао. То је била његова држава, завичај, породица, кућа и љубав. На самом крају била је библиотека и архива.

Кнез уђе и прегледа собу. За пуних пет година ту се није десила никаква промена. Још је стајао до прозора древни сточић за којим је он као дете учио, а као младић с учитељем разговарао; сличан овом био је и други до зида. За овај други он није никад седао, али је по некад свој примицао са свим близу.

Све то кнез прегледа наједанпут. Затим хтеде да се јави, да поздрави старца, да му објасни овај нарочити долазак — али од свега тога не учини ништа.

Сасвим тихо обиђе научника, седе за свој сточић, и осети да му је ту добро, да наступ пролази, да му та тишина не досађује и да му се очи не затварају саме.

Професор је писао и с времена на време превртао листове. То је трајало тако можда пола сата. А кад доврши одељак, остави перо и погледа у кнеза. На немим уснама заигра му добродушан, детињски осмејак.

Леон је мислио да је професору мило што га види код себе и да га поздравља тим осмехом; али научник мирно рече:

— Довршио сам што је требало за данас.

— Ви нисте опазили да сам ушао — рече младић са осмехом.

— Опазио сам како да не.

— И нисте се зачудили?

— Да се зачудим! Чему?

— Мојој посети у невреме.

— А које је доба?

— Два сата по поноћи.

— Збиља! Не разумем се у сатовима. Како се губи време око размишљања и израђивања тако заплетеног механизма и око рачунања тако просте ствари као што је време!

— Шта сте помислили, г. професоре, кад сте ме видели да улазим.

— Нисам помислио ништа. Ушли сте — и сигурно знате зашто. Ако сам вам нешто потребан, ви ћете ми рећи; а ако нисам — свршићете сами.

— Ви, како видим, нисте ручали.

— А збиља! Нисам приметио. Јешћу сада, јер сам довршио рад.

Сави хартије и затвори у фијоку.

Одломи парче хлеба, насу чашу воде и поче јести, прегледајући преписан концепат.

— Можете ли спавати ноћу, г. професоре?

— Спавао бих, кад бих легао, али не могу да легнем, кад радим.

А нашто толико радити? Ах, кад бих легао спавати! Да нема овде код вас морфијума?

— Нашто радити? — понови старац, не обраћајући пажње на друге речи. — Треба, јер сам много времена изгубио. Човек се рађа да проживи највише неколико десетина година. Е, кад би то човек знао у почетку! Али онда он има толико снаге и жеља, да мисли неће никад умрети. Упропашћује године, јер не зна како ће му оне касније служити на прекор и срамоту. Онда би човек радо дане подужио, часове умножио; онда краде време од сна, од јела. Али шта значе ти дани старости, ти сати клонулости према оним годинама снаге и моћи!... Сад ја журим, журим — али брже од моје мисли и старе снаге — жури свршетак. О кад би се с тим свршетком и рад довршио!

Професор је мирно говорио, погледајући кроз прозор, да није већ зора.

Кнез и не упита по други пут за морфијум.

— Пишете ли још, г. професоре, монографију паука? — упита Леон.

Научник климну главом. Никад се није хвалио својим радом.

— Да вам не сметам, г. професоре? — упита кнез.

— У чему бисте ми могли сметати? — одговори старац врло зачуђен. — Збирке ми не кварите.

— Али сигурно бисте се мало одморили?

— Не; спавао сам много јуче. У зору ћу изићи у шуму.

Поједе хлеб, па затим узе мало воде из чаше.

— Сад сам сит! — промрмља задовољно.

— Па ви нисте ништа јели сем хлеба.

— Јел' то био хлеб? Јесте ли приметили? Био је врло добар хлеб — одговори равнодушно, очевидно расејан.

Седе, затим, на фотељу и размишљаше, шта би још могао урадити до сванућа.

Леон спусти главу, која га је јако болела, на руку и испод ока са завишћу посматраше добродушно и мирно лице старчево.

— Је л' одавно нисте видели Гжималу, г. професоре? — упита тихо.

— Одавно. А, то је био обешењак и лажов. „Има, вели, једна врста црвених, земских паука." Ја мислим, то је нека реткост. Он ми обећа, да ће наћи и донети, и замислите само: послао ми је обичног попца. Ја да пукнем од једа. Желео сам да се видимо и поразговарамо — а неко ми рече, да је умро. Не знам да ли је то учинио намерно, или из незнања.

— Зар је Гжимала умро?... Можда стари?

— Био је млађи од мене, али је много пио и јео сигурно три пут дневно. А то није здраво.

— Ја вас питам за младог Гжималу.

— За младог? Нисте ништа казали. Млади је сигурно жив.

— Ви не идете к њима! Па то су вам рођаци!

— Чини ми се да је нешто тако. Не знам. А зашто бих одлазио њима? Кад би стари Гжимала одиста нешто знао о том пауку, онда бих га обишао. Али то је лажов.

— Зар вас млади Гжимала не посећује?

— Видео сам га овде. Кажу да је служио код вас. Био је затим још једанпут, али сам ја био у великом послу. Спремао сам један примерак за збирку. Мало је поседео. Причао ми је о неком браку. Била је нека свадба.

— Можда вас је звао на своју свадбу!

— Не сећам се.

— Можда му се сестра удавала?

— Габриела? Збиља нисам је се онда сетио, а упитао бих за њу. Штета би било.

Кад је то говорио био је врло весео.

— Габриела није лажљивица. Она ми не би донела ништа место паука. Разуме се у ствари, а очима јој се може завидети. Она ме је тешила.

При том је замишљено климао главом.

— Сад је нешто не виђам. Где се она дела? — упита погледавши радосно на Леона.

Леону се набра лице.

— Није ни она више у Холши — одговори суморно.

— Али није умрла?

Леон задрхта.

— Боже сачувај! — рече брзо, осећајући неки неразумљиви страх.

— То је добро. Кажем вам, штета би била за науку. Она има способности за опсервације. Ја је волим!...

И при том се добродушно осмехну. Можда му се за тренутак, посред паука и латинске терминологије, појавила пред очима она о којој је говорио, јер је учинио руком такав покрет као да је нешто миловао, и додаде:

— Добра Габриела.

И кнез се покрете, пређе руком преко уморних очију, устаде и пређе по соби неколико пута.

Не врати се више на своје место, већ седе, у сенци, на другу столицу и наслони главу на зид.

Више нису разговарали. Професор се био замислио, можда и задремао мало. Леон није знао шта с њим бива све док златна румен јутарња не удари у окна, а затим и у лице његово. А тада прану и виде да је заспао седећи и размишљајући.

Професор је већ био у послу. Скупљао је своје мрежице, флашице и мотичице.

Леон наједанпут устаде.

— То већ јутро, г. професоре!

— Време је да се иде у шуму! — промрмља старац.

— Да вам нисам досадио својим присуством?

— Како? Чак и да сте хтели, ја не бих прекидао свој рад.

— Значи, дакле, да вам нећу бити на досади, ако некад опет нађем као ноћас. Не могу да спавам.

— Долазите, кад вам је год воља, само ми збирке не дирајте сами, јер се у томе не разумете, те ми можете направити неред!

— Немајте бриге, г. професоре! Ако одем даље одавде, то ће бити једино до библиотеке. Хвала вам!

— Зашто ми захваљујете?

— За то неколико сати мира...

Професор затресе главом. Тако је обично чинио, кад нешто не разуме, а не налази за потребно да испитује. Затим скупи своје ствари и изиђе.

Кнез затвори врата за њим, и растадоше се на прагу. Научник оде лево у поље, а Леон окрете двору. Гледао је мало за старцем, и видело се, да би и сам радо за њим, али се не покори жељи. Сада није могао и то себи допустити. Није прилично!

(Наставиће се)

Марија Роћевичевна.

(С пољског преводи **М. Ст. Јанковић**).

КЊИЖЕВНЕ ПРВИНЕ Ј. С. ПОПОВИЋА

(наставак)

Поповић сам био је, без сумње, врло задовољан успехом првенчета свог, успехом који је он могао запажати у најближим круговима, у Вршцу и Темишвару; јер видимо како још исте године издаје позив на нову књигу, читаву збирку песама.[1] Позив је тај донео и Летопис Матице Србске у I части за лето 1826. у смјесици бр. 12 (стр. 153): Г. Јоанн Попович из Темишвара 30. окт. 1825 објављује, да ће с немачког (и грчког) језика на сербски преведену књигу под именом: „Седмостручни цвјетак средством штампе љубитељем греческог народа сообштити, која ће у себи содержавати стихове, изјављујуће пламену ко отечеству својем љубов, неутрудиму ревност и проче националне добродетељи родољубивих Грка. — Цјена књизи опредељује се 40 кр. у сребру“.

Али се тих љубитеља народа грчког, који би у исти мах били и љубитељи књижества српског, у првом реду људи оне врсте као што је и сам отац Поповићев, Грк Стерија — јавило свакако врло мало, па и то, вероватно, с оградом да ће платити, кад им се пошље књига готова. Не нађе се нико од њих, да је печата иждивенијем својим, па ни отац Стерија, коме се од стихотворства синовљева оваково једино и могло свиђати; коме је понајвише за љубав млади стихотворац и грицкао перо гушчје, писао, брисао преводећи онако дугачке песме у понајвише кратким стиховима са честим сликовима. Узрок томе сла-

[1] Оглас тај нашао је г. Љ. Стојановић у Вуковој кореспонденцији и штампао у Срп. Књиж. Гласнику г. 1906. бр. 136. (XVII, 6) на стр. 432. у ноти.

бом одзиву могла је бити и доста знатна цена (више нешто од једне круне по данашњем течају новчаном), која је ваљада требало да накнади и трошак око прве књиге. Било шта било, тек Седмостручни Цвјетак ни до данас још није угледао света, него се рукопис (да ли први?), који је Поповић читко преписао у свеску, савијену на четврт табака, храни у библиотеци Матице Српске у Новом Саду.

Потпун му је натпис овакав:

Седмостручни Цвјетак
борећим се Грцима
посвећен
од
Јоана С. Поповића

красноречніа слишатеља
србскима стиховп обдјелан[1]
у Вршцу 1825.
месеца септ. и октомб.

У Седмостручном Цвјетку има управо осам струкова, ако т. ј. онај осми није рачунат у додатак, којим је збирка украшена. Прве три су песме од познатога грчког патриоте, Риге из Фере, који је погубљен год. 1798. овде, у Београду;[2] затим иду две од Кораја (Кораиса), новогрчког Доситија (ако се т. ј. може тако претходник назвати по последнику); шеста је од Јаковака Риза Нерула; а две су последње од неког филхеленисте немачког, Меболда.[3]

Ево и почетка од свију песама у Цвјетку, колико сам, за кратка боравка свог у Н. Саду, могао преписати:

I. Песма Риге, а):

О Елини, устаните,
Дан вам славе заплави:
Вестно свезом покажите
Да сте грчки синови.
Мужествено презпрући
Грозно турско тиранство,
Ропства јарам збацујући,
Нек се дигне очанство!

[1] Пребрисано: и додатком украшен.

[2] Види предавање Светомира Николајевића: Рига од Фере, штампано у Отаџбини, књ. XXII.

[3] То ће, како сам добротом професора дра Фридриха С. Крауса у Бечу дознао, по свој прилици бити Карл Август Меболд (1789—1854), публицист немачки, редактор и аугзбуршких Allgemeine Zeitung.

Хор: Грчка децо! С мужеством
Да бијемо врага,
Тога крвљу док гадном
Укваси нам с' нога!...

II. Песма Ригаса, б):

Сојуз'те се, храбри Грци,
Опасности учасници!
Вас позива очанство,
Труба грми, нек са сваким
Сад облада срдачство. —

Хор: Маче ћемо трзат',
На бој храбро ступат';
Реком крви нашег врага
Нек нам с' кваси нога!...

III. Песма Ригаса, в):

Брзо, Грци, устајте,
Брзо охрабрите с',
Дело предузимајте,
И сви сојузите с'...

IV. Песма Кораја, а) (Слободи грчкој посвећена):

Докле ћемо с' окивати?
Докле срамно пребивати
Тешким игом под Турчина,
Крвопијни' Мусулмана?
Пробуди се, земљо моја!
Освете ти јутро сија...

V. Песма Кораја, б) (јуначка Тиртеја):

Славно дело, добру сходно, ко је рад учинити,
Нигди неће као у борби за свој род получити...

VI. Ода Елинима Јаковака Риза Нерула:

Љути тигре! Султану несносни!
Од евнуха погани' одрањен,
Млого се ти трудиш бит' напојен
Крвљу грчки' синова природни...[1].

VII. Глас Елина, а, 1821. (Немецко сочиненије Меболда):

Опет ће вам сунце огранути,
Устаните, Грци, на победу,
Пуст'те пламен јарости летити,
Не трпећи више смрти беду.

[1] Она је најдужа, има 65 оваквих строфа.

Нигда да нас худи вопль, нигда
Обезчести,
Нити више тужна печал игда
Изнеможди…

VIII. Глас Елина, б, 1822:

Нека худи себека срамоти,
Ругајућ' се човечества беди,
Благородне неће заслепити
Баш ако је и тврд у[1] надежди.
Што клевета, мрзи он и псује,
Зар ти тешко?…

Седмоструки Цвјетак овај вишеструко је интересан. Има више питања, која се постављују о њему. На пр.: зашто је баш овакву збирку песама преводио? С кога језика коју песму у њој? Откуда му текст њихов? Колико превод његов одговара оригиналном тексту? Колико превод његов може послужити бољем сазнању о оригиналима, у првом реду о песмама Риге из Фере? Итд. На сва та питања, на жалост, не могу овде дати ни поузданија одговора, али се надам да ћу овако бар подстаћи кога позванијега, који зна новогрчку литературу, да нам и ова питања боље расветли.

Повод Поповићеву превођењу *Седмостручног Цвјетка* види се врло лако, кад се има на уму, да је преводиочев отац био Грк, те му се и син, и ако се првенствено спремао за српског списатеља, с поносом осећао и Грком, Елином, нарочито у то време (1825), док је „свети устанак" још трајао и привлачио пажњу и симпатије целога образованог света. Љубав према Елади и Елинима, коју је у Поповића доста подстицала и школа и онда модерно филхеленство, појачао је највише утицај очев, љубав његова и поноситост са свега што је „елинско", које нам је Поповић доцније у *Тврдици*, с фином иронијом, лепо представио на Кир-Јањи. Утицаја још каквог, и на наше онданшње литературе, мислим да није било, јер ми се у њој тек г. 1829. срећемо с првом књигом, која се непосредније бави о грчком устанку, с преводом с немачког од Аврама Бранковића *Бој код Наварина или Разореније турске флоте*. Иначе се једино у Давидовићевим *Новинама Србским*, док су излазиле, могло наћи по нешто о устанку у Грчкој, као из-

[1] У рукопису је и.

вод из Wiener Zeitung-а. Љубав ту према Грцима, и по крви урођену, нарочито према новом Херојском Добу њихову, сачувао је Поповић и даље и дао јој доцније израза и у једној од најбољих песама својих у Даворију, у песми о Марку Бочарису.[1]

На питање откуда Поповићу текст, с којега је преводио, могло би нам донекле дати одговора оно што знамо из раније споменутог предавања Николајевићева о Риги из Фере. Он на наведеном месту, на стр. 115. вели: „Изгледа да је Рига писао више песама, и да су оне, у његово време, у преписима и отисцима кружиле и биле певане“ — додајмо: свуда где је било Грка — па онда, разуме се, лако могућно и у кући „Елина“ Стерије у Вршцу, у толико пре, што по М. Петровском (Изв. отд. р. јаз. 1906. XI књ. 1. стр. 129) видимо, да су песме Ригине штампали у Бечу (до 1798.) браћа Пуљо. Тако их је могао лако читати и млади Поповић, нарочито за оне две године што је преседео у кући ван школе, кад му се отворила нарочита „глад

[1] Вредно би било да нас неко од новосадских књижевника поближе упозна са Седмостручним Цвјетком, па да том приликом обрати пажњу и на то, како стоје према песмама у Седмостручном Цвјетку нпр. ови стихови из Марка Бочариса:

Шта стојите, храбра браћо,
Није л' с нама Бог?
Ко је многе потро враге,
Сакрушиће и овог.
Сви у бој!
Нек је два пут већи број
Душманина злогласнога,
Надбиће га слога! (страна 39. и 40. у првом издању),

па онда:

Ој врлости сваке мати,
Грчка земљо, земљо мила,
Тко ли неће живот дати,
Да нам будеш што си била?
Да се опет муза двори,
И век златни с њима врати;
Одавно те тама мори,
Дивна свију наук' мати. (стр. 41. и 42);

па можда и ова:

Море знаш ли ону земљу,
Што змајеве рађа? и т. д.

Мени се све чини да ће бити неке свезе међу њима и оним у Цвјетку, јер прва, ето, као да је из прве Ригине, и у њој има оног ритма марсељезиног, док је друга као одломак, извадак из Корајеве (IV) што је слободи грчкој посвећена.

к читању". Да је разумевао новогрчки, показао је у Тврдини довољно, а и он са̂м, истина овако у загради (као кроз зубе) казује да је преводио „и са грчког".

Али, и поред све те лаке могућности, ипак ми се чини вероватније, да је Поповић имао пред собом, при препевању, какву немачку збирку новогрчких песама, каквих је у то време нарочито морало бити. Између свију таких збирака, што их Christian Gottlob Kayser спомиње у библиографији својој, Vollständiges Bücher-Lexicon (von 1750 bis 1832), као што су на пр. Хердерова (старогрчка?) Griechische Anthologie (Hellas' Veilchen) од год. 1801; па Griechische Blumenlese in deutschen Übersetzungen v. J. G. Brieder, од год. 1788 (у Grotkau); или Hellas, od. Dichtungen der Griechen. Eine Auswahl, v. Chr. Bläsing од год. 1823 (Aachen) и др. — понајпре ће бити да је Поповићу послужило ово бечко издање од г. 1810: Griechischer Blumenkranz, eine Auswahl aus der lyrischen Poesie der Griechen, in Uebersetzungen von J. Erichson. mit dem Originaltext und 4 Kupferstiche. Да ће тако бити напомиње нам: а) нешто и то већ, што је ова збирка штампана у Бечу; б) што се за песме у њој изреком каже да су лирске, што код оних других не знамо; в) што Поповић у објављенију свом (у спом. књ. С. К. Гласника) вели и ово: „Ја ласкам себи, да ће овај Цвијетак сваком мили и увеселителан бити, с тим више, што ће му се оригинално грчко сочиненије додати, и особито, што ће с једном, прекрасне грчке мелодије нотом, а и једним на бакру резаним образом (ако ме љубитељи подкрепе) украшен бити"; и г) и само име Седмостручни Цвијетак подсећа на име ове немачке збирке: Griechischer Blumenkranz. Да ми је та књига нешто у рукама, или да сам о њој могао што више дознати, могао бих све ово потврдити најнепосреднијим путем, па објаснити и ону „ноту", која лако могућно да се крије и у ком Kupferstich-у, јер их немачко издање спомиње четири.

Тако би одмах имали одговора и на даље питање: с кога је језика Поповић преводио коју песму. У позиву вели он да је преводио „с немачког (и грчког) језика", те нам такав ред даје, по последњем сазнању права, мислити, да он није само Меболдове две песме (Глас Елина) преводио с немачког, (њих, без сумње, из какве друге књиге, часописа) него и коју грчку, ако не баш све; па се, рецимо, спомагао и грчким текстом. Да

је обратно било, свакако би, већ и ради веће рекламе, јаче истакао грчко порекло превода свог.

Како немам пред собом ни целих превода Поповићевих, а још мање су ми познати оригинали, то се одговор на питање: колико превод Поповићев одговара оригиналном тексту? не може, разуме се, дотицати онога, шта би се у првом реду требало да дотиче. Не могу ништа рећи колико је тачан: да ли је ропски, да ли више слободан. Да тече лако, то се види и по наведеним почецима; каквих јачих нелогичности, што обично прате почетничке преводе, а које се могу запажати и без поређења са оригиналом, нисам нотирао, прегледајући Седмостручни Цвјетак. Али, и према оном минимуму података што га имам, рекао бих да су Поповићеви препеви хтели да буду ритмички, бар у оних Ригиних песама. Николајевић нам је навео једну строфу Ригину:

Ὡς πότε παλληκάρια
Νὰ ζῶμεν στα στενὰ
Μονάχοι σαν λιοντάρια
Στας ῥάχαις στας βουνὰ

с којом се ритмички добро слаже прва његова у Поповићеву препеву. Зашто? Да ли само с тога, што је Поповић на такво препевавање навикао у школи преводећи класичне песме, те сматрао да је то неопходно; или можда и због другога? Знао је он и глас, арију те песме, слушао је певати (спомиње и сâм „ноту"), те по њој, без бројања на прсте, без скандирања, онда врло лепо и лако удешавао и своју. А та арија могла је бити и она позната Марсељезина, тако лепа, тако изразита, по којој је, чини се, Рига и удешавао своје „песме за јуриш".[1]

Оно пак питање: колико преводи Поповићеви могу послужити за боље сазнање о оригиналним песмама Ригиним, које би се, дакле, више дотицало новогрчке књижевности, истиче се само собом после онога што г. Николајевић вели на стр. 115. (Отаџбина XXII): „али су на жалост, дошле до нас сачуване само његова (Ригина) прва песма „за јуриш" и то не цела, и

[1] Можда је знао тако неку арију и од треће Ригине, по којој се чини да је, и много доцније, удесно познату ону убојну:

Устај, устај, Србине,
Устај на оружје!
Дан те чека, ноћ нек бега,
Устај не оклевај!

Ако можда обе нису по оном обичном славјанском (пољском) стиху, тринаестерцу.

од друге песме неколико строфа" — а у Поповића има три. Међутим, питање то, у том смислу, отпада сад, јер, захваљујући доброти г. Николајевића, дознао сам да је Ригиних песама нађено много више, него што су знали први биографи његови, те свакако и ове, што их је преводио Поповић. Међу тим преводима његовим није ипак она, од које мало час наведох почетну строфу, а за коју г. Николајевић рече, да је „Марсељеза грчког племена" и „да (мисли) нема Грка на свету, који не зна ту песму". Прва у Поповићеву преводу ипак је једна од најпознатијих Ригиних „јуришних" (Устајте, децо јелинска!) која и садржином прва два стиха, не само ритмом, подсећа на Марсељезу. Друга Поповићева као да ће бити она друга Ригина, што је г. Николајевић наводи у Отаџбини: она, у којој позива уз Грке и све остале народе на Балкану.

За нас је ова збирка препева Поповићевих интересна и по језику, којим је писана. То ето није онај високи славјански већ готово сасвим „прост", ближи говорном, управо баш он, онакав какав је био по градовима, у школама. То је скоро већ онај језик, којим је Поповић, нешто доцније, писао комедије своје и др., и пишући на њему исмејавао славјански. Па и правопис у овој збирци (мал те није вуковски) показује да се Поповић подавао већ и новијој струји. У рукопису Матичину обично нема јерова, а где их има, као да су дописивани.

Из кореспонденције Вукове, што је објавио г. Љ. Стојановић у спомењутој књизи С. К. Гласника, види се да је то попуштење у Поповића и потекло под утицајем Вука, управо Вуковца Димитрија Тирола, списатеља у Темишвару, који се истиче као први књижевник-протектор и учитељ Поповићев. Он је „младога поету" толико одушевио за Вука, да му је Поповић спевао оду од преко 28 прећага (како би рекао Бранко) и послао ју Тиролу баш некако у то време, кад је препевао и Цвјетак (до октобра 1825). Од ње су нам се сачувала, у Поповићеву писму Вуку (29-XII-1825.), само два стиха (2. и 3. из 28. строфе):

— — — — — — — — Гетинга
У вис већ лети, новом крупом,
Поносно с' твојим пришествијем горди...

те видимо само, да је била испевана облигатном алкаическом строфом, по угледу на Мушицког и друге наше псевдокласичаре, а ни језиком ни стихом већ више није славјанска.

(Наставиће се) Драг. Костић.

БОЛЕСНИК

— А. Гајгер —

I

Мајко, мила мајко, сваким даном све ређе љуби сунце узглавље моје. Ускоро ћу, тако ми слути плашљиво срце, морати сунце једино да љубим. Лист за листом пада са дивље лозе. Исто тако губе се и моје наде. Нестаде у врту шаренила које је мраз уништио, као и моје срце. Пре но што се последње свеће погасе и опусти и охладни све, као и ја сам, да ми је још једном само изаћи у поље и шуму! Али то мора бити што пре, мора бити што пре...

Тужномили дани пуни су бојâ, тако чудноватих и тако светлих! Замишљено суњце посипа златом горе и дубраве. На последњем пољском цвећу ала бих одмарао своје изнемогло тело и пустио у мрачну одају своју да уђе лепота јесењег неба!...

Пре но што се последње свеће погасе и као и ја сам опусти и охладни све, о да ми још једном отићи у поље и шуму! Али, мајко, то мора бити што пре... мора бити што пре...

II

Суха ми рука, колено клеца, у срцу и глави нестало жеља. Само још једна једина оста:

Положите ме у хладни гроб... Копај гробару!

Спремљена ми је постеља већ. А бело и фино платно лагано је спуштено одозго, с неба.

Копај гробару!

О, ви ружичне сестрице около мене, још не слутите ништа о смрти! А ја ћу понети бледи венчић оквашен сузама материним...

Копај гробару!

Мили оче, ти ниси ни слутио када ти ћерчицу отеше, да ће и мене положити у неосетљиви мртвачки ковчег.

Копај гробару!

Мила мајко, мили оче, стисните ми руку! и онда ћу се мирно окренути зиду. Из далека чујем неку свирку; тамо се смеје живот, тамо ме зове срећа...

Копај гробару!

С. Д. Петровић

РАФАЕЛ

(НАСТАВАК)

„Св. Породица из куће Канијани“ чини завршетак у низу Рафаелових мадона фиорентинског периода. Фиорентинског је порекла, до душе, и „Богородица с Балдахином“, коју уметник не стиже да доврши, јер баш тада буде позван у Рим. Богородица је ту, са Младенцем на крилу, стављена на степенаст престо под округлим „небом“ и окружена четворицом стаситих светитеља. Лево и десно лебде над њом по један одрасли анђео, док друга два мања и нага стоје испред престола и читају исписани трâк. Изнесен је, дакле, онај свечани моменат, када нам се мати божја јавља као краљица, чију небеску свиту образују хришћански оци и светитељи. Ово је највећма компликован приказ богородице, не само због произвољнога броја фигура, него и због веће тешкоће у постизању јединства; али он беше ипак веома омиљен код талијанских сликара, о чему сведочи велик број очуваних примерака, познатих још под именом „светих конверзација“.

Сродна богородичиним сликама и толико исто лепа „Св. Катарина“, у лондонској народној галерији, постала је такође за време Рафаеловог фиорентинског боравка. Млада и одушевљена светица додирује левом руком точак, на коме је мученичком смрћу запечатила своје религиозно уверење, а десницом притиска узбуђене груди. Тако фине и меке, тако беле руке не виђа се увек! Нема сумње да ту има доста Леонардова утицаја, који беше највећи вештак у сликању дражесних женских

руку. Само је глава Рафаелове Катарине још лепша. Поглед крупних очију стоји управљен небу, у знак непрекидне вере и пожртвовања; и док се бујна девојачка прса надимају од побожног свесрђа, дотле на мило и нежно светичино лице пада млаз небеске светлости.

Мање срећан, но у мадонама својим, био је Рафаел приказујући „Ношење Христова тела у Гробницу". Навикнут на описивање мирне и љупке лепоте, на идиличне радње, без великих страсти, — Рафаел тада још не беше довољно способан за сликарску репродукцију снажних драмских момената. Он је ту способност стекао тек у Риму, кад је приступио изради пространих историјских таблоа и већ самим тим био принуђен, да своју уметничку машту упути правцем већега полета и енергије; очевидно је томе допринео и Микеланђело, који тада на таваници Сикстинске Капеле у Риму саздаваше своје исполинске фреске. Занимљиво је посматрати, како се Рафаелова нежна душа постепено отварала утицајима једне узбуђене уметности и како је овај, дотле искључиво сликар милокрвних богородица, почео још пред одлазак из Фиоренце да проучава два три гамошња рада Микеланђела, за чију величину испрва немаше довољно ока. Плод овога каснијег прилагођавања бурнијим сценама, које уметника доведу у ближи додир са животом душе и науче га да кичицом или длетом пише драму човекову, јесте горња слика. За Рафаела, она је врло карактеристична, јер се из ње и онога што јој претходило, јасно види да се још не беше обикао оваквим приказима. Слика захваљује свој постанак наруџбини једне високе госпе из Перуђе, Аталанте Баљони, чији син погибе од крвне освете. Ојађена мати желаше да завешта перуђијској цркви св. Фрање икону, на којој ће бити насликан Плач над мртвим Христом, онај патетичан тренутак, где тежина бола смањи разлику између земаљских матера и узвишене богомајке. Добивши ову наруџбину, Рафаел се нашао пред задатком, који дотле није решавао и који му је својом новином тешкоћа причињавао. О томе нас може уверити, колико бројност очуваних скица и студија, толико и разна одступања на њима, док на послетку није и сама основна замисао замењена другом. На овлаш сачињеном цртежу у оксфордском музеју видимо Христово тело, отковано малочас са крста и прихваћено од верних му живих; глава Спаситеља почива на материњем, а ноге на Магдаленину крилу. Богородица се понела од неизмерног бола,

те јој горњи део тела пада у наручја њених пратилица; а Покајница, кршећи руке, спустила је очи са мртваца и подигла их према Јадној Мајци. Десно стоје Јосиф из Ариматеје, најмлађи ученик Јован и друга два лица, изражујући сваки на свој начин тугу и саучешће. Цртеж у Лувру, који је већи и опширнији, мада садржи мање фигура, живо опомиње њиховим постројењем на ваљану Перуђинову слику истога предмета, која се данас чува у фиорентинској галерији палате Пити.[1] Рафаел је овога пута одвојио Јосифа од Јована и ставио га иза жена, од којих једна издиже повезачу са главе обезнањене Марије, да би јој чело зар јаче изложила ваздуху. Овај смишљено употребљени мотив, незнатан на први поглед, показује и са своје стране: како се Рафаел не само довијао и домишљао, но је, под утицајем фиорентинског реализма, научио да цени и оне ствари, које *само изгледају* споредне а из којих се управо склапа целина. Тако је он, неосетно и благодарећи својој вољи за стицањем нових знања, природио себи особине, које су му пре доласка у Фиоренцу недостајале и чија се права вредност показала тек после одласка из ње. Али је Рафаел не само учио, већ по некад и *присвајао* од других. Да ли он то свесно чињаше, или ове туђе усвојине на неким његовим сликама ваља сматрати као реминисценце онога, што му се код другога допало — јесте питање на које, кад је реч о једном Рафаелу, није лако одговорити. Једно је, по нашем мишљењу, тачно: да је он уметник, који располагаше са највећом количином лепоте, али није онако скроз оригинална природа, као Леонардо да Винчи и Микеланђело. Оставимо на страну портрет Магдалене Строци-Дони, који је пука имитација Леонардове Мона Лизе, и „Богородицу с Јагњетом“, где је мотив Младенца на Јагњету узајмљен такође од Леонарда — па се на цртежу у Лувру још мало зауставимо. Иза онесвесле Марије видимо Јосифа, који је од бола и немоћи да пружи утехе раширио руке. Исти ћемо гест уочити и код једне жене на поменутој Перуђиновој слици, од које је Рафаел био позајмио још неке појединости, тако да бисмо и сада, као раније са приказом „Спозалиције“, добили пред собом Перуђина у бољем облику; али се уметник предомислио, одлучивши се за једну сасвим нову композицију и нов моменат. Тако постаде

[1] Кнакфусова монографија, стр. 34.

слика, коју данас чува римска галерија Боргезе. Рафаел је год. 1507. ишао по други пут због ње у Перуђу, да је на лицу места изради. На слици су јасно одељене две групе. Лево односе двојица тело Спаситељево у гробницу, пред чијим се уласком налазе степенице; предњи се носач, идући натрашке, већ пење уз њих; из набреклих мишића на рукама и ногама види се, да је њему најтеже, с тога му је Јосиф из Ариматеје прискочио у помоћ. Магдалена је дохватила укочену левицу и баца последњи опроштајни поглед на лице мртвачево. Десну групу образују жене око Марије. Мајку су издале ноге, свест јој помрчала и као трупац стропошта се у наручја пратилица — док се позади диже Голгота и на њој три празна крста. Мада између обе групе нема довољно свезе; ни топлине у колориту, која нас греје са богородичиних слика, — ипак овај рад има нарочите вредности и лепоте. Са њим је Рафаел први пут пришао драми у сликарству, први пут већи број учесника здружио у једној бурној радњи. Микеланђелов утицај, на овој је слици захватио и саме детаље. Положај Христова тела и удови, нарочито опуштена десница, тако живо подсећају на славну Микеланђелову Pieta у Петровој Цркви, да изгледа као да је Рафаел прво њу видео, па слику створио; међутим, ова је сличност случајна, јер сликар није имао прилике да се пре 1508 упозна са Pieta. Али други рад Микеланђела, чувену „Св. Породицу" (Уфиције) — рађену по наруџбини Ањола Дониja, кога је Рафаел доцније портретисао — имао је уметник често пред очима. О томе сведочи позитура једне жене, која се клечећи обрнула горњим телом и прихвата издигнутим рукама обезнањену Марију.[1] Истоветан покрет гради Богородица на реченој слици, у намери да преко рамена дода поочиму Јосифу голишавог малишана. — На пречази (predella) под сликом, беху измâлане, сиво на сиво, три хришћанске врлине, у виду дражесних женских полуфигура: Вера, Нада и Љубав. Пречага је доцније одкачена од слике и сада се налази у Ватиканској Галерији.

Да ће фиорентинска школа изазвати промену у начину Рафаелова осећања и стварања; да ће његову склоност идеалному и сањарењу, коју је донео из Умбрије, ограничити на потребну меру и упутити правцем веће природности — могло се унапред знати; али се то ипак не би тако брзо и успешно по-

[1] Adolf Rosenberg: Raphael. Лајпциг. 1905. Стр. IX.

стигло, да сам Рафаел није желео научити што ново. Најбољи доказ његове племените радозналости јесу прецртавања Леонардова картона са Битком код Ангијара (цртежи у Оксфорду и Дрезди) и огромног кипа Давида од Микеланђела (скице у Британском Музеју). Колико је његово уметничко схватање постало реалније услед тих студија, видеће се кад се упореди фиорентински приказ Св. Ђорђа, убилца аждаје, са ранијом Рафаеловом обрадом истога предмета, која има нечега наивног у себи. Фиорентински св. Ђорђе куд и камо је животнији и снажнији; израда много брижљивија, боље заокругљена. Мотив за ову слику, у петроградском Еремитажу, узео је Рафаел са једнога рељефа од Донатела на Or San Michele,[1] те с тога овај рад носи више но други карактер фиорентинске уметности. Њеном интензивном утицају на младога Рафаела има се даље приписати и упражњавање портретнога сликарства, које тада нарочито цветаше у Фиоренци. Ту је и Рафаел стекао претходних знања, која су потребна једном добром ликописцу, какав је он доцније, у Риму, постао. Из његове фиорентинске епохе има такође две три добре ствари ове сликарске гране (Млада госпа, зелено одевена, са огрлицом о лабудову врату — у Уфицијама, и тзв. „Donna gravida“, слободније али површније рађена, још недоказане оригиналности — у галерији Pitti), али за нас има највећега интереса Рафаелов аутопортрет, у Уфицијама. Слика је, на жалост, услед доцнијега одвећ ревносног чишћења и оправљања прилично страдала, али нам је још увек кадра дати доста јасну представу о лепој спољашности младога мајстора, бујних власи, меких, крупних и пуних душе очију. Такои згледаше Рафаел Санцио, када у другој половини 1508 доби позив из Рима. Тада је истом навршио двадесетпету годину.

Позив да дође у Рим, добио је Рафаел од Јулија II а преко свога земљака, генијалног неимара Браманта, који је великом папи скренуо пажњу на младога сликара. На престолу св. Петра никад није седео тако знаменит човек, какав беше Јулије II, множитељ Цркве и Уметности, апостол и војвода. Он је тај, који је од римске цркве створио политичку силу, а од талијанске уметности — тековину човечанства. Његов последник,

[1] Eugen Müntz: Raphaël, sa vie, son oeuvre et son temps. Париз 1881. Страна 226.

Лав X Медичи, не беше мањи од њега као покровитељ лепих вештина; али је човеком био осетно мањи. Немађаше Јулијеве ширине видокруга, високости духа, енергије. То се види и на њиховој спољашности. Рафаел је овековечио прте обојице, и случај хтеде, да се од оба сјајна портрета очува по једна изврсна стара копија, те се данас не разазнаје оригинал. Слика Јулија II (галерија Пити и Уфиције) датира из последњих му година живота. Моћни је старац посустао, водећи ратове и стварајући црквену државу. Плећа су се погнула под бременом старости, пуна бела брада пала на груди, очни капци отежали; али још не згасну огањ крупних и гаравих очију, које испод снажнога чела сјаје у својим дубоким дупљама. На лицу старчеву, из набраних обрва и стиснутих усана огледа се гвоздена воља и одлучност; гледаоци су — вели Вазари — дрхтали пред овом сликом, као да сâм папа стоји пред њима!

Рафаел се одмах подухватио додељеног посла и већ га септембра 1508 видимо у велико запосленог. Поред њега, тамо делаше тада Микеланђело, застирући диновским фрескама таваницу Сикстинске Капеле, и Браманте, градећи план за горостасну реконструкцију Петрове Цркве. Трећа звезда овога јединственог тrозвежђа, које сјајем својим засењиваше сав уметнички свет Вечнога Града, беше Рафаел. Јулије II поверио је његовој кичици, да украси зидове неколико соба у Ватикану, не дочекавши да види целокупно извршење ове епохалне нарудбине. Ни самом Рафаелу не беше то суђено; али оно што је, оптерећен и другим пословима, стигао да створи у Ватиканским Станцама, остаће вечито лепо и представљаће кроз сва времена једно саздање, које припада свему човечанству. Рафаел Санцио, дошавши у Рим, поживе још свега дванаест година; и данас, скоро након четири века, време које мења и људе и њихов укус, оставило је Рафаелове римске творевине на првобитној недостижној висини.

(Наставиће се)

Д-р Божидар С. Николајевић

ЈЕСЕН ЈЕДНЕ ЖЕНЕ

(Наставак)

II.

Баш кад је купе прешао преко Европског моста, који је изгледао као запаљен од жутих и љубичастих одблесака са Сен-Лазарске станице, присети се она да је и сувише јако уз буђена да би се могла да појави у кући са овако од плача надувеним очима и од суза зажареним образима. Подигнувши окно на предњем делу купеа, рече кочијашу:

— Терајте Морерију, Оперски трг.

Присети се да више нема за послуживање р а в и о л и ј а оних ситних талијанских колача од пастете око језгре од исецканог меса. Јулија Сиржер је била од оних веома вичних кућевница које знају боље но њихови мужеви свакоме шта треба и умеју му то и показати. Лења у стварима где дух треба да ради, трома за отмене разговоре који су је заплашивали и узнемиравали, она се је радије бавила унутарњим бригама и ситним пословима женских прстију; у томе се је одликовала с много доброћудности и простодушности.

Купе је прекратио пут спустивши се Лондонском улицом и прешавши Тројични трг. Одавде пође ходом, толико су се тискала кола при улазу у Шосе—д'Антен; и ту, баш под транспарентом на коме се црним словима читало: П а р и с к а и Л у к с е н б у р ш к а Б а н к а, застаде за извесно време. Јулија је после своје свадбе живела у тој кући двадесет и две године. Међутим, пошто су директори сместили свој засебни стан на Ваграмском тргу, особље је заузело канцеларијама старо здање... Коњ поново поче ходом. Кроз прозоре који су били избраз-

дани кишом Г-ђа Сиржер је посматрала Париз, занимљиви Париз кишних дана.

Још од како су они, пре више месеци, почели готово свакодневно да излазе колима, Морис је научио да посматра покретну, занимљиву и усколебану физиономију Париза; и од тада, при овим свакодневним тумарањима, није било ниједног присног кутка који је не би потсећао на младићеве речи о улицама, кућама и људима поред којих је она некада пролазила равнодушна, и као и не видећи их. И сада јој је, заиста, изгледало као да их гледа Морисовим очима. Веома живахан Морисов дух је мало по мало заузео све путеве и све изласке њенога духа; и то тако јако да су јој варошки шум и живот изгледали данас другачији, занимљиви као и некад и много новији но ли у доба кад су је, као младу девојку, први пут извели из њеног родног места Берија. У свему је она сад видела свог драгог пријатеља, видела Мориса. У свему је она осећала као да чини за њега извесан чин нежности, и та опседнутост једном једином мисли била је рајска и први пут је испунила њено и детињско и материнско срце.

Она је све дубље упадала у успомене на заједничке шетње кад јој, као стрелом згођена, паде на ум обећање које је малочас дала. Ево, где га заборави, чим је прекорачила праг Редамторисконића и почела да живи, да воли.

„Ја сам то обећала, обећала сам да се одвојим од њега, да га удаљим. Али то је страшно! Јадни драган, тако раздражљив, који тако мало може да пати!... А нашто га одбацити, нашто?...“

Падоше јој на ум разлози којима се је Морис служио кад хоће да победи њена опирања:

„Докажите ми чега има рђавог у једном пољупцу?... Зашто допуштате да вам пољубим руку пред свима, пред вашим мужем и Кларом... а одбијате да вас пољубим у уста... зашто? Сва су та прављења разлика уображења...“

Ко је у праву: да ли ово разумно дете или строги стари свештеник?

„Има нечег рђавог у љубави.“ Ове су јој се речи једине из целог разговора са свештеником утиснуле у свест. Да, свештеник је говорио тачно. Неки унутрашњи глас, сличан овог строгог гласа, изговарао је исто решење.

Кад се је купе зауставио на тргу Опере, осети како јој

понова ударише сузе на очи. Живо обриса очи. Скидање с купеа и ова ситна кишица добро су дошли да је стишају.

У обично осветљеном дућану много се је путника склонило, грицкајући талијанске и аустријске колаче у ломбардијска или сицилијанска вина умочене. Госпођа Сиржер наручи мале колачиће и бираше их лагано из тањира који су јој пружили; и уживала је у стишаној сензацији што заборавља, што се враћа у обично стање које је било прекинуто посетом свештенику.

Попевши се у кола посматрала је куће, дрвеће, румени и кишни крајичак неба који се је видео иза крупне кочијашеве силуете; тврдоглаво је посматрала то, да би своје мисли заузела својим очима и угушила глас који је говорио:

„Одмах, одмах...“ Е добро, нека буде одмах! Али ће бар ићи да види свога драгана: он је, читајући Тан, очекивао у маломе салону на првоме спрату који се звао „сиви салон“ због боје на тканинама. Још један савијутак, па колска постаја, па Ваграмски трг и, ето, куће: точкови се лако очешу о плочник, коњ се заустави фрчећи на пљуску.

...Била је то огромна палата у дну једне баште као шума густе, огромна палата коју је, ту скоро, сазидао неки заљубљени директор за једну славну глумицу. Уметница се је ту сместила и ако се слике још ни сасушиле нису а тканине су тек у пола биле застрте; како је палата била огромна, са површинама необичних сразмера за украшавање, високих прозора за које је требало да тапетари доста раде, она је прекинула везу пре но што се потпуно наместила и, једнога јутра рекавши збогом свему, и позоришту и љубави, отпутова, одневши адиђаре а оставивши намештај. После неколико недеља оба ортака Париске и Луксембуршке Банке купише кућу и сву покретност. Преко новина објави се ова кнежевска кућа; у очима публике требало је подићи глас Друштву који је био уздрман скорашњим самоубиством Г. Артоа и његовом личном пропашћу.

Палата се, чије је лице гледало на трг, јако допала Г. и Госпођи Сиржер и они су ту и становали, сваки засебно. Г. Сиржер, немоћан, неспособан да се спусти и да се успне уз степенице, становао је у приземном спрату у коме је била кујна, ћилер и стан Таниjни, корзиканска дојкиња Јулијина која је сада служила као вратарка. На првоме су спрату били

салони, биљарница, трпезарија и сиви будоар. Јулијин је стан, са библиотеком и другим незаузетим собама, био на другом спрату. Павиљон један у стилу Луја XVI, пољска кућа каквог некадањег Паризлије, коју су рушиоци усред баште сачували, сад је припадала Г. Ескијеу.

Двоје су се монументалне вратнице отварале према Ваграмском тргу. Госпођа Сиржер зазвони на десним, док је кочијаш, окрећући брзо, викао: „Отварај!“ на оним левим.

Одмах још, под кровом, перон је указивао на увојите басамаке који су водили у предсобље, право царско предсобље на четири олучена стуба, с фризом од венаца и каменитим степеницама са два успона, застртим ћилимовима у стилу ренесанса.

Јулија се успеља брзо, бацивши, успут, собарици која је очекиваше, кишобран с речима: „Хвала, Мари“.

Прошавши покрај сивога салона срце јој силно закуца те се она, за тренутак, прислони на зид... Јадни пријатељ је био ту; он је очекивао, незнајући да је она мало час изневерила своју нежност, да се сад враћа наоружана против њега!... Пође понова и дође до своје собе. Уђе у њу баш кад и Мари дође другим степеницама. Док су јој скидали поквашено одело она је с највећом чистотом мислила, као да је неки туђ глас на уво говорио: „То неће бити, Морис ће сигурно... остати код мене!“

На трокрилном огледалу у енглеском орману огледала се гола рамена ове младе жене, њене голе мишице и силуета њена подмлађена кратким доњим сукњама и чарапама по стењњаку. Белина, без бора и без пега, и једре облине на њеним раменима донета су је чиниле бескрајно привлачном. Никада се није много бринула о својој лепоти, али је данас, због Мориса, водила рачуна о њој, јер је желела да види у његовим очима онај пламен задовољства који се пали самим тим што се види каква згодна хаљина или лепо очешљане косе, јер је она хтела да чује оне полугласне речи кад он за сто седне до ње: „Ала сте лепи“: та она је и мимо све, била жена, и ако није кокетовала нити се бринула да се допадне људима према којима је равнодушна. Жена у љубавној грозници је као и вереница; природа захтева да се она кити и да се круниште за блиску везу.

— Коју ће хаљину госпођа обући за вечеру?

— Црну гренадинску хаљину, Мари.

Нарочито је волела те две боје, сиву и црну. Њен је кро-

јач Шаван тврдио да је сувише отворене боје чине крупнијом. Морис, који се је разумевао у женским тоалетама, страшно је мрзео живе боје у полумрачним салонима осветљеним ретком париском светлошћу.

Кад је била готова, сукњу закопчала и јелече попритегла, рече Мари да изађе; клече на клупицу са које се моли Богу, која је била у зачељу кревета; и ту је, прикована моћним опоменама своје савести, просила у Бога милост да буде јака и да врши своју дужност. Она је сама себи говорила: „То ће бити после вечере, кад Ескије оде а мој муж заспи на својој наслоњачи . . .“

Одоздо се чу један глас, звучан и озбиљан глас девојачки:

— Мари!

— Госпођице?

— Да ли се је Госпођа вратила?

— Да, госпођице, сад ће да сиђе.

То је била Клара Ескије. Госпођа Сиржер је заборавила, у овом узбуђењу, да је данас дан излаза школе госпи Спонских и да ће Клара код њих и вечерати и ноћити. Присуство ове младе девојке би задовољство, као да ће је њена невиност ојачати. Врата се изненадно отворише; у огледалу виде Госпођа Сиржер троструки лик Кларин, три исте младе девојке, обучене у оно затворене боје одело, којим манастири дају младежи скрушен изглед.

Клара је била висока, али ипак мања од Јулије, танка у пасу и у зглобовима, али јој бедра и врат још нису добили сасвим јасан облик. То је било сушто пролеће, имала је неку детињску милокрвност тананошћу мишица, врата, и ванредном свежином коже. Налазили су да је више необична но што је лепа, због сувише беле коже, светло црне косе, толико мрких очију да је дужица гутала сву зеницу, због црвених усана, и као слонова кост, плавкастих зуба. Она је изгледала и нежна, и снажна састава, и смела, и плашљива.

Својим особитим гласом рече она:

— Да вас не узнемиравам?

— А не. Уђи, мала.

Госпођа се Сиржер окрену и пољуби је.

Она је јако волела кћер свог најмилијег пријатеља Ескијеа који је био сведок њеног присног живота од после свадбе. Кад је Ескије обудовео, Клара је једва имала пет година. Ју-

лија, која је страсно а узалудно сањала да буде мајка, све благо своје нежности које је у њеноме срцу било нагомилано трошила је на Клару. Дете је одговарало на њену љубав, али оно није уживало у миловањима и инстинктивно се отимало. Била је то једна од оних прича за децу у којој уживају по два покољења у једној породици, да она док је мала, када је који стран пољуби, отишла би у какав угао салона и потајно би обрисала образе... Сад, као велика девојка од седамнаест година, не брише више образе, али је увек била озбиљна, сређена, мало говорљива, љубоморна на своју мисао, вечито заузета неким унутарњим сном, неком тајном у коју није хтела да ико продре.

Овога је тренутка пажљиво посматрала Јулију.

— Ала сте лепи! рече.

— Мислиш?

Госпођа Сиржер се огледну и помисли:

„Има право, лепа сам.“

На њене образе, малочас уплакане, навуче се опет она образина коју обичаји отменога света мећу и на најискреније, она потребна образина кроз коју ништа не може да пробије од унутрашње физиономије душине, ни брига, ни страх, ни љубав, нити шта друго.

— И ти си лепа, рече она пређавши погледом девојче. Пошто си лепа и тако неукусно одевена...

Девојче поруменe.

— Бићеш дивна кад те будемо обукли. Хоћеш ли у фебруару месецу сасвим да изађеш?

— Почетком марта... да.

— Је ли ти је мило?

Она неприметно слеже раменима. И, за цело, испитујући своје срце није осећала у њему никакву одређену жељу. Много би се девојака радо одрекло да упознају свет, само да не би оставиле драго скровиште свога детињства. Клара је само виђела, у томе изласку из манастира, средство да чешће виђа некога кога је и желела и бојала се да сретне. Али то, то је била њена тајна.

Она изјави, одлучним нагласком жене која схвата и прима унапред своју улогу у животу:

— Мило или не, једном се мора, зар не?

Собарица уђе тихо:

— Госпођо, рече, Немица ми Хело каже да је Господин са господином Ескијем доле, и да је нестрпељив.

— Брзо, Мари, један рубац... Кларо, иди и кажи Морису нека сиђе. Он је у сивоме салону.

Кроз белу кожу Кларину бризну крв. Колебала се.

— Известићемо га у проласку, рече.

Биле су спремне; изађоше из собе држећи се за руке. Пред сивим салоном, Госпођа Сиржер гурну отшкринута врата:

— Морисе, на вечеру!

Изгледала је потпуно мирна, охрабрена присуством Клариним.

Морис одмах изађе. Није могла да се уздржи, а да не баци на њ нежан поглед који је чисто преображавао, поглед незадовољене љубави, хотећи да испије на душак цело љубљено биће... Мали и танан, ванредно леп, Морис је личио на некога арапског кнеза обученог по последњој лондонској моди, толико је лице као што је његово било, прожето егзотчношћу. Његова мрка боја лица још је живља изгледала због његове светло-црне косе, његових бркова и меке браде; али два дивна ока, јаснобојне омбре зеница, давали су овом источњачком лику западњачку покретљивост, узнемиреност и нервозност... То је био један од оних људи које жене, у исто време, и желе и којих се боје, и којима је у животу судбина одредила да им се више диве но да их воле.

Замишљен, зловољан, поздрави он Госпођу Сиржер, не одговоривши на осмејак осмејком.

— Јесте ли се добро провели после подне? рече он.

У нагласку ове реченице лежала је згомилана сва сржба коју је он сачувао за своју пријатељицу што је одбила да га данас поведе са собом и одбила чак и да каже где ће да иде.

Она одговори:

— Па и не! — Знате добро, да сам имала досадне послове...

Он не рече више ништа и пође за њима. Кад су дошли до трпезариских врата, Клара изађе пред њих; Морис ухвати за руку Госпођу Сиржер и стеже је стиском који је значио:

„Свеједно. Није ми криво на вас. Ја вас љубим.“

Она није имала кад да одговори; Ескије дође к њој и рече јој, тобож, љутито и смешећи се:

— Лепо! лепо! па шта су та три детета радила горе? Још мало па смо хтели ја и Сиржер да идемо да вечерамо у кафану

Крупан, у оделу од фине чоје које је скројено по његовом укусу и ван сваке моде, затворио је улазак својим снажним телом које је живот ипак мало погнуо; лице му је било доброћудно, умно и збрчкано, с плавим детињским зеницама, врло меке, отворено плаве косе, прошаране седином која као да је горела на његовој глави, а на челу му је био један прамен, гушћи и виши од остале косе...

— До мене је кривица, изјави Госпођа Сирјкер, ја сам се закаснила.

И пошавши ка другом крају стола, док се Морис руковао с Ескијем, она дође до Г. Спржерове покретне наслоњаче.

Служила га је Немица која се звала Хело, а он се није мицао из ове наслоњаче, па чак ни при путовањима својим између Луксембурга и Париза. Грозна болест кичмене мождине од које је боловао, за три године је укочила и свела на детиње пропорције снажни стас старога спортисте. Јулија га лако пољуби у чело, међу многобројне седе праменове, који су били прошарани преосталим чуперцима црне косе. Он јој не рече ништа. Очи му се само покренуле, јер главом није могао, без болова, ни да мрдне.

Сви седоше, Еские десно од Госпође Сиржер, Морис према њој, Клара између њих двојице тако да јој Хело и Г. Сиржер дођоше преко пута.

Вечера је била суморна. Клара је говорила мало. Она је себи давала рачуна о томе да, пошто још није ушла у живот, неће говорити ништа ни корисно ни ново о људима, о стварима које рђаво познаје. — Јулија се је, осетивши Морисове очи на себе управљене, много трудила да савлада своје узбуђење, из страха да га не изда збуњеним речима. Антон Сиржер пак није никада говорио за време јела. Немица му је Хело, као детету, помагала да једе; једва је могао да приноси храну својим полу-некретљивим устима.

Марсел Прево.

(Превео с француског **Б. Л.**).

(Наставиће се)

ХРОНИКА

НАУЧНА ХРОНИКА

Антропофитеја

(СВРШЕТАК)

Природна је ствар, да је и овакав велики и корисни посао наишао на противнике. Свака нова, оригинална и велика мисао удара на препријеке. У историји свјетске културе може се наћи на хиљаде очајних борба против нових мисли и нових покрета. Неко из злобе, а неко из нетачног и површног увјерења удара на нове мисли. Неспремни људи хоће својим празним пушкама да убију орлове, који лете високо и који се не брину за људско ништавило. Таквим људима и противницима овог предузећа, уредник Антропофитеје намијенио је предговор у другој књизи. Главније тачке у том одговору, потпуним правом, да му нико не замјери субјективност, уредник преноси из туђе књиге:

„Шта је главно у науци? мора се најпре запитати. Заиста, ништа друго, него жеђа за познавањем истине; познавање није друго, већ објективна истина. Научно, дакле, проучавање није друго, него истраживање објективне истине. Тим је у исто доба речено, да наука нема никаквог другог смјера и никакве друге задаће, него да тражи објективну истину, а сасвим је свеједно, коме та истина користи, те да ли се она употребљава на добро или на зло. Овај унутрашњи, главни основ науке потпуно се уништава, убија се у свом корену, ако јој се поставља икакав други захтјев, па тај био најплеменитији и најсветији, нпр.:

„наука не смије, не мора бити неморална." — Ја, дакле, питам: шта је управо смијер хуманитета, коме се мора подврћи наука, тј. познавање објективне истине? Може ли ико на ово дати позитивни одговор? Под тим се свакако разумије оплемењивање нашега рода; него, је ли то појам који стоји непомично? Није ли се то оплемењивање у свако доба друкчије схватало и имамо ли и најмањег појма о томе, како ће га разумјети будуће генерације? Мисли ли ико озбиљно, да се људи у дванаестом и тринаестом вијеку, на које ми гледамо као на варваре, нијесу сматрали, да су племенитији, моралнији, у опште бољи, него ли су били његови предшасници? Не радимо ли ми то исто и јесмо ли ми баш сигурни, да неће и нас у будуће називати варварима успркос нашим данашњим тобожњим хуманитарним тежњама? По свој прилици, прије хоће него ли неће. Хоће ли пак ко год да дозна, шта ће у будуће оправдати такво мишљење, са поуздањем може се већ сада објавити: ништа друго, већ опширније познавање објективне истине! Немојмо се варати: што нас доводи до мнијења, да смо племенитији и бољи него ли сви људи у прошлости, није ништа друго, већ наше боље познавање објективних истина, у кратко наше знање, до којега прије нијесмо дошли. Културни човјек садашњости, рађа се још увијек, у неколико, као животиња, исто као што су се рађали људи прије хиљада година и као што се и данас рађају милиони, који се не налазе у кругу наших обичаја. И њих и нас предводе исти инстинкти. И њих и нас гризу исте страсти. Врлине, које нас ките нијесу ни њима стране. Образовање није створило никакву људску врлину, које нема ни варвар. Образовање је само створило идеје, а те су идеје нама помагале. Ми обуздавамо нашу природу. Гајимо све особине, које потпомажу опште добро. Гушимо мане, које су штетне општем добру. Прве зовемо врлинама, друге тегобама. Стварамо идеалну средину за обоје, а то је моралност. Све је ово било могуће једино с тога што се повећало знање. Према цијелом људском културном развијању не може се порећи, да су они народи најморалнији и најплеменитији, чије је знање и познавање најбогатије.

„Што ми називљемо знањем, извире опет у првом реду из извора нашега познавања истине. Без истине не да се ни замислити. Сасвим је споредно питање, на који се начин дошло до спознаје истине. Истина остаје увијек истина, па је ми

нашли на чистом или нечистом путу. Истина, напросто, није него истинита. Друго и не може бити. Исту судбину мора да има и знаност. Као што и истина, чије је познање наука, не може по себи бити ни морална ни неморална, тако је и код науке. Она је шта више извор, из којега сада потиче, из којега је из прошлости потицао и из којега ће у вјечитој будућности потицати појам моралности. Ко проучава марљиво историју прошлих времена, ко у данашње доба путује од народа до народа, да измјери важност доброг и злога, давно је искусио, да барата са два новца, које људи и времена кују у разној вриједности, често тако различитој, да се могу међу собом измијенити."

Оваквим и сличним разлозима, туђим и својим, Краус је до ногу потукао своје противнике. Скинуо им је лажну образину, којом су корисни и потребити рад хтјели да убију у зачетку. Сад је већ касно. Леденa логика првих свјетских научењака срушила је противнике новог покрета.

Него, није само у великом свјету да се бјежи од истине. Тако је, и још више, у малом. Мали свијет никако не трпи, да му се истина у очи креше. Ја сам недавно написао и штампао чланчић под натписом Женидба и удадба у сјеверној Далмацији. У тој студијици — како је паметни назваше — рекао сам:

„Душанов Законик, призренски препис, у 2. члану (у првом издању 79.) одређује: „Властелан прочи људи да се не жене не благословивши се у својега архијереја, али у тех-зи да се благослове које су избрали (за) духовнички архијереји." Исти препис, у 3. члану (у првом издању 80.) каже: „И ниједна свадба, да се не учини без венчанија; ако ли се учини без благословенија и упрошенија цркве, такови да се разлуче."

„У Вуковом Рјечнику оженити протумачено је са marito, do uxorem, а удати са colloco filiam. То је тако, ваљда, исправно у цијелом Српству, осим у сјеверној Далмацији.

„Наведене одредбе Душанова Законика имале су, по свој прилици, и других разлога, осим оних, које набраја Новаковић у издању од 1898. Тадашњим законодавцима био је, можда, познат обичај, који данас постоји у сјеверној Далмацији, а у другим српским крајевима биће и прије био на снази. Душанов Законик хтио је да уништи обичај, о коме хоћемо да говоримо.

За то је и утврдно начело, да се бракови, ако се тако могу називати, без црквеног благослова, морају уништити.

„По тумачењима, које је Вук дао ријечима *оженити* и *удати*, види се, да ни њему нијесу били добро познати обичаји о томе у сјеверној Далмацији. Јер, оно, што Вук тумачи са *marito*, *do uxorem* и *colloco filiam*, у сјеверној Далмацији кажу вјенчати, *вјенчати се*. Ријеч *удати*, *удати се*, *оженити* и *оженити се* значе код нас сасвим друкчије.

„Између многих злих обичаја, које је наш народ примио од других — да је барем примио и све добре — може се свакако убројати и ова наша *женидба* и *удадба*. Не налазим нигдје потврде, да се оваке *женидба* и *удадба* одомаћила у другим нашим крајовима, осим по сјеверној Далмацији. Не знам, да ли је има данас у других словенских народа.

„Школа, али права, а не површина; добри примјери; умјесни закони, али не само на папиру; добри, пријатељски и истински савјети могли би код нас искоријенити и овај жалосни обичај. Нашом *женидбом* и *удадбом* долазе често на свијет невина створења, која се потуцају од немила до недрага, па постају пијавице друштвеног живота.

„Ево, у чему је све то.

„На сајмове, на народне или црквене славе мајке доводе своје зреле кћери момцима на углед. На углед долазе и младе удовице. Долазе и дјевојке, које су то *de jure*, али *de facto* нису, јер су своје дјевичанство изгубиле пређашњом *удајом*. Свака таква дјевица, дјевојка или удовица — што су од овог трага распознаје се по капи или по шудару на глави — носи на себи свој *ђендар* или *гендар*. Ни ова ријеч, *ђендар* или *гендар*, није била позната Вуку у значењу, које има у сјеверној Далмацији. *Гендар* није ни споменут. Под *ђендар* стоји vide *ђердан*. *Ђердан* се тумачи са *monile*: „Ђердане носе жене и дјевојке о врату; они су од различнијех новаца или од бисера, или од ђинђуха итд.“

У сјеверној Далмацији *ђендар* или *гендар* има сасвим друго значење. То је мираз, који дјевица, дјевојка или удовица у *новцу* носи момку, који ће је оженити и за кога ће се она удати. *Ђендар* или *гендар* не треба бунити са прћијом, која овдје има друго значење, него ли обично. *Ђендар* се састоји од дебелог постава, који је по каткада и извезен. Женско га носи од грла до испод кољена, све у једном ко-

маду, повише кошуље и сукње. На том поставу сашивени су сребрни комади од по 1 круну или од по 5 круна. На око се може прорачунати, колики је ђендар, колико тј. на њему има новаца. Док није у Аустрију уведена крунска вриједност, ђендар је био од цванцика и од талијера. Да цванцике и талијери не испану са постава, сваки би се комад прошупљио на два-три мјеста. Кроз те рупице провлачио се конац, који би се утврдио на поставу. Новац је на тај начин губио од своје вриједности, кад се скидао са ђендара и прошио. Сада раде друкчије. На новцу нема рупица, Новац пришивају на постав, прекрштавајући га два-три пута свиленим или простим концем. Новац не може да испане и задржава своју вриједност.

„Женско, на тај начин накићено ђендаром, забавља се и разговара се са својим другарицама. Кад јој приступи момак, коме се она свидјела, одведе је и с њом, на само игра т. зв. коло. Коло није, јер га играју њих двоје. Играјући тако, пред очима своје мајке, а по каткада и оца, углављују шта треба. Главно што углаве то је, да ће момак женско те исте ноћи одвести својој кући. Они ће, од те ноћи, живјети као муж и жена, а вјенчаће се касније.

„То је та наша жалосна женидба и удадба. Момак, знањем и одобрењем својих родитеља, доводи родитељској кући женско, које добро и не познаје. Родитељи дјевице или дјевојке — удовице су у томе sui iuris — знају за то и одобравају. Нема ту ни црквених ни грађанских наповједи, ни црквеног ни грађанског вјенчања, Главно је ђендар и ius primae noctis. Догађа се по каткада, да момак никако и не познаје женско. Види на њој 200 или 300 круна ђендара. Слакоми се на новац. Ако је женско младо и лијепо, код момка је и сексуални нагон. Води је исте ноћи својој кући. Не зна, ни чија је, ни којега ли је рода. Ђендар, наравно, момак узимље одмах. Новцима са истога располаже, како он хоће. Ако је момак сувише млад, а има жива оца, овај се већ побрине, да новац са ђендара не погине!

„Него, у свему овоме не би, можда било најгоре зло. Да се тако састављени момак и женско касније законито вјенчају, могло би се и заборавити, шта је прије било. Али увијек није тако. Пошљедице таквих женидаба и удадаба често су врло кобне. Наш тежак у овим крајевима сматра женско, као врло потчињено створење. Од женске тражи, да му ради и да му

рађа. Оно што му роди, тежаку треба за радњу у пољу, за чување блага и за остале услуге. Ако му женско не роди и не рађа, оно не вриједи ништа. Тешкоћа таквог потчињеног стања види се најбоље код наших удадаба. Момак неће или не може, из разних разлога, да се одмах вјенча, прије него ли одведе кући женско. Он хоће најприје да је окуша. Хоће да види и да се увјери, да ли је роткиња. Роди ли му дјецу, а особито мушку, тада ће је вјенчати, не умре ли прије. Не роди ли му, може и мора из момкове куће.

„Ово су тешке посљедице оваковe женидбе и удадбе. Или момак умре, а да се не вјенча, и оставља дјецу. Или отјера од себе женско и враћа је родитељској кући.

„Разни су разлози, зашто момак не може и неће да се вјенча, него се само о ж е н и.

По нашем војничком закону, момак не може да се вјенча, док не ислужи војништво. Први позив је у 21. години, други у 22. а трећи у 23. години. Узму ли момка у војску тек о трећем позиву, он се не може вјенчати, него тек кад наврши три године службе. И то, ако је у пјешадији. Допадне ли га да буде морнар, мора служити четири године. Надлежне власти врло ријетко, у необичним случајевима, дозвољавају момку да се вјенча, прије, него ли ступи у војску. Али, и таква дозвола дана је под изречним увјетом, да вјенчањем не смије момак имати никакве препријеке за војничку службу. Не добије ли, дакле, овакву дозволу и допане ли га војничка служба о трећем позиву, момак мора чекати 26. или 27. годину, док се узмогне вјенчати.

„Осим овог узрока, има још један. Наш тежак хоће свечано да прослави своје вјенчање. Често за то нема довољно новаца. Ж е н и д б а и у д а д б а врло му је јефтина. Нема никаквог трошка. Води кући младу, да је окуша, па ће се касније вјенчати. Познати су му случајеви, да м л а д е н ц и, у пуцњаву пушака и уз велико пјевање, иду на вјенчање, а за њиме трче њихова дјеца.

„Док у женидби и удадби нема порода, посљедице растављања нијесу тешке, јер не трпе невини. Момак отјера дјевојку, јер се је већ н а с и т и о; или га на то натјерају мајка и отац, ако виде, да нема порода. Бенлар је обично потрошен или га за себе обезбиједише момак и његов отац. Дјевојка, на тај начин отјерана, хоће да се свети. Није њој ни њеном оцу

или мајци до изгубљеног вијенца дјевичанства. То је сасвим споредно питање. Главно је, да јој се поврати ђендар и да може новаца истргнути од момка или његова оца за најам.

„Код ове ријечи памет мора да стане. Буне се и најелементарнији појмови о поштењу и о другарском животу. Дјевојка, отјерана од момка, тражи да јој момак плати најам! На што најам? На њено тијело, ваљда, и на истрошени вијенац дјевичанства? Као што год наш тежак сматра женско врло потчињеним створењем, женско, регби, мирно подноси такво понижење. Жена не иде мужу, не вјенчаје се за њ, као друг, него као слушкиња, која иде у најам. Дјевојка се не удаје за момка, по овдјешњем обичају, да му касније постане другом. Она му иде у најам! Кад је отјера, тражи од момка, да јој плати најам.

„Него, овај појам не влада само код удадбе. Он је у крви народној и код законитог, црквеног вјенчања. Жена, вјенчана у најбољем реду, која је с мужем изродила велики пород, не може да живи с мужем. Или је муж напушта и иде по бијелом свијету, или је туче, или је у љубави с другом. Жена одлучи, да се растави од мужа. Трчи на суд и адвокатима. Прве су јој ријечи: Нека ми плати најам, што сам толико година служила њега и његову дјецу,“ као да дјеца, коју је она родила, нијесу и њезина.

„О растављеној удадби и женидби у парницама ради ђендара виде се и чују се ужасна чудеса. Излазе на јавност и најсветије тајне брачног живота. Женска отјерана која није више дјевица, а није још жена, са нечувеном хладнокрвношћу без и најмањег стида на лицу, отворено прича о свему. Њој је пред очима само ђендар. Добије ли или изгуби ли парницу за ђендар, она гони даље. Тражи најам. И било је случајева, да га је добила. Не код наших судаца, који познавају душу народну. Таква дјевојка добивала би накнаду новчану за свој најам у трећем степену, код врховног суда у Бечу. Част и поштовање свим пресудама тог Врховног Суда. Може нам бити дозвољено, да спомињући неке пресуде, метнемо уза њих барем усклик!

„У пошљедње вријеме окренуо се други крај. Ако је момак отјерао женску без икаквог оправданог разлога, дјевојка га потјера казненим судом. Објеси се о § 506. казненог закона, који казни мушко, ако заведе женску под обећањем вјенчања,

а не држи обећање. Суд, наравно, осуди момка на затвор, који он стојички издржи. Ако је момак имућан или од имућних родитеља, женско га потјера грађанским путем за накнаду изгубљене части. Суд stricte iure, морао би да прими тражење женске. Више пута га и прими, и осуђује несуђеном младожењу, да плати женској извесну своту за изгубљену част.

„Није то част, на жалост. Није то ни образ. То је само освета, а у првом реду жеља отјеране дјевојке да дође до новца. Чим је таква женска дошла до новца, накити нови ђендар. Са новим ђендаром мајка је понова води на сајмове на углед. На сајму нађе другог момка. Овај се жени. Она се удаје за њ, и ако момак зна, да је прије са другим живјела. На то наш тежак не гледа, само ако је ђендар добро накићен.

„Дјевојци се то каткада и код другог момка догађа, као и код првог. Ништа за то. Понавља се неморална трагикомедија. Поново се иде на суд. Расправља се и суди се о ђендару, о најму, о § 506. казненог закона, о изгубљеној части итд. Девојка и њени родитељи иду даље. Воде је на углед. Девојка и по трећи пут, па и касније и по четврти и пети нађе новог момка који је ожени. И то тако иде, док се не намјери на онога, који је и законитим путем вјенча, кад се увјерио да је за њ.

„Ово је још некако весело. Али, има случајева, кад женидба и удадба не сврше овако. Долазе јади и сузе.

„Дјевојка, удата за момка, затрудни. Прије рођења дјетета умре отац. Несуђена свекрва неће више да зна за несуђену невјесту. Бије је и гони је из куће. Удара је ногама у дроб. Помажу јој други синови. Затварају кућу кад им снаха, уморна од рада с њиховом крви испод срца, хоће да почине. Море је глађу и жеђу. Несрећници, најпослије, досади такав живот, враћа се родитељској кући. А дијете? Роди ли се живо, мора у копилад, у „царску дјецу", како их овдје зову. Зна се из свагдашње праксе, у што се извргну та јадна и несрећна дјеца.

„Родитељи, по каткада, неће да приме у своју кућу на тај начин отјерану кћер. Без љубави према свом народу, и они је тјерају из своје куће. Гоне од себе туђу кост, за коју кажу, да носи под срцем туђе дијете. Девојка се склони, за милост у туђој кући. Ту стоји, док се ослободи бремена. Да нема запоменути са неблагословеним бременом, удави невино дијете или га друкчије умори. Тек тада кривични суд поступа, мјесто да је одмах у почетку забранио и казнио суложништво. Већ и

онако несрећна женска, унесрећи се још више. Ријетки су поротници, који уваже њено душевно стање. Суд је осуђује на по неколико година тамнице. И на тај начин, та туђа кост скупо плаћа своју јадну удадбу, остављена самој себи и неизвесној будућности.

„Поквареност и неморал у оваквим пословима окрене и у други крај. Умре ли момак и остави ли трудну девојку, прискаче јој у помоћ њена родбина. Ствара се криви тестаменат. Три свједока на тобожњем усменом тестаменту покојниковом куну се пред судом, да је покојник оставио дјевојци или дјетету, које ће се родити, цијело своје стање. У лажи су кратке ноге. Врло ријетко упале такви тестаменти. Често се докаже противне. Мјесто да остане несрећно само једно створење, срљају у пропаст више њих. Тобожњи свједоци на тестаменту, и они, који су их наговорили на то, одлеже по неколико мјесеци тамнице. Женској и дјетету не помогоше ништа. Себи у велике одмогоше. Родбина умрлог момка још више побијесни на женску, која мора да се сели из момкове куће.

„И тако се ова игра, од вијекова, непрестано понавља. Ништа не може да одбије наш свијет од такве женидбе и удадбе. Ни савјети, ни молбе, ни грдње, ни наведени примјери, не могу наш свијет да тргну од тог обичаја. Власти, судбене и политичке, које би једино строгим казнама могле стати на пут томе, раде врло мало или ништа. Школе, којих има врло мален број — многа села у сјеверној Далмацији, са по више од 1000 становника, немају школа! — не могу у томе ништа. Један учитељ на 100 ђака, уз најбољу вољу, не може стићи да оплемени дјечију душу. Вода тече непрестано истим неправилним током. Не ради се ништа, да јој се даде правилни правац“.

Ко познаје или барем хоће да позна и упозна народне прилике у сјеверној Далмацији, не може том чланку ништа одузети. Може много да дода. Што је у њему испричано догађа се врло често. Ради немарности позватих фактора, наш народ страда ради тога обичаја. Он не види и не може да види кобне посљедице, од којих за то каткада доводе женидба и удадба. Наша женидба и удадба тако је у крви народа у сјеверној Далмацији, да од стотину вјенчаних парова има их, можда, пет или шест који нису били ожењени или удати, него су се одмах вјенчали законитим путем. Судови у Обровцу, Кистањама, Бековацу, Скрадину, Книну, Врлици и у Дрнишу пуни

су грађанских и кривичних парница за ђендаре, *најмове*, за изгубљену *част*, за § 506. кр. зак. и т. д. Народ трчи у судове и адвокатима, губи своје златно вријеме и троши новац, да исправда ђендар, *најам* и друго. Многи, свјеснији, судци успију добрим савјетом да вјенчају парове, који закрвављени долазе пред њих. У свим случајевима не могу успјети, јер је јак отпор, а још јача жеља за освјетом.

Колико је тај обичај проширен и какве су му пошљедице, види се најбоље по именима, како га крсте наше власти. Наша, православна, духовна власт назива *женидбу* и *удадбу* у сјеверној Далмацији *отровом*, *заразом*, *саблазни*, *гнуснимживљењем*, *поквареношћу* и *неморалом*. Духовна власт једина је, која настоји, да искоријени то зло. Искоријенити га не може, јер су му жиле сувише дубоке. Политичка власт не ради у томе ништа, јер да за то није надлежна. Судбена власт помаже политичкој, јер да у тој *женидби* и *удадби* нема кривичног дјела.

Судбена, кривична, власт тумачи закон по самим словима и ријечима, а не по духу. *Женидба* и *удадба* мера се означити као иступ *суложништва*. Да постоји овај иступ, потребито је, да суложништво изазива *саблазан*. Пошто су таква суложништва, *женидба* и *удадба*, општа; пошто код нашег тежака то није никаква ријеткост, него правило са врло ријетким изузецима; пошто се скоро сви *жене* и *удају*, а тек касније се законито вјенчају — наша *женидба* и *удадба* не изазива саблазан. Према томе, нема иступа суложништва. И ради тога, судбене власти мисле, да не морају кажњавати *женидбе* и *удадбе*.

Такво нетачно тумачење закона нема никакве основе у духу кривичног законика. Кривичном је законику смјер, да уништи свако зло, кажњавајући кривце. Да *женидба* и *удадба* није никакво добро, види се врло добро барем по пошљедицама. Она, истина, код простог свијета не изазива саблазан, јер јој се давно навикнуо. Као што се у лупешком друштву лупежи не гнушају свог највјештијег и најемнонијег друга, тако ни *женидба* и *удадба* не изазивљу саблазан код нашег народа, јер му је она прирођена. Али, да је она нешто добро или да барем није велико зло, могу говорити они, који мисле ногом а не главом. Само таквим људима или онима, који се боје истине, или који уживају, да се наш народ и на даље

трује таквим отровом, може бити жао да се ово пише и износи. Зло остаје зло, ма се оно уљепшавало најмириснијим цвијећем. А истина опет остаје само једна.

Антропофитеја, којом смо отпочели овај чланчић, донијеће нашу студијицу о женидби и удадби у сјеверној Далмацији. И ова наша женидба и удадба спада у њено поље. И она је мјерило културног стања нашега народа. Ипак, пишући о овоме, помаже се нешто. Са најпоузданије стране дознао сам, да су наше политичке власти добиле строгу старију наредбу, нека кроз најкраћи рок попишу, колико је 31. декембра 1906. било женидаба и удадаба у сјеверној Далмацији. Пописи морају се послати влади у Задру. Требаће за евентуалну — статистику!

Д-р Александар Митровић.

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА

Ана Карењина, комад у пет чинова, по роману Л. Толстоја, написао Едмонд Гиро.

Кад се последњи пут спустила завеса у Ани Карењини први ми је утисак био: из једног веома јаког романа створена је једна веома слаба драма. Овако се дошло до тог тврђења: Средњачка посла! Из романа, у коме има браколомства, разних крупнијих и ситнијих љубави и њихових размирица, трка са свим оним што њих прати, бацање под железничке точкове, и тако даље, — а што није било главно у њему — створена је једна драма у којој је то споредно постало главно. У самим тим епизодама има нечег запаљивог, шареног, нечег за публику. То су елементи који се најлакше могу да упосле у драми, с једне стране, а с друге, то су елементи који сами собом, без учешћа талента и не знам какве вештине, стварају успех. То треба искористити, па ма како роман страдао. Из једног веома јаког романа, дакле, створена је једна веома слаба драма.

Зашто?

Из више разлога. Једни не бију тако јако у главу Едмонда Гироа, јер, прво, средства да се из романа изрази драма веома су сиромашна, веома их мало има на броју, друго, не само што их мало има, него и колико их има веома су компликована и, треће, што излази из првог и другог, способности да се из до-

брог романа изради добра драма скоро су првокласне. Ова драма то нарочито, као и Мањ, и Деведесет Трећа, и друге, показује и доказује.

Драма, пре свега, нема тих срестава на расположењу да изрази предмет којим се бави, које има роман. Драмски се писац, као романсијер, не може да удуби у психу средине, личности или ствари које посматра, јер нема начина да томе да изражаја. У драми има само личности које говоре, и из чијих се говора прави драма. Сва су њихова срества: директна и индиректна карактеристика, монолог и дијалог, говор за себе, причање предисторије, описи пред чиновима, или у самим чиновима давање речи писцу да, само једном или највише са две речи, објасни душевно расположење личности коју је пустио да говори. Од тих срестава многа је модерна реалистичка техника одбацила као неприродна и нелогична (монолог, говор за себе), а другима, позајмљеним махом из романа, што је нарочито потребно нагласити, што се тиче срестава за изражавање, дала више места, проширила их и усавршила (директна и индиректна карактеристика, причање предисторије, описи пред и у чиновима; Бјернсон, нпр., одређује боју одела а Стриндберг казује глумцу или глумици шта и како треба да схвати и одигра то и то место). Али, и кад се узму у обзир сва та срества, и она стара чисто драмска и ова нова позајмљена из романа, ипак све то није ни трећи део оних које има на расположењу романсијер. Није трећи део по броју, а није, што је нарочито важно, ни по каквоћи. Она срества која су романсијеру од другостепене важности, драматичару су и првостепена, и једина. Између романа и драме, дакле, у том погледу, постоје карактеристичне и значајне разлике. И, сад, кад имате за задатак да из романа створите драму, ви сте стали пред озбиљним тешкоћама и ни мало простим проблемима. Едмонду Гироу је ствар изгледала проста. Једно то, а друго, драматисања се лате махом мали и лаки драматичари који сами ништа не би умели да створе, да није кварења туђих добрих ствари. То потврђује и Золин Мањ, и Игове Деведесет Трећа и Звонар Богородичне Цркве у Паризу, и драматисани Жил Вернови романи, и Векфилдски Свештеник. То потврђује, најзад, и Ана Карењина. Мали писци, с једне, и та оскудна и тешко савладљива срества, с друге стране, сарађују стално на пропасти добрих романа на позорници.

Сам романсијер је најинтимнији са својим делом, он познаје детаљно своје јунаке и догађаје које они стварају или у које их уводи, зна најбоље шта је хтео, и отуда он је скоро једини, ако је уопште потребно драматисати роман, који би могао с успехом да га доведе на бину. Тај успех, наравно, из разлога које смо раније навели, не може бити исте вредности и исте јачине какве је онај из романа. Тако је урадио Алфонс Доде. Он је хтео да драматише своје романе Набоб и Сафо. У садржину романа није допустио да му барата ма ко, већ је сам тим делом рада управљао при драматисању, а за чисто спољашње ствари, за бинско појављивање својих романа, за справљање ситуација, и тако даље, позвао је у сарадњу по ког доброг и вештог драмског мајстора. Успех, ипак, кад се упореди с успехом и вредношћу самих романа, био је мали, врло мали. То нарочито важи за Набоб.

И, најзад, цео тај посао више је но несимпатичан. Јер, вашарски је, трговачки је и, кад посао, што је најчешћи случај, не испадне за руком, и неинтелигентан. „По роману Л. Толстоја, написао Едмонд Гиро.“ То ми тако јако личи на оно наше наших неинтелигентнијих писаца: „посрбио“, „за младеж удесио“, „за српску позорницу удесио“, рецимо Г. А. Хаџић, „по немачком“, и тако даље. Ово наше је доста бенасто, оријентално, и шарлатанско; оно: „по роману Л. Толстоја, написао Едмонд Гиро“, ако није из спекулативних намера, дрско је и позерско. И код нас је то почело да се увлачи, и једнога дана може нам осванути на позоришној листи: „По Шекспиру, написао А. Хаџић“, „по Гетеу, израдио Милан Савић“. Позоришта не треба да дају маха и полета таквим радовима, ни у име писаца чији се романи драматишући упропашћују, ни у име једне врсте публике на чији суд позориште треба и мора да обраћа пажњу.

Да пређем на саму драму.

У драми се, пре свега, на веру морају да приме многе ствари. Једна од тих је и љубав Ана-Вроњски, на којој цела драма базира. Док је у роману ту љубав између Ане, жене Алексија Карењина и мајке малога Сергија, и Вроњског, вереника Китиног, танано перо Толстојево утрошило пуно страна док је показало како се развила та љубав, дотле у драми то се мора да прими на веру. А на веру не можемо да примимо љубав Ане, жене и мајке, и Вроњског вереника! Колико

је тачно, даље, описана и колико је много унето пажње да се опише стање Алексијево кад је видео, као и цео остали свет, да његова жена воли да је на само са Вронским! Па онда, пут од те прве побуне у души Алексијевој, преко љубоморе једног коштуњавог и тврдог човека, до речи: „Ја те волим, Ана!“, речи на коју није знала Ана да постоји у Алексијевом речнику! Други корак у љубави између Ане и Вронског, на балу; затвореност и неприступачност Анина према Алексију; однос њен пре и после Вронског, према мужу и сину; Ана, која у исто време и воли и одбија Вронског и конфликт: жена, мајка и Вронски; они први немири Аниног срца на путу Москва—Петроград; оно сукцесивно, лагано и стално, низање све јачих и јачих трзаја које Вронски изазива; осветљавање појединих стања њене душе само по неком карактеристичном реченицом; оно развијање од „господине“ и „госпођо“ на „ви“ и, најзад, на „ти“ с којим је упоредо ишло и њено попуштање и приближавање паду; оне две Ане које су се пред Вронским показивале: једну коју воли и једну коју не воли; оне две крајности које се у њеној души, у исто време, додирују: срећа и задовољство, несрећа и бол; Ана, даље, све јаче и јаче везана за Вронскога, а најјаче кад је осетила да је трудна и Вронски коме се у исто време населила мисао да треба кидати; пут њен од, као гранит, јаких нада, до пада њеног и разочарења које је довело до под железничке точкове, — све су то у роману, у историји Ана-Вронски, крупни догађаји или детаљи који су апсолутно страни драми Е. Гироа.

Тако је с историјом Ана-Вронски на коју је Гиро употребио највише своје памети, пажње и вештине, да је што изразитије прикаже. Остало је много горе. Остало је само овлаш додирнуо. Он је остале историје тако површно приказао и тако их слабо довео у везу с осталим током радње да је скоро питање зашто је остале историје и уносио. Левин, у коме је Толстој оцртао себе, Левин претеча треће периоде у формирању Толстојевом, оцртан је мање но с профила. Од оног великог мислиоца Левина који је у роману имао да спроведе нихилистичке Толстојеве погледе на живот и свет, Гиро је створио једну са свим слабу и обичну, бледим бојама оцртану личност која личи на Толстојевог Левина таман толико колико и троугао на, на пример, пентагонидодекаедар. Ни друге личности нису рељефније оцртане. Тако Кити, њен однос са Леви-

ном, с једне, и њен однос с Вронским с друге стране, остали су у сумаглици, у позадини, а сам роман је нудио неколико маркантнијих потеза који би били довољни да их не оставе у мраку. Стеван Аркадијевић, „Стива“, који не разуме живот без љубави, без жена; „Стива“ весељак који својој жени Доли, којој су са̂м он и деца одузели младост и лепоту те тиме она за њега одслужила свој рок, постаје, за тренутак, неверан и пада на млада, набрекла и свежа прса гувернанте његове деце, — оцртан је довољно живо, а тумач његов, Г. Л. Поповић, схватио га веома правилно. Осталим личностима дано је много мање места него што је смело да буде, а израђене су тако бледо да изгледа као да их гледате кроз замагљено окно. Тако, Кити за коју се много зна шта ће у роману, у драми је остала фигура pro forma; Доли, чак није никако ни схваћена.

Уопште, једном речи, цела је драма склона паду. Па ипак, ипак, после једног тронедељног водвиљског репертоара, и Ана Карењина била је добро дошла!

*

Да проговорим коју и о глумцима. Глумци, наравно рђави глумци, мрзе своје критичаре. Међутим, томе није крив критичар, но сами они. Добри глумци, напротив, воле критичаре, и воле их више но што је то случај са критичарима ма у којој другој грани уметности. А ево зашто. Доброга глумца и најуспешнија творевина ствар је тренутка или највише оно четири сата трајања комада. После тог момента његова творевина нема ничег више чулног, она је ишчезла. Скулптор сачува своју творевину у мермеру, сликар на платну, и тако даље, а глумац нема апсолутно начина да је сачува. Критичар, кога они тако стално мрзе, за то је да им је за доцније сачува. Руководећи се тим хуманим обзирима, ја ћу увек, и о добрим, којих је мало, врло мало, и о рђавим глумицама, проговорити по неколико речи.

Прве вечери је Алексија Карењина играо Г. Љ. Станојевић. Имао је само један успех: став и покрет руке којим показује Ани да оде из куће. Друге га је вечери тумачио, веома интелигентно, Г. М. Гавриловић. Срећно је спровео целу своју улогу, изузев првих чинова у којима је унео мало цинизма из Диминих му омиљених личности. Ану Карењину тумачила је Госпођица Нигринова. Госпођица Нигринова је интелигентна

глумица, али она увек игра једну те једну улогу. А то, наравно, није особина бољих глумица. Она има, сем интелигенције и темперамента који нису сасвим незавидни, неколико срестава на расположењу, узевши у обзир и сpества говорног органа, и држање, и гест, и мимику, која уме да употреби скоро увек успешно. Али како тих срестава на броју има мало, она постају, благодарећи томе што она сваки час излази на бину у најразноврснијим улогама, понављањем, досадна, а она сама једнолика. Она је једнолика — а глумци морају бити столики — и то нас и наводи на мисао да она увек игра једну улогу, своју улогу. А у томе глумачки индивидуалитет, покрај свег парадокса, није. Глумачки је индивидуалитет супротан ономе који се од нас тражи. Он је, изгледа ми, баш у томе да га они немају, управо да је сувише еластичан, да их имају много на расположењу и употребе кад који затреба.

Г. Л. Поповић, као што сам и раније казао, схватио је улогу правилно и извео, не до појединости, успешно.

Г. Милутиновић је играјући Вронскога изиграо Вронскога. Он је играо, у три четврти своје улоге, Милоша Обилића. Гласом пак својим, само да неби говорио природно, што му је већ и у навику ушло, подражавао је т. зв. „дрхтећој армоници“. Иначе, два три пута га је трећа галерија поздравила извесним анемичким пљеском.

Госпођи Харитоновићки, као Сергију, сметао је прилично њен женски глас, иначе је, нарочито друге вечери, имала изванредно срећних и погођених момената.

Г. Сотировић, као Макотин, веома епизодној улози, имајући да игра развратног циника, био је добро примљен.

Г. Туцаковић је у својој епизодној улози „посилнога“ код Вронскога доста претеривао и, отуда, примио од публике добродушан и симпатичан смех.

И Г. Д. Јовановић је играо нешто.

Г. редитељ је прве вечери, за време трка, наместио леп дан с кортинама на којима је било насликано ведро небо. Друге вечери дан је био облачан с таквим истим кортинама. Прве вечери, тамо у пољу, за време трка, виделе су се две тополе. До сутрашње изникла је још једна.

Б. Л.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Dr. iur. Александар Митровић: Један Јубилеј (Cesare Lombroso). Прештампано из „Архива за правне и друштвене науке.“ Београд 1906.

Од вајкада се тежило да се пронађу објективни знаци по којима би се могло судити о карактеру човековом. Проблем је још нерешен. Међу мислиоцима, који су радили на његовом решењу, највидније место заузима италијански научник Чезаре Ломброзо. Мала расправица г. Др. Митровића о његовом животу и раду, ма колико да је пригодна карактера, даје необавештеном читаоцу довољно могућности да схвати и тежину проблема и Ломброзово решење. Пажљиви читалац умотриће где је тежишна тачка овог питања и појмиће најважније творевине Ломброзова духа: L' uomo deliquente и L' uomo di genio. О овој књижици „у колико се тиче примјене Ломброзове психо-антрополошке критике на генијалног човјека“ проговорио је г. Марко Цар, не без извесне пакости, у С. К. Гласнику (XVIII, 4, стр. 299), док ми овом приликом намеравамо, најкраће само, скренути пажњу на Ломброзова L' uomo deliquente, остављајући другима да реку свој суд о његовом Генијалном Човеку.

Многобројна марљива мерења неколико хиљада злочинаца, потанко описивање њихових соматичких и психичких особина, велике збирке њихових мисли и разговора, рукописа и потписа, и читави албуми разних фигура и написа, сниъљених са тетовирана тела осуђеникова или са зидова њихових затвора, представљају данас огромни материјал којим Ломброзо у Кривичном Праву брани нову, криминално антрополошку школу, коју је сам засновао. Он је назива schola mea.

Чезаре Ломброзо полази од поставке, да постоји један особити људски тип (typo criminale), коме су злочиначке наклоности

урођене и који се од осталих људских типова разликују читавим низом телесних и душевних својстава: извесна обележја на лобањи, неке појаве у мозгу, особита организација целог скелета, нарочито психолошко стање злочинца одвајају га од нормалног човека и представљају као нарочити, ниже врсте, тип, који се приближава типу човека из преисториских времена (атавизам). Индивидуална организација злочинца одваја га од типа савременика и саплеменика и приближава га с једне стране типу преисториског човека, а с друге патолошком стању, највећим делом епилептичарима и морално махнитим.[1]

Злочинац, овако описан, рађа се. „Има рођених злочинаца, вели најбољи Ломброзов ученик у Немачкој Др. Ханс Курела,[2] који представљају тип човечанства како је био пре постања права, породице и својине, да ови, у наше доба приспели представници давно минулих стања, не могу да поштују сигурност живота и својине као ни друга правна добра.“ За њих Ломброзо вели да још израна долази у сукоб с друштвеним уређењем, јер „злочинства, која злочинац учини, вели Др. Митровић, и нагон који га натјера на злочинство, бијаху некад дозвољени.“ Њихова је карактеристика у томе, што они, гоњени фаталистичком нужношћу, постају злочинци: „носиоци ових обележја (то јест телесних и душевних) неотклоњивом нужношћу постају злочинци — и ако можда непроказани — потпуно независно од свих социјалних и индивидуалних животних услова.“[3] Рођени злочинац нема дакле, довољно снаге, како вели Др. Митровић, да себи забрани нешто, што му не да да живи у модерном друштву.

[1] „Једног децембарског јутра (1870.) нађем изненада у лобањи једног разбојника читаву серију атавистичких аномалија, а нарочито једну велику јаму у задњем делу главе (Mittlere Hinterhauptsgrube, која се, сем код неких мајмуна, понајвише налази код нижих спсара. — А. П.) Утисак, који су ове чудне аномалије на ме учиниле, био је толико јак, да ми се решење проблема о природи и постанку злочина појавило као свршена ствар: карактери примитивних људи и животиња на нижем ступњу развитка и данас се репродукују... Много доцније, 1884 године, изненађен Мисдеовим случајем код кога су се атавистички карактери злочинца потпуно поклапали с карактерима епилепсије, дошао сам до закључка: да се код злочинца поред атавистичких аномалија сусрећу и патолошке. (Говор Ломброзов приликом отварања VI конгреса за Кр. Антр. у Турину 1906. Политички Гласник 1906. стр. 380).

[2] Die Grenzen der Zurechnungsfähigkeit u. die Krim-Anthropologie S. 45.

[3] Dr Hans Kurella: C. Lombroso u. die Naturgeschichte des Verbrechers S. 2.

Све описане особине не важе за „иначе моралне, али афектом и страшћу у злочин увучене људе“[1] већ само за рођене злочинце. Има дакле злочинаца, признаје их Ломброзо, којима узрок злочина ваља тражити и ван злочинца, ма да и они показују, само у мањој мери, набрајана обележја (criminaloidi). Он, на пример, не пориче значај стечених особина, социјалних утицаја итд. Шта више он им у своме последњем делу даје врло много места, ма да не напушта своју теорију о deliquente nato. Мисли само да се велики број злочинаца као злочинац рађа и да показује све наведене знаке, да „такав тип распознаје и најпростији, нормални човјек.“

То је Ломброзова етиологија деликвенце. Огрешили бисмо се о свој задатак, када би овде хтели говорити о свима консеквенцијама, које потичу из ове теорије, и практичним захтевима које је поставила криминално-антрополошка школа, нарочито Ломброзо, јер његови ученици, на пример Фери и Гарофаго, још од почетка иду од Ломброза раздвојеним путевима.

Озбиљно би се могло замерити г. Др. Митровићу, што није изнео замерке које се чине Ломброзу не само од заступника социолошке школе, већ и од самих антрополога, када ова расправица и својим насловом: Један јубилеј, не би показивала да је то пригодан реферат о раду и животу једног заслужног научника. Једне се замерке г. Др. Митровић свакојако не може ослободити, а то је што није Ломброзову теорију научније излагао и његове поставке јачим разлозима поткрепљивао.

Далеко од тога да на овом месту комбатирамо теорију Ломброзову, учинићемо само неке напомене.

Већ поодавно озбиљно је сузбијено Ломброзово тврђење, да постоји злочиначки тип, који се извесним телесним и душевним својствима разликује од типа нормалног човека. Пре свега није могуће утврдити тип нормална човека према коме би се могла одмеравати сва одступања нити је злочиначки тип Ломброзов, који у осталом није довољно ни дефинисан, тип у антрополошком погледу, јер је суштина типа да се ова обележја безусловно преносе на потомство (што за свој злочиначки тип ни Ломброзо не тврди), већ једна вештачка гомила обележја без сваког базиса. Затим испитивањем је утврђено да се она обележја, која је Ломброзо нашао код злочинаца налазе и код људи који по кривичком законику важе као поштени

[1] C. Lombroso: Über der Ursprung etc. der neuen anthrop. krim. Schule in Jtalien. Zeitschr. t. d. g. Stifrechtswis. 1881. S. 115.

и обрнуто: међу злочинцима нашло се много нормалних људи, то јест без тих знакова. Г. Др. Митровић вели, да Ломброзо није ни тврдио, да само злочинци имају ове аномалије. Има их код свих људи. „Али код нормалних људи нема о н о л и к о тјелесних и душевних аномалија, колико их има у само ј е д н о м злочинцу“. И то је обично судбина свих тих „пронађених“ и „карактеристичних“ обележја злочинаца: најпре се тврди да је једна одређена форма оступања карактеристичка за злочинце; затим се докаже да се такве појаве налазе и на незлочинцима и напослетку је крајњи закључак: да су на сваки начин те аналогије нешто чешће код злочинаца него код незлочинаца. Због тога је Ломброзо морао створити теорију „латентног криминалитета,“ што већ показује слабост теорије: је ли само прекинут каузални однос између органске аномалије и криминалне тенденције, онда нестаје и злочиначког типа и стицање злочина и аномалија у једном човеку престаје бити нужно и редовно и постаје споредно, случајно, без значаја.

Злочинац нема особиту формацију која га разликује од осталих саплеменика и савременика: не постоји злочиначки тип. На њему се показују знаци дегенерације која је плод социјалне невоље и којих има и код незлочинаца. Они су истина многобројнији код злочинаца само с тога, што се злочинци највећим делом и лиферују из редова становништва, које живи и одраста у социјално-хигијенским односима који су врло повољни за постанак и развитак дегенерације. Али, разумљиво је, да се из факта, да постоје дегенерације свих врста, не сме изводити закључак[1] да ту постоје злочиначке наклоности, јер оне могу само сведочити о н и ж о ј вредности њихове организације и ништа више. Несумњиво је заиста, да злочинци и телесно и интелектуално стоје и с п о д средњег нивоа људства у опште. То не важи за поједине злочинце, већ — као у опште кад се доносе генерални закључци — за све укупно. Томе се није чудити. Требало би се чудити да је другаче, кад се зна у каквим односима и под каквим привредним режимом живи маса из које поничу злочинци. Социјална структура друштва и целокупно његово уређење одређује и висину злочина и број злочинаца. Социјална невоља води данас не само злочину већ и дегенерацији, која опет води злочину. Знаци дегенерације на једном човеку, пониклом из беде и срама, значе само то, да је тај човек

[1] Као што је на пример Dr. Kurella готов чинити:.... „тада заиста не би било потребно једног човека по десет и двадесет пута због телесне повреде осуђивати на затвор и држати га у њему по неколико месеци, док не изврши убиства која му на челу стоје н а п и с а н а“ (die Grenzen etc. S. 96).

много пре изложен опасности, да далеко лакше постане злочинац но онај који је без тих знакова. Те многобројне аналогије, неправилна телесна и недовољна духовна развијеност могу нам послужити као знак осуства социјалне способности за отпор, сигнал који нас опомиње да сувише велике захтеве не стављамо на људе, како Ашафенбург назива, социјално неспособне. То и ништа више. Не постоји дакле нарочита предиспозиција за чињење кривичних дела.

Још је неоснованије тврђење: да deliquente nato представља атавистичку појаву, повраћај у преисториску формацију људског рода. Видели смо да је врло мала вредност појединих формационих аномалија, јер су оне једним делом чисто патолошке, већ им социјалне природе, изузетно само представљају задрмано развиће и када се више могу сматрати као монстрозитет него као обична аномалија. Између садањег човека и његових давнашњих предака прекинута је свака веза; између њих се налази толико минулих генерација, да од каквог следовања не може бити ни помена. Још се мање сме говорити о психичком атавизму. Ломброзо слика злочинца као суровог, бестијалног, несажаљивог, лукавог, сујетног и т. д. Међутим испитивања „природних народа“ говоре нам таман супротно карактерним знацима Ломброзова злочинца. Не стоји тврђење, које понавља г. Др. Митровић да „злочинства, која злочинац учини, бијаху некад дозвољена“, јер нам испитивања веле: да су друштвене потребе код свих племена одређивале шта ће бити дозвољено, а шта забрањено. То је толико, према разним социјалним односима, било различно, да се не може рећи, да је код нецивилизованих људи у опште, ово било допуштено, оно забрањено, а још мање тврдити: да су радње, које се данас обележавају као злочини, биле негда допуштене. Интересантно је споменути у прилог тежње Ломброзове да атавизмом објасни социјалне појаве и то што он сасвим озбиљно не само двобој већ и антисемитизам сматра као атавистички повратак садањих генерација у доба средњег века!

Највећу буру против Ламброза подигло је његово учење о каузалној вези злочина с једне и епилепсије и морална лудила с друге стране. Г. Др. Митровић топло се заузима за ово учење и наводи у потврду и неколико примера. Међутим и ово је питање, заиста тешко, решено на штету Ломброзове теорије. Епилепсија и злочин по својој суштини немају ничег заједничког. Епилепсија је продукат патолошког стања, док то злочинац никако није. Злочинац показује епилептичке наступе само онда, кад већ од те болести пати. И епилептичар и злочинац могу показивати исте морфолошке, психичке и

друге појаве, али то долази само отуда, што и криминалитет и епилепсија имају то заједничко: да се обоје могу развити на дегенеративној бази. Наука данас енергично сузбија тврђење, да постоје морално сумануту чија се душевна болест испољава само у моралној покварености и злочиначким радњама. У осталом, ако се ово учење прими као тачно, дошли бисмо до чудних консеквенција. Злочинци су „представници давно минулих стања". Они су данас највећим делом или епилептичари или морално сумануто. Значи: карактерне особине прачовека, чији су представници данас злочинци, биле су епилепсија и лудило. А да је то истина, онда би данашњи свет, потомци дегенерисаних, по наслеђу које преноси, имао карактерне црте само појачане и однос између лудих и паметних таман би био обрнут односу који данас постоји.

„Злочин није, тако ћемо завршити ове редове,[1] последица нарочите организације злочинца, организације која је само злочинцу својствена и која га натерује на извршење злочиначких радња. Злочинац показује на себи многе знаке телесне и духовне омашке у развитку, али они ни укупно ни појединачно ипак немају тако одређено и битно обележје, да би злочинца обележавали као нешто типично од његових савременика и саплеменика. Злочинац има на себи трагова дегенерације, који су чести у нижим класама одакле он понајвише и пониче и који се, социјалним погодбама живота стечени и наслеђени, појављују код злочинаца покашто у потенцираном облику. Ко хоће злочин да уклони, мора отклонити социјална зла у којима злочин хвата корена и буја, мора при утврђивању врсте казне и њиховом извршењу обраћати већу пажњу на индивидуалитет злочинца него на категорију злочина".

Данас се дакле не сматрају као тачни сви резултати Ломброзова испитивања. Али то ни у колико не умањује значај његова учења. Управо хвала и слава Ломброзова и није у теоријама које је поставио ни у фактима која је прикупио нити у закључцима које је из њих извукао. Све се то може срушити и руши се: данас се га факта обеснажују, закључци оповргавају. Значај Ломброзова рада за кривично-правну науку јесте у томе, што је својим испитивањима уздрмао погледе класичне школе, која је у то доба господарила кривичним правом, и што је целу науку кренуо новим путем. Класична школа, схватајући злочин као правни појам, беше заборавила да је

[1] Dr. A. Baer: der Verbrecher in anthropologischer Beziehung. Leipzig Verlag von Georg Theme. S. 411.

човек предмет кривичног права. Главно је било дело и међу правницима се водила огорчена борба само око одређивања правних појмова. „Расправе старијим правника, вели проф. Prins,[1] потсећају на хирурге, који су се код болесникове постеље посвађали о врсти болести, а заборавили на самртника". На кривца се ни гледало није. Класична школа, заснова на хипотетичном учењу о слободној вољи, сматрала је да злочинац није вредан посебне студије. На њега се примењивао параграф који говори о учињеном делу и сав је труд суда био да квалификује дело и примени одредбу која о њему говори. Ломброзо је пак својим радовима, антрополошки испитујући целог човека, заинтересовао цео правни и други образовани свет, отргао правнике из бесплодне препирке око правних појмова и са метафизичког поља спекулисања свукао их на реално поље испитивања и показао: да предмет испитивања треба да буде човек злочинац, његова индивидуалност и његова својства. И једном за увек, да више не престане, злочинац је постао центар посматрања и испитивања. Ломброзо је својим радовима живо постакао испитивања у показаном правцу и развио страсну борбу око истакнутих принципа. Али нова борба није наличила старој: она је отворила нову еру у криминалној доктрини и изродила нова, друга, схватања, која Кривично Право све јаче приближују животу и доводе у све тешњу везу с Народном Економијом. Будућност све јаче осећа благодати Ломброзова рада.

И у томе је његов значај.

Александар Павловић

---

[1] Саопштења с X конгреса Међ. Друштва за Кривич. Право. Полицј Гласник 1906. стр. 198.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

„Вињете“ од Ивана Цанкара.

У нас је познавање југословенских литература тако оскудно, да их професионални књижевници и литерарни историци нису познавали више од људи којима је књижевност досадна. То се рђаво одзивало и на политику југословенског зближења, јер се народи, који треба да поведу заједничку акцију, културну и политичку, морају бар познавати. Ми Срби били смо, како изгледа, најаљкавији у томе, држећи, без сумње, традиционално, да смо ми „најкултурнији“ на Балкану, и да нам можда, још само треба знати по што год из великих светских књижевности. Празнину која се осећала у нашем литерарном образовању због тога, попуниће „Југословенска Библиотека“, коју уређују неколико младих књижевника, и коју издаје књижарница Г. Боже О. Дачића. Прва свеска библиотеке су „Вињете“, збирка интересантних цртица словеначког песника Ивана Цанкара, у преводу Г. М. Ивковића. Превод је савестан, а Цанкарове стварчице у овој првој свесци вредне су пажње и ширих читалачких кругова. Пред збирком је кратак предговор са потребним потацијама о раду и животу Цанкарову. У прогласу Уређивачког Одбора (Г. Г. Вл. Станимировић, Живојин О. Дачић, Милош Ивковић, Миодраг Ибровац, Никола Антула и Павле Стевановић), обећавају се за ову годину радови Јосипа Косарца, Е. Пелина, Бор. Станковића, Јанка Крсника, Ћалеког, Петка Тодорова и Ст. Сремца.

„Југословенска Библиотека“ излази сваког месеца у свескама од 4 табака и стаје годишње 5 дин., полугодишње 2,50. Поједине свеске 50 пара дин.

Омладина у садашњости од М. Ст. Станојевића. Београд 1907.

Мило нам је што можемо да забележимо једну значајну принову у нашој књижевности. Млади и непознати Г. М. Ст. Станојевић, издао је, пре крат-

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање уредништву овога листа послати.

ког времена, омању књигу под горњим насловом. Питање које расправља та књига веома је занимљиво. Мало смо се само прибојавали начина на који ће Г. Станојевић схватити и изнети целу ствар. Нашој бојазни није било места. Господин је питање поставио на земљиште које се нама који волимо здрав смех и једру шалу, највише свиђа. Он је све схватио са смешне стране, он је хотимично карикирао, слабости омладине намерно увеличао, о добрим странама њеним није водио рачуна, и тим путем постигао сјајан успех. Додајто томе хотимично рђаво употребљавање страних израза, и навлашну неумесну употребу навода, и тек ћете онда имати јасну слику свих средстава којима се писац врло вешто послужио да нас насмеје, у чему је потпуно успео. Књига је веома забавна и шаљива. Зато је топло препоручујемо свима који воле ведар смех и ваљану шалу.

Ако бисмо смели да учинимо један мали савет Г. Станојевићу, који ће он, надамо се, радо прихватити, јер је, како по свему изгледа, трезвен човек, ми бисмо му препоручили да ништа више не пише. Да ово не би изгледало парадоксално, узимамо слободу да испричамо једну народну причицу. Једном се и то десило да је будалина Тале погодио кроз прстен јабуку. Одмах после тога чина Тале, као паметан човек, поломи све стреле, само да не би никад више покушао тај подвиг, јер је поуздано знао да ће се обрукати. Нека Г. Станојевић сам изведе наравоученије из ове причице.

Rasap, roman iz socijalnoga života, od Josipa Kosora.

Пре краћег времена изашао је у Загребу роман под горњим насловом, који је, како чујемо раније био штампан у подлистку „Obzora“.

У хрватској као и у српској књижевности, где су романи, реч је о добрим романима, ретки као беле вране, и сваки покушај да се да један добар роман, мора обратити особиту пажњу књижевне хрватске и српске публике. У чему роман Г. Косора заслужује већу пажњу, то је, због свога занимљивог предмета. У роману је представљено, одкуда и зашто настаје растурање, расап сеоске задруге у Славонији. У српској књижевности, сем местимичног наговештавања у књижевним радовима Јанка Веселиновића нема ни мањега рада који би се бавио овим занимљивим социјалним питањем код нас.

И због овако занимљивога предмета у роману Г. Косора, и због самога писца овога романа, који у хрватској књижевности ужива једно лепо име, ми ћемо се у засебном чланку, идуће свеске нашега листа, вратити на овај роман и о њему рећи коју више.

Овим смо само хтели да овај роман и његовога писца представима српској читалачкој публици у овој краткој белешци.

НАУКА

О учешћу судија у јавном животу с нарочитим обзиром на наше прилике од Др. Драг. Аранђеловића. Писац нам топло црта идеалног судију и убедљиво доказује да је начин наше политичке борбе такав да руши све те врлине и прети опасношћу, да грађани изгубе веру у непристрасност судије партизана. Отуда г. Др. Аранђеловић закључује: да судије у нас не би требали, у интересу свога угледа и правосуђа, да учествује у политичкој борби на начин на који остали грађани учествују. „Пре свега судија се не сме лармаџијски истицати у политичкој борби. Ону збиљу, до-

стојанственост, хладнокрвност и одмереност, које треба судију у званичној дужности да красе, треба он да покаже и у политичкој борби. Судија мора да избегава жучне нападе, грдње, омаловажавање и подцењивање својих политичких противника у јавности". Као практичне мере писац предлаже 1⁰ да се судијама забрани под претњом дисциплинских казни говор на партијским зборовима, што би, мислимо, било и нецелисходно и противно земаљском уставу; и 2⁰ да судија не може бити кандидован за посланика, у округу, у коме врши своју судијску дужност — мера која се може остварити а коју треба озаконити.

Важан део расправе заузима излагање о социјалним задацима судија: о раду на умном и моралном дизању ширих слојева народних, заштита и обезбеда радника од експлоатисања, смањивању криминалитета, старању о народном здрављу, заштити сиротне и напуштене деце итд. На жалост код нас досад о томе није нико размишљао. Социјална политика је биљка која код нас не успева. О њој не воде рачуна ни влада ни образовани синови ове земља. То се, напослетку очевидно показало и при дискусији овог питања — г. Др. Аранђеловић о овоме је два предавања држао с дискусијом — када се више говорило о пакленима и ракији у изборној борби него толиким питањима, важним и делимице новим, које је предавач био изнео. Господи судијама особито као и осталим читаоцима препоручујемо књигу Г. Др Аранђеловића.

Адвокати у Аустрији од Др. Александра Митровића. Београд 1907. Стр. 22. Оштампано из Бранича. У мало речи а са много заузетости и топлине писац излаже значај адвокатског реда и узвишености његова позива. „Има и других звања, која су генијална, племенита и узвишена. Али, ни једно се не може упоредити са адвокатима. Адвокатско звање једино је бистро, племенито и пуно задовољства". С много темперамента бори се против умних потвора на адвокате а оштро обара замерку, која се чини адвокатима: да адвокати раде, јер су плаћени за то. „Тај је приговор неправедан и неоправдан најприје с тога, што је новчана награда дјеломична накнада за сваку душевну радњу. Неправедан је и неоправдан је и с тога, што је сваки адвокат у свом звању, било то од своје добре воље или што га у неким случајевима закон нагони на то, не један пут, него хиљаде пута радио и бранио, а да за то није ни тражио ни добио никакве новчане награде". Писац сматра да је закон неправедан према адвокатима, што их приморава да много пута раде без икакве новчане награде. Међутим никакво јавно звање није лишено новчане награде. Ако лекари не смеју тражити новчане награде за лечење сиротиње, онда их за то плаћа било каква корпорација, било општина или држава. „Свако, дакле, има право на новчану награду за свој труд, па је и добије. Једино се адвокату замјера, ако тражи ту награду. Он је једини, законом присиљен, да врло често ради по неколико дана и по неколико недеља, а да зато нема никакве новчане награде".

Затим нам писац излаже адвокатску уредбу у Аустрији. И ако је она изложена и прегледно и разумљиво, ипак не можемо, а да Г. Др. Митровићу не замеримо, што нам и својим одличним познавањем ствари и обилатим искуством није показао које су се одредбе ове уредбе показале као добре, а које као штетне. За нас би

то било од особите користи, јер ће и у нас ускоро имати пред Народну Скупштину на решавање предлог Закона о Адвокатима. Ми се слажемо, и ако не у пуној мери, с писцем: да по правду није увек од користи ограничавање и отежавање адвокатског рада онако како је то учинио Аустријски Грађански Поступак. Својим читаоцима најтоплије препоручујемо овај рад Г. Др. Митровића.

La vie à la caserne au point de vue social per L. Guennebaud lieutenant, docteur en droit. Berger-Sevrault et. Cie.

Принуђени смо, вели писац у предговору, да се запитамо које су штете и користи од војничког живота у мирно време?

Једина пишчева жеља, како то сам признаје, јесте да баци колико било светлости на ово врло сложено питање: с једне стране одговарајући на тешке оптужбе против војничког живота, а с друге стране да јаче истакне добре, корисне стране једног живота који зближава разне друштвене класе.

Ето то је предмет ове студије. Разуме се, ова је књига написана нарочито с погледом на њихове, француске прилике, но имаће интереса и за наше читаоце, војнике, који би хтели да се из ближе упознају по овом питању социјалном. Књига је написана доста прегледно и исцрпно, и на крају је наведена литература којом се је служио. Ми је препоручујемо свима који владају француским да је с разумевањем могу читати.

L'armée n'est pas commande par général Pédoya. Paris. H. Ch. Lavauzelle.

У овој се брошури износе мане вишег командовања у Француској, питање о коме се у последње време код њих озбиљно повела реч. У том је важност ове књиге, која заслужује и нас свију пажњу.

Особито је поучан завршетак где износи побуде зашто је изашао с појавом брошуре.

„Није било извесног устезања што смо се решили да изнесемо оно што је по нашем мишљењу највећа мана наше војне организације. Испунили смо једну дужност што нам у души и савести патриотизам налагаше. Извесно кадар ђенерала има старешине врло велике вредности, којој војска поклања све своје поверење и у које земља пружа све своје наде. Но поред њих има других, који су допрли до највишег ступња хијерархије али су физички и умно посрнули. Сва симпатија коју можемо за њих имати треба да се изгуби пред интересом сигурности“.

ДРУШТВА

Српска Књижевна Задруга. — Главни Одбор Задругин имао је у априлу три састанка, на којима је одлучено: 1) да годишња Скупштина Задругина буде 6. маја у дворници Више Женске Школе а да почне тачно у 9 часова, без обзира на број чланова; 2) да се попише и процени магацин Задругин рачунајући комплет повезана кола по 4,50 дин., из распарених кола сваку књигу повезану по 1 динар, неповезану по 0,80 дин., Забавник и остало по продајној цени са 4%; 3) према приходу до краја рачунске године у 68.559·06 дин. одређена је плата особљу и привременим чиновницима у 5.000 дин. (по правилима до 10%; 4) саслушани су и одобрени извештаји за годишњу Скупштину, благајников о имовини Задругиној и ширењу, тај-

ников о књижевном раду Задругину и извештај Надзорног Одбора.

У истом месецу Књижевни је Одсек имао два састанка. На њима је одлучено: 1) да превод Basin-ова романа Les Oberlé од г-ђе Јелисавете Св. Марковића прегледа члан Књижевног Одсека Бор. Поповић; превод Љермонтовљеве трагедије Људи и страсти од Конст. Поп-Манића, да прегледа члан Екон. Одсека, Мил. Ђ. Глишић; о понуди г. Сретена М. Аџића, да Задруга уврсти у своја издања његову збирку Учитељеве Забелешке, да реферује члан Књ. Одсека, Јаша Продановић; а с њим заједно и члан Књ. Одсека, Јер. Живановић о приповетци г. Тодора Љ. Поповића Хајдуци. 2) Даље је примљен к знању, са захвалом, да г-ђа Савка Суботићка уступа бесплатно Задрузи за издања Приповести (из покрета 1848 године) од д-ра Јована Суботића. 3) Превођење Ловчевих Записа од Тургењева за XVII коло, уступљено је г. д-ру Јовану Максимовићу. 4) Пошто се све прибране Песме Војислава Илића не би могле издати у једној књизи, одлучено је да се поделе у две књиге, у два кола, у првој да се издаду краће песме Илићеве из књижевних часописа, у другој дуже, више епске, као и песме из политичких листова, епиграми. 5) Како би се раније одређеним делима за XVI коло прешао уобичајени број превода, било би их четири према три оригиналне, то је одлучено да се Сењобосова Културна Историја Света остави за доцније коло, а место ње одреди једна оригинална, ако може поучна. 6) Према накнадном реферовању о конкурсним рукописима одлучено је да се ниједан од њих не може примити за издања Задругина. 7) Умољен је г. Милорад Ј. Митровић да учини избор својих песама за доцније коло задругиних књига. 8) Спремљен је годишњи извештај за Скупштину.

ИСПРАВКЕ

У чланку „Реформа изборног права у Аустрији“ поткрале су се ове грешке:

У петом реду одозго на стр. 57. изостале су речи „у модерном смислу“, — те би реченица имала да гласи: „то је и уставност у Европи, модерном смислу, и т. д.

На стр. 68. у примедби: у место Dr. S. Rado Rothefeld треба да буде Dr. S. Rado Rothfeld.

На стр. 72. у 14-ом реду у место рајхстаг треба рајхсрат.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић.

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 43. Мај, 1907. год. СВЕСКА 2.

РЕЗИГНАЦИЈА

Опет је поноћ суморна,
Опет је поноћ будном ми промакла
И меким крилом, тугом срце такла;
Опет је душа уморна,
А гру́ди
Терет се није скинуо. Шта мари?
Поноћ је прошла. — Зора руди...
Треба нам лећи, снови моји стари.

Често смо пута усталн,
Често смо пута дуге ноћи бдили
И пркосили невидљивој сили.
Данас смо тужно сустали;
Па нека.
Ко ће још пеп'о срца сад да жари?
Најбољи одмор још нас чека.
Треба нам лећи, снови моји стари.

Сви ћемо проћи овако,
Сви ћемо брзо пребродити вале
Лудог живота, непојамно мале,
А тешке за нас тако.
И тада
Доћи ће добре судбе вечни дари:
Спокојство, мир, без бола, јада.
Треба нам лећи, снови моји стари.

Сима Пандуровић

БЕЗ ДИМА

Долазе дани и ноћи без јаве,
И, као сенке, без шума, нестају;
У сну, пролазом око моје главе,
Сви догађаји и стварност престају.
Долазе дани и ноћи без јаве.

Ја не познајем израз божјег света,
И немам појма за мисли и боје.
Небо и земља више ми не смета,
Као ни љубав, к'о ни ране моје.
Ја не познајем израз божјег света,

Где дух лагано, нечујно је опо,
Као лепота, прах лептира, цвеће.
И ја не видим да сам сасвим пропо,
И да ме ништа више не покреће,
Где дух лагано, нечујно је опо.

Не видим где су моје ноћи суре
И старе страсти, маовина стара,
И не знам где су моје авантуре,
И срце лудо, да л' се већ одмара.
Не видим где су моје ноћи суре.

Ја не знам више, да л' се сећам сада
Једног момента и изгледа лица,
Једног момента да л' се сећам, ма да
Још гледам себе свезаних вилица.
Ја не знам више да л' се сећам сада.

Dis.

БОДЛЕРУ

Запеваћу с тобом из тужнога грла,
О, велика сени, песму вечне Коби!
Горда моја вера давно је умрла
И мој се већ живот тихо дроби... дроби...

О, песниче драги, никад мене нису
Поразили људи, оне душе ситне.
Ја стојах већ гордо на највећем вису, —
Ал' тад... под пести Коби неумитне

Поклецах ја срамно... О, да грдна јада!...
У около зјапе, кô чељусти ада,
Мистична небеса и тама дубинâ...

Куда сад да пођем? О, куда? О, куда?
Земљи да се вратим?... та рођена груда,
Проклела је давно свог блудног сина...

Душан Малушев

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ НА ПРИМОРЈУ

(1880—1900 год.)

На ове неумјесне захтјеве загребачког листа нијесмо сачували одговор органа радикалне владе у Србији. Налазимо пак оштар чланак Одјека у бр. 102. године 1891., управљен Обзору и његовом другу Agramer Tagblatt-у, о неискреном и небратском поступку Хрвата са Србима:

„Обзор је врло наиван, кад мисли да ми у спору српско-хрватском треба да смо на хрватској страни, а против Срба. Зато нека опрости и нека не потеже словенску солидарност, кад није у стању да правилно схвати, оцијени и ратује ни за солидарност српско-хрватску. Када два виђена органа хрватске опозиције, Обзор и Agramer Tagblatt, онако грубо вријеђају најњежнија и најсветија осјећања, нека не траже од радикалне штампе у Србији, да их она у томе хвали и подржава, а кад се боре за слободу, право и благостање своје отаџбине, наша им хвала неће изостати. Та, колико смо пута већ говорили, да Срби у Троједници треба да се боре и раде у два правца — и за одржање и развијање своје народне индивидуалности и за слободу, право и благостање своје и хрватске отаџбине. Нисмо се бојали ни од замјерке, да тим прекоримо Србе посланике. Обзор не ради тако. Он и његов њемачки друг кажу толиком српском народу (а има га тамо до 700.000) у очи: ви не смијете бити Срби, но политички Хрвати, јер сте се доселили у ове крајеве, а то сте још и за то, што би и један брачни пар из Загорја временом изгубио своју

народност, кад би се населио на обали Мораве. То је мало и сувише, и тако не може говорити онај, који има јасних и одређених појмова о солидарности двају сродних племена и искрених жеља за њу, а већ цаба ти словенску солидарност и братску слогу. То је за сваку осуду!"

Међутим пукло је ново чудо. Зна се, како су се, у свези са устанком у Херцеговини и са већ прије углављеном окупацијом Босне и Херцеговине, прогањали Срби на Приморју, у Хрватској и Славонији. То прогањање Срба у Хрватској и Славонији достигло је свој врхунац, кад су Русија, Србија и Црна Гора заратиле против Турске. Србе је прогонила тадашња народна влада у Хрватској и у Славонији. На челу тој влади био је народни бан Мажуранић, кога су једино Срби у Хрватској и Славонији довели на банску столицу. Да се за то захвали Србима, народни бан прогонио је Србе, као мало ко до тада. Српско и руско ратовање са Турском била му је згодна прилика. Срби по Хрватској и Славонији затварани су, као велики издајници, ради симпатија према Србији, Црној Гори и Русији. И баш у доба, на које се односе ове успомене, год. 1891., новосадско Наше Доба у 34. броју од 1. (13.) маја, изнијело је нови доказ о прогонству Срба у Хрватској и Славонији, док је бановао народни бан. Обзор, који је увијек бранио народног бана, говорио је, да је он прогонио Србе по наредби са високога или највишега мјеста. Писац чланка у Наше Доба, из Осијека, јемчећи за истину онога, што пише, приповиједа сасвим друкчије.

Како је народни бан био заредио затварањем и прогањањем Срба по Хрватској и Славонији, један врло угледни Србин тужио се за то лично цару у Бечу. „На то је" — прича писац Нашега Доба — „бан позван у Беч ad audiendum verbum и кад се као опарен вратио у Загреб, онда је он ово једном од својих најближих савјетника и моме некадашњем пријатељу сасвим преплашен проповиједао. Цар и краљ је тада бана прилично немилостиво примио, на кад се овај хтио бранити, за што он гони Србе по Хрватској и Славонији, онда је Његово Величанство од ријечи до ријечи зловољно одговорило овако: „Jch kann nicht gestatten, dass die Serben in Kroatien verfolgt werden, da ich persönlich überzeugt binn, dass die dortigen Serben eines meiner

treuesten Völker sind. Sie haben augenblicklich jede weitere Verfolgung einzustellen und die bereits Verhafteten auf freien Fuss setzen zu lassen.“ Ја сам себи те ријечи још онда, кад су ми достављене, тачно записао и сад их саопштавам истине и вјечите успомене ради.

„Забадава, дакле“, — наставља писац Нашега Доба — „данас Обзор проповиједа, као да су 1876. бану из Пеште и Беча заповиједали, да се Срби од Осијека до Зрмање прогањају и затварају. Може бити — и биће — да су онда у Бечу и Пешти жељели, да се из Сријема и Крајине не потпомаже Србија у свом рату 1876. године против Турске, али да није никаквог налога било за небратско прогањање, то најбоље доказује онај истинити призор, о коме сам мало час говорио. Бан је могао пазити на Србе, он је могао и неке превентивне мјере против нас употребити, али да је требало српско име и писмо свугдје забранити, српске куће преметати, српске грађане, учитеље и свештенике прогонити и затварати, то најмање треба Обзораши данас у том правцу да доказују, као да је то све учињено по налогу Мађара, а учињено је само по вољи Мажуранића и других Обзораша, који су онда били господари ситуације“.

Не треба ни говорити, да је ова црна вијест освојила све ондашње српске новине. Све су пренијеле чланак Нашег Доба и опширно су га коментовале. Обзор није о томе ни ријечи проговорио. Узалуд су га сви српски листови позивали, да порече и докаже противно или да призна вијест Нашега Доба. Обзор је свечано мучао. Како је било онда, тако је и данас. Бојао се, без сумње, да порече, јер је писац Нашег Доба пријетио доказима. Признати, наравно, није хтио, јер би на себе и на своје људе бацио чудновату сјену. И то је било, па прошло!

Мало касније, у другој половини 1891. год., отворила се у Загребу господарска изложба Хрватске и Славоније. И та, чисто економска појава, добро је дошла букачима, да вичу о сједињењу не само Далмације, него и Истрије са Хрватском и Славонијом. Нарочите хрватске депутацаје са Приморја ишле су у Загреб, гдје су се састајале са угријаним главама, па на сав глас тражиле су сједињење. Нико није ни промишљао о озбиљности тог питања. Викало се на изложби, а загребачке опозиционе новине потпиривале су ту вику. Баш том прили-

ком загребачки службени лист Народне Новине штампале су у бр. 189. врло умјестан чланак Опозиција и сједињење Далмације, у коме каже и ово:

„Наша монархија има овај час пуно прečих брига, него што је питање о земљишној цјелокупности Хрватске. Само политичка наивност може држати, да су чланци у опозиционалним нашим новинама и приватне манифестације на састанцима у изложби, врши то питање учинити актуалним, изнијети на дневни ред. Да и не говоримо о Истрији, прије него што се узмогне озбиљно покренути само питање о сједињењу Далмације, нама се чини, да ће ваљати ријешити нека друга, врло важна питања, која не стоје само до Хрватске и Угарске, наче ни до саме наше монархије. Аустрија је у фактичном посједу Далмације. По њезином уставу Далмација је њезин интегрантни дио. У питању о сједињењу Далмације Аустрија ће дакле свакако тражити и имати важну ријеч. Да она никад неће Далмације драге воље пустити, о том не требамо се варати. Но рецимо, да се Аустрија не би опрла, да би нам она не само Далмацију, но и Истрију данас уступила. Кад би се то догодило, ми се не устручавамо признати, да би се Хрватска нашла у највећој неприлици. И Далмација и Истрија врло су пасивне покрајине Аустрије, које у редовитим својим земаљским потребама имају дефицит. И Далмација и Истрија требају инвестиција, којих Хрватска данас не би могла смоћи. Сједињење Далмације и Истрије са Хрватском у данашњим нашим финансијалним и економским приликама било би дакле само на терет и штету Далмацији и Истрији, као и самој Хрватској.

„Без тога терета, без те штете по једну и другу страну могло би се сједињење извести само онда, ако би данашње трошкове Аустрије преузела Угарска. Ми двојимо, да је Угарска тому данас већ дорасла. Но кад би и била, као што није, она тих терета не би могла предузети, а да се самим тим чином с темеља не поруше државноправни програми и једне и друге наших опозиционалних странака. Јер, да Угарска намиче дефицит Далмације и Истрије, сједињених са Хрватском, да Угарска у Далмацији и Истрији, сједињених са Хрватском, изводи нужне инвестиције, а да Хрватска са свим тим, по програму праваше и обзораше странке, буде држава неодвисна, коју с Угарском, до јединствене круне, те де-

легације за заједничке, укупној монархији, послове, ништа друго не спаја — то би, ваља рећи, био и државо-правни и политички non sens, којега нормални можђани не могу замислити. Отуда бива јасно, да они наши пријатељи, који у душак захтијевају сједињење Далмације и Истрије и неодвисну хрватску државу, не имају права тражити, да се сматрају озбиљним политичарима. Да Хрватска постане неодвисном државом, морала би бити финансијално самостална; финансијалне пак самосталности не може бити без самосталности економске.

„На питање, је ли Хрватска економски самостална, може нам и данашња наша изложба доста јасно одговорити. Нема сумње, да је ова изложба врло вјешто, лијепо и укусно приређена; нема сумње, да Хрватска и Славонија својим шумама спадају међу најбогатије земље, па да је наше коњогојство на високу степену развитка. И то се мора признати, да ова изложба даје лијепо свједочанство умну систематичну господарству наше велике властеле. Но у Хрватској и Славонији сељаштво чини велику већину народа, а што се тиче његова господарства, ова изложба нипошто нам не пружа слике, које би нас могла у велике обрадовати. Напредак хрватскога сељаштва још једнако је само спорадичан појав. Изложба показује нам само оазе, истина, врло лијепе оазе, у великој пустари сељачког господарства. Гдје је од двадесет година сложно радила интелигенција с облашћу, гдје господарске подружнице нијесу опстојале него само за то, да дијеле од земаљске владе примљену стоку, ратила и сјемење — ту се доста опажа у нашем сељаштву красан напредак. Али то су, на жалост, још само изнимке, те ће требати пуно још година, много озбиљна и сложна систематична рада, да данашње лијепе оазе напредна господарства што више отму земљишта традицији азијатске нехајности и нерадиности.“

И на Приморју, и у Хрватској, и у Славонији требало је давно потискивати традиције азијатске нехатности и нерадиности код нашег сељака. Наш тежак ради и данас на својој и у својој земљи, као што је радио давно већ. Њега се ни у чему не могоше примити велики успјеси и огромни напредак у радњи земље. Нико у томе није хтио да га учи. Нико за њ није марио, да га подигне морално и економски. Радило се, у том погледу, сасвим противно. Гулила се с њега

и десета кожа, кад би му се рањава испела послије девете огуљене. Али, за то је наш тобож ученији свијет знао да прича *таквом* тежаку о кулама у ваздуху, које он није ни разумијевао. Кљукао га је којечим, а није му давао моралне и тјелесне хране, јер је имао свог рачуна, да тај тежак и на даље остане такав.

О моралном врло често, а о економском положају српског народа на Приморју врло ријетко писао је и *Српски Глас*. О том важном питању донио је у броју 35. од год. 1891. многе мисли у чланку *Српско питање у Аустро-Угарској* гдје се у почетку и на крају говори о Приморју и о Србима на њему:

„Има ли Срба? Има их. А како им је? Нека одговара сва српска штампа свију политичкијех боја. Да нам је лако, да нам је добро, то не тврде ни новине влади сасвијем одане, као ни новине независне.

„Почнимо од нас. Ми Срби у Далмацији имамо дјеце обвезане за школу. А гдје има школа, не знамо како бисмо их у школе слали. Ми се питамо, је ли горе, што дјеца српска неће ништа знати, или је горе, што би се, идући у школе могла одродити? По државном закону имамо право на узгој у свом духу народном. Али у школи дочекују нашу дјецу неки учитељи приправљени за хрватску пропаганду, који ће их на неколико година учити, да нијесу Срби, који ће им наметати хрватске или похрваћене пјесме. Може ли бити горега ударца и веће заушнице моралне за народ, који има свијести народне и образа народног.

„Ми имамо бирача, кад нас устав на изборе зове. Бројимо се, и заиста нас има, кад на изборе идемо. Али, кад се прићамо са избора, гдје су нам бирачи?

„То о нашијем народнијем и политичкијем правима. Не говоримо даље о *моралном и материјалном* стању, особито онијех крајева, гдје зговљни Срби живи. Погледајмо Боку, свринимо у Дубровник, па окренимо у горњу Далмацију. Видимо *свуда велики назадак*. —

„Него као што смо рекли, — тако сад кажемо, ди нам треба бранити наша српска права у монархији и истицати наше српско питање. Нама није жао, није нам криво, ако су Хрвати задовољни. Нека буду и срећно им било. Али, ако су они задовољни или буду задовољни, с тога нијесмо и не морамо бити ми задовољни. На против, то је жалосно, али је то тако как

им владе и гдје им владе попуштају, тад они, браћа Хрвати, то попуштање употребљују на нашу штету и већом жестином на Србе наваљују. А то је опет нови разлог, нова нужда, да ми Срби своје бранимо. Бранимо своје. Кажимо не једном, него по сто пута, да ми нијесмо ни задовољни, ни умирени, ако се Хрватима попушта и ако их милују. Напротив, и ако ми Хрватима желимо најљепшу срећу, нећемо подносити, да Хрвати буду батина, која ће нас по глави бити.“

Хрватска пропаганда, о којој је ријеч и у овом чланку, није никако мировала. Године 1891. окомила се, да отме Србима општинске управе у Котору и у Книну. Послије избора хрватског посланика у Боки Которској год. 1889., надала се новим тековинама. Влада је обилато помагала у томе Хрвате. И у Котору и у Книну била су тада, као которски поглавари, два Хрвата, који су јавно мрзили и прогонили Србе. Као Хрвати, а знајући, шта влада мисли о томе, радили су свим могућим средствима, да Србима отму Котор и Книн. Него, ораси били су тврди и тамо и тамо. У Котору није се могло успјети самим Хрватством. Хрвати су, према Србима и неколицини автономаша, били у огромној мањини. Ради тога је скројен вјерски план. Требало је побунити све католике или барем већи дио католика против православних Срба, па је готова побједа — католичанства. Такви католици, у колико још нијесу били Хрвати, лако ће се похрватити. У которској општини било је католика много више него ли православних.

По ондашњем правилнику за општинске изборе, требало је сваке три године бирати нове општинске представнике. Политичке власти морале су надзирати, да се та законска одредба тачно врши. Изборима је управљала и изборе је водила стара општинска управа. Док се свим хрватским општинама, а особито онима, гдје је било погибељи од Срба и автономаша, допуштало, да годинама отежу са новим изборима, у српским општинама радило се противно. Радило се противно ондје, гдје су Хрвати били наперили нишан, да јуришају и отму Србима управу. Чим су 1891. у Котору и у Книну прошле три године од старих избора, политичка власт позвала је которску и книнску општинску управу, да распише нове изборе. Послије прве и друге наредбе, долазиле су пријетње. Политичка власт наваљивала је на тај начин, а иза бусије соколила је Хрвате, да јуришају. Општинске управе у Книну и у Котору знале су по

своју да тумаче закон. За пркос политичким властима, а знајући шта се спрема, нијесу се много журиле са изборима.

Како су се у Котору припремали за изборе и какав је дух владао у цијелој Боки Которској, језгровито је казано у 12. броју Српскога Гласа 1891. год.: „Против вјерског фанатизма, који се у Далмацији стао употребљавати као политичко средство, ми смо истакли свој програм вјерске сношљивости и одвајања вјере и цркве од народности и политике. Наш програм примљен је био симпатично. Нашли смо пријатеља искренијех, а и многи политички противници одобравали су нам. Али што смо ми више истицали вјерску сношљивост, толико су више хрватски агитатори ширили у вјерску страст. Данас ми се налазимо пред једном четом, устројеном на вјерском фанатизму. Тако је. Створен је план и ради се по плану.

„У Боку послани су нарочити агенти, који ће вјером радити за партајске интересе хрватске странке. Нађени су помагачи. Те помагаче не спаја политичко начело, него их одваја. Многи међу њима не вјерују у Бога и не иду у цркву. Али они су сложни и сад сложно раде. Треба српски народ прориједити и истријебити, а вјера је једно средство. Држимо се, дакле, тога средства и ширимо у вјерски фанатизам. Раздијелимо католике од православнијех, подражимо их, па ће се они већ сами клати између себе. Ради се систематски.

„Овако раде данас Нијемци у Познању против Пољака. Овако се у опће свуда радило у средњем вијеку, кад су људи пржени на ломачама. У Боки, на жалост, није посао тежак. У Боки синови једнога народа, људи, који су потекли из једнога крша, из једне куће у кршу, криво су се гледали ради цркава. Ми смо мирили, спајали. Али што смо ми годинама подизали, други обарају у неколико дана. Бока пропада са свијем. Пропала је материјално. Сад пропада морално."

У то је наступила и нова, 1892. година. Српски Глас у 2. броју нове године погледао је на прошлост чланком Наш рад и наши рачуни:

„Често се обазиремо око себе, по нашем народу на све стране, посматрајући његове потребе и његове прилике. Овај свој посао, ову своју дужност наставићемо. Али смо ми сами себи најпрви. Прва нам задаћа овога листа, а та је задаћа, била програм овога листа, наша прва дужност. Разговарајмо се ми

Срби на Приморју између себе. Па да будемо начисто са собом. Да се разумијемо и да будемо споразумни у сваком часу!

„Ми имамо за собом прошлост од дванаест година рада, рада стална и упорна, увијек тешка, а често мучна и досадна. Ми смо тијем радом задовољни. Ми можемо изаћи чистијем челом пред народ и још се можемо поносити. У сваком послу, гдје се тицало имена нашега, језика и слова нашега, и сваке наше правице, ми смо своју дужност најсавјесније вршили. Бранили смо и програм наше странке и опће земаљске интересе. Нијесмо навикли хвалити се. То наша слабост није. Али понос није слабост ни мана, него врлина, кад се с правом и у згодно доба може истакнути. Можемо, дакле, без ичијег укора нагласити, да нам је рад и признат и похвалан од свијех Срба, колико их има свеснијех и поштенијех.

„Него наше су околности врло тешке. Далмација је сиромашна и уска земља за све нас, колико је у њој. Још нам је тјешње, подијељенијем на партије. И то се могло подносити. Управ права политичка борба народе не сатире. Напротив, кријепи их и подиже. Али код нас почела је тавнити свијест политичка. Код нас опада опћи политички морал. Вјерске задјевице, пркоси, лични узроци почели су превлађивати. Као да се међу нас увлачи зараза морална. Ово смо наше мнијење често исказивали. Признају нам га и с оне стране, на коју пада највећа одговорност за ово стање. Хоћемо ли и ми, Срби, хоће ли и наша странка подлећи овој моралној болести?

„Ми већ имамо и својијех прирођенијех мана. Планемо и час се угасимо. Занесмо се нашијем програмом, за нашијем идеалима, па падамо у немарност и ништа нас се на свијету не тиче. Док једни раде и упиру, други попуштају и бјеже, или још издају! Тако не може бити постојана и сложна рада. А без тога не може бити напретка и успјеха. А гдје тога нема, не може бити ни љубави и међуђусобног поштовања, него наступа раздор, са својим немилијем пошљедицама.

„Прекопани Срби из Дубровника потакоше мисао, да овај лист излази два пута недјељно. Потакоше мисао и пружише свој прилог. Овијем су предлогом погодили опћу жељу свију Срба, која се толико пута истицала. Почесмо и опет запесмо. Срби из Дубровника потегоше велико уже, а остали попустише

на концима. Тако ће бити увијек и у сваком послу, не будемо ли радили договорно, сложно и постојано, у једном правцу. Правац је већ одређен нашијем програмом и нашијем досадашњијем радом. Програм је наш чист, поштен, законит. Наши захтјеви праведни су и на уставу основани. Ми тражимо оно, што тражити можемо. Радимо, на што смо позвани. Јесу ли избори и идемо ли ми бирати, слободно нам је бирати и за опћинске управитеље и за своје заступнике људе по свом увјерењу. То закон и допушта нам и јамчи нам. То нам савјест народна налаже.

„Ми смо своју дужност вршили. Вршићемо је и унапријед. Вршићемо је поуздано, ослањајући се и на свој прошли рад и на извјесну помоћ онијех људи, који су нас до сада храбрили. Има их још, има их довољно за ову нашу борбу. То су сви свјесни и поштени Срби!“

Мало касније, крајем фебруара 1892. год., сазван је у Задар далматински сабор. У српским посланичким круговима примјетила се велика празнина. Посланик Бакотић одрекао се мандата. Неколико година посланичког рада на незнатном и ситном далматинском сабору било му је довољно, да у њему убије и најмању вољу за српски политички живот и рад на Приморју. Повукао се потпуно са јавног поља, увјерен, да је хтио и могао радити, али да му нијесу дали они себичњаци, о којима је Српски Глас тако често говорио. Далматински сабор није ипак те године био без важности. Његов тадашњи рад имао је врло неугодних пошљедица по Хрвате на Приморју.

Приморским Србима није никако могло бити боље. Хрвати су их прогонили на свим линијама. У школама и у јавним уредима прогонило се све, што је српско. Почињући од имена самога, па до писма ћириловског није се давало Србима ништа. Непрестано се настављало, како се било отпочело седамдесетих година. С тога је посланик Бјелановић у далматинском сабору питао владу ради прогањања ћирилице. У тој интерпелацији речено је:

„Ћирилица је славенско слово. Ово се писмо до данас одржало, међу Славенима, па и међу Србима. Српски народ пише ћирилицом. Ћирилица се на тај начин одржала од памтивијека у Далмацији. У неко доба, кад се у опће мало пазило на народна права и на народно чуство, а код нас најмање, поштовано је ово народно слово. Поштовала га је република мле-

тачка. Она је своје огласе за Далмацију штампала ћирилицом. И сад је код нас призната ћирилица. Другачије не може бити. Признат је народ и језик српски. Другачије не може бити. Темељни закон државни признаје нам народна права.

„Али неки поштарски чиновници у Далмацији не примају писма, ако носе адресу ћирилицом. Неки се јавно поносе, да ћирилице не познају. Неки још вријеђају оне, који доносе писма или друге пошиљке, ћирилицом написане. Нећемо тужити по имену никога. Не тражимо жртава. Тражимо правицу и поправке, гдје се правица и право грађанско вријеђа. Сусрешћемо одмах и један приговор, подигнут на овај захтјев. Каже се, да је у интересу странака, ако адресе пишу латиницом. Каже се, да се у иноземству, па и у некијем земљама монархије, не познаје ћирилица. Против тога могло би се опазити и доказима утврдити, да се и у Бечу примају писма, то препоручена, и искључиво ћирилицом адресирана. Интерпелант прима писама из Америке, која носе адресу ћирилицом написану.

„Свакако, то је посао странака. Странке ће, ради свога интереса, писати адресе на писма и остале пошиљке, како им је најзгодније. Али с тога се право не губи. За унутрашњост Далмације, барем, може се захтијевати, да се примају писма и остале поштанске пошиљке, ћирилицом. Ћирилица је призната код политичкијех власти. Призната је на судовима, то једном одлуком Призивног Суда. Чиновници имају познавати ћирилицу. Тако је имају познавати и сви чиновници поштански. Већ се ћирилица по закону учи у свијем школама. Чиновници поштански не могу се изговарати, да ћирилице не признају, а још мање смију вријеђати је. Ако је случајно не познају, могу је научити. То је посао од неколико сати.

„С овијех разлога потписани питају владу:

„I. Је ли влади познато, да неки поштански чиновници у Далмацији неће да примају писма и остале пошиљке, ако су ћирилицом написане адресе, изговором да не познају ћирилице?

„II. Мисли ли влада наредити, да се писма и остале пошиљке ћирилицом адресиране, имају примити и да сви чиновници имају познавати ћирилицу?“

При расправљању у сабору о школском прорачуну дошло је до јаке борбе. Борба се свршила на штету Хрвата. Хрватски посланици тражили су у почетку, да се прегледају све школске књиге, да се поново штампају, а у том новом раду, да се

„не затајава име народа и језика хрватскога и не нагрђује." И ако Хрватима то није требало, јер су све школске књиге биле препуне хрватског имена, изнесен је тај предлог, да се прави ларма. Срби нијесу могли стајати скрштених руку. Пристали су на предлог Хрвата, али са додатком, да се не затајава „ни име народа и језика српскога." Већина хрватских посланика, која није хтјела да гони мак на конац, пристала је на предлог са српским додатком. Ради тога је шест хрватских посланика, већином католички попови, изашло из народног хрватског клуба. Они нијесу никако хтјели признати, да на Приморју има Срба. Ти попови створише нови искључиви хрватски клуб. Дотадашњи орган саборске већине Народни Лист био је у њиховим рукама. На њему је избрисана титула, да је орган хрватске народне странке. Претворио се у гласило за интересе хрватскога народа.

Каква је разлика била између хрватског народног клуба и хрватског клуба, протумачио је Народни Лист у 53. бр. год. 1892. Ту је у опширном чланку и сувише јасно казао разлику између двају клубова:

„Разлика између народно-хрватског клуба и хрватског клуба теоретично била би привидно никаква; но практично свакако је велика. Једному и другому је темељ хрватско државно право; циљ здружење са Хрватском. Него од речена до учињена далеко је. Одмах с почетка родио се бетежан стари народно-хрватски клуб; бетези му обзири на десно и лијево: обзири погибаљни по здрави опстанак клуба и странке. Из обзира напрам гојенцим талијанско-народне школе и из обзира према хришћанској браћи, клуб се прозвао народни клуб, а не смио се рећи чисто хрватски клуб. Из истих обзира — особито наспрам дубровачким заступницима године 1889. клуб се опет не смио прозвати хрватски клуб, како смо то неки хтијели, него примио шаровити назив народно-хрватски клуб.

„Из обзира наспрам хришћанској браћи у први програм увукла се погибљена точка: „Под заштитом државнога хрватскога права, Хрвати и Срби у Далмацији уживају иста права у сваком погледу, како што сачињавају исти те један народ, изван којега не признаје се, да има другога народа у Далмацији." Овди буди мимогред опажено, како сама ова точка старог програма протуслови познатом предлогу у задњем

засједању нашега сабора; пошто по оном предлогу који је гласио: „да уз име и народност српска и т. д.“ признала су два народа у Далмацији, а не један, како то гласи горисвоменута тачка програма.

„Него хајдмо даље. Из истих обзира године 1889. нису хтјели из програма испустити речену тачку, како смо и то неки захтјевали. Што се из тих обзира породило? Гојенци народне школе талијанске, који су свеђер народно питање сматрали под неким апстрактним видом, никад не преврнуше у праве Хрвате; хрватство им је остало на кожи, под кожу не продрло; питање удружења постало им академично питање. Породило се да се хришћански Хрвати превргнули у праве Србе и најљуће непријатеље здружења са Хрватском. Породило се, да се је влада окористила тим обзирима, те и она с почетка обзирно, кашње очито постала непријатељица чистог хрватства и здружења. Породило се, да народно-хрватски клуб не смио више ни помислити на какву адресу, без стида тај обзир оправдавајућ противштином владе. Породило се, како то већ гори споменусмо, да је народно-хрватски клуб при задњем засједању сабора признао којекаквих Срба у Далмацији, него признао уз народ Хрватски и народ српски.

„Ето где су обзири повукли народно-хрватски клуб: порушење хрватскога јединства, забачење хрватскога сједињења. Бивша народна странка мјесто слиједити своје пређашње предаје, те према тим предајама и према промјени политичких околности у Далмацији, наше народно питање конкретирати под извјесним хрватским означјем; дочим припадници старе автономашке странке претворише се у згољне талијанце по народности; а хрватски хришћани у згољне Србе — народно-хрватска странка остала смјесом сваковрсних елемената, у никакво чисто и извјесно народно обиљежје; њезин политички програм свео се на нека ужа и нузгредна питања, о рјешењу којих једино зависи њезин опстанак.

„Ново устројени хрватски клуб, погледом на све то, хоће да чисти странку од погибних и погубних обзира, хоће да је доведе на чист правац. У својој странци неће него чистих Хрвата, по имену и по души; не признаје у хрватској земљи, већ једино хрватског народа и државног хрватског језика; не види спаса хрватскому народу у

Далмацији него у здружењу са Хрватском. Тако мислити и према томе одлучно ће дјеловати."

Овом нашем Приморју, уском и ситном са свих гледишта, није било довољно, што су се на њему бориле три политичке странке: српска, автономашка и хрватска. Требала је, да се створи као што се и створила, четврта, најпогибељнија, јер су у њој били у почетку сами попови. Нови хрватски поповски клуб завитлао је јаком снагом стару заставу мржње против Срба. Необичном вјештином, знајући све хрватске тајне на Приморју, скидао је образину негдашњим својим друговима и правацима хрватске народне странке. Народни Лист, као нови орган новог клуба и нове чисте хрватске странке, осуђивао је сав рад старих хрватских првака.

Посланици, који су остали у народном хрватском клубу, утекли су се спљетском Народу. Он им је постао органом њихове странке. Послије дугих разговора и договора, тек у августу 1892., чланови народног хрватског клуба издали су проглас на народ. Проглас је нападај на нову хрватску странку, одговор на укоре и одбране од нападаја. Проглас је намијењен хрватском народу. Одмах у почетку вели се у њему: „Камо среће, да се је раздор ограничио на саме твоје представнике, али на жалост, он је прокрчио пута и у твоју средину, те настала погибељна комешања и нетемељита сумњичења. Шесторица иступљеника, безобзирно присвојив себи гласило цијеле странке, подигла се судијом својих старих другова и нас је теби представила, као људе слабе и млитаве, којим би више стало до владине милости, него ли до твојих правица." Мало даље каже се у том прогласу хрватском народу: „Ми ћемо и у напријед посветити своју пажњу оној тачки свога програма, коју најзнаменитијом држимо, бива питању о сједињењу. Ако у задње доба нијесмо у том погледу какав одлучан корак учинили, тому су криве неповољне политичке прилике. Ријешење питања о сједињењу не зависи само од сабора далматинскога, да ли и од других чимбеника, који за сада нису тому склони. Према томе сваки корак, који би у невријеме, био би безуспјешан а можда и самој ствари погибелан: а нама је до ствари, а не до празних исказа. Најодлучније ћемо настојати, како и доселе, да влада призна твоје главно право, да задовољи твојој праведној жељи потпуним увођењем хрватскога језика у уреде и школе, и опирати се сваком ширењу нијемштине

у земљи. — Истакнути нам је даље, да су сви противнички приговори проти нашем раду подигнути, скроз неосновани, јер до задње доба сва странка била је свеђер у начелним питањима сложна, како то доказују записници клупских састанака."

Док су трајале прве сједнице далматинског сабора, који је тога пута свршио оваквим расцјепом хрватске странке, свршени су општински избори у Котору. Почетком марта 1892. г. нова хрватска странка преотела је Србима општинску управу у Котору. Та нова странка, под заставом католичанства, окупила је против Срба у Котору скоро све католике и Нијемце чиновнике. Страни чиновници, Нијемци, гласовали су против Срба, јер им је речено, да су Срби против Аустрије. У најодлучнијем часу, кад су Срби у Котору имали о изборима једнаки број гласова са противницима, један политички чиновник гласовао је за Хрвате и тим је одлучена побједа. Побједа је била жалосна, али ипак тешка по приморске Србе. Хрватке новине поносиле су се том побједом, као хрватском. Биле су срећне, што је до онда српски Котор под Ловћеном постао хрватски град.

Хрвати у Книну нијесу били такве среће. У книнској општини има мало Хрвата. Нема ни много чиновника. Било је неродно поље за хрватску пропаганду. Како се радило у Книну за општинске изборе, лијепо каже ова кратка вијест из Книна у 13. бр. 1892. г. Српскога Гласа: „Вратила се хрватска депутација, која је ишла молити у Задар, да се ова опћина распусти. Још се каже, да је и ово питала депутација: да им влада створи хрватску опћину у Книну и да им, ради бољег успјеха, даде два љета, а једну зиму!... Депутација је отишла весело, а вратила се жалосно. По томе се види, да намјесништво није могло уважити њезине жеље. Али сад су се хрватски агитатори упутили у наша села. Обећавају народу, да ће му допустити ношњу оружја и да ће моћи држати козе, ако гласују за хрватску опћину. Наши људи одбијају их, јер знаду да опћина не може одлучивати о ношњи оружја и о козама, знаду они, да су пријатељи хрватских агитатора криви забрани коза и оружја. При том ова је најглавнија: наш народ не би се продао ни за какво благо на свијету."

Крајем маја 1892. свршени су општински избори у Книну потпуним поразом хрватске странке. Послије избора Српски Глас донио је у бр. 23. чланак о тим изборима, гдје каже и ово

„Него, пошто је јуриш поштено одбијен, можемо се о њему хладнокрвно разговарати. А у разговору можемо се држати и оне мудре пословице: ћерку кара, снахи приговара.

„Вође хрватског јуриша у Книну нијесу баш људи, што су се за ову задаћу спремали. С тога они нијесу рачунали на свој број. Нијесу они рачунали ни на два човјека у Книну, који су били на челу овога покрета. Могу ли два побиједити стотину, на изборима, гдје се гласови броје? А зар могу нешто силом постићи? Не. Све Србе не могу ни затворити, ни убити. Они су се рачуном спремали. Рачунали су на српску немарност, на раздор, на невјеру! Па будимо искрени: и Срби кнински много су се бавили и много су премишљали о овијем изборима. Бројева хрватскијех, гласова хрватскијех нијесу се бојали. Очити је то знак, да је у српскијем бирачима почело нестајати оног старог, сталног поуздања у своју снагу, којом су храбро излазили на изборни мегдан и онда, кад су их у тавници гонили. А ми Срби знамо створити баш жалоснијех призора. Има нас на мјестима у великој мањини, али о себи гласа не дајемо. Има нас на мјестима у огромној већини, па узалуд. Могу се Срби сами наћи, без икаква противника, па опет страдати својом кривицом, а на опћу нашу штету.

„По примјерима дакле, какви се могу видјети, није искључена могућност, да Срби постану мањина, гдје су у фактичној већини, да постану слуге, гдје могу бити господари. Подијеле се и тад већ нијесу своји у својој кући; створе раздор и од освете удварају се и предају се туђину. У томе случају, један туђинац, најгори без угледа и памети, може постати господарем хиљада Срба. У нашој српској историји такијех кривијех призора има. И овом се приликом рачунало више на оне српске слабости, него ли на бројеве хрватскијех бирача, јер их фактично нема. А тај рачун није био удешен тек за ове изборе. Томе плану има година. Покушаји и до сада чињени су."

У то доба, а послије оснивања Црвене Хрватске у Дубровнику, Срби Дубровчани настајали су да оснују свој, српски лист. Било је и прије таквих покушаја са листовима Гуштерица и Глас Дубровачки. Такви листови мало су трајали, јер им је финансијална основа била слаба, а и нијесу били отворено српски. Послије дугих договарања и отезања, 3. јула по нов. кал. 1892. године штампан је 1. број Дубров-

ника, писана великом већином латиницом. Уредник био му је Стево В. Врчевић. У том 1. броју штампан је на првом мјесту Наш програм:

„Послије Гласа Дубровачкога, који је излазио у Дубровнику отраг неколико година, не састадосмо се никад више са својим читаоцима, не би нам више пригоде да се с њима братски поразговарамо, да се узајамно о својијем јадима тјешимо, да договорно у заједници радимо за бољитак и напредак наше миле отаџбине. Истина, за све то вријеме постојао је у нашој покрајини један наш орган, Српски Глас, који је увијек до данас ријетком одважношћу бранио интересе и штитио права нашега народа. Али по садашњијем приликама, видећи да непријатељи наши све то љуће на нас ударају и да је с наше стране такођер потребита одлучнија одбрана, треба да му и ми, као побочно крило, у помоћ прискочимо.

„Мили читаоци, ми вам ево у походе долазимо, да вас изновице на окуп позовемо, да се опет листом у коло ухватимо, да у том колу гајимо српски осјећај. Ступамо пред ведријем челом, а свијетлијем образом, да вам кажемо наше жеље и намјере, чисто и бистро. Не носимо вам пуну торбу обећања, јер знамо да се само будале обећањима радују, но вам једино обећавамо, да ћемо свијем својијем силама пристати на озбиљан рад, који ће нам, уздамо се, уродити добријем плодом. Нећемо шеврдати ни шарати, јер нијесмо вољни да црвенимо, а још мање да блиједимо, него ћемо ступати поштенијем, чврстијем и законитијем кроком к својој цијељи.

„Чујте нас, дакле!

„Појмивши грдну хајку, која с дана на дан жешћа бива, наканом да нам спршти све што нам је мило, да нам отме што се не да отети, да нас опада и каља, да нас ружи и срамоти, да нас најпослије утамани, ми покрећусмо овај лист, да тој струји на пут станемо, да са Српскијем Гласом, који сматрамо својијем главнијем другом, ступимо у борбу за народну мисао договорно, сложно и постојано у једном смјеру, држећи се његовог програма, угледајући се на његов досадашњи рад, чист поштен и законит. Заступаћемо народне интересе Дубровника и Боке, а пратићемо будно сваки покрет с које год стране долазио на уштрб наше народности, особито Босне и Херцеговине. Али, при свему тому, бранићемо своје и баш оно што нам је и држава, у којој живимо, зајамчила својијем законима,

бива народну равноправност: с тога нек нам нико не дира наше, као што нећемо ни ми дирати туђе.

„Нећемо се бацати ни на кога грднијем погрдама, а, будемо ли увријеђени, настојаћемо, да нам обрана буде свијесна и племенита. Главно ће нам правило бити, да избјегавамо вјерске задјевице. Нама је сваки Србин једнак и мио, ма које вјере био. Нећемо питати: како се он крсти и да ли се клања „већ чија му крвца грије прси, чије л'га је задојило мл'јеко." Признајемо, да је свакому своја вјера мила и света, а да она у неганој руци раздваја браћу истога имена, исте крви и истога поријекла. На нашој застави, под којом се сакуписмо, написано је златнијем словима: један Бог, један језик, један народ: сложимо се, љубимо се, браћа смо Срби.

„Одбијаћемо и сваку личну задјевицу. Своје силе и драгоцјено вријеме нећемо употребљавати на пркосе и личне неправедне насртаје, јер то доводи моралну заразу, него на праву политичку борбу, која нам је потребита, да нас krijепи и подиже. Овај ће лист настојати да вида сваку српску рану, да острани сваку препону, која би стојала на путу материјалног и моралног нашег напретка, позивљући у помоћ живе државне законе. Особита ће нам брига бити да тежацима и занатлијама будемо при руци науком и савјетом за то већи њихов бољитак, призивајући до згоде у помоћ постављене факторе, да поправе што је запуштено, да уреде што је занемарено; једном ријечи овај ће лист бити одзив њиховијех жеља, тумач њиховијех потреба. У овом листу одјекнуће и сваки догађај, за који ваља свак да зна. По приликама пратићемо и свјетску политику, каткад краће, а каткад опширније, да тако наши читаоци дознају што се збива и изван њихова огњишта.

„Својијем приступом нећемо се разметати празнијем изразима, него ћемо мало по мало пребирати старе истине и доказаћемо онијема, који неће да нас признају, да смо Срби и господари у властитој кући. Све у своје вријеме. Казаћемо међутим у напријед, да нас није обузео дријемеж, него да смо будни, да живимо, да је наш живот обезбијеђен прошлости и садашњости, а да поузданијем оком гледамо у будућност. На почетку изјављујемо, да ко буде с нама и ми ћемо бити с њим, а по приликама прихватићемо свачију поштену понуду у борби против противника.

„Ето, мили пријатељи, ми Вам се приказасмо са срцем на

длану, а увјерени смо, да ћете нас братски дочекати и угостити са оном искреношћу, са којом вам ми у походе дођосмо, те нас отпратити с тврдом вјером да ћете нас помагати збором и твором, да заједнички сачувамо своју величину, свој српски понос. Ово предузеће није ново, ово је наставак Гуштерице и Гласа Дубровачкога, којима не би дуга живота; ама са овијем листом уздржаћемо се занаго тврђе, јер су потребе и прилике јаче, а без треће нема среће. У то име, Боже помози!“

Српски Глас у 26. броју 1892. овако је попратио рођење Дубровника:

„У недјељу изашао је први број Дубровника, а јуче смо га примили. Сад у кратко не знамо, шта бисмо казали новом другу и помоћнику, него да поновимо израз своје радости. А он је већ поновио и потврдио у сваме програму, што смо ми о њему јавили, да излази на јавност нашијем заједничкијем програмом, сматрајући наш лист главнијем другом. Хвата нас стид, што морамо опет и овдје забиљежити једну срамоту, али ради опћега добра, ради црног стања, у које је увалила накарадна штампа један дио нашега народа, треба се прегорјети, треба и ову прогутати. Од годину дана труби се, да се у Дубровнику покреће нови српски лист, то — радикални против Српског Гласа. Опет су утјерани у лаж програмом Дубровника ти трубачи, као што су их стотину пута до сад утјерали у лаж толики поштени људи. Али они исто гоне свој занат, као да ништа није било!......“

Требало је дати вољу за невољу!

Dr. Александар Митровић

ДЕСЕТ ГОДИНА У МАВРИТАНИЈИ

(1880—1890)

Успомене једног исељеника

Са левкаћског превео

С. М.

(Наставак)

Иза окуке неке настаде граја, па наиђе поворка жена, носећи на леђима бремена дрва, сена, сламе, вреће кромпира. Женска је ношња стара левкадска: зубун, појас, опрегљача. Беху већином младе, стасите, лепо сразмерне, слободна и весела погледа, али, готово свака увехла и старолика лица, што долази од велика труда и слабе неге у болести. Те женске силажаху на роточки пазар, да распродаду бремена, па да купе што им треба за кућу. Највише тако путују, — људи слободни, или гонећи стоку, жене за њима, под бременима. То се виђа и по устјанским брдима и по многим левкадским крајевима.

У нас се прича, да је Мавриђанка добра мати, сестра и кћи, али, као жена, да је слабо приљубљена мужу. Ако му је баш и одана, не сме то показивати пред светом, а ни он њој. Пред другима, муж поступа према жени оштро, сувише господарски, а она се влада као робиња. Жена не сме показивати жалост за мртвим мужем, али за сваким из његове и своје родбине гребе лице и чупа косу. Елем, муж и жена треба да се владају једно према другоме не само као немарни, него као да се презиру! Ти смешни обичаји нису сасвим левкадски, него су примљени од суседних Рагуља и Агарјана, а лако су се

укоренили у ратничком народу који се отреса свега што напомиње мекушност. Само се по себи каже, -да то глумовање не искључује истинску љубав; али, с друге стране, трајно и напрегнуто претварање, мало по мало може да пређе у истинско осећање! Лабавост брачне везе у Мавританији била је до скоро за причу. Није реткост била, да жена, имајући и деце, одбегне од човека и ускочи ка другом, макар и ожењену. Или, да човек коме жена беше нероткиња, узме другу, не тражећи ничијег одобрења, ни „пајског“ благослова. Због таких догађаја много се крви пролило међу мавриским племенима. Доиста су се таке слике врзле по глави моје јадне Атаке, кад ми оно рече: „Само да не идеш у Мавританију!“

Пењао сам се кроза све већу врлет и пустињу, не сретајући већ живе душе. Након три часа путовања од Ротока, стигох на врх брда, где је обележена граница између царевине Дикефалије и жупаније Мавританије. Обележена је окреченим каменима, који састављају дугачку црту, што лази, кривудајући под венцем високих брегова. Пре неких шездесет година, мавританска се граница спуштала много ниже, па је тај простор продао мавритански ојпај мог'л Едир дикефалском кезару. Да је ојпају требало новаца, то је лако разумети, али шта су требале кезару оне голе стране? питају и данас многи. — Оданде је диван поглед на питомо Устје, на захолмске планине, на пучину бескрајну! Застадох опчињен величанством природе, дирнут до суза што се растајем са толиком лепотом, са милим завичајем! У исти мах учини ми се, да се праштам и са младошћу својом, са лепим надама, што у њој цветаху, а обузе ме страх од будућности, која ми се приказа сурова, налик на околину што ће ме до мало прогутати!

Силазећи низ другу страну, видех наличје величанствене слике, страховите урвине, језиве, мрачне databaseдолине, оштре кукове, расељине, литице, — без травке, без дрвета, без птице, ни лептира, ни бубе, — море у највећој олуји, које се одједном скаменило! И моја је Даламарија кршевита, али оваког ужаса нема, ваљда, нигде под капом небесном! „А да нисам, по неком чуду, пао на неки крај месечев!?“ узвикнуо је француски писац Пијер Лоти, који је онуда пролазио и путовање описао. Заиста тај је узвик оправдан. „И, (наставља исти писац), што сам даље ишао, то ме већма обузимало страховање, да ми се збиља то десило.“ То ће осећати сваки путник улазећи први

пут у Мавританију од роточке стране, али ако је тај путник Левкаћанин, поред тих немилих утисака и баш посред њих пробудиће се у њему чувства љубави, пијетета и поноса, јер му те врлети напомињу најлепше стране народне историје, јер су ту била попришта неверовиних витешких дела! Пошто силни непријатељи левкадског народа покорише све родне левкадске области, небројно пута удараху на те мавританске голети, неколико их пута и прегазише, али узалуд, не поработаше их, не утврдише се у њима, хвала јунаштву Маврићана! Зато су сваком правом Левкаћанину ти кршеви свети, и сваки, пролазећи први пут кроза њих, осећаће оно што сам и ја осећао, и што је песник изразио:

„Куд год око стиже,
Свуда видиш камен голи,
Заман тражиш зелен у тој доли,
Једна травка главе ту не диже!

„Све је пусто, све је немо, све ужасно,
Гроб големи гнездо поћних сова, —
Један део Плутонова царства,
Ипак си ми поље мило, поље красно.“[1]

IV

Племе Шигуње и даљи пут преко планине Фаћије до Јамине.

Након четири часа јахања по вратоломном путу, пуче ми пред очима планинска котлина, пресечена новим, колским путом. То је пољице дугачко од прилике пола часа хода, нешто уже, обрађено, наоколо овенчано кућама, које су подељене у гомилице, надвишена с десна планином Лојеном, у дну планином Фаћијом. После мрке једноличне врлети, очи весело приону и отпочину на тој малој питомини и човеку се душа разведри! Моја бедевија, већ без даха и сва ознојена, сама покаса ка равници.

То је село и племе Шигуње, најзнатније у Мавританији, јер је ту завичај династије Камика — Шигуња, која династија влада над Мавританијом има већ двеста година. Сви досадањи мог'ли (господари) из тога дома, њих седам, ту су рођени. Ту је порекло и братства Њидора, некада силнога дома, супарничог

[1] Деметар: Гробничко Поље.

Камицима. Ту је највиша планина Лојен, најбоља шума, најроднија равница, најздравија вода, те излази да су Шигуње срце старе Мавританије.

Био сам гладан и ломан, а и јадна Орипсова кобила, те како нам лакну обома, кад одјахах пред првом кућом, на коју наиђох крај цесте! Лако је било познати да је крчма. Беше на спрат и доста лепо изидана. Из одаје при земљи допираше граја и куљаше дим дувански. Беху још једна врата, а у излогу неких трговинских ствари, дакле дућанац. Од некуд изиде неко момче и прихвати кобилу. Рекох му, да је добро истрља и да јој дâ доста зоби, па запитах, хоће ли се наћи за мене залогај чега? Момчић заврти главом и рече:

— Бога ми, не знам! У крчму не улази, јер је збор! На окупу су ту сви племенски тиквајн, (поглавари). Ту ти је ојвој (војвода), балакала (заставник), пиј-жуп'н (кнез), дарсер појГиња, сондје, (судије), вицири (официри).

— Не питам те зато, брате, него те питам, може ли се овде наћи што за јело?

— Ја сам те добро разумео, шишп'не, (страни господине), па ти рехох, да не улазиш у крчму, јер је ту јутрос тиквајски збор, па не личи да се ту нађе и дикефалац! одговори поносито млади Маврићанин... А, ако буде чега за јело, ен' онамо! (И показа прстом на дућанац) Па зовну два пута:

— Њуше! О Њуше!

А како не доби одговоре, слегну раменима и одведе бедевију иза куће.

Уђох у дућанац. Према вратима беху окренута широка леђа неке Маврићанке, чија десна рука црташе нешто кредом на црној табли на дувару. Назвах Бога, а жена ми даде знак левом руком, да је не бркам. На крају тезге беше силесија великих стакленица са пићем, а у полицама неверовна мешанија еспапа, — платна, свите, дувана, гвожђарије, дрвена посуђа, женског накита, и т. д. Све то збијено у поземљушној одајици од четири корака дужине, и три ширине! Најпосле крупна Маврићанка окрете се, дубоко ми се поклони и рече:

— Добро дошао, шишп'не! Шта заповедаш?

— Па, снахо Њуше, ја сам човек путник, мртав гладан, те дај да што заложим!

— Ој, ој! поврну Њуше... Жао ми те, шишп'не, али ме је страх, да се неће наћи ни залогаја хлеба, јер су од јутрос

заседи наши тиквајн, а међу њима је и нај-Гиња (пон Гиња)! Али, причекај, да зовнем Ајира. Може Бог дати, да се нађе још што!

И изиде. За чудо ми би, што крчма није везана са дућанцем другим вратима! Њуше беше већ зрела жена, необично снажна, лепа, чиста лица, а, по њему судећи, оштроума.

Изнемогао, спустих се на дрвену једину столицу, коју угледах у куту, иза себе. Из крчме допираше час граја, час глас појединца, или општи смех. Ја сам у страху очекивао, питајући се, шта да радим, ако не буде ништа заостало, иза тиквајâ? Да ли има још каква крчма на пољу штуњском? Заиста, никада дотле неко питање не чињаше ми се тако „судбоносно". Заиста, тада разумех онај узвик Шекспирова краља: „Половину моје државе за једнога коња!" Дође и мени да узвикнем: Ајире и Њуше, половину од свега новца за ручак!

Најпосле уђоше. Он, средовечан, омален бркоња, мимоиђе ме и не опазив ме, па стаде пред таблом и викну: „Де да видим шта си забележила!" Њуше, носећи на кругу празне зделице и чокањце стаде иза њега. Уставши, стадох иза ње те се загледах у што и они. Беху кредом на црној плочи нацртани ови знаци: точак и поред њега окомични потези, неки са дебелом главом те напомињаху чиоде; испод точка, круг, испод овога полукруг, па „крст св. Андреје", па обична два крста, и т. д. а уз сваки главни знак повучени потези. Ајир је својим дебелим прстом бројио црте па викну:

— Шта, Њуше!? Зар балакала нема више од пет ракија?

Њуше му објасни.

Одмакох и накашљах, али ми то не поможе, докле год крчмарица не разагна сваку сумњу мужевљеву о тачности бележења. И тако по други пут изређаше се преда мном звучни називи тиквајâ: ојвој, дарсер, ниј-жуп'и, балакала, хумдсек, нај, сондја, вицир. (У левкадском језику „ниј" значи мали, а „ој" велики). Највише се истицаше име нај-Гињино.

Једва најпосле окретоше се и мени. Њуше пљесну длanима и викну:

— Куку мени, Ајире, а ја и заборавила ниши'на. Ој, Ајире, црн нам образ до века, путник уморан и гладан, погибе под нашим кровом, ни поздрављен ни понуђен!

Знао сам одавно да Мавриђани умеју китити, и сваку најобичнију ствар обавијати неким обликом сентиментализма, али

ме тада тај луди обичај толико наљути, да у мало не викнух: — „Та идите ви до ђавола, са вашим пренемагањем, него дајте ми што да поједем, за готове паре!“

Ајир ми пружи руку и већ заусти да ме пита: ко сам, што сам, камо ћу, зашто ћу, али ја га претекох, рекох:

— Прит’же (јуначе) Ајире, дај ми одмах што год да поједем, јер сам, као што рече домаћица, веома гладан, и хита ми се у Јамину.

Ајир стаде упредати брчине, а поглед скрену на страну, као човек који се налази у недоумици. Па се окрете домаћици:

— Је ли, женетино, што ћемо, де?

И то је, знајте, обичај, тако се обраћати жени пред шишп’нама.

У томе уђеонај млади прит’з, што прихвати бедевију. И рече:

— Брзо, стриче, виче те ојвој!

Ајир излети. Њуше нареди синовцу:

— Иди, Крко, одведи шишп’на горе у собу.

Изидох за Крком. Попесмо се уз камене стубе на наличју куће, па ме уведе у ложницу Ајирову, где у куту беше и сто. Седавши, рекох му:

— Крко, дијете, донеси брзо што год, — макар комад суха хлеба, или неколико кромпира!

— Каква кромпира за таквога п’на! рече Крко осмехнувши се и заврти главом, као да хтеде рећи: „знам ја да си ти ој’пн... биће за тебе што боље!“

— Па какав сам ја п’и, шта ти мислиш? запитах га.

— Боме, онакав, каквоме личи онака бедевија! Ала је фина! А нећеш рећи за цело да ти је Крко није тимарио како ваља. Најпре сам је добро истрљао сеном, па сам јој донео зоб, пуне три оке, па кад позобље напојићу је! И тако Крку неће фалити цинцик напојнице! заврши он и отиде.

Цинцик је сребрн новац дикефалски, који више није у употреби у тој држави, а вредност му је шездесет франачких сантима. Мавританија нема свог новца, те у промету су новци дикефалски, агарјански, франачки и руски, па у томе велика збрка!

Над широким брачним креветом вишаху слике владара и владарке мавританске, међу њима цара московскога, под њим наследника мавританскога. Видело се да је и Ајира захватила беломирска култура, или тачније, да се прибрао у шп’нима

(домородној господи), јер таки се кревети налазе у њиховим кућама, а у простом свету срамота је то и поменути.

Најпосле Крко донесе у једној чинији сухо брављe месо, обарено, у другој, јаја, сира, хлеба, нож и виљушку. Кад положи запита:

— Каква ћеш вина, п'не?

— Каква најбоља има, драги Крко.

Једва сам чекао да момче изиде, јер ме беше стид да види како ћу се наклапити! Само онај коме се десило да у двадесет петој години не спава целе ноћи, не окуси залогаја за двадесет и четири часа и ломи се по планинама цело јутро, може ме замислити онога часа. Заиста, у таким приликама види се колико је претежна животињска страна у човеку. Крко донесе склепицу вина и чашу, па кад опази колико сам за то кратко време појео, чисто се снеби и рече:

— Богме си, п'не, збиља гладан!

Попих на искап велику чашу вина: беше црно, густо, јако. Одговорих Крку:

— Никада у своме веку нисам овако огладнио! А није чудо! Од јуче од подне залогаја једног нисам у уста ставио!

— А што то, по Богу, п'не? Што ти се догодило?

Дође ми да се нашалим, — толико је истинита она изрека: „Намири у човеку животињу, па ће се појавити анђео", рекох младићку:

— Ево што ми се догодило. Јуче сам се нехотице омрсио, па сам се заветовао да до другога подна нећу јести! Ти знаш, да је јуче био наш велики пост, јесењи Крстов-дан, а ја се некако у забуни омрсих!

— Е — не! учини Крко и видех на њему да сам порастао пред његовим очима... Дакле, наше си вере?

— Ваше брате, праве источне! потврдих, а он отиде.

Мавриђани нису баш много побожни, као год ни већина Левкађана источне вере, али много држе до неких формалности, особито до поста! Осим тога, не верују Цакошима (Левкађанима западне вере), јер је прости свет цакошки одан Дикефалији.

Поједох све, попих све јако вино, четири велике чаше, па запалих цигарету. И тако намирен, блажен, стадох посматрати слике. Беху обичне дречне олеографије. Сва четири лица насмејана, а највише оно земље господара. И ја се осмехнух према њему, — према своме идолу. Да сам могао од кревета, принма-

као бих се и целивао бих га. Прочитах гласно што писаше под ликом: „Његова светлост Вокрим Нис Камчек Шигуња oj-жуп'н Мавританије и Холмије, мог'л (господар) Раба и Огоношта.“ Па рекох гласно: „Даће јаки Бог наскоро, да ти заменимо те титуле једном али вредном, да будеш само: цар свију Левкађана, као што се тај твој сусед просто зове: цар свих Руса!“ То беше жеља и веровање целе левкадске омладине. Збиља, што мањи мог'л, то му се више титула придева! Под њеним ликом писаше просто: „В. С. oj-жуп'нија Валеми.“ А под оним малог наследника најпростије и најдирљивије: „мог'лић“.

У томе уђе бркати Ајир, те видев у чинијама само кости и љуске од јаја, започе:

— На здравље, п'не! Јеси ли се поткрепио?

— Јесам, Ајире, баш добро!

— Вере ти, право кажи, би ли још?

— Вере ми, право ти кажем, не би!

— Без зазора кажи, хоћеш ли још! Има још и меса и сира и јаја! Немој, брате, да пођеш гладан од Ајира!

Би ми врло мучно, јер ми се учини да у томе нуђењу беше нешто и ироније, тим већма, што је позната ствар, да су Мавриђани врло умерени у јелу и пићу. Тада се сетих највеће мавриђанске заклетве, којом се прекида сваки спор. Рекох:

— Тако ми светога Кама, не бих више ставио залогаја у уста, да ме убијеш!

— Е, сада ти верујем! рече Ајир тобож ослобођен од бриге велике.... А сада причај ти мени, ко си, што си, одакле си, камо идеш, и с каквим послом? Знаш, такав је ред у нашој земљи. Ја то морам јавити старешини!

— Знам ја за тај ред, Ајире. Ево ти одговора. Ја сам укбук (учитељ), из Ивоније. Идем у Јамину на неколико дана. Оданде ћу преко Агарјанске право у Нову Левкадију, ако Бог да!

Човек зину. Колико бех порастао пред очима Крковим, кад чу за моје добровољно јуначко гладовање, толико падох у цени Ајиревој, кад разабра, да сам обичан укбук. То сам познао на њему. Али у други мах, обузе га сумња: од куда укбуку онаки бедевија? То сам такође прочитао на лицу му, те му у кратко а потпуно испричах све што је са мном. Ајир одмахну главом и запита:

— А познаје ли те мог'л?

— А од куд ће светли мог'л познавати једног црвића из Даламарије!

— Е, па нека ти буде срећно путовање! рече он и крену се.

— Молим те, Ајире, могу ли мало прилећи овде?

— Можеш, можеш, вели он.

Легох попречке по дну кревета и спавах пуна два часа. Кад сиђох, затекох пред крчмом два тиквоја где на пригревини седе на широким древеним столицама. Остали се беху разишли. Један је био силна људина, већ постар, орловскога носа, необично крупних вилица. Он пушаше из дугачка чибука. То је био чувени пај-Гиња Нђадора, познат ми одавно. Други беше још млад, осредњег раста, лепа облијча, лепо и чисто одевен, са ојвојским златним знаком на капи. Обојица ме гледаху, — очевидно после Ајирова извештаја, чекаху ме. Ја скидох капу пред старцем и рекох:

— Пају Гиња, помогао ти Бог!

— Добра ти стига, момче! прихвати он... Одакле беше?

— Из Ивонпије, укбук... А виђали смо се ми онамо више пута!

— Може бити, вели тип старог фердалца... Ко мене у Устју не познаје, а ја, богме не свакога! Него тебе се баш сад сетих. Па куда ћеш ти у ове наше горе?

Ојвој се насмеја и обрати ми реч:

— Дакле, често сте се састајали у Ивонији?

Ја му се поклоних и приказах, а он ми пружи руку и рече:

— Руђо Камик, ојвој.

Дакле то беше ојвој Руђо, мог'лов рођак и главни тиквој племена Шигуњског. Одговорих:

— Не баш често, али неколико пута кад је уша'и пај судио по нашим крајевима.

Весели принц зацену се од смеха и удари се дланом по колену, па узвикну:

— Судио и досудио! Нема већ гозбе!

Па викну:

— Крко, донеси столицу шиши'ану и паручи три кафе!

Стари пај не помери се из свога достојанства, као прави мавритански домрој (коленовић), до кога не могу увек допрети реске шале! Пошто ме оштро погледа, запитаће:

— Дакле, не рече нам, шта ћеш у нашим горама?

Седох и испричах им што су знали. Па ме узеше распитивати за Јефију, Ориса и остале устјанске тиквоје и златније

људе; за кретање војске и поступке чиновника; за мишљење Цакошâ и у опће Кековацą, (људи оданих Дикефалија); за гласове који се распростиру о Мавританији и о њеним намерама; за оно што пишу дикефалске и белмирске новине о покрету, — за све што је у вези са буном. Позадуго је то трајало и ја почех бивати нестрпљив, јер сунце беше нагло. Најпосле зовнух Ајира да платим трошак. Он ме замоли, да уђем у дућан и ја се кренух, али ме задржа принц, рекавши му, гледајући га оштро:

— А што? Може ти и овде платити! Колико има трошка?

— Има, богме, доста, вели Ајир. Имао је мал да не оку меса, па шест јаја, па велики комад сира, па хлеба поголемо, па пô оке кратошије, па бедевији две оке зоби и тимарење!

Камик пуцаше од смеха, а пај-Гиња беше зажмурио једним оком, а другим, као некако значајно, нишанио на мене! Кад још то виде весели принц, удари у још већи грохот и изговори на прекид:

— За то се пај-Гиња гради као да те не познаје! Не мари он за оне, који су му дорасли у кркању.

— Е-не! учини пај. Погледај мене, а погледај њега, моју лубину и његову!

И ја се смејах и рекох:

— Благородни шишп'не, осим те разлике, има и друга! Ово се мени десило први пут у животу, а испричао сам вам узрок. ...Дакле, Ајире, колико сам ти дужан?

Ја сам срачунао, ...ето, неће бити много, осам цинцика.

— Чујеш безобразника! рече принц. Подај му, шишп'не, четири цинцика. Доста је!

Поздравих се са тиквајима, дадох крчмару колико одреди старешина, дадох Крку шездику (трећи део цинцике), узјахах па одморну и ситу бедевију, па се кренух лепим и равним новим путом, размишљајући о најновијим утисцима. Да не би ојвоја Камика, веселога принца, (тако га одмах назвах у себи, јер ми се чињаше, да му тај назив најбоље доликује) узе ми химбени Ајир најмање десет цинцика! То одирање путника „шишп'на“ од стране мавританских крчмара чувено је по Устју, јер се у њих није још развила трговачка савесност, а уз то имају наивно веровање, да су сви с реда Приморци богати! Што се тиче паја Гиње Ђадора и његова суђења по Устју, имам ово да кажем. Све до буне, устјански брђани нису радо

износили своје парбе пред дикефалске судове, него би радије тога позивали каквог мавританског тиквајa, да пресуђује, или да им дели имовину. У ивонијском крају некако се беше удомаћио тај пај Гиње, те беше на гласу, колико због паметна суђења, толико због извешности, dуговлачења и наплате. Био је најстарији члан домројског братства Нјадорића, које се је вековима такмичило са Камицима и овима доста јада задало. У време мога доласка у Мавританију, братство беше спало на неколико људи, незнатних, сем паја и још двојице, који живљаху у Јамини...

Јахао сам кроза стрмините, посматрајући по рубовима равнина гомиле ниских кућа, без прозорâ, изиданих од сухомеђе, ограђених такође сухомеђом. Сенка планине Лојена, који стрши између мора и шигуњске котлине, беше прекрилила десну страну поља. Дан орања тога поља, како сам у Метју чуо, може се продати за сто наполеона, тако је земља скупа у Мавританији. Из даљине, са подапка планине, допираху глухи удари секире, а кроза њих чух кукњаву. Обичај је да Мавриђанка кад год се налази у планини, или кад сама путује, нариче за својим мртвима, најлепше, најкитњастије, за људима који су у рату изгинули. Мавриђанин то радо слуша, јер му што име јунакâ живи колико уза струне од гусала, толико и у женском запевању... Тамна шума, големи сен плапински, који све већма плављаше стрмините, глухи удари железних оштрица, тужна песма, све то беше у складу са мојим мислима, које отидоше у суморну прошлост нашега народа.

Примицао сам се крају шигуњског поља, где се налази повећа гомила кућа, с обе стране новог пута. Одједном стиже ме човек и назва:

— Помоз Бог, шиши'не!

— Добра ти стига, прит'же, прихватих ја и задржах бедевију.

На капи му беху две укрштене трубице, а о рамену велика кожна торба, пуна и тешка. Човек омалн, висок, средовечан.

— Поште доста? запитах, пруживи му цигарету.

— Доста, хвала Богу, одговори он палећи... А ти, шиши'не, у Јамину?

— У Јамину, јâ.

— Послом неким?

— Послом, jä. А ти носиш пошту од Ротока?

— До Ротока и од Ротока, сваког дана. Зором пођем из Јамине, вечером се враћам у Јамину!

— По Богу брате, је ли то могуће!? Зар нисте двојица тројица, па да сеређате?

— Сам за овај крај! Има их, знаш, који носе пошту пут унутрашњости и пут нашега приморја, ка Рабу, али ово је главна за Дикефалију за сав Белмир (Јевропу).

Кренусмо се и настависмо разговор.

— Па добро, прит'же, колико имаш плате?

— Имам, у здравље нашега светлог мог'ла, четрдесет далија на годину. Је ли да је то лепо?.

— Паа... јест! Четрдесет дикефалских далија, то је стотину и шездесет франака! Није да кажеш премлого, али опет!

— Е, није као у Белмиру, па није као у Новој Левкадији. Кажу, да онамо пешак писмоноша може имати по двадесет далија на месец! Боже мој, је ли то истина, или се тако прича? Јеси ли бивао у Новој Левкадији?

— Нисам, пријатељу, али је могуће да је то истина.

— Благо њима, а у нас ни ојвој нема толико.

— А од кад си поштоноша, прит'же?

— Од кад је настао наш данашњи мог'л, његова светла светлост Вокрим Нис, наш ој-жуп'н, Бог да га поживи и уздржи, њега и ој-жуп'њу и мог'лића и сав дом Камикâ.

Говорећи то поштоноша беше скинуо капу, те се и ја маших своје и његове благослове потврдих речима: Амин! Амин! Амин!

— Е, и тебе да Бог поживи шишп'не! Види се да си прави Левкађанин! А јеси ли наше вере?

— Јесам, брате, чисте ваше, источне!

— А може бити да те и познаје мог'л?

Одговорих му као и и Ајиру:

— А од куда ће светли мог'л да познаје једног даламарског црва!

Па додадох:

— Али, уздам се у Бога и у срећу јуначку, да ћу моћи приступити му руци и нагледати се његова светла лица!

— Е, то хоћеш, заиста! То можеш, ако ћеш и сутра у јутру око осам, девет, часова, пошто мог`л изиде под букву. Не брини за то!

То он изговори неким начином као да ме узимље у заштиту, као да ће ми он израдити приступ.

Дадох му другу цигарету и запалих.

Намерник додаде:

— Јер знаш, наш добри мог`л прима све Левкаћане, ма од куд они били, па ће и тебе.

(Наставиће се)

БРАК И ПРАВОСУЂЕ

(НАСТАВАК)

Последњих пак година ово питање, о судској надлежности за брачне спорове, постало је у Русији предмет неке особите пажње целога друштва тако, да се том темом стално готово испуњују ступци разноврсних стручних часописа и политичких јавних гласила. Од огромне масе чланака и расправа што су се последњих година јавили у руској литератури о овоме предмету довољно ће бити ако овде поменемо само један велики низ чланака из 1901. године које је објавио „Церковный Вѣстникъ“, орган петроградске духовне академије. Пошто је претходно констатовано да су прописи садашњег Устава духовних конзисторија, на основу којих решава и суди духовни суд, за данашње време и прилике уопште застарели и изгубили своје значење, у тим чланцима је најподробније изложена затим историја и суштина питања специјално о надлежности суда за брачне спорове. За нас у овој прилици од свега што је тамо изнето особиту пажњу заслужују мотиви и основе, како они због којих се не допушта преношење ових спорова у круг надлежности грађанског суда, тако исто и они други, што се наводе у корист позитивног решења овога питања. Стога, у колико и једни и други не носе чисто локални карактер већ могу бити и од општег значења ми ћемо их бар укратко овде изложити.

За главни основ да брачни спорови треба да остану и даље предмет апсолутне надлежности духовног суда служи увек разуме се појам о браку као тајни. Као год што би чудновато изгледало кад не би сама црквена власт него други

неко извиђао и решавао питање о томе да ли важи или не важи ма која чисто црквена радња, нека дакле свештенорадња уопште и да ли би је у извесној прилици требало поновити, тако би исто вели се, било неприродно и то кад би грађански суд извиђао дело о неправилности и постојању или о трајању и престанку тајне брака. У том случају вреде прописи и право цркве. Значи дакле да мора бити меродаван и њен суд. Посматра ли се пак брак као обичан уговор доследност захтева да и у таком случају не буде призната за правилну радњу: ако би тај уговор један склапао, а сасвим други неко да га раскида. Пошто брак као тајну црква утврђује, то природно је вели се да она треба и да је раскида; јер не може се без повреде свога ауторитета црква спустити само на улогу полицијског органа. Њој мора увек бити добро познато све оно што ради а тако исто и зашто шта ради. Према томе она мора сваки свој предмет увек сама разматрати и у свима детаљима јасно га себи представљати.

Поред осталога, у корист овога мишљења да брачне спорове не би требало одузимати од црквене власти, обично се указује још и на то, како би пренос брачних спорова у надлежност грађанског суда, а специјално у смислу раније поменутих законских пројеката, изазвао много и практичних незгода и тешкоћа. Пре свега, он би нагонио парничаре да се обраћају двема врстама надлештава: грађанском суду – због извиђања постојања дела или основа тужбе и духовном — због развода брака. То би опет отежавало вођење парнице у толико више што епархијски епископ и окружни суд могу се налазити у разним и једно од другог удаљеним местима. Затим, не говорећи већ о материјалним трошковима, који би се несумњиво знатно увећали услед тога што се спор извиђа не код једног него код два разноврсна суда, који се опет могу налазити у разним местима, има још и других незгода. Понеки законски узроци развода, као на пример прељуба, представљају у исто време чисто црквени преступ за који само црква има право да доноси свој суд, те према томе она не може туђим очима ствар посматрати нити по туђем извиђању своју одлуку доносити. Може се десити и то да у грађанском суду понегда заседавају судије неправославне вере па би било врло незгодно да тако састављен суд цени брачне спорове (православних лица) и да чини представке епископу православне цркве о разводу брака. Даље, свакојако је парничарима лакше износити своје слабе и рђаве моралне стране на

и признати своју погрешку пред свештеним лицима, него пред обичним судијама. Затим се још наводи и то, да би преношење брачних спорова у надлежност грађанских судова повукло собом штетне последице за породични живот православног народа. Јер, руководећи се другим а не строго црквеним појмовима и погледима на брак, грађанска би власт могла лако да подцени и занемари оне принципе, на основу којих црква још увек с највећом пажњом и обазривошћу раскида брачне везе. То би међутим уздрмало и ослабило брачну заједницу, која је и без тога у данашње време прилично зањуљана и постала готово непоуздана.

За оно друго, противно мишљење т. ј. да би брачне спорове требало уступити грађанском суду наводе се у главноме обично ови разлози. На првом месту истиче се неправилност у схваћању појма о односу између суда и тајне. Брак, веле присталице овога мишљења, ни у колико не губи свој црквени карактер услед тога што би спорови брачни били пренети у надлежност грађанског суда, јер тиме нити се уводи грађански брак нити се допушта слободан развод. Та околност пак што се брак закључује уз припомоћ и по благослову цркве не може бити разлог да и повреда брачне заједнице мора спадати у надлежност духовног суда. Развод брака као престанак заједничког супрушког живота не може се идентификовати с појмом о уништају саме тајне. Предајом брачних спорова грађанском суду духовни суд ипак задржава у својој власти све оно што треба и што му по закону и праву припада. Од црквене власти одузима се само оно што у самој ствари и не спада у црквену сферу и што се мора извиђати по општим начелима грађанског права. Сви узроци уништаја брака претпостављају полицијску и судску истрагу. Црквена власт међутим ову истрагу није у стању предузимати без помоћи државне власти, јер она нема неких нарочитих својих полицијских органа. Затим, и сама унутрашња организација духовног суда и начин решавања предмета у томе суду не говоре ни у колико у корист мишљења да духовни судови извиђају брачне спорове искључиво. Чланови конзисторије, као духовног суда прве инстанције, по Уставу духовних конзисторија, стоје у непосредној зависности од свога архијереја. Они увек морају да извршују његову одлуку. Другим речима, у конзисторији предмете решава у самој ствари не суд него лични утицај појединога лица. На кад у питањима

права својине, у приватно-правним споровима од најнезнатније вредности, закон гарантује моћ права судским путем и не само да не допушта, него шта више строго забрањује сваки утицај са стране на судију у погледу решавања ових спорова, зар се може онда допустити да спорове од тако замашне вредности по друштвени живот као што су спорови за уништај брака решава утицај појединог лица. Понеки пак узроци развода (односно уништаја) брака, као на пример неспособност за вршење брачне дужности, спадају у број таквих појава, које немају у себи духовног елемента те и по природи својој представљају предмет грађанског законодавства. Услед тога и извиђање ових дела више одговара позиву грађанског него духовног суда. Што се тиче пак супрушког неверства, као најглавнијег законског узрока за развод брака, кад извиђање врши духовни суд у циљу развода онда он тај преступ оставља готово некажњен, јер развод брака, епитимија и забрана ступања у нови брак не може се сматрати да је казна по одредбама кривичног закона. Стога, у интересу самог правосуђа мора се захтевати да дела ове врсте извиђа грађански суд. Тим делима се нарушавају супрушка и породична права, која имају значење за грађанско друштво и као таква заштићују се грађанским законодавством. Извиђање тих дела у грађанском суду више одговара природи послова тога суда и даје веће јемство за успешније испитивање и правилнију оцену. Сем тога, извиђање појединих узрока развода често пута захтева познавање таквих ситница, због којих се на пример мора вршити увиђај самог локала где је дело извршено. Судија је том приликом понегда у тако незгодном положају да мора по дужности слушати најпогрдније речи и посматрати неморалне и саблажњиве догађаје што све то свакојако не пристоји да слуша и гледа једно свештено лице. Односно приговора пак како би се предајом брачних спорова грађанском суду умножили разводи и јавиле штетне последице за породични живот присталице мишљења за предају брачних спорова грађанском суду веле да у том погледу тада се могу очекивати напротив баш много повољнији резултати. При садашњем стању т. ј. докле духовни суд извиђа брачне спорове често пута се поједини парничари за доказ својих тужбених навода у циљу развода позивају на сведоке, који сведоче и о таквим догађајима при којима у самој ствари они нису ни могли бити очевидцима. Међутим код грађанског суда, који

располаже свима средствима за правилно вођење претходне истраге и код кога је она јавна, такви сведоци не могу се ни јављати нити би били допуштени. Стога, кад би се извиђање законских узрока развода уступило грађанском суду, мора се претпостављати да би онда пресуде, које служе за основу развода, представљале одлуке о правој, фактичкој повреди супрушке дужности, те би према томе и сами разводи вршили се много правилније. А постигнуће те правилности у раду и што јаче обезбеђење истине и правде мора да буде мерило и за решење питања: коме суду треба уступити извиђање брачних спорова, да ли духовном или грађанском? Без сумње ономе, који пружа више јемства за законитост, правилност и правичност.

Од своје пак стране, пошто ја без коментара изложио све мотиве и за и против, поменути се часопис затим категорички изјаснио у корист преноса брачних спорова у надлежност грађанског суда у колико се ствар тиче специјално извиђања самих **узрока** на основу којих се брак разводи, но с тим, да право саветовања завађених супружника у циљу њихова измирења и санкцију развода задржи и даље за себе црквена власт. У оправдање овога свога гледишта он је навео у главноме ове разлоге:

а. **Развод брака није то исто што и уништај саме тајне.** Та два појма не могу се идентификовати, јер кад би се разводом у истини негирала тајна т. ј. разоравала она благодетна стихија без које нема тајне онда на сваки начин да не би допуштали мисао о разводу брака ни црква својим канонима, нити држава својим законодавством, пошто никаква црквена тајна уопште не може бити уништавана. Али, кад црква при свем том, допушта развод брака, премда истима из обзира према људској немоћи, онда тим самим она нам налаже да ми ту ствар друкчије ценимо. Суштина брака као тајне доиста стоји у вези с оним благословом, што га црква даје преко венчања, но та страна ни у ком случају не може се идентификовати са заједничким супрушким живљењем, те према томе и престанак тога заједничког живљења не може се разумети у смислу уништаја саме тајне. Божанска моћ, коју црква излива (над младенцима) приликом венчања и ако истина чини савршенијом телесну везу између мужа и жене ипак она не препорођава особине њихових природних наклоности, она не уништава човеку његову слободу нити га ставља у такав ропски по-

ложај да он баш мора испуњавати све захтеве цркве и да се хтео не хтео мора користити њеним спасоносним средствима. Помоћу тајне брака супружници по учењу цркве задобивају потребна средства за уздржавање од телесних пожуда и страсти које ремете нормалне међусобне односе њихове само онда, кад они свој живот заснивају на страху Божјем, кад међу њима овлада узајамно поверење и узајамна помоћ до самопожртвовања. Праву супружничку заједницу према томе морају увек да прате једни исти заједнички интереси, заједничке мисли и заједничка осећања уништавајући притом сваку подвојеност на „моје" и „твоје". Ко по тим начелима живи и ради тај се наслађава миром и задовољством под окриљем божанске благодети, која учвршћује и освештава брачну заједницу; а ко одступи од ових начела тај губи и своју способност за примање божанског дара.

6. Брак је законска норма човекова живота само до његове смрти. По учењу цркве брак је заједница мужа и жене, која траје у обележеним границама времена и намењена је човековом животу само док је он овде на земљи. Према томе и свака неправилност те заједнице, ако би је било, мора се ценити према условима и захтевима земаљског живота човекова. Реч је овде о разводу брака и то не у принципијелном смислу те речи т. ј. да ли је допуштен развод с црквеног гледишта или није, већ у практичном смислу. Питање је управо о томе: каква се правила могу прописати, који пут и начин треба усвојити за што правилније примењивање црквом допуштеног развода. Црква не установљава, него само допушта развод па и то она не чини да би задовољила прохтеве супружника, да би угодила тренутном ћефу њиховом, и ако се истина за развод увек претпоставља њихова иницијатива по закону. Она одобрава развод супружника само у том случају ако је међу њима у основи повређена веза супружничких односа, ако муж напустивши своју жену, или жена, напустивши свога мужа, својим телом, којим ни муж ни жена нису власни самовољно да располажу, почну сједињавати се с другом женом или с другим човеком. У таквој ето прилици брак бива повређен у самој основи супружничких односа. Који супружник нарушава верност супружнику, тај наноси увреду части и крњи права другог супружника, а у исто време он тиме крши оно обећање, које је пред људима, пред Богом и црквом дао да ће у заједници остати

целог свога живота. Сем тога, са гледишта цркве он постаје и одговорни грешник пред оном божанском милошћу, којом је његова телесна заједница освештана и уздигнута на ступањ духовне, Богом благословене заједнице. Према томе ако увређени супружник не покаже жељу за развод и не затражи га или се измири — брак остаје у сили и важности. Где пак нема тих мотива ту се јавља питање о разводу, којим се увређеној страни пружа слобода, али не изглађује се ипак грех повредиоца части.

в. Узрок развода није то исто што и сам развод. То су два разноврсна предмета, од којих први захтева извиђање, фактичку потврду да је тужена страна доиста крива за дело, за које се терети; а за други (развод или развенчање) тражи се санкција, којом се постојећи брак оглашава за раскинут. На тај начин полазна тачка за правилно решење питања о судској надлежности за брачне спорове лежи управо у јасном схваћању: који од судова по својој природи и организацији располаже поузданијим средствима за проналажење и извиђање противправних дела као законских узрока развода брака.

У том погледу нема сумње да су грађански судови у већем преимућству од духовних. Јер, пре свега треба то имати на уму да духовни суд и поред најбоље своје организације ипак није у стању сам, без туђе помоћи, да изврши потпуно ислеђење дела. Међутим грађанском суду и ако би кад-год потребна била каква помоћ, он се увек с већим правом и лакше може њоме користити. Но поред тога што би се преносом брачних спорова у надлежност грађанског суда јаче загарантовала правилност извиђања дела, у исто време би црквена власт тиме била ослобођена од многих за њу колико теретних толико и сувишних послова. Јер, извиђање брачних спорова не само што понегда бива скопчано с великим незгодама и непријатностима, него још одузима и много времена, које би органи црквене власти могли корисније употребити на друге за цркву куда и камо важније послове. Тешко је поверовати да читање акта појединих брачних парница ма шта олакшава вршење свештеничке службе са гледишта њеног морално-религиозног задатка према друштву, а још мање се може тврдити да матрijал тих парница представља неки потребан елеменат за пастирско познавање друштвених мана и невоља. Брачне се парнице у већини прилика тичу таквих односа у животу, у којима оскудева морални елеменат. Од почетка до

краја оне бивају прожете само лукавствима искварена срца и страшћу помрачена разума. Па зар се све то мора баш непосредно слушати и посматрати да би се стекло уверење о постојању дела и да би се донела одлука по предмету спора? Не, црква може свој задатак постићи и без судског формализма; ништа она изгубити неће нити ће се што њен ауторитет окрњити ако се она буде ослободила формалног суђења, а при том ако очува себи право да и даље својим, њој само својственим, методом и начином врши пастирску улогу према супружницима, који пате од узајамне нетрпељивости.

г. Начело јавности и парнични поступак грађанског суда пружају више јемства за правилност суђења. У данашње време за извиђање брачних спорова усвојено је начело тајности т. ј. на рочишту није допуштен приступ трећим, незаинтересованим лицима, већ оно бива увек при затвореним вратима. При таквим околностима а уз то пред судијама свештеничког реда, пред којима људи и иначе обично исповедају своје грехе, лакше је и тужиоцу и туженој страни чинити своје изјаве. Услед тога овакав је суд у многоме подеснији за оне који желе и траже развод. Овде су они чисто заклоњени од људских погледа и разговора. А сасвим друга слика се појављује код грађанског суда где влада нека свечаност при суђењу. Та свечаност се огледа и у томе већ што тамо заседавају државне судије по самом позиву и спољашњем изгледу свом. Ту је и државни тужилац, који као око неумитног закона прати положај, покрете и изјаве тужиоца и оптуженог како би на основу свега тога могао одредити своје гледиште и у говору изложити своје мишљење о делу које се извиђа и о односу туженога према њему. Сем тога, тамо поред активних учесника при суђењу могу присуствовати још и друга, незаинтересована лица. У свему томе огледа се много друкчије стање ствари него што је код духовног суда. Човек, чија савест још није угушена и чије срце није потпуно искварено без сумње ће се при таквим околностима више устручавати у говору о владању и моралном животу. Многи се неће ни обраћати таквом јавном суду, знајући да учесници његови могу разгласити све оно што на суду буду чули и видели. Још незгоднији ће бити такав суд за сведоке, који у данашње време како кажу још за раније удешавају своје исказе да не би један другом противуречили. Па кад процесноправне радње грађанског суда и њихова спољна форма

уливају наду да ће се преносом брачних спорова у надлежност грађанског суда отклонити могућност појаве сведока по занату, онда без колебања може се тврдити да ће се у том случају и испитивање дела супрушког неверства успешније вршити, а с тим уједно да ће и пресуде судске о разводу брака бити увек на поузданијим доказима. Бојазан пак да ће се преносом брачних спорова у надлежност грађанског суда још више ослабити брачна веза, која је и сада већ доста лабава, неоснована је. На против баш. Кад се за добијање развода буде захтевало испуњене таквих услова, који повлаче собом последице наперене противу самовоље и лакомислености вероватније је да ће брачне везе тада више ојачати а утркивање за разводима пре престати.

То су ето у главноме разлози, које је ускоро затим готово у свему прихватила и редакциона комисија за израду новог руског грађанског законика. У своме пројекту од 1902. г. поменута је комисија изразила мисао: да законске узроке развода (неизвесно одсуство, осуда на прогонство и губитак свих права грађанског стања, покушај на живот или свирепо злостављање, прељуба и неспособност за вршење брачних дужности) и унпштаја брака извиђа грађански суд, а сам развод и уништавање брака спадали би по израђеном пројекту у надлежност дотичних духов. судова. Према томе пројекту ако су оба супружника прав. вере и венчање је извршио правосл. свештеник, надлежан је духовни суд православне вере. Ако међутим оба супружника припадају другој којој, али ипак једној истој хришћанској вери онда духовни суд те вероисповести; а у случају да је у питању брак између хришћанске и нехришћанске стране надлежан је духовни суд хришћанске стране. Изузимају се само брачни спорови расколника, баптиста и других страних секта, мојсејеваца, караима и мухамеданаца, који спадају у апсолутну надлежност грађанског суда. Спорови о разводу и уништају мешовитих хришћанских бракова у неколико су издвојени од општег правила. Код мешовитих бракова између лица разних неправославних вероисповести ако је предмет спора уништај брака надлежан је духовни суд оне вероисповести, чији је свештеник извршио венчање, а за развод — духовни суд тужене стране осим ако би она била римокатоличке вере, у ком случају предмет спора спада у надлежност духовног суда тужилачке а не тужене стране зато, што римокатоличка црква уопште и не допушта развод.

По ранијим законским пројектима обично је било предвиђано да најважнији основ развода — дело прељубе ислеђује грађански суд као кривично дело, без сумње зато, што је за прељубу (под именом браколомства) прописана казна у кривичном законику. Но ова редакциона комисија у своме пројекту од од 1902. године не дели то мишљење. Полазећи с тог гледишта, да се жељено измирење супружника до коначне одлуке духовног суда о разводу лакше може постићи ако супрушко неверство буде утврђено не путем кривичне истраге, већ у виду приватно-правног спора, који има карактер само привременог стадијума брачне парнице, која измирењем супружника губи своје значење, — она је противна да се брачни спор отпочиње кривичном истрагом и предлаже да се постојање дела прељубе извиђа при блажијим условима грађанске парнице.

Овај пројект истина још није постао закон али по свему изгледа да ће бити усвојен. Јер, у програму намераваних реформи, што га је министарство правде објавило 12. новембра прошле године наводи се између осталог како је то министарство израдило и пројект о суђењу брачних спорова на општим основама судске организације. По томе пројекту, како „Церковный Вѣстникъ" (1906., № 48 стр. 1566) јавља „главни предмет извиђања брачних спорова поверен је грађанском суду, а духовном суду остављене су само две формалности: мирење завађених супружника и коначно пресуђење о разводу тајне брака пошто грађански суд већ призна да брак мора бити разведен с тим, да се духовни суд при изрицању своје пресуде не може упуштати у оцењивање доказа и узрока развода. Св. Синод је већ изјавио свој пристанак да се брачни спорови могу изузети из његове надлежности."

3. У Црној Гори[1] суђење спорова о законитости и разводу брака спада у апсолутну надлежност духовних власти, а грађанске последице брака уопште, као год и кад се прогласи за незаконит или разведен, спадају у надлежност грађанског суда.

За брачне спорове православних Црногораца или где је бар једна страна православне вере, а друга припада другој којој хришћанској конфесији, по Уставу православних консисторија од 1904. године надлежна је да суди и пресуђује Кон-

[1] Од 252.000 становника у Црној Гори има око 7000 (а по другим подацима 12.500) римокатолика и око 3000 (а по некима 14.000) мухамеданаца, а остали су сви православне вере. Види Haиск o. c. XIII. S. 430 и 431.

зисторија или презвитеријски савет (чл. 156. и 241.) У вршењу пак судске власти, као год и при вршењу административних послова, Конзисторија стоји у нераздучној вези са епархијским Архијерејем. Он је њезин старешина и председник, и без његовога одобрења она не може издати никакву наредбу или решење (чл. 2). Ако се пресудом Конзисторије прогласи да не важи неки брак, који је склопљен био у иноверној цркви, а једна брачна страна припада још тој цркви онда Конзисторија ту своју пресуду званичним путем доставља ради знања надлежној иноверној црквеној власти. Ако пак иноверна црквена власт прогласи доживотно разлучење од постеље и трпезе брачних другова, који су венчани били у иноверној цркви, па је један од тих брачних другова после тога прешао у православну цркву, Конзисторија може доживотно разлучење од постеље и трпезе признати за развод брака, ако само узрок због кога је то разлучење иноверном црквеном влашћу проглашено било, спада у бракоразводне узроке, признате православним црквеним правом, наравно уз очување при томе свих односних законских прописа (чл. 243 и 244).

Што се тиче осталих вероисповести, као и страних поданика, — њима су још Даниловим Закоником од 1855. године призната сва права, која уживају и домаћи синови у погледу слободног исповедања своје вере и вршења вероисповедних прописа. „И ако у овој земљи нема никакве друге народности до једино српске и никакве друге вјере до једино православне источне, гласи чл. 92. поменутог законика, то опет сваки иноплеменик и иноверац може слободно живети и ону слободу и ону нашу домаћу правицу уживати како и сваки Црногорац и Брђанин што ужива“. На том основу лица стране вероисповести (римокатолици и мухамеданци) закључују бракове и расправљају брачне спорове код својих духовних власти и по прописима своје вере. За римокатолике ови односи регулисани су поред тога још и нарочитим уговором (конкордатом) закљученим између Кнежевине и папе 18. априла 1886. године у Риму. По томе уговору „влада признаје ваљаност брака међу католицима и мјешовитијех бракова, свршенијех пред католичкијем парохом по црквенијем законима“ (чл. IX). „Брачне спорове међу католицима осим онога о чему суде грађански закони, гласи чл. X. поменутог уговора, пресуђиваће Архиепископ барски, а у мјешовитим браковима, изузевши такође оно о чему

суде грађански закони, Влада неће сметати супружницима да подносе своје спорове пред истога Архиепископа“.[1]

4. У Бугарској[2] брачно право још није потпунце законима регулисано.[3] У главноме важе ова начела: ако су у питању лични односи супружника (трајност и законитост брака) онда спорове брачне извиђају и суде дотичне духовне власти, а за имовинско-брачне односе надлежан је редован грађански суд (§ 1219 грађ. суд. пост.). Ово вреди како за православне хришћане тако исто и за чланове других религијских заједница. То се јасно види измеђ осталога и из одредбе чл. 42. земаљске конституције, која гласи: „Църковнитѣ работи на християни отъ неправославно изповѣдание и на друговѣрци управляватъ се отъ тѣхнитѣ духовни власти, но подъ върховния надзоръ на надлежния министеръ, споредъ законитѣ, които ще се издадатъ за тоя прѣдметъ“.

Брак православних лица, по чл. 192. Егзархијског Устава (од 13. јануара 1895 године), раскида се по решењу епархијског духовног савета, које одобри и надлежни архијереј. То је управо суд прве инстанције, а као суд друге и последње инстанције за сва решења епархијског духовног савета (конзисторије) у опште служи Синод (чл. 13.). И чланови епархијског савета и чланови Синода бирају се на четири године и то први између парохијских свештеника, а други — између епархијских архијереја (гл. V и III Егз. Уст.). Брачне спорове чланова других вера извиђају и суде њихове духовне власти у смислу својих религијских прописа и обичаја.

5. У Хрватској и Славонији за римокатолике и православне важило је увек само црквено брачно право. Домаће законодавство није имало никаква утицаја на регулисање њихових брачних односа. Па и суд за брачне спорове није се мењао. Као што је био од почетка тако је остао још и данас у

[1] „Глас Црногорца“ од 21 октобра 1886. године. Види подробније о овоме у уговору и специјално о његовим чл. IX. и X. у расправи Ђ. Б. Несторовића „Конкордат између Србије и Ватикана“. Београд, 1902. год. стр. 41—54.

[2] Према податцима од 1905 године Кнежевина Бугарска (са Источном Руменлијом) броји 4,028.239 становника. С погледом на вероисповест (1900) има: православних 3,019.999; мухамеданаца 643.300; мојсијеваца 33.663; римокатолика 28.569; јерменских хришћана 13.809; протестаната 4 524 и непознате вере 419.

[3] Види Leske und Levenfeld, Rechtsverfolgung. II S. 305.

рукама римокатоличке односно православне цркве. И према томе сви брачни спорови, у колико се њихов предмет тиче важности брака и заручења, потпуног развода или само растављања од стола и постеље, ако су парничари римокатоличке и православне вере, спадају у надлежност црквеног суда. А ако су парничари евангелске или мојсејеве вере онда брачне спорове извиђа и суди редован грађански суд по прописима грађанског законодавства. О чисто грађанским последицама ових (брачних) спорова, без обзира на то којој од признатих вера припадају парничне стране, такође решава грађански суд. Услед тога надлежни црквени суд за лица православне вере ни по што се не може упуштати у решавање о материјалној накнади, о издржавању или о другим споредним и претходећим питањима главног предмета спора већ увек мора упућивати парничаре да се за то обраћају грађанском суду. Римокатолицима међутим допуштено је, како у питањима права за накнаду, тако исто и у свима осталим имовинским споровима, да свој црквени суд, који је надлежан за главни предмет брачног спора, могу ангажовати у исто време за расправу и тих споредних питања у виду изборног суда. Но у том случају црквени се суд руководи прописима грађанског законика и против његове пресуде не може се употребити правно средство. Тужба за поништај брачног стања може се међутим подносити и грађанском суду (Gesetz über die Ehen der Katholiken § 64 и Anweisung für die katholischen geistl. Gerichte in Ehesachen §§ 200 и 244). А тужба за повраћај и продужење брачног живота спада у надлежност црквеног суда (§ 66 G. ü. d. E. d. K.). Ако се појави спор о важности неког брака, који је већ смрћу престао, пред црквеним судом и овај га огласи за неважећи, онда таква одлука у грађанском погледу нема вредности, већ грађански суд коме је упућен дотични грађански спор независно од одлуке црквеног суда улази и у расправу питања о важности брака и само његова је одлука меродавна у грађанском погледу (§ 55.).

Кад су оба парничара православне вере брачне спорове извиђају и суде епархијске конзисторије, као суд прве, а митрополитско-црквени савет (пређе апелаторија), који сачињавају: митрополит као председник, два епископа, три друга члана свештена лица, три световњака, секретар и конзисторијални фишкал или брачни правобранилац — као суд друге и последње

инстанције како у свима судским питањима уопште тако и у брачним споровима специјално. Митрополитско-црквени савет не ради стално, већ се у редовним приликама сазива два пут годишње, а према потреби може бити сазиван и више пута.

За римокатолике судску власт за брачне спорове врши епископски суд, који је састављен из председника, најмање четири, а највише шест чланова, секретара и једног правобраниоца брачног стања. Сва ова лица одређује епископ. Противу одлуке овога суда било о уништају брака било о одвојеном животу (од стола и постеље) може се подносити жалба вишим судовима, којих има три а према потреби може бити и четири инстанције. Жалба је допуштена докле год законитост брака не буде призната двема а уништај брака трима подједнаким судским одлукама. Ако се деси да су две пресуде изречене у корист брака, а две — против, онда се брак сматра да је законит. Код спорова за развод од стола и постеље ако се прва два суда слажу у својим одлукама даље се жалба не допушта.

За мешовите бракове код којих је једна брачна страна римокатоличке, а друга ма које друге, било то хришћанске било нехришћанске вере надлежан је римокатолички брачни суд. Но ако су у почетку оба лица припадала другој којој, а не римокатоличкој вери, па једна страна доцније пређе у ту веру онда она друга страна може повести спор код суда своје вероисповести односно дотични суд, ако је у питању законитост брака, може предузети извиђање спора по званичној дужности. Само што у таквом случају одлука о уништају брака мора бити достављена црквеном брачном суду римокат. стране, који цени у колико дотична пресуда може бити обавезна за савест овог другог супружника (римокатоличке вере). Исто тако може се брачни спор повести и код римокатоличког суда од стране оног лица, које је примило римокатоличку веру, односно и сам суд има право да по званичној дужности отпочиње извиђање законитости брака, ако би за то само имао основа. Коначна пресуда о уништају брака у овој прилици такође мора бити саопштена суду оне друге неримок. брачне стране. Ако пак суд призна брак за законит онда неримокатоличка страна може подићи тужбу за развод брака. Сем тога, изречена пресуда римокатоличког суда о уништају брака сматра се за законски узрок развода. Ако међутим тужба за развод не би била подигнута, онда римокатоличка страна може код грађанског суда захтевати

да грађански правни односи који се заснивају на њеној брачној вези буду регулисани тако, као да је брак разведен. Без оваке одлуке грађанског суда или без формалне пресуде другог ког надлежног суда о разводу ни једна брачна страна не може ступити у нови брак. Ако два лица неримокатоличке хришћанске вероисповести закључе брак по обредима своје вере, па доцније пређу у римокатоличку веру, онда спорове о законитости њиховог брака извиђа и суди римокатолички суд. Но у колико би дотична брачна сметња била непозната ономе закону, по чијим је прописима брак био закључен, онда пресуда, којом би се брак уништавао у погледу свога значења према грађанским правним односима деце има се сматрати у истом смислу као да је досуђен развод брака. Кад се деси да оба супружника пређу у коју другу, неримокатоличку веру, онда о законитости брака решава разуме се суд, који је надлежан за лица дотичне вере. Али, ако је при закључењу брака бар једна страна припадала римокатоличкој вери, па је доцније одрекла се те вере, или ако оба супружника неримокатоличке вере ступе у римокатоличку веру па је после опет напусте, онда у таквим приликама брачне сметње, које су непознате римокатоличком црквеном праву не могу се узимати за основ уништаја брака. Све тужбе које имају за циљ одвојеност од стола и постеље ако је у времену закључења брака бар једна страна била римокатоличке вере спадају у надлежност римокатоличког бракоразводног суда. Но ако су оба супружника у времену закључивања брака били друге које, а не римокатоличке хришћанске вероисповести, па тек доцније неко од њих ступи у римокатоличку веру, онда свака страна може повести спор код брачног суда своје вероисповести. Неримокатоличкој страни допуштено је тада да може код свога суда захтевати и раскинуће брачне везе (развод брака). Жалбе за неодржавање заједничког брачног живота подносе се суду тужене стране. Пресуда судска о одвојеном животу или разводу брака једне брачне стране подједнако је обавезна за обе стране. Пресуда пак неримокатоличког суда, којом се разводи брак, за ону парничну страну, која исповеда римокатоличку веру има значење сталне или доживотне одвојености од стола и постеље. И обратно, супружник неримокатоличке вере, на основу пресуде римокатоличког суда, по којој је одређена стална одвојеност од стола и постеље може затим код свога суда захтевати потпун развод брака, но ни у

ком случају не може закључити нови брак док развод не буде судским путем изречен.

6. У Босни и Херцеговини такође важи старо начело како у погледу законодавства тако и у погледу суда о браку. Поједине религијске заједнице задржале су и после окупације своје право да саме регулишу брачне односе свака у духу својих верских прописа. Специјално о судској надлежности за брачне спорове говори се у грађанском парничном поступнику од 1. септембра 1883. године. „Духовне судске области (без сумње власти) и шеријатски судови, који потоњи ће се посебним законом уредити, — гласи § 1. поменутог закона — и даље ће извршивати судство за своје сувјеренике у брачним стварима, у колико се ту не ради о имовинским правним пословима.“ У Босни и Херцегнвини нема дакле неког општег државног закона о браку, већ и материјално и формално брачно право регулише се по прописима дотичне вероисповести.

Брачне спорове православних хришћана извиђа и суди епархијски црквени суд, који се осим епископа — митрополита. као председника, састоји још из редовних (2) и почасних чланова (6 редовних и 6 заменика), који могу припадати мирском и монашком свештенству, епископског тајника или канцелисте и судског одвјетника, који је уједно и бранилац брака. Седнице епархијског црквеног суда држе се два пут месечно и нису јавне, а на сваку седницу се позивају увек и сви редовни и сви почасни чланови или њихови заменици (§§ 181. 182. 183, 185, 186, 190 и 195 Уредбе црквено просвјетне управе од 31. јула 1905. год.). Као „призивно мјесто“ противу судских решења епархијског црквеног суда како за црквене послове уопште тако и за расправљање и суђење брачних предмета постоји Велики Црквени Суд. Чланови су овога суда: а) сви прави српски православни митрополити, б) по један презвитер од сваке епархије као „присједник,“ кога бира епархијски црквени суд и в) предавач канонског права у богословији, ако је презвитер и прави професор богословије. Председник је сваки појединн од четири митрополита периодично, а свако председавање траје две године. И овај суд има свога одвјетника, који је и бранилац брака. „У брачним парницама суди исти суд уреда ради, ако је првомолбена осуда изречена на развод брака. У свим осталим случајевима суди на захтјев странке, која држи

да јој је криво учињено“ (§ 223). Велики Црквени Суд није сталан већ се сазива редовно свака три месеца, а по потреби и ванредно. „Право касације пресуда великог црквеног суда, гласи § 224. Уредбе, припада по закону свагда св. Синоду васељенске цариградске патријаршије, који је врховни суд свију светих митрополија, које су црквено потчињене патријаршеском пријестолу цариградском.“

За римокатолике надлежан је суд архиепископа сарајевског и епископа бањалучког и мостарског, а за брачне спорове ако су оба супружника мухамеданске вере по т. 10. Уредбе о организацији и надлежности шеријатских судова, која је одобрена 29. августа 1883. године,[1] надлежан је шеријатски суд и то не разликујући да ли је предмет спора имовински или други који правни однос. У другој и последњој инстанцији решава врховни суд, као шеријатски виши суд у чији колегијум улазе четири судије, од којих су двојица шеријатске судије, под председништвом председника врховног суда.

Dr. Чед. Митровић

[1] B. Hahn op. cit. S. 186.

ЧЕКАЊЕ

I

Сунце се нагло појави за вишњичким брдом, па тренут застане и онда одједном тресне зрацима на све стране. Као ошинути зрацима, тргну се из сна гледајући зачуђено сањивим погледима око себе, као да им је криво што напредује дан, те желе да некако зауставе његово напредовање, навлачећи јоргане преко очију и грчећи се на постељама, које се љуљаху од њихових покрета.

Само Станоје, отац њихов, скаче с постеље, љутећи се што раније није устао, облачи се брзо, саплићући се на сваком кораку о поњаве које беху разбацане по соби. Па гледајући кроз прозор на пространу дунавску пољану, уздижући се на прсте да боље види, он постаје узнемирен и као збуњен што на пољу све споро, све тихо иде, као да нарочито жели њему да пркоси. А напољу је све зелено, сунце трепери и одблескује од зеленог класја, преко тек изникла кукуруза, зелени и свега што је посејао: па као да се зраци наједанпут затрче к њему и ошину га преко очију, од чега обневиди и окреће главу. И само што су они брзи, све је остало тако споро, као да мили; а он нема времена за такав застој, за чекање; њему је потребно да у природи све брже иде, да сунце топлије греје, да усеви брже напредују, зрў, плоде се.

И старац обузет зебњом понова погледа кроз прозор и чим види да се који облачић појави, он се намршти, као да би да га спречи у кретању, јер је скоро падала киша, цела башта

његова натопљена је водом, а затим га је страх да Дунав не набуја, не разлије се; па као да би да отера те мисли, он се, гледајући сина и кћер како се још протежу, развика:

— Срам вас било!... Што се не дижете?... Младост вам прође у спавању!... па пљуну пут њих и оде из куће. Провлачећи се кроз плот старе Ботаничке баште улази на своју њиву; погледом је загрли и гледа нежно, очински; па из тих избија нека луда тежња, кад да би да их зарије у земљу чак доле у корен, те да потера, да све брже расте, напредује, јер ако је природи до чекања, њему није. И тако шета од леје до леје, па се спушта до Дунава и онда стаје крај обале па гледа како се таласи прескачу и чини му се као да напредују, да сваки нови граби по мало на суво, па га обузима неки луди страх од поплаве. Затим гледа небо, оно свуда ведро, природа свуда суха и мирна, земља одаваше од себе неки опор, загушљив задах и он се врати као умирен на њиву, заређи од леје до леје, од струка до струка, чистећи коров и камење, а из леја избијаше топао, пријатан мирис, који трепташе више струкова, те ови изгледаху свежи и бујни, а старац их не гледаше, страхујући да их не урекне.

Кад је старац отишао, као да је с њиме изашло нешто што је њих спутавало у намерама и тежњама, које беху нејасне, неопредељене. Они тромо свукоше јоргане, и, Милан прво седе неко време на кревет, ударајући га листовима, па онда устаде и облачећи се шеташе по соби, не мислећи на сестру, која тако исто споро, везујући сукњу, кецељу и забрађујући се шамијом, тумараше из собе у кујну, не знајући шта ће пре почети.

— Где ћеш сад? — упита га она, намештајући постеље, које се непрекидно љуљаху од њеног додира.

Он је погледа попреко и набусито одговори:

— Шта ти се тиче?!

А она га више не погледа, већ оде у кујну.

Милан се наслонио на прозор и гледа, ни сам не зна, где ће ни шта ће. Час мисли да оцу помаже у раду, час да иде и тражи посла за себе, јер је већ две недеље без посла; па се предомишља, одгађа намере и тарући руком чело, мучи се да смисли: где ће? Осећа у себи као неко мртвило, нешто као лењост, апатију према свему. Наступила нека одбијеност од посла, па га зато и не тражи, не жели, ма да су га до сад

многи нудили, али је он увек нашао начина да се извуче, да посао одложи, а пред оцем, кад би му овај пребацио што не ради, да се оправда.

Све је нешто чекао, надао се нечему, а ни сам не зна чему. Понеки пут му се чини као да ће нешто доћи што ће изменити овај уобичајени ток живота, па га обузме помама од жеље и наде, која се уобразиљом толико појачава, да изгледа као да се остварује. Па онда, као да осећа неку празнину, неки пустош у себи. Не осећа љубав према кући, па му се чини да нема никаквих обавеза ни према коме. Чак појима да према оцу не осећа ни поштовање, ни љубав, ни страх, ни мржњу, он му је тако обичан, као туђ, готово неурачунљив за његову свест, неспособан да узбурка осећај дужности према њему. Сестра, тако исто. Само онда појима неко право, неку оправдану надмоћност, кад је почне тући: онда је свестан своје дужности и породичне везе. Зато му се чини да не зна за кога ради и што ради. Увек све једно исто, са длетом и бургијом, са малом надницом а великим прохтевима и још већом завишћу одлазио би на посао и враћао се кући, зловољан, једак, готов на свађу, бој, убиство.

Најзад, не смисливши ништа, докопа шешир и оде.

Кад је Стана остала сама, она гледаше неко време кроз прозор за братом, не знајући ни сама зашто гледа за њим, па онда седе на кревет. Као да јој ова самоћа наговештаваше неку одбаченост, отуђеност од свега; чињаше јој се да никога нема који на њу мисли, о њој води рачуна, брине се; па као да јој је из срца нешто отето, ишчупано, нешто што она осећа, јасно појима по ладноћи која долази од страха, од ишчезле наде, а увек кад је сама.

Ма да је све било неуредно, разбацано, кревети растурени, по поду нечистоћа и троје од синоћне вечере; ма да је требала да готови ручак, њој се чини све то некако туђе, за другога, као под морање и она заклони руком очи, да не гледа тај неред, нехат, да је он опомиње и не потсећа на рад.

Скочи нагло с постеље кад на прозору неко закуца. Ма да је знала, ко је то, она се као увек учини изненађена, као да се чуди, а то јој је био последњи знак девојачког поноса, једина раскош коју је могла очувати.

Срета, финанс, њен вереник, заустави се, и кад она отвори прозор, пружи јој руку и кад прихвати њену, он је прво поче

стискати, па онда вући к себи тако, да је она трже, викнувши готово љутито:

— Јеси ли луд!...

— Што да сам луд? — упита он као увређено. Ако се љутиш, ја да не долазим!... Не умем ја господски, него овако, па ако ти се допада добро, а ако не: збогом, дико!... па учини као да ће да иде, а она, ма да је знала да то он неће учинити, ипак се поплаши и бојажљиво поче:

— Није лепо! Знаш какав нам је комшилук. Једва чека да види тако што — и онда се све више нагиње кроз прозор и гледа га топло, страсно, а он пружа руке, уштине је, ухвати за прса, а она се више не отима, не брани.

Па би и она да буде безбрижно дрска као он. Чини јој се да он тиме отурује бриге, којима се и она подаје. Па се на силу смеје, гледа га у очи изазивачки, надражујући, тако, да се он примиче све више зиду и нагиње ближе њој да пољуби. Али се она трже и узмакнувши главу, пркосећи му, викну:

— Нећеш!

А срце јој пуно, топло, чини јој се да осећа како је греје, прса се заталасала од убрзаног дисања и изгледа јој, да јој је у грудима све тако пуно, једро, као да ће прснути.

— Само једанпут, па нешто да ти кажем! — моли је он и примиче се зиду.

— Кажи, па пољуби! — одговара му она, а окреће главу тако, како ће је он пољубити кад се приближи.

— Решио сам се, да идућег месеца буде свадба! — одговори и наже главу к њој.

— Хм... учини она немарно. Тај твој идући месец! — Од кад ме лажеш?!... Али сад мораш, више чекања нема!... и пољубивши је, оде.

Па као да је сваки његов корак из ње нешто чупао и односио. Гледајући за њим, осећаше како малаксава, како се губи топлина и страсност, па наступа као неки страх, дрхтавица. И кад он замаче за другом улицом, тренутно појми као да он није био ту, ни трага од сећања не остаде, сећања које може и даље да је надражава, чува, штити од бриге и суморности.

Уклонивши се с прозора, приђе кревету да га намести, а чини јој се као да јој нешто смета при раду, као да ће нешто доћи, чак као да је ту, и она се збуњено осврће по соби и погледима све нешто тражи, па као да с њима изазива да се

појави то што тражи. Сваку мисао прихвати, само да отурп од себе овај страх који се тако нагло шири. Али не може, као да је уплетен у сваку мисао, јер чим се која појави, он стане поред ње. Па сплетена и збуњена својим мислима, растројена својим осећајима, она тумараше по соби и кујни, чудећи се шта јој је и опажајући, да ова збуњеност свакога дана све више напредује, толико напредује да то могу и њени да примете, и шта ће тада бити!

Па са страхом долази и стид, а она ни сама не зна зашто. Сетивши се пољупца на прозору, она се стресе, учини јој се као да јој је сад пао на образ и опекао. Чисто осети његову топлину и језу која је прожимаше од њега. Али сад само другачије, некако одвратно. Чини јој се као да то није требала ни смела да уради, да би је он више желео, жудио, јер овако му постаје обична, свакидашња, без моћи да га задржи за себе.

Она не сме да мисли на то да га изгуби, а нарочито сада не. Јер она му се подала кад је исто тако једном затекао саму, и незадовољан а раздражен пољупцем на прозору, ушао у кућу. Она му се није умела и није могла противити. Тада јој се учини као да има нечег дивљачког, страшног у себи. Обгрливши је, она је сакрила главу под његовом руком, да га не гледа, не мислећи од страха шта ће с њом бити. И кад је он отишао, учини јој се да је сад веза међу њима јача, чвршћа: само појимаше као да су се њени осећаји према њему променили, као да је место љубави дошао страх, а топлину, која прожимаше њене осећаје при пољупцу, као да дохваташе нека језа која допираше у срце, од чега се она увек стресаше.

И учини јој се као да је одбачена, да никога нема. Кућа јој уливаше сумњу, отац и брат неповерење. Све јој то беше некако туђе, далеко, као уграбљено, или као да га неко отима, а она се из све снаге бори да га задржи, бар још мало, ако не може за увек. Осети потребу да иде, да се уклони часом из куће, да је не потсећа више на све то и она, забрадивши се понова шамијом, јер јој се срозала од посла, закључа кућу и онако у папучама пође Сретиној кући, која је одмах до њене. Газећи поред тараба, уском угаженом путањом, застајкујући док извади папуче из блата и кријући се за даскама да је отац не опази, једва стиже.

Сретина кућица мала, као да чека да падне или да се сруши. Из ње бије неки задах самоће, отуђености и неке непо-

верљивости која спречава да се уђе. Дубоко у авлији, опкољена с једне стране неким шупама, а с друге шталом, она се некако зачуђено белила међу њима, окићена са неколико низа црвених паприка и црнога лука око прозора, изгледаше као да пакосно гледа у сунце које јој сваког јутра куцаше у прозоре

Изгледаше као повучена, сакривена од стида што се нашла на раскрсници струја које су почеле Дорћол да буде из његове примитивне идиле, којој се безбрижно подаваше све ту, до скора. Као да је желела да је не гледају нове куће, које се око ње подизаху, она се, као поимајући своју прошлост, повлачила, крила у ћутању, у дремежу из кога је будио само помаман ветар дрмусајући и тресући је из корена.

Свега неколико квартира и кирајџија, који се међу собом нису познавали другачије но кад се посвађају или напију у бесомучној вици, која вређајући свечану тишину и достојанство успомена из прошлости често прелазаше у тучу коју су на послетку морали жандари да прекидају.

Зато се баба Марта повукла, одвојила од те хуке, отуђила од свију. Из куће је излазила само кад мора, а кад би је ко из комшилука позвао на кафу, она је то некако чудно одбијала, док напослетку није све одбила те је више није нико ни звао.

Увек обучена у црнину, коју није мењала од смрти мужевљеве, увек забрађена до очију црном шамијом, у тешким папучама, које клопараху по поду, она се по кући све нешто журила, све нешто тражила, намештала, увек са гуњђањем, увек са изразом неке незадовољености. Израз жалости изгубио је првобитан изглед, он не одаваше више жаљење за мужем, он је сад нешто друго жалио, за нечим другим чезнуо; он је био дубљи, изразитији, пун тајни, које је прошлост обухватила и закопала. Њено лице избраздано борама, мале шиљасте очи, дубоко упале у јабучице, изражаваху неку енергичност која личаше на мушко упорство. Глас рапав, снажан, увек пригушен шибаше пола из уста а пола из носа, имао је нечега грубог, вређајућег у себи.

И увек сама, као да јој је пријала ова самоћа, њу је нарочито тражила, желила, не знајући како ће ступити у свет. Најтеже јој је отићи до бакалнице да што купи, онда обори главу као да се стиди нечега, а неки пут као да пркоси, да жели да се свађа, она би корачала и гледала попреко на шине железничке, насипе и зграде, како се све то једно за другим

ниже, ниче, поверљиво сусреће, а као да њој отима нешто с чиме се она сродила, однеговала. Са новим кућама долазио је нов свет, нове нарави, нови обичаји, свет другојачији, чуднији, кога она није разумевала, па јој се чинио као стран, неприступачан, а стари је нестајао, неприметно ишчезавао, умирао, ни сама не зна како ни кад, само сваког дана види да по некога нема и са страхом примећује како је остала готово сама.

Њој се чини да је стари свет нагло изумро, нестао, исто онако као што је нови нагло дошао; изгледа јој као да се она тренутно освестила, као пробудила из неког дубоког сна и зачуђено приметила ову промену, која је толико поразила, да је одбила од свега.

Нигде она није ишла, нико јој није долазио, и као што она никога није тражила, желела, исто тако ни за њу нису марили, позивали је. А кад се Срета верио, на силу је отишла код баштовановиих на веридбу, јер је Срета то упорно захтевао, претећи да се неће верити, ако не оде. И од тада више није отишла, ма да је Стана некипут кришом, а неки пут са знањем очевим долазила и молила је да их обиђе.

Она је живела у успоменама и често пути срчући кафу, пушећи, шапутала би, помињући старе, изумрле познанице, с којима се дружила. Па као за се с њима разговара, као да су они ту, крај ње, седе као пре, пију кафу и смеју се, весело, безбрижно, са живим причањем које се отезало до ручка или чак доцкан у мрак, кад јој дођу по ручку и поседају на камењу и шамлама пред кућом. И она, замисливши их, дубоко се предаде тим сањаријама, уздрхта, узбуди се и почне нешто на глас да шапуће, да се смеје, па се после наљути на саму себе, ћушне понова лонче у шпорет, псујући данашњи свет, и младо и старо.

Па као да је била задовољна у том кућерку, тако сама, одвојена. Срета је био добар, миран, послушан. Није он пио као други, увек је целу плату доносио и она му давала све по грош, два, да и он има што, а све страховаше, кад се он задржи дуже, да га друштво не обузме, не придобије за себе, не поквари се, и све га стрепећи, са страхом чека да дође, питајући га увек где је и с ким је био и он то мора да каже, само да га остави на миру.

Веридбу синовљеву прихватила је као под морање, као неку потребу, без радости, топлине. Са неповерењем је гледала старог, увек замишљеног баштована и чинило јој се као да он

носи на души неки грех, јер је ретко у очи гледао. Па у љутини, она би гунђала и кад је сама, и пред другим увек грдећи га. А Стану, снаху, ма да јој се ова у почетку улагивала, ма да се трудила да је свекрва заволи, замилује, увек би гледала некако попреко, тако као да је на њу искаљила јед, који јој њен отац задаваше. Стана је то приметила, чудила се не знајући за узрок и увек се повлачила, избегавала је, само да је више не дражи, не изазива, стрепећи при помисли, како ли ће тек тада бити, кад ступи у њину кућу сасвим.

И сад је Марта дочека хладно, као усиљено, тромо јој пружи руку да је пољуби, понуди јој столицу и упита:

— Оћеш кафу?... па као више за себе, не гледајући је, настави: — Знам што си дошла! Ето, шта ћу му! Сваки дан му говорим: Жени се, синко! Девојка се начека! Ти се начека!... Неће!... Све чека нешто боље!... Говорим му, жени се, треба неко да те слуша, ја не могу, остарела сам, једва ме ноге држе: па и мене треба неко да одмени, и ја то чекам! Он ћути, ћути! Све нешто мисли, па тек: није време! А кад ће то време бити!... Бог би га знао!... За сиротињу никад време не долази, оно за нас само пролази!... заврши баба некако јетко, шиштећи, гледајући испод очију снаху, па изгледаше као да се радује њеној невољи.

— Знам и ја то. И мени све тако говори! поче Стана збуњено. И ја за то све чекам. Али се не може више. Срамота је!... Приметиће се!... поче она збуњено, а не сме да каже то што оће, ма да би хтела.

— Одавно се то приметило!... поче баба. То већ цео комшилук зна! Све о томе говори!...

— Како то зна?... викну Стана и скочи.

— Па како да не зна!.. одговори баба зачуђено, што ова скаче. Окапа на твом прозору. Сваки дан ме питају комшике, кад ће те се венчати, па ме је већ срамота....

Стани лакну, понова седе и поче меко, благо, болећиво, као кроз плач, тако да се и баби ражали, слушајући је:

— Молим вас опет му реците, па ако не слуша, натерајте. Бар идућег месеца, ако пре не може!.... па онда задрхта, некакав страх стресе је, веза и не могаде даље, већ поче дрхтати као у грозници, понављајући само: Опет му реците!.. натерајте га!...

А Марти дође жао. Приђе јој, поче је тешити, храбрити.

Натераће она њега. Само док дође. И умиривши је, она је први пут загрли, и као да се први пут погледаше очи у очи, као с чуђењем, од куд та нежност, та изненадна милошта, та топлина, која их тренутно споји.

Стана као умирена, сва румена, пољуби је поново у руку и оде кући.

На пољу сунце бљешти. Све се у природи таласа и таласањем везује. Све као да је у некој тајанственој спони, и оно сунце с ваздухом, и ваздух с лишћем, и све то бруји голицајући крв, дражећи вољу за природом која дрхти од зракова сунчаних.

И тек Стана ступи у собу, а брат је стиже.

— Опет ти!.. викну он. Све нас осрамоти!.. па кад она отвори врата, он је докопа за гушу и поче тући.

Па кад је он отишао, седе на кревет сва модра од удара и заплака, на глас, очајнички, као да је он још ту, да је бије и гази.

II

Увек је Станоје изгледао збуњен, зачуђен. Све као да стрепи од нечега са забринутим погледом, који све нешто тражи, ишчекује. Увек ћутљив, неповерљив, одбијен, он би одлазио и долазио кући намргођен као љут, гледајући попреко и сина и кћер, зазирући од њихових дрских изгледа, који сваког дана добијаху све оштрији израз. Није их он зато никад корио, никад им пребацивао, само се осећао дубоко увређен овим поступцима и журио се да што пре оде из куће, само да више не гледа овај израз непоштовања и самовоље, од чега је он стрепио, бојао се, чудећи се и сам зашто? А путем би премишљао о томе и као тешио се, да он није свему крив, није он могао да их научи, васпита, да буду као друга деца: доста је од њега и оволико! Па онда мисли, да ће и томе скоро бити крај; син има занат, кћи ће се скоро удати; свако је на свом путу, обезбеђен, осигуран; па му се савест смири, стиша. Да је Гроздана жива, то би све другојачије било. али она се одмах по доласку из Турске разболе тешко и умре, оставивши њега са ситном децом, коју је он сам морао да подиже, чува и негује, да изводи на пут, поред толиких брига — за опстанак. Шта све он није био! Прво зидар, па пиљар, таљиган, па опет

пиљар; а сад је узео баштованџиницу под закуп, чврсто решен да је откупи.

Док му је Гроздана била жива, одлазио би у кафану по неки пут, али од како она умре, никад да завири, из бојазни да се не опије, а увек би се опио кад се сети Турске и разореног добра које је тамо имао; па онда тако пијан, раздражен, одмах би скакао да се бије, чим види кога бозаџију, Турчина у кафани или пред њом. Зато, бојећи се тога, одбио се од кафане, одбио толико, да је пролазио поред њих, не гледајући их. Ни кћер није смео да оставља саму. Нарочито ноћу, кад би се задржавао по кафанама. Млада, бујна крв, може је занети, може се преварити. И зато би право, било то из пиљарнице или из баште, погурен, набијеном шубаром до ушију, уздигнутом јаком, корачао одмереним, лаганим кораком, све гледајући преда се, у земљу, кући. За цео комшилук он је био као нека тајна, коју нико није умео да открије. Оговарали су га, грдили, изазивали, неки пут иза леђа, неки пут у очи, он је само ћутао, правио се да не чује, као да се то њега ништа не тиче. Тиме их је још више дражио и они би му у проласку добацивали све пакосније увреде, а по неко дете би се бацило и каменом за њим, нашто би он само окренуо главу, погледао некако чудновато и опет продужио пут, као ни мало увређен, узбуђен. Најзад, дигоше руке од њега, једино што су га у љутини звали „Турчин“ или „Гога“.

Али, чим дође кући, одмах се промени, постане као мекши, блажији; пита Стану да је није ко дирао, вређао или изазивао као њега, па док му она не одговори, он је онда раздражен, силан и готов да напада сваког ко му се пред очи нађе. Тек кад му она каже да је нико није дирао, да нико није долазио, па чак похвали неку комшику, како јој је помогла да исцепа дрва или да донесе воде, он онда омекша и навлаш излази да је види, да јој се јави, па се благо насмеје, а ова то прича после осталим кирајџикама, како јој се Турчин јавио, како се насмејао и како он није тако страшан као што изгледа.

Онда седне крај шпорета, Стана му кува кафу, он пуши, ћути и мисли нешто. Ни речи да проговори више, да се нашали, да је помилује или покара. Он од обојега стрепи; покевариће је од милости и мажења или застрашити од карања. Кад Стана буде готова и донесе јело, он се прекрсти и седа за сто. Па кад сврши, што је увек брзо, он се поново прекрсти,

прошапће молитву помињући Бога и Богородицу, затим седа и док Стана склања с трпезе тањире и посуђе, он савија цигару а непрестано је мотри и чим се она окрене к њему, обара главу, не гледа је и прави се немаран, као да не мисли на њу.

У последње време чини му се да се она нагло развија, крупња. Снага јој добија облину, коју до скора није имала. Постала је некако пупа, једра, набрекла, а крта, јер јој се мишићи трескају у оду. Па онда израз лица чини му се некако јачи, пунији, изразитији, као да нешто говори, као да има неку тајну која се прелива из облине и румени образа и топлине погледа. Ход јој је отсечан, нагао, као по такту и кад корача одјек се разлеже по кући од лупе ногу, а прса се тресу као да ће се одвалити. И он се свему томе чуди, чини му се као да то нагло, некако неприродно, брзо долази, и њему дође да је пита, али се опет предомишља и ћути.

И цео живот прошао им је тако у ћутању, као у некој тајни. Све је изгледало као да једно од другога нешто крију, као да су неповерљиви, неприступачни једно другоме. Он се ретко, готово никад не насмеје, он никад није помиловао ни Милана ни Стану; они му се никад нису умиљавали, улагивали, бојећи се његовог ћутања; увек су стајали једно према другоме као туђини. И њима се дубоко то урезало. Чинило им се, да их отац не воли, да за њих не мари.

(Наставиће се)

Никола Т. Јанковић.

РЕФОРМА ИЗБОРНОГ ПРАВА У АУСТРИЈИ

(ЈЕДАН ПОГЛЕД НА РАЗВИТАК УСТАВНОСТИ У АУСТРИЈИ)

III

Није само незадовољство народа у Аустрији било тај фактор, који је Двор натерао да у новом уставу тражи излаза из мучне ситуације. И ако је незадовољство у Аустрији било велико, и ако се с њим морало рачунати, далеко је од већег значаја било незадовољство мађарског народа. Од тога су незадовољства озбиљно страховали у Бечу, а револуција 1848. сведочила је да је оправдано било страховати. Природно је било да су Мађари и добили том приликом лавовски део. Они су добили много шире политичке слободе, стекли много јачу позицију за своје племе, и натоварили на себе много мање терета, које је доносила собом државна заједница са Аустријом. Од целокупне суме заједничких дажбина за издржавање заједничке војске и дипломације они су имали тада да дају 30% а Аустрија 70%!

Па и овако скупо плаћен уставни преображај ипак је био велики напредак, ипак је био гаранција да се и народ, макар посредно, чује у питањима судбе државне, у контроли газдинства државног и т. д. Ако ништа друго, оно је бар дуализам давао сигурније јемство да се неће више шорати с уставношћу у Аустрији, да ће се уставност морати чувати. Јер у мађарском закону о заједничким везама у чл. 25. обвезивао се Двор да мора устав дати и Аустрији, пошто Мађарска не може преговарати о заједничким односима са неуставном земљом. Тим чланом мађарског закона о заједничким односима осигуравала се бар уставност од могућних атака на њу, од разних покушаја.

Али сем тога уставна промена имала је да осигура и превласт немачког елемента у Аустрији и да унесе слободоумније принципе у уставне одредбе. То је био задатак и нове владе и новог рајхсрата.

То су била два крупна проблема, којима се пуне три деценије носили политичке странке и државници, народи и Круна. И суштина аустријске историје за ова последња три деценија била је: борба словенског и немачког елемента о једнакост и превласт и борба шире демократије за своја начела.

Разуме се да су оба та питања на једном искрсла и да су паралелно стајала непрестано на дневном реду, јер дуализам није решио ни једно од тих питања. Пре свега, ревизија фебруарског патента у аустријском рајхсрату није извршена у демократском духу. Најглавнија одредба, о саставу рајхсрата, остала је иста. Рајхсрат ни сада није бирао народ, већ су ландтази бирали посланике, чланове његове. А што је фатално било у новоме „основном закону“ (Grundgesetz vom December) или „децембарском уставу“ аустријском то је, што је чл. 14. давао маха Круни да може и без парламента и противу воље његове одржавати владу коју хоће и стање које хоће. Тим фаталним §. 14. влада је могла онда, када парламенат није на окупу, наредбама својим заменити решења парламента, у колико се не би тицала само промене устава, трајних нових државних издатака и продаје државних добара. Како је пак влада могла увек одложити или закључити парламенат, кад би дошла у сукоб с њим, то је она могла увек протурити своју вољу мимо парламента. И тај злогласни чл. 14. нарочито је у последње доба, када је искрсло питање о одређенијим односима Маџарске према Аустрији и питање о обновљењу Погодбе аустро-угарске, ревносно примењиван. Истина је, да њега није било, Аустро-Угарска или би морала као држава ликвидарати или опет, неминовно, вратити се у апсолутизам!

Дуализам са својим децембарским уставом у Аустрији није дакле задовољио захтеве ни умереније демократије, а камо ли шире. Али исто тако он није решио ни оно друго питање: о националном карактеру аустријске државе.

Тек се сада јасно видело да проблем демократије у Аустрији има још једну страну, коју у другим земљама нема. Ако је у другим земљама проблем демократије чисто политичке природе, овде он има и национално обележје. Има племена у

Аустрији, којима није у интересу потпуна демократија, као и племена, која једино у остварењу начела најшире демократије налазе свој народни спас. Народносно питање уплеће се с политичким проблемом демократије, те их је тешко одвојити. Ни успеси демократије не могу се замислити без националне борбе, нити опет успеси појединих народности без развитка демократије, — и ако је често пута изгледало да су начело народности и демократија љути противници.

Отуда је за аустријске државнике искрсао један крупан проблем: како ће се измирити демократија и Аустрија, има ли решења тога питања? У практичном животу тај проблем гласио је: може ли се, на основи демократије, дати превласт једноме, разуме се, немачкоме племену и задржати једноставни карактер монархије и у другој њеној половини, у Аустрији, или се морају чинити уступци народима, који покажу највише одлучности да бране своје народне захтеве? И све време овог периода, од Погодбе 1867. па до реформе изборног права. до 1907. г., испуњено је борбом народности, разним покушајима да се оне задовоље и огледима с разним политичким реформама.

Дуализам је морао донети собом и питање: какав ће карактер имати Аустро-Угарска, хоће ли то бити њен последњи државни облик, или тек претеча новима? И ако су га она два племена, маџарско и немачко, могли тако схватити, нису га тако схваћала остала племена, која нису задовољена у својим народним захтевима. И код њих је дуализам могао само појачати вољу за борбу и уверити их да су захтеви њихови оправдани. Кад је већ централизација напуштена и за навек сахрањена, онда за што баш дуализам да буде последња реч у државном развићу Аустрије? За што не би с истим правом и други народи тражили иста таква права, исту такву државну самосталност, као што је имају Немци у Аустрији или Маџари у Угарској? И захтеви су дакле и логични и правични, једино јесу ли остварљиви, могућни? А то је већ питање силе, питање снагâ народних. Борба је дакле оправдана.

У таквој се ситуацији нашло прво аустријско министарство, тако звано „грађанско“ (Bürgerministerium) после децембарског устава. На челу његовом беше **кнез Ауерсперг** а у њему сеђаху људи од извесне прошлости и гласа као Пленер (старији), Гискра, Хербст, Тафе, граф Потоцки. И у првим данима својим министарство се латило неких либералних мера —

сузбило је клерикализам, изменивши закон о цркв. јурисдикцији у брачним споровима и отевши школу од контроле црквене (25. маја п. н. 1868.). А после тога, и ако је папа ове законе огласио да не вреде, укинут је цео конкордат (1870.).

Међу тим није се могло ни помислити на дуже трајање овог режима — немачко-либералног. Опште незадовољство у словенском елементу изби на све стране. Чеси не хтедоше да участвују у избору посланика за рајхсрат. Шта више они донеше декларацију, у којој су тражили државну самосталност и сличан положај какав су Немци имали у Аустрији. Пољаци у свом (галицијском) ландтагу тражили су много ширу аутономију (право законодавства у финансијским стварима, просвети, у компетенцији судске и административне власти), а Словенци (у крањском ландтагу 1869. г.) тражили су самосталну словенску краљевину у коју би ушли: Крањска, Штајерска и приморске земље. Чеси развише нарочиту енергију, те се министарство још одмах у почетку свога рада поколеба. Гроф Ауерсперг одступи још септембра месеца 1868. и њега привремено замени у председништву граф Тафе.

Гроф Тафе није дуго водио послове као министар председник. Устанак бокељски (1869) и нереди по великим варошима потпуно су дискредитовали министарство, а клерикална и словенска опозиција беху свакога дана све смелије. У самом министарству било је подељености — мањина (у којој су били гроф Тафе и гроф Потоцки) хтела је да у границама могућности задовољи захтеве Чеха и Пољака и да за ревизију устава сазове нарочити рајхсрат, а мањина је веровала да то може урадити и овај раіхсрат (који разуме се не би учинио по жељи Чеха и Пољака). Због ове подвојености министарство даде оставку и кабинет образова Хазнер (3. фебруара 1870).

Министарство Хазнерово, из либералне немачке странке, да би скрхало отпор Словена поднесе рајхсрату предлог, да се они избори, које ландатази неће да изврше, врше непосредно, да народ дакле у тим случајевима непосредно бира посланике (тако звани Nothwahlgesetz — принудни изборни закон). Али ово баш на против изазва још огорченију опозицију код Словена. Посланици словенски дадоше оставке на мандате и рајхсрат је био сада скоро празан. Тада се министарство реши да распусти непослушне ландтаге и да нареди за њих нове изборе. Али се Круна већ поколебала била и не хтеде пристати на

распуштање мандата. На двору се, после овако одлучне опозиције словенске, решило на попуштање. С тога Хазнерово министарство даде оставку (4. априла 1870.) — и ново министарство састави гроф Алфред Потоцки.

Ново министарство узело беше на себе да реши тај задатак измирења и погодбе с Чесима. Али је оно имало и сувише привремени карактер. Гроф Потоцки није био тај човек, који би решио овако велики задатак. Сем тога нови ландтази и нови рајхсрат изјасније се, да се чува овај устав. Тада се круна енергично реши да кида с досадашњим режимом и 4. фебруара (п. н.) 1871. позва грофа Хоенварта да састави кабинет.

Кабинет грофа Хоенварта (од 4. фебруара 1871. до 30. октобра 1871.) требао је да значи прелом у уставном животу Аустрије, да буде покушај с федеративним системом. Његов кабинет је имао од Словена за чланове своје: Јиречека (мин. просвете), Хабјетинека за правду и Грохолског (министра за Галицију) а у њему сеђаше као министар привреде и чувени социолог и економ Шефле. Партије опет на које се нови кабинет наслањао беху клерикална и словенска — Чеси, Пољаци и Словенци.

У споразуму с вођем Чеха, др. Ригером, Хоенварт је израдио тако звани основни закон (Fundamentalartikel), који је пре требало да буде нека врста федеративног устава Аустрије. А како је био уверен да га рајхсрат неће примити, то он распусти рајхсрат и нареди нове изборе, разуме се и за ландтаге. С великом муком влада је једва дошла до незнатне већине. И најпре је, тада, „основни закон“ (у коме је било 18 чланова — Fundamentalartikel) имао да дође кроз чешки ландтаг. По њему је Чешка била држава са свимаувереним правима. У свима питањима, која нису била заједничка, већ се тицала само Чешке, чешки ландтаг имао је пуну надлежност. Делегације су и даље остале, само је Чешка слала у њих својих 15 делегата и 8 заменика. Комисија, састављена из чланова свију ландтага, имала је да реши колико ће на Чешку пасти од заједничких финансијских обавеза. Чешки ландтаг имао је право да одређује и наплаћује порезу, да се брине о настави и школи. Грађ. и кривично право у земљи, одржавање путева, железница, унутарња управа и полиција — све је то долазило у његову надлежност. Заједничка питања која би искрсла између Аустрије и Чешке решавала је делегација од ландтага обеју земаља и министар-

ство. Цар је имао да се крунише за краља чешког и да том приликом потврди „фундаментални закон“.

Изгледало је да ће Чеси одиста остварити свој идеал — федеративну Аустрију. Али је невероватно било да ће се једна тако радикална измена државног система моћи извести без преврата и борбе. Немци, разуме се, на првом месту беху огорчени и спремни да се боре на живот и смрт. Али не мање беху у опасности и Мађари ако би Аустрија задовољила народне жеље Чеха изнете у „основном закону“. Уступак учињен Чесима, имао би утицаја на немађарска племена у Угарској. Срби и Хрвати, Словаци и Румуни, скупа бројно јачи, имали би разлога да траже и она таква права за себе. Хрватски се сабор 1867. успротивио беше и не хтеде послати своје заступнике у мађарски парламенат те погодба аустро-угарска би свршена и без пристанка Хрватске. А сада су Хрвати тражили да се Погодба од 1867. одбаци и да Хрватска према Аустрији и Мађарској буде у положају персоналне уније — да их само личност владарева везује.

Пред оваквом заједничком опасношћу удружише се Немци и Мађари и свим силама запеше да оборе кабинет Хоенвартов. Бајст и Андраши убедише Круну — на аудијенцији 18. октобра п. н. — да је „основни закон“ за Чешку противан Погодби с Мађарском, јер се искључују. Судбина Хоенвертова кабинета, разуме се, била је тиме решена, а уједно и судбина државне аутономије Чешке. Тако је мало трајала — тек неколико месеци — влада клерикала и Словена. На власт дођоше и опет Немци из групе либералне. Министарство поново састави кнез **Ауерсперг** заједно с виђенијим људима из те групе — Ласером (за унутрашње послове), Штремајером (за просвету), бароном Хлумецким (за привреду) др. Унгером и др.

Настала је дакле опет **ера немачко-либерална.** И прва брига новог кабинета беше да распусти рајхсрат и ландтаге, изабране под Хоенвартом, те да себи осигура већину, што му према изборном закону, подели изборних округа и јаком ауторитету Круне, није морало тешко ићи.

Нова већина била је, и опет немачко-либерална. Из разних либералних немачких фракција покушало се да се створи једна партија — уставоваца, партија која ће бранити децембарски устав, пошто најпре извесним изменама осигура себи могућност да се дуже одржи на власти. И овај је покушај успео.

— јер и ако то не беше одвећ знатна већина опет је **странка уставоваца** (Verfassungspertei) успела да одржи немачко-либерални режим све од 1871. (15. новембра п. н.) па до 1879. (15. фебруара).

И уставна странка и влада немачко-либерална могле се оволико држати тек пошто је измењен изборни закон. Како су Немци били у мањини у ландтазима, то је претила опасност, докле год избори за рајхсрат буду били посредни, да ће их други народи мајоризирати. С тога се влада реши да измени изборни закон. Она повећа број посланика на 353 и уведе непосредно бирање посланика. Цензус остаде (5—10 форината) заједно с потребним квалификацијама за гласаче.

Али све ово још није давало гарантије немачком елементу да ће бити у већини и с тога је влада у своме предлогу друкчије поделила број мандата. Градовима, у којима је преовлађивао немачки елеменат, дат је већи број мандата, — они су имали сада 118 посланика. А заједно с трговачким коморама, којима је припадао 21 мандат, износио је број градских посланика 189. Сеоске општине добиле су свега 129 посланика а остало је припало велепоседницима. Таквом **изборном реформом** — која је санкционисана 2. априла 1873., — успела је немачка либерална странка одржати се све до 1879. године. Али уз то она је имала да захвали и раздробљености странака и велепоседницима, који су угађајући расположењу Круне, увек уз владу; јер сама влада није имала већи број посланика од 170, а опозиција 126.

Овако незнатна већина, код онако страсне опозиције, мора се истрошити. Шта више, и у самом њеном крилу појавише се две групе — старији и млађи. Ови други су нарочито наваљивали на владу да у реформи црквених закона буде што одлучнија. Крај тога дошао је један догађај, који је из основа изменио политичку ситуацију монархије и који је морао имати утицаја и на парламентарне прилике у Аустрији. То је берлински конгрес и **окупација Босне и Херцеговине.**

Читаоцима ових редова без сумње је познат факат да су окупацији Босне и Херцеговине били противни и Немци у Аустрији и Мађари у Угарској. И једни и други бојали су се да ће словенски елеменат тиме бројно и морално ојачати, а Словени су били противници дуализма. И опет је крај све те опозиције Немаца и Мађара, Андраши (од 1871. место Бајста министра спољњих послова) успео да убеди круну и да протури

мимо воље јавнога мњења окупацију Босне и Херцеговине. Али је оваква спољна политика могла успети тек по цену промене промене режима у Аустрији. Странка уставоваца одрече Ауерспергу да га и даље помаже и он, по други пут, даде оставку баш онога дана када је берлински уговор био потписан, 13. јула п. н. 1878. Цар уважи оставку кабинета Ауерспергова али се не реши да промени режим. На против, он покуша да одржи режим и повери барону де Претису састав новог кабинета, човеку опет из средине либералне странке.

Далеко мањи ауторитет од Ауерсперга беше нови министар председник. Он изложи (22. октобра п. н.) парламенту свој програм о буџету, реформи пореској, и своје гледиште на окупацију. Ни једно од тога не могаше више задобити либералну странку. На против, диже се неочекивана бура у парламенту на један дан после изложеног програма владиног. Нешто нечувено у аустријском парламенту десило се. Један од првака либералних, др. Коп, предложи Адресу, као одговор на Престону Беседу, у којој је индиректно окупација Босне представљена као сува штета и с финансијског и с политичког гледишта. Та Адреса би примљена са 142 гласа противу 78. Хербст и Гискра либерални прваци наставише ову опозицију и у делегацијама. Немачко-либерална странка, крај све своје опозиције не могавши спречити окупацију Босне, слабила је сваким даном и ишла је на сусрет поступном расулу. Она сада није могла да продре ни са својим предлозима да се буџет одобри само за месец дана (јануар 1879.) ни да опет спречи, да се прими војни закон.

И овај кабинет немачко-либерални, поднесе оставку, и цар овласти грофа Тафеа да састави министарство. Како се људи, на које је он апеловао, не хтедоше примити пре распуштања Н. Скупштине, то он положи цару мандат (10. фебруара 1879.) не саставивши кабинет.

Међу тим није се могло мислити да ће цар одустати од окупације Босне и Херцеговине. Он је у томе гледао накнаду за изгубљене земље у Италији, гледао успех своје спољне политике. Сем тога, реформа војног закона повећавала је војну снагу Аустро-Угарске и за то је требало већих издатака, које либерална странка, као већина у парламенту, није хтела одобрити. Тада се цар реши на одсудни корак. Најпре би образовано једно привремено министарство, коме беше шеф др. Штремајр, и расписани нови избори. Благодарећи вечитом опорту-

нитету велепоседника, гроф Тафе успе да их удружи с Чесима, те на новим изборима (у јулу 1879.) нова политичка група доби већину. Сада је гроф Тафе могао постати и номинални министар председник (12. августа п. н. 1879.) Ми смо сада већ у **ери грофа Тафеа**, у доба покушаја да се словенски елеменат задовољи и да се с њиме влада. То је доба, на које се Немци с болом сећају, осуђујући погрешну политику Круне!

Ново министарство ослањало се на већину из Словена: Пољака (57), Чеха (54) и клерикала Хоенвартовог клуба (57.). Опозиција је била бројно јача (либерала 91, прогресиста 54 и 40 „дивљих") али је била дезорганисана те се, крај свих „уједињених клубова", фракционисала у вздан мањих група. Истина је, да је и владина већина временом постајала јача, — али никада у Аустрији, при њеним особеним националним, политичким, религиозним и социјалним приликама, ни једна влада није могла имати импозантну већину. И с оваквом већином влада Тафеова могла се одржати више од једног деценијума, истина, пошто се осигурала и у Горњем Дому наименовавши 21 члана из клерикала и Словена.

Ослањајући се на већину словенску и клерикалну, влада Тафеова је морала чинити и једнима и другима — Словенима на штету Немаца и клерикалима на штету либерализма. Прва концесија учињена Словенима био је декрет министарства од 19. априла 1880., којим се регулисавало питање о језику у Чешкој. Том чувеном одлуком наређивало се судовима и административним властима да примају све представке и на чешком и немачком језику и да своја решења достављају на језику, којим је представка, било писмено било усмено, учињена. Ова овако на први мах мала и незнатна ствар била је од превеликог утицаја у земљи, где и отварање каквог малог незнатног позоришта у још незнатнијој вароши и има свој не културни већ политички значај! У Аустрији свака и најмања тековина национална има огромни значај, који се у другим земљама не може разумети. Тако је било и с овом одлуком министарства. Немци су били раздражени до крајњих граница осетљивости и овим природним и потпуно разумљивим уступком Чесима. А како Немци чиновници нису знали и чешки језик као што су знали чешки чиновници оба језика, то су Чеси били постављени и по немачким крајевима. Немци су у овоме гледали пропаст своје народности. Па још то све није било довољно, већ

се влада реши да отвори чешки универзитет у Прагу т. ј. подели универзитет на немачки и чески (1872.). А колико је могло узбунити Немце када влада допусти и отварање једне ческе основне школе у Бечу (опет 1882.) И ако је у Бечу живело око 200,000 људи, којима је матерњи језик чешки, ипак се Немцима чинило да је ово содомски грех од владе!

Разуме се да се влада морала спремити за борбу с Немцима. И отуда је потекла она мала **изборна реформа од 4. октобра** 1882. по којој су за сеоске гласаче отпале све друге квалификације сем цензуса од 5 фор. и велепоседници у Чешкој, који су дотле чинили једну изборну групу подељени у пет изборних колегија. На тај начин влада је добила више сеоских гласача, који су били клерикални и словенски, и створила могућност, да помоћу велепоседника добије већину и у ческом ландтагу!

По тој реформи број сеоских гласача попео се од 1,019.415 на 1,369.536. Онда је влада могла рачунати на јачу већину и могла је чинити и даље концесије Словенима и клерикалима. Тако је министар Пражак 1886. г. наредио и Касационом суду у Прагу да прима представке и даје решења и на чешком језику. Исто је тако министарство изашло на сусрет и жељама клерикала предлогом о изменама у закону о школама (1888.): да само они могу бити постављени за учитеље у основним школама, који докажу да су спремни за наставу оне религије, у коју већина ђака верује и т. д.

Са свим је лако погодити како су држање Немци заузели према овом кабинету. Потпуно непријатељско још одмах, а после ових концесија Словенима и клерикалима све више се то непријатељство повећавало, те је претило да се пренесе из парламента и штампе и на улицу. Први покушај Немаца беше да се уједине и (19. нов.) 1881 би основана „уједињена немачка левица“ (die vereingte deutsche Linke). Ова коалиција Немаца покуша да протури свој предлог закона о службеном језику. Тај је предлог био права супротност словенским захтевима: да је сваки чиновник дужан знати поред немачког језика и језик оне земље у којој служи, у Чешкој чешки, у Крањској словеначки и т. д. Немци су тражили да службени језик буде искључиво немачки (Staatssprache). Словени се одупреше свом снагом и предлог грофа Вурмбранда пропаде (29. јануара 1884. године.)

Али Немци нису могли преболети свој пораз. Односи између Немаца и Чеха заоштраваху се сваким даном, те је изгледало да је Аустрија на прагу грађанског рата. Немцима се чинила бескрајно дуга владавина грофа Тафе-а, те не пропустише прилику да га оборе. Изгледало је да им се нуди та прилика кад кнез Лихтенштајн (клерикал) поднесе предлог закона о школама (1889. год.), јер против овога устадоше одлучно и Младо-Чеси. Кад им се и ова прилика измаче они наставише жучну борбу у штампи и у ландтазима. Немачки посланици иступише изческог ландтага.

Влада је дакле морала што урадити да ублажи ову опасну заоштреност између Чеха и Немаца. Она покуша најпре да их измири у самој Чешкој, у ландтагу, и позва представнике и једне и друге стране на конференцију измирења (die Ausgleich-konferenz од 4—19. јануара 1890. г.), у којој узеше учешћа од Чеха Старо-Чеси (Ригер, Матуш, Цајтхамер) и Феудали (Лобковић, Кински, Клам Мартиниц,) — а од Немаца Шлезингер, Халвих, Шмејкал, Пленер, Шаршмид и од уставне племићске странке гроф Тун. Младо-Чеси не беху позвани да учествују. Чинило се да ће влада успети да их измири. У конференцији шта више би постигнут известан споразум о подели судова према народностима, о подели изборних округа и т. д., али у ландтагу, где је било и Младо-Чеха, не хтедоше о томе да чују — и од споразума не би ништа.

Влада је и опет стајала пред кризом унутарњом — и ако је на новим изборима (1890.) добила јачу већину. И чудновато да је баш онда гроф Тафе, ослањајући се на сл.-клерикалну већину, покушао да се приближи сада бројно слабијој опозицији — Немцима. Резултат тога био је да је један члан левице, гроф Кинбург, ушао у министарство Тафеово као министар без портфеља. Али овај споразум и пријатељство нису дуго трајали. Немцима се чинило да је неискрено ово прилажење грофа Тафеа њима; шта више, приликом дебате о диспозиционом фонду, они изнеше доказе да је он радио на помагању словенског елемента а и федерализирању Аустрије. Гроф Кинбург иступи из министарства. Сада је министарство Тафеово покварило пријатељство и са Словенима и с Немцима. Спољња политика Аустрије — савез с Немачком и тројни савез — захтевали су и промену правца унутарње политике, нарочито после зближења између Русије и Француске. Гроф Тафе је водећи о томе ра-

чуна и покушао споразум с Немцима. Сада уз њега нису били ни сви Словени ни Немци. Он покуша онда сам на своју руку да изведе одлуке оне конференције Чеха и Немаца, али и опет наиђе на отпор Младо Чеха. Шта више тај отпор пређе у отворене демонстрације и уличне борбе у Прагу, те је гроф Тафе прокламовао ванредно стање (13. септембра 1893. г.) у Прагу и још три округа Чешке. То је био тада потпун прекид с Младо Чесима, најпопуларнијом чешком странком.

Гроф Тафе је више био немоћан. Систем његове политике није се разбио о какав јак отпор, већ се расплинуо између супротности народносних захтева и разумљивој колебљивости владе. Али се и опет гроф Тафе спремао да се одржи. На велико запрепашћење целога света и јавног мњења гроф Тафе изнесе пред рајхсрат (10. новембра 1893. г.) **предлог о изборној реформи.** По његовоме предлогу градови и сеоске општине — остајући опет две засебне курије — добијали су неку врсту општег права гласа, јер сви, који испуњују своје дужности према држави, имали би стећи право гласа. На тај начин веровао је да ће у парламенат ући више Словена и клерикала, а и доста социјалиста, те би социјална и културна питања потиснула национална. Највише опет од тог предлога имали су да страхују Немци.

Противу предлога — сем Младо Чеха — устадоше скоро сви: и Немци и Пољаци и Хоенвартов клуб. Судбина кабинета Тафеовог била је запечаћена. Он даде оставку сутра дан (11. новембра 1893. год.).

Сада је дошла једна нова комбинација, доста чудновата. Исте партије, сем Чеха, а са Немцима саставише коалицију. Сада су Немци, Пољаци и Хоенвертов клуб дали коалиционо министарство, коме је био председник **кнез Виндишгрец** (до 19. јуна 1895. год.). Свакако је ова коалиција била бројно јача, али морално слабија, јер је било много више супротности између њених група но између група словенско-кларикалне опозиције. И оно што се чинило, да се умирило, да је од једном нестало спорних националних питања, било је само затишје, које долази од умора и за време кога се прибирају снаге за нову борбу. Тако је и сада било. На једном ситном питању пало је министарство Виндишгрецово. Још гроф Тафе је обећао Словенцима да да гимназију у Цељу (Cilli). Министарство Виндишгрецово

унесе у буџет и ту гимназију, а немачка левица тада изјави да јој немогућно остати у коалицији. Коалиција се распаде, и министарство даде оставку.

IV

Од пада грофа Тафеа па све до наших дана низала су се брзо и трошила министарства једно за другим. Покрај националног питања, сада се истакло у свој својој тежини и питање о Погодби са Маџарском и питање о општем праву гласа. Тако је сада било више узрока да се владе и странке троше. Али је најбурније провело своје дане **министарство грофа Баденија**, Пољака, који је заменио кнеза Виндимгреца (од 29. септембра 1895. год. до 29. новембра 1897.). Он се ослањао и на Немце и на Младо Чехе, које је задобио тиме, што укиде, и противу воље намесника Чешке, грофа Туна, ванредно стање.

Министарство Баденија имало је да реши два питања: изборну реформу и Погодбу с Маџарском.

Реформу изборног права, коју је изнело министарство Тафеа, није могао више нико скинути с дневнога реда. До сада су поједини режими, притешњени од противника и хотећи себе да осигурају, прибегавали изборној реформи као последњем опробаном средству, — ultima ratio. Тако смо видели да су Немци из страха од Словена реформисали, за време владе кнеза Ауерсперга, изборни систем и пренели од ландтага право избора непосредно на бираче; видели смо да је гроф Тафе у корист клерикала и Словена извео реформу од 1882. и да је хтео неку врсту општег права гласа опет из политичких рачуна у корист Словена, клерикала и — социјалиста! Сада опет изборна реформа није била више средство да се национални и политички противници заплаше и да се њихов број и положај ослаби, већ велика политичка потреба. Раднички сталеж, развићем индустрије, толико је набујао, да је представљао политичку чињеницу о чијим се захтевима морало водити рачуна. А он је тражио изборну реформу — опште право гласа.

Социјалистичка странка, као организована група, први пут се јавила у Аустрији тек 1868. године. Најпре би створено „бечко радничко друштво за образовање“ (Wiener Arbeiterbildungsverein). По угледу на Беч образоваше и по другим градовима слична удружења и већ 1868. г. у једном скупу у Бечу

(26. јануара) Обервиндер, поштовалац Ласалов, разви социјалистички програм, доста опортун. Он није био за рат противу грађанских странака већ шта више да се помажу либерали у борби противу клерикала. Када су исте године покушали да да створе централни партијски одбор, полиција га растури, али су за то успели да оснују идуће године (1869.) свој партијски орган („Глас Народа“ а после „Народна Воља“, Volkswille). Шта више, ова умерена група, када је 1873. донесена она изборна реформа, (по којој су избори непосредни), на свом скупу, изјави да није задовољна овом реформом, али да је ипак прима, јер помаже либерално грађанство а то је опет напредак! Али поред ове умерене струје јави се још 1869. друга, радикалнија, која је већ тада у једној дамонстрацији тражила од грофа Тафеа опште право гласа. Та радикална струја (чији орган беше „Gleichheit“ „Једнакост“) оте маха. Незадовољни умеренијим елементима, већина је социјалиста пришла уз ту струју — пропаганде делâ!

Тек је 1888. године социјалистичка странка у Аустрији одређено и одлучно изашла са својим програмом, у коме је видно место имало опште право гласа. На општем партијском скупу децембра месеца 1888. г. у Хајнбургу (на Дунаву) донесен је тај програм. Ту су социјалисте тражиле опште, подједнако и непосредно, изборно право заједно са дијетом (дневницом) за све представничке институције.

Дошавши по други пут на власт, гроф Тафе је, пред пад своје владе, хтео дати неку врсту општег права гласа у другој и трећој курији, задржавши ову поделу гласача. Такво је наслеђе примила влада Баденијева. Од њега су радници категорички тражили изборну реформу, а и он сам био је понет оним мислима које и његови претходници т. ј. да ће се тиме ослабити и његови противници. Гроф Бадени је дакле ствар узео озбиљно и поднесе такав предлог рајхсрату, који се састао 15. фебруара 1896. године.

Бојећи се да не пренагли, гроф Бадени није дао опште право гласа свима гласачима већ само радничком сталежу. Тако је поред четири курије, које су дотле постојале, постала и пета курија — радничка. Сви радници скупа, колико их је год било, према реформи грофа Баденија, чинили су ту пету курију и имали су да бирају свега 72 посланика. Цензуса за пету курију није било, већ је сваки који је имао 24 године и

шест месеци сталног становања у месту једном, имао и право гласа. То је суштина **изборне реформе Баденијеве од 1896. године**. Она је дала само радницима опште право гласа, али им је за то сразмерно најмањи број мандата уступљен. И опет и ово овакво, назови опште право гласа, било је велика тековина, крупан корак у напред. Оно је значило признање четвртог реда као политичке чињенице, оно је било доказ да раднички сталеж почиње играти све виднију улогу у политичком животу, и да се његови захтеви не могу игнорисати.

Тако је министарство Баденија решило један од задатака, који су били на дневном реду и које му је оставила Виндишгрецова влада. Други, такође важан, обновљење Погодбе између Аустрије и Маџарске, није могло извршити. И отпор Немаца у унутрашњој политици и оштра супротност интереса обеју половина монархије онемогућили су да се Погодба обнови. Међу тим већ је била на прагу година 1897. — када је истицао рок Погодби. У тако чудној и тешкој ситуацији влада се послужила § 14. — министарство је продужило, на своју моралну одговорност, Погодбу с Угарском. Али и ако је министарство Баденијево могло да се довије и § 14. да одложи решење питања о Погодби и добије више времена, оно се није могло одржати на власти због страховите опозиције, коју су Немци водили против њега. И опет је било питање о службеном језику у Чешкој то, што је Немце довело до раздражености нечувене и невиђене у аналима парламента аустријског. Да би Чехе задовољио, Бадени објави нове наредбе о службеном језику (Sprachenverordnungen, од 5. априла 1897.). Министри: унутрашњих послова, правде, финансије и трговине публиковаше наредбе, по којима се све представке приватних могу примати на оба језика и одлуке доносити такође на оба језика. Шта више чиновници, који би од 1. јула 1901. ступили у државну службу (у Чешкој) били су дужни знати оба језика. Уступци учињени Чесима овом одлуком Баденијевог министарства пространији су од оних, које учинио беше гроф Тафе.

Те наредбе о језику изазваше страховиту опозицију код Немаца. Они предложише у парламенту да се оптужи Бадени и сва четири министра, који су издали оне наредбе о језику. А кад не прођоше с тим предлогом, онда решише да онемогуће да влада добије одобрење од Н. Скупштине за провизоријум, којим се привремено регулисавали односи између Аустрије и

Мађарске. То је опет могло бити само безобзирном опструкцијом. На дотле невиђен и нечувен начин водила се ова опструкција. И када је председник Н. Скупштине, Абрахамовић, у општој ларми и метежу, објавио да је примљен предлог грофа Фалкенхајна о измени пословника — да председник може на три дана а по одобрењу парламента и на месец дана искључити посланике из Н. Скупштине, ако се не понашају учтиво — настадоше дивље сцене. Национал-либералима придоше и клерикали и социјалисте и сви скупа узеше у заштиту посланика Волфа, који, на основу тог промењеног пословника, беше искључен из парламента. Он се осмели те силом уђе у парламенат, али би опет силом, жандармима, одведен и затворен. Овакве дивље сцене раздражише масу бечку, те је изгледало да је револуција на прагу. Министарство тада даде оставку (28. новембра п. н. 1897. г.).

Од то доба па до данас низала су се министарства једно за другим тако често да је то јасно сведочило пред каквом се кризом налази Аустрија. Два су питања стајала као авети, која су изазивала министарске кризе. Питање народносно и питање о обновљењу Погодбе с Мађарском. И једно и друго ишли су напоредо, само што је час једно а час друго изгледало да преовлађује. Тако је министарство Баденијево заменио **кабинет Гаучов.** Он је имао да ликвидира с наслеђем Баденијевим — са уредбама о језику и са погодбом. У питању о службеном језику у Чешкој кабинет Гаучов хтео је једну средину — да не укине одредбе о језику но да их измени. Тиме, разуме се, није могао задовољити ни Чехе, који су тражили да наредбе остану недирнуте ни Немце који су хтели да се просто опозову. И како су и неки ландтази изјавили да се укину наредбе о језику, то министарству не остаде ништа до да да̂ оставку (7. марта 1898.). Њега наследи гроф **Освалд Тун,** човек који је припадао феудалном племству чешком и који је бранио, пре тога, отворено државно право Чешке.

Сада је ово друго питање — питање о обновљењу Погодбе с Мађарском бивало и акутније и неодложно. Монархија аустро-угарска живела је провизорним животом. Односи између Аустрије и Угарске не беху регулисани ни за тих 10 година, већ је § 14. продужена заједница између њих. А код толиких покушаја, на којима се скрхала толика министарства, сада се показало да је немогућно закључити Погодбу на старим осно-

вицама. И у Аустрији и у Мађарској, после толикогодишњег заједничког живота, дошло се до уверења да се та заједница може на другој основи подићи. Мађари су изашли са захтевом да та заједница може бити и без царинског савеза, а у Аустрији се увидело да Мађарска и сувише мало даје на заједничке трошкове. Нити Мађари пристају да повећају своје обавезе према монархији, нити опет Аустријанци допуштају царинску самосталност Мађарске. Између ових двеју несавладљивих тешкоћа ломили се и падали кабинети.

Међутим ову чудну „монархију с правом отказа — die Monarchie auf Kündigung“ — требало је осигурати на десет година обнављајући Погодбу с Мађарском. Требало је по што по то обновити државну заједницу, омогућити опстанак монархије. И у колико су Мађари све одлучније тражили царинску самосталност и одвојену војску а одбијали повећање својих обавеза, у толико су опет Немци у Аустрији све огорченији бивали. У овакој заоштрености и постала је она екстремна група Немаца — Alldeutsche која је отворено проповедала ликвидацију Аустро-Угарске, тражила присаједињење Аустрије Немачкој и то под Хоенцолернима!

Ова борба око обнављања Погодбе вођена је тако исто жучно и у Мађарској. И тамо су кабинети падали због њега: Векерлеов, Банфијев, Селов, да напослетку дође Стеван Тиса, син најчвршћег поборника дуализма, Коломана Тисе. Њему је огласила рат независна, Кошутова, странка, и када је, почетком 1905. године, на изборима она, коалирана с другим опозиционим групама, добила већину, Тиса се после кризе од неколико месеци, повуче и генерал Фејервари састави потпуно непарламентарно министарство. Оно се није ослањало ни на једну групу и опет је веровало да ће се одржати и стећи већину! Свакако не досадашњим изборним законом и не рачунајући да се свет може обавестити. Друга су то средства била. Фејерваријев кабинет изнео је једну нову формулу за решење кризе — опште право гласа. Непарламентарно министарство хтело је овим демократским принципом да војује противу коалиције, да задобије масу сиромашних гласача, који би свакако били ако не за њега оно противу коалиције, када би ова одбацила опште право гласа. Али је коалиција пристала начелно и на опште право гласа. А како је, због немогућности да парламенат ради с непарламентарном владом, држава била скоро укочена: контиге-

нат регрута неодобрен, порезе такође, то се морало тражити излаза из ове мучне ситуације. Пошто су и Круна и коалиција узајамно попустили, дошло се до споразума и до коалиционе владе, која се наслања на странке, које хоће царинску самосталност. Међу њима опет најјача је Кошутова странка, која иде и даље и тражи персоналку унију место реалне, — да личност владарева буде једина веза између Аустрије и Мађарске.

Такво решење кризе у Угарској одјекнуло је и у Аустрији. Оно је имало свога утицаја на политичаре и државнике у Аустрији. Њиме је питање о обновљењу Погодбе постало још заплетеније, још теже. Природно је дакле да се у Аустрији помишљало на — консолидовање унутрашњих односа, на решење унутрашње кризе, да би тако могла као снажнија изаћи и стати пред Угарску и спремна бити шта више и за евентуални раскид Погодбе. Аустрија, нема сумње, то је очигледно за сваког мисленог политичког човека, на путу је своје нове формације, која ће јој дати сасвим други карактер, други облик.

Ми смо видели, излажући постанак и развитак уставности, да су први захтеви народа били не само чисто политички, тражећи устав и политичке слободе, већ и национални; да су негерманска племена тражила државну самосталност или независан положај бар у самој монархији. Ми смо даље видели како су уставне измене и реформе у Аустрији потицале не само из чисте политичке неодољивости, што се нешто морало изменити, што се морали чинити уступци напретку из политичких потреба, већ су, баш на против, те измене и реформе уставне потицале пре под притиском националне борбе. Да би се Немци од Словена осигурали, они су извели прву реформу — директно право избора, а да би се Словени осигурали од Немаца први су под Тафеом помогли да се стави на дневни ред питање о општем праву гласа. И ако су више Словени били за изборну реформу од 1896. г. опет ни Немци нису били противни њој. Чудновати склоп аустријске монархије огледао се и у њеном уставном развићу, јер је национална борба била главни подстрекач његов. Нису дакле само ти чисти политички мотиви, као у другим земљама, већ и други. Тако је и сада било. Неколико разних момената, од којих је сваки сам за себе довољан да буде пресудан у решењу питања о општем праву гласа, заједно су утицали да се оно стави на дневни ред и да се реши. Ти су моменти: 1) захтеви радничке странке, да се реши опште

право гласа; 2) национална борба, која је све заоштренија бивала; 3) питање о обновљењу Погодбе с Угарском и 4) победа демократије у Русији.

Сваки је од њих значајан, да се на њему морамо задржати.

Раднички ред бивао је свакога дана све многобројнији — јер је и индустрија нагло напредовала. То већ није био више суморан, очајан свет, већ поносит, свестан, да пред њиме не стоји само будућност но да и у садашњости већ може у многоме поправити своју судбину, увиђајући своју политичку моћ. Аустрија је сада постала индустријска земља и број радника растао је сваким даном. Тако је 1900. године било у Аустрији 2,368.725 индустријских радника и око 2,085.532 радника у пољопривреди — а то је према целокупном становништву огроман број! И о оваком импозантном броју, о оволикој маси свесних бирача, морало се сада водити рачуна. Међу тим је њему учињена огромна неправда. Цео систем изборни био је оличена неправда. И ако је он имао да дâ не представнике целога народа но да дâ представнике интереса појединих група — Jnteressenvertettung — и у томе је био неправичан, јер је подела мандата била несразмерна. Тако на изборима 1900/1. извршеним према изборној реформи од 1896. године — 5431 гласач из курије велепоседника имао је да изабере 85 посланика; 536 гласача, представника трговачких комора, имали су 21 посланика; 493.404 гласача по варошима бирали су 118 посланика; 1,585.466 гласача из сеоских општина бирали су 129 посланика; а 5,004.222 гласача радничке курије — свега 72 посланика. Ове цифре јасно сведоче како је неправичан систем био када су пет хиљада велепоседника имали више мандата (82) но пет милиона радника (тек 72 мандата)!

Социјал-демократска странка није се могла задовољити онако мршавом тековином као што је била реформа од 1896. г. Ушавши у парламенат, њезин је политички положај био знатно бољи — јер се сада протести њезини чули и овде, у законодавном телу. А када се већ једном почело, није се могло стати онде, где је стала реформа од 1896. год. Тако социјалисте нису дале да се скине с дневнога реда питање о општем праву гласа. У свима протестима, у свима манифестацијама, чули се социјал-демократи гласније но и једна група.

Овим неуморним социјал-демократским агитацијама помогао је и национални моменат. Национална борба водила се жучно

и даље у аустријском парламенту и раздирала је земљу. Изгледало је да она кочи парламентарни рад, да онемогућује да ишта здравога, корисног од општег значаја уради парламенат. И неплодност рада парламентарног објашњавала се и тиме. Уз то је национална борба претила да земљу завитла у вртлог анархије. С тога је и опет изборна реформа, која је после толиких силних агитација социјалистичких постајала неминовном, требала да помогне, да се утиша национална борба. Само је сада друкчије имала бити изведена. До сада су или Немци противу Словена или Словени противу Немаца тражили излаза и помоћи у изборној реформи. Сада је ова изборна реформа имала дубљи значај. Ни само противу Немаца ни само противу Словена, већ противу обоје имала је она да буде изведена. Тако дубока, коренита, изборна реформа имала је да потпуно избаци народносно питање из парламента. Опште право гласа довело би на првом месту већи број социјалиста и клерикала, а исто тако и више радикала, — све опет на штету националистичких странака. Овако састављен парламенат интересовао би се много више социјалним и културним питањима но политичким и националним. Та је мисао лебдила пред очима аустријских државника приступајући решењу питања о општем праву гласа.

Уз ова два најважнија момента, социјалдемократских пресија и потребе времена и жеље да се национална питања избаце из парламента, било је још два момента, који су помогли да се што пре реши. Она су више тактичке природе — но моменти политичких постулата.

Када је у Угарској већ изнето питање о општем праву гласа — оно се, разуме се, може за кратко време одложити али не и скинути. Победи ли у Угарској опште право гласа, оно ће, без сумње, ускоро и у самој Аустрији морати победити. Али се у Аустрији веровало и верује да се у Угарској не могу тако лако решити на опште право гласа, јер ће оно из основа изменити национални карактер њен. И баш за то, да би се Угарска нагнала на другу политику према Аустрији и народностима и да се увери сваки како Аустрија не преза од општег права гласа као што преза Угарска, тактично је било решити то питање пре него што би се тамо, у другој половини монархије, решило.

А руска револуција опет могла је само још убрзати решење овог питања. Победа демократије у једној тако великој,

пространој земљи, земљи вековног деспотизма, могла је као зараза утицати и на елементе демократије у Аустрији. Без сумње да би победа демократије у Русији одјекнула и у Аустрији и да би охрабрила демократе у Аустрији да у својим захтевима буду одлучни и доследни. С тога је баш овај последњи моменат послужио политичким људима и државницима у Аустрији као непосредан повод да се приступи решењу општег права гласа, — истина повод само формалан, јер се у истини крили ту они други моменти, које смо ми већ поменули.

V

Када је дакле јасно и очигледно било да је економски развитак Аустрије толико одмакао да су одредбе изборног закона штрчале као несувремене и када се од жучне националне борбе морао тражити лек: позивајући цео народ а не само неке редове његове, да учествује у законодавном послу, — тада се приступило изборној реформи. Још у јесен 1905. год. социјалисте су поднели хитан предлог о измени изборног закона. Тада је министар председник **Гауч** признао потребу „да се изборно право поступно прошири.“ Одмах на неколико недеља, после тога, министар Гауч говорио је „о проширењу изборног права на широј основи.“ Тако је мало по мало Гауч постајао све ватренији поборник општег изборног права. Он поднесе 23. фебруара (п. н.) 1906. г. пет предлога законска, која су обухватала опште право гласа, заштиту слободе избора, пословни ред и т. д. Али њему не би суђено да изведе опште право гласа. Његови предлози нису могли бити примљени од посланика — и њега замени кнез Хоенлое. Али и овај кабинет није могао извести реформу и после неколико недеља даде оставку. Тек садашњем министарству барона **Бека**, који је заменио Хоенлоа, пошло је за руком да изведе изборну реформу.

Не мислимо улазити у детаље изборног закона, већ хоћемо да се упознамо само с оним главним одредбама, које су од пресудног значаја те имају своју историјску вредност, јер се у њима огледају тековине политичке и социјалне борбе. Нов изборни закон од 26. јануара (п. н.) 1907. збрисао је деобу гласача по сталежима; њиме је нестало курија и представника интереса сталешких, нестало је Jnteressenvertretung. Сви бирачи представљају једну целину, само се по изборним окру-

зима деле. У давању права гласа и скупштински одбор за изборну реформу и влада сложише се да ово буде одиста потпуно и свестрано, — те сви покушаји да се уведе право плуралитета гласа осташе узалудни. А покушавало се да се ублажи опште право гласа што ће се свима гласачима, који су навршили 35 година (а ожењени су или удовци али имају деце), свима који су свршили средњу школу и имају више образовање или који плаћају порез на рад 25 круна, — дâ дупли број гласа, два гласа.

Право бирања сада су стекли сви они који су навршили 24 године, који имају сва грађанска права, и који станују у месту бар годину дана.[1] А право да буду изабрани имају сви, који су навршили 30 година и који имају право гласа. Гласање је непосредно, тајно и врши се по општинама. Гласа се изборним цедуљама, а изборима по општинама руководе: изборни комесар (кога поставља административна, окружна власт) и изборна комисија од 5 или 7 чланова (према величини општине), од којих 2 или 3 члана бира општински одбор, а другу 2 или 3 бира комесар, ова опет 4 или 6 бирају петог или седмог члана комисије.

Од значаја је и интереса било како ће се решити проблем: опште право гласа и народносно питање? Хоће ли се дати опште право гласа без обзира на народности, те округе поделити по броју гласача и природним границама њиховим? То важно питање решено је на чудноват начин. Изборни закон овај има дакле један специјалитет чисто аустријски. Невоља је натерала аустријске државнике и политичаре да ово питање пресеку и реше га без обзира на доследност, која безусловно потиче из општег права гласа. Ту су се довили тиме што су број мандата посланичких поделили не према броју гласача на поједине округе, већ према народностима и изборне округе према овоме одредили. Тако су добили:

Немци	233	мандата (а до сада	205)
Чеси	107	„ „ „ „	87
Пољаци	82	„ „ „ „	72
Русини (Рутени)	33	„ „ „ „	10
Југо-Словвени	37	„ „ „ „	28
Талијани	19	„ „ „ „	18
Румуни	5	„ „ „ „	5

[1] Разуме се сем официра, војника, војних чиновника.

До сада су изборни окрузи били тако створени да су они давали овакав неправедан број посланика, а сада су изборни окрузи удешавани према народностима не утичући на број посланика. Разуме се да се ова подела мандата није могла бранити ни развијенијом културом ни већим имућством Немаца ни већим дажбинама, које они сносе за државу. А рачунало се, оправдано, да се при разноликости народа после уласка нових, социјалистичких, елемената у парламенат не може десити да се стално удруже сви противу Немаца, те с тога и не прети опасност Немцима!

С тога опет, што је општим правом гласа знатно повећан и број гласача, повећао се и број посланика од 425 на 516. А да не би Круна горњи Дом могла мењати по своме ћефу, законом од 26. јануара, ограничен је владар, да може поред оних чланова, који долазе силом свога положаја, само још 170 чланова именовати.

Још је од интереса напоменути: да је специјалним законом за Доњу Аустрију (Niederösterreich), провинцију у коју улази и Беч, а која се сматра као најнапреднија, уведено обавезно гласање с казнама за оне, који без оправдана разлога пропусте да употребе своје право.

То су најважније одредбе изборног закона, одредбе које нас интересују. Реформа је — апстрахујући поделу мандата на народности — одиста извршена на широкој демократској основи. Па опет се чини да њоме није доведен у питање немачки државни карактер Аустрије, јер су бар поменуте одредбе о мандатима гарантовале релативну већину Немаца и број посланичких места распоредиле према броју националних посланика колико их је било у последњем парламенту, те би, према њима, и будући парламенат, изабран општим правом гласа, изгледао као и досадањи. Изборни је закон, истина, све ово предвидео и утврдио, али од развоја политичког живота зависи хоће ли се и крај тих категоричких одредаба опет моћи створити знатна већина противу Немаца, хоће ли се Немци потиснути и редуцирати на знатну мањину? Најновије појаве при изборима — јер докле смо писали ове редове избори су извршени по новоме закону — не гарантују да ће национална питања бити избачена из парламената и ако су социјалисте ушле у онако знатном броју, да су изненадили и саме њихове пријатеље, а клерикали онако грдно порасли, докле су Младо-Чеси и Alldeutsche

— крајње националисте ческе и немачке — преполовљени! Изборни манифест чешких социјалиста не одбацује народност; но шта више тражи ревизију устава, федеративну Аустрију и претендује да социјалисте представљају чешки народ! У овако категоричком националном тону обратиле су се ческе социјалисте својим бирачима. А то пре сведочи да ће се народна борба продужити у парламенту но престати.

Једно је несумњиво. Опште право гласа демократизираће Аустрију, ту биротратску, конзервативну, земљу; унеће здраве принципе демократске у живот и даће му јачи полет, више снаге. А од победе демократије у Аустрији, Словени се немају плашити.

Драг. М. Павловић.

БАСНЕ

Молба културног човека XX века.

Сакупише се једног дана пред божји престо многе питоме животиње, да умоле творца да их награди за досадање патње живота. Али све њихове молбе циљаху само на олакшање мучног живота: многе птице тражаху првашњу слободу, коју им творац даде, а човек одузе; коњ га умоли за више одмора и бољу храну; во да га људи толико не муче... а човек замоли за средство, којим би што пре покорио своје опасне суседе.

— Да нису то тигрови? упита га запрепашћено бог, не могући себи представити тако опасне зверове, које човек не би могао покорити.

— Ах, не, боже, тигрови нису! Али су ипак крвожедни зверови.

— Зацело су онда хијене?

— Ми смо њих, срећом, већ давно потаманили.

— Па који ли су то онда тако опасни зверови, зачуди се бог, које ти ниси у стању да савладаш.

— Људи су то, боже, који хоће пошто пото да очувају слободу.

Савет вола.

Стрпељиви туњави волић слушајући посведневно како коњ прети газди да ће му се осветити што га злоставља, поче га тешити да се толико не љути, кад је рођен без слободе, за вечиту патњу, додавајући врло често:

— Боље је ћутати и стрпељиво све сносити што те снађе, но противити се сили која не зна за границе.

— Можда имаш право, одговори му најпосле коњ, кад му већ догрде тако умовање вола, што тако судиш као во, али немаш право што мислиш да су сви волови.

Обмана.

Чак и неки лењи, немарљиви магарац, долазећи у додир с људима увиде најпосле шта све ови раде за шарено ордење и медаље, па помисли: „Кад им они као паметни створови, придају толику важност, како ли ће их онда тек животиње ценити!“

И на некакав начин дође до њих, окити се сав, и пшета у двориште.

Маса разноврсних домаћих животиња посматраше забезекнуто тог новог госта, дивећи се шаренилу трака и одблеску метала. Али случајно једна примети дугачке уши, које магарац није могао ничим прикрити, и рече:

— Па овај има магареће уши!

Слутећи шта може бити, магарац одмах поче доказивати да је све то с правом заслужио. Али отварајући уста показа се у правој боји, и све сакупљене животиње тек тада повикаше:

— Ћути, ћути, да бар уста ниси отварао, можда би нас дуже варао.

М. Вукасовић.

ПЛАВИ

(НАСТАВАК)

V

Било је после подне, време, када је највећа припека и оморина. То су време даме проводиле, још у јутарњим хаљинама, на балкону на северној страни двора. Тада су доручковале, зевале и размишљале о томе како да утуцају време до ручка.

На реци су били чамци, у коњушници стотинама коња, а хладовити паркови мамили су на шетњу. Па ипак живот им је почињао бивати досадан а борављење на селу несносно.

Кнегињица Лавинија је прочитала три романа о Скотској, па је била нерасположена и само о Скотима сањала. Иза, којој је досадио Машковски, желела је да оде у Париз, само да га га се отресе. Стара кнегиња је, можда, једина мислила и ценила разлоге, због којих се тако дуго баве у Холши, помињала је непрестано старијег, љубљеног сина, роптала на судбину и слепи удес који јој опет изнесе пред очи другог сина, кога не разуме, не познаје, који је, и ако јој је испуњавао све жеље, увек био за њу туђ, увек сумњив. Кнегињи Идалији је било страшно досадно; жудела за друштвом, за променом околине. Црнина је доводила до очајања, а успомена на мужа јој је постала већ одвратна. На селу није умела живети — а Леон, коме је будила вољу, кога је храбрила, готово приморавала, био је као змија; не може да се никако ухвати. Био је веома па-

жљив, жеље јој је увек унапред погађао; даље није ни за корак ишао од онога, што су изискивале друштвене обавезе. Обасипан је двосмислицама и љубазношћу, али ни за један тренутак није променио своју тактику, израз, ни начин понашања.

У тој опасној игри кнегиња је ишла даље него што је намеравала у почетку; понекад се и сувише заборављала; оставши сама она је раздирала црнину на себи. А он, кад остане сам, при помисли на њу задрхтао би нервозно и бацао би кроз прозор цвеће, које је она љубила и њему давала.

Без сумње, он је за њу био просто уметник у владању над собом.

О доручку у подне госпође су разговарале највише о томе шта ће се дати уз Изу, и о скором путу; дебатовале су живо о томе, колико ће се узети хаљина, и драгоцености, о посетама које ће се примати и враћати, о свадбеном путу младенаца. Често се спомињала и кнегињица Caraman-Capet и о други брак, коме се надају. У новинама се читале вести high-life'a, примана и шиљана мирисна писма познаницима разних народности — а највише се говорило рђаво о отаџбини и оскудици у друштву, које њима одговара.

Само је Машковски готово непрестано седео у Холши, а мати његова, болесна и посвећена служби божјој, није никуд ишла. Чорбањец Проњских, пун удавача, није мамио женскиње. И више није било никога од друштва у близини. У имањима око Холше настанила се обична шљахта, с којом и није могуће имати ближих веза. Ко су то били и како су се звали, у двору се није знало. Никада се нису сретали.

— Какви су то људи? Зар веома необразовани? — упита Иза бојажљиво.

Она је о њима мислила, тајно, од онда, кад је Леон рекао, да је љубав прерогатива простоте. Замишљала их је понекад као средњевечне витезове, који певају под прозором драге баладе, а кадкад као људе природе, пастире који свирају по пољима у фруле, и играју онако као берноци грожђа на фрескама[1] у једној сали у двору.

— Врло су незграпни људи! — Одговори госпођа Идалија.

— Кукољ у пшеници! додате мати презриво.

— Људи који никуд нису путовали! Ко је од њих видео

[1] Слике сувим бојама на зидовима. — Пр.

Варшаву, сматра се као аџија. Срела сам једном у вагону једног господина те категорије; чуо, да ћу путовати у Париз. Пита ме, да ли путујем сад први пут. Ја сам се само насмејала! „Онда сте ви видели и Берлин, и Лондон, и Мадрид, и Лисабон!“ Ја учтиво одобравам, а он само гунђа од чуда. За тим наједанпут пита: „А јесте ли били у Коцку, јесте ли видели јеврејског свештаника из Индуре?“ Наравно да нисам ништа одговорила, пошто сам видела с ким имам посла. А он с неким особитим хвалисањем продужи: „А ја сам био и у Коцку, и у Индури! Видео сам и Златну Капију и Антокол! Јер, ми немамо за пасош, госпођо!“ Више није чуо ни речи од мене. Јер, знате, друштво таког човека може компромитовати, зато одем у друго одељење.

— Ти увек можеш награбусити својом приступачношћу за прост свет. Сваки треба да је на свом месту. Алфред је био реткога такта у том погледу.

— Ја никад нисам видела човека из те класе — рече замишљена Иза.

— Надам се да нећеш ни видети. Граф Машковски уме ценити свој положај. Уосталом, није вам ни потребно да их срећете.

— Ја сам познавала само оног пуномоћника Алфредовог — заборавила сам како се зове — додаде г-ђа Идалија. — Више не желим ни једног упознати! То је био сасвим дивљи човек.

Стара кнегиња скупи усне и ућута.

У том моменту лакеј отвори врата и на праг стаде Леон Холшански.

— Како сте бледи! — узвикну г-ђица Лавинија, која га је дотле просто обожавала, — Сигурно сте болесни?

Кнез се поздрави са свима и на знак снахин седе до ње. Донеше му шољу јаког чаја.

— Здрав сам, тетка! — одговори — али долазим из канцеларије, где сам имао много посла.

— Али то је и сувише рано! Па кад ви спавате? Каква жеља много радити!

Он се насмеши и не одговори ништа.

— Ви сте једном зажелели, тетка, да упознате наше односе са Сумороковима. Још онда сам наредио да се напише

извод из те парнице и данас ми је предао пуномоћник. Ево донео сам. Сила, донеси те хартије!

Слуга мету пред г-ђицу Лавинију гомилу исписане хартије са насловом написаним краснописом.

— „Извод из аката архиве холшанске о парници око енклаве, зване Каравика, између осталих кнежева на Холши и Чартомљу и шљахтом Сумрок.“ — прочита с тешком муком слог по слог г-ђица Лавинија.

— Толико, Mon Dieu! — узвикну. — То превазилази моју снагу. Боље прочитајте ви сами то, па ми после испричајте — наравно, ако има романских епизода.

Стара кнегиња погледа намрштено на рукопис, а затим на сина.

— Стидно је за кнежеве холшинске, што је до сад у животу ма и један Сумрок! — рече презриво.

— Сило! — викну Леон хладно — однеси овај рукопис у библиотеку. — Затим се окрете матери и, као да и није чуо њену срџбу, поче јој реферисати о наређењу које је био добио.

— Ујака Промског не могу посетити, пошто ми је јављено, да је отпутовао у Бреславу на изложбу стоке.

— У Бреславу! А ко путује још и у Бреславу? — упита г-ђица Лавинија.

— Можда кнез Промски познаје и Коцк и Индуру? — додаде к-ђа Идалија.

Свекрва је оштро погледа.

— Мој брат, кнез Промски након ничим своје име није окаљао.., па чак ни тиме што негује лепу расу стоке — изговори као какву догму.

Више се нико не усуди да што каже. Ова је жена све и свакога ледила.

После кратког, притајеног разговора са снахом Леон устаде, и поздравивши се хтеде да оде, али га мати задржа.

— Је л' послан мој прилог за кинеску сиротињу?

— Послан, мати!

— Ево ти још сто рубаља за занзибарске црнце, по адреси.

Кнез узе куверту и изиђе. На прагу се сусрете са лакејем који је носио на златном служавнику згужвану и прљаву хартију и поднесе је старој кнегињи.

— Шта је то? — упита она.

— То је донео, светла кнегињо, један сакат човек, и моли за милостињу. Вели, да долази из болнице. Машина у Чартомљу ногу му је откинула.

— Реци му да се само петком раздаје милостиња, и то не овде него код настојника. Како ми смеш долазити с таком прљавом хартијом?

Преплашени лакеј побеже.

Јадник је стајао у авлији крај водоскока и тужно поглéдао на прозоре као да је мислио кроз који ће му бацити милостињу. Био је старији човек, страшно омршао и изгледао је као дивљи.

Леон се беше упутио професорову стану, а кад прође поред овог бедника, маши се механично у шпаг и не задржавајући се, баци му неколико сребрника. Човек их покупи, узе и болничку сведоџбу, коју му баци лакеј уз грдњу, саслуша одговор кнегињин и изиђе на капију, ослањајући се на штаке.

Иза зида од замка седе у хлад и ту се одмараше прегледајући уморним и дивљим очима дворац и лепоту околине. Била је јака жега и запара; а њега су болеле ране, још добро не зарасле. У то се појави један фијакер у који су била упрегнута два одлична зеленка, и стаде према њему. Из фијакера изиђе један млад човек.

— Остани ти ту у хладу — рече кочијашу — а ја ћу ићи пешке до двора. И његове се благе очи зауставише на беднику. Пружи и он руку у џеп, али се заустави.

— То си ти, Копко!

— Ја, господине — одговори јадник подижући се, а на лицу му заигра радост, кад спази и чу глас овог младог човека.

— Шта ти је било, несретниче? — упита сажаљиво и тужно.

— Машина ми је у Чартомљу откинула ногу.

— Сигурно ниси био трезан?

— Да, господине! Ви знате да сам био пијаница. Ви знате више, сећате ли се? — шапу, оборивши очи и уздрхтавши.

— Како си ме једанпут потегао гвозденом полугом, јел'? О, сећам се!

— А што не кажете и то, како сте ме онда ухватили у крађи!

— Нећу, јер видим да се ти сећаш. Такога човека на то не треба подсећати.

— А зашто сте се сажалили на ме иословили ме? Тре-

бало је да се радујете, што ме је Бог казнио! — промрмља јадник у коме се опет будило дивљаштво.

— Ако тако мислиш, Копко, онда си одиста сасвим рђав. Срамота! Ти можеш још бити користан човек.

— Зар ја, господине? просјак!

— А што просиш? Лати се посла — поштено. Зар је то тако тешко бити поштен?

— Тешко, господине, за онога који се зове Копка, који је познат са свога пијанства и сакат.

Млади га човек погледа пажљиво у очи, приђе му ближе, и метнувши му пријатељски руку на раме, рече:

— Ја нећу да ти просиш и рђаво завршиш свој живот. Почекај док се вратим од кнеза, па ћеш ићи са мном.

— Зашто, господине?

— Бићеш код мене чувар житница.

— Али ја сам крао, господине!

— Код мене нећеш красти.

— Ја сам пијаница, господине!

— Код мене нећеш пити.

Бедник мало погледа на њега и наједанпут као да га заслепи нека јака светлост. Изби му опет на лицу дивљаштво, али некако друкчије.

— Господине — прошапта пригушено од радости — имате ли пса, који само вас познаје и штеди, а растрза свакога који би ваша добра хтео узети?

— Имам, Копко.

— Онда ћете имати два!

— Е ја нећу тако, ја хоћу да имам слугу, а не најамника.

— Имаћете, господине!

— Нека нам Бог да̂ само среће и здравља!

Потапка га по рамену и оде ка палати.

Био је то висок човек, плећат, црнпураст и црне косе. Није био леп, црте лица су му биле грубе, а само очи добре, благе и веселе, и оне су чиниле да му се лице дуго памтило и било веома привлачно.

У покретима је био неуглађен, као човек од рада и предузимљивости; никад није радио из самољивости, никад није зестајао на путу, био је прост, искрен до дна душе.

У дворишту се обазре око себе и колебао се; није знао, куда да иде.

Испод трема, издалека, спази га Сила који је очекивао звоно кнежево и наредбе. На лицу његову, које је увек имало бесмислен израз слепе послушности, заигра осмејак. Он устаде хитро и притрча.

— Добар дан, господине!

— Добар дан, момче, порастао си како видим. Мило ми је што си здрав и весео и што верно служиш кнеза.

— Сви су моји још од деда били верне слуге кнежевске. Јесте ли ви дошли до кнеза?

— Да! Јели код куће?

— Ту је. Одмах ћу вас пријавити. Мислим да ће кнезу бити мило што сте дошли!

— Видим да је и теби мило! — насмеја се господин идући за њим.

Слуга се окрете и насмеја.

— О, мило ми је! — потврди. — Вас се у Холши сећају као оца.

— Нека је хвала Богу! А куда ти мене водиш?

— У Библиотеку. Тамо кнез чита.

Отвори врата од стана професоровог и пошто га проведе кроз неколико соба, стаде код једних врата, заузе званичан изглед и озбиљним гласом пријави, стојећи на прагу!

— Г. Гжимала, милостиви господару.

Леон, дотле нагнут над столом, живо се усправи и уклони рукопис.

— Нека изволи! — рече брзо.

Слуга се поклони, а Гжимала бацивши му у руке огртач и капу, уђе унутра.

Лице кнежево задрхта, а слаба румен обли га по образима; он приђе један корак ближе.

— Здраво, здраво, г. Гжимала! — рече нешто живље него обично. Требало је већ да вас посетим и да вам се извиним за онај чудан неспоразум, али све до сад нисам никуд излазио. Немојте се љутити на мене! То се десило против моје воље.

— Сачувај боже, да се још на вас љутим! — одговори Гжимала и срдачно стиште пружену руку. — Уосталом, ви знате, кнеже, да ја сваком радо чиним услуге, кад коме за-

требам. Само сам се јако зачудио, како да ме се после толико година још сећате.

— Ја сам вас тако запамтио, да нисам Холшу замишљао без вас. Негда сте само ви и г. професор били љубазни према млађем господару. Па зато сам одмах по изненадном повратку овамо, у другој улози, вас позвао к себи. Мислио сам да сте, као и онда, ту у близини — настојник у Холши.

— Одавно су ме већ уклонили! — насмеја се Гжимала.

— А зашто, ако је слободно питати. Алфред је, чини ми се, имао у вама поверења и ценио вас је.

Гжимала подиже веђе и мало се колебаше; није умео да мери речи, па је зато више волео да не говори.

— Опростите, ако сам вам управио непотребно питање.

— Није, кнеже! Али је тешко све испричати. Уосталом, нисам ни сам могао даље испуњавати све дужности. Отац ми је био умро, оставио мајку и млађе сестре и браћу, и тако задужено имање да збиља нисам знао да ли га вреди примити и на њему радити. Ваљало се вратити на своје, Богом одређено, место.

— Надам се да вам је пошло срећно?

Гжимала махну руком.

— Тхе, прилично! — одговори са осмехом. Имаће за школовање мушкарцима, а за девојке исплаћујем полако мираже. Даље од смрти нећу радити!

— Јесу ли вам све сестре већ разудате? Ја сам мислио да имате само једну.

— Има нас шесторо браће и сестара. Ви сте можда запамтили, да је и моја најмлађа сестра служила у Холши. Читала је старој кнегињи и заступала је петком у раздавању помоћи просјацима.

Леон обори главу, а Гжимала продужи:

— Њу још нисам удао. Она ми је до сад била сва утеха у кући. Тешко ми је кад помислим, да већ и на њу долази ред и да ће ме, можда, убрзо оставити. Тако смо се саживели!

Леон подиже главу. Замишљен погледа мало кроз прозор, па се осмехну.

— Сећам се да сте ми једном, кад смо били у лову, причали о једној својој даљој рођаци, вереници. И сигурно вам је та ваша драга већ жена?

Гжимала се одједанпут намршти, а на оне добре очи његове навуче се туга.

— Моја драга... није више моја... није моја! — понови. Другога је заволела, и како је била сироче, моја јој је мати о свадби била у место матере. Свадба је била у нашој кући, — ја сам тако хтео. Давно је то било — три је године већ прошло. То су већ стари доживљаји!

Прекиде и пређе руком по густој коси.

Тада Леон примети да је већ почео да седи, јер му се белела седа коса више слепих очију, и паде му на ум да му је Гжимала вршњак.

— Кад сам вам спазио бурму на руци, мислио сам да сте се оженили.

— Оженио сам се! — потврди Гжимала.

— Тако! — зачуди се Леон.

— Ви се чудите? Али одиста то изгледа смешно! Ко је бар једанпут осетио превару у љубави и преболео, тај, кад опази да други болује, неће да буде узрок боловима. Оженио сам се пре годину дана. Мајке је било нестало, домаћице, главе куће, заштите за Габрињу. Оженио сам се!

— Дакле ви сад сами газдујете?

— Помало! И жена има презадужено имање, старе родитеље и ситну браћу и сестре, па се и за њих ја бринем. Сад сам и почасан судија и служим колико могу људима. Код куће се мало бавим. Тамо ме замењује Габриња, сестра.

— А жена? — радознало упита кнез.

— Она је болешљива и није навикла да ради. Ради и она што може — поправи се одмах.

— Ваша је рођака сигурно срећна? спокојна?

— Сачувај боже, да јој се каква несрећа деси; а спокојство бих јој крвљу искупио!

— Зар јој ви тако враћате за превару?

— Да, тако! — са осмехом одговори Гжимала. — Кад је била себи изабрала другога, рекао сам јој: „Немој плакати, и немој корети себе — због мене. Не бих те истински волео, кад се не бих могао савладати. Срце ћеш своје дати другоме, али мени никад нећеш моћи одузети поштовање и верност! Друкчије сам мислио — али, бићу ти као рођени брат.“ И тако је остало и остаће, дај боже, до краја.

Кнез устаде и пружи му руку.

— Господине Гжимала — рече озбиљно — таквога човека први пут у животу сусрећем. Мислио сам, да само у причама има јунака.

Гжимала порумене од стида. Што је он говорио све ово тако брзо и искрено као да су другови? И то коме? Холшанскоме кнезу!

— Ви се шалите, кнеже — одговори збуњен.

— Не шалим се! Радоваћу се, ако ме будете сматрали за свог пријатеља. Желео бих да то заслужим.

Гжимала се насмеја. Тим наивним смехом он је обично прикривао утиске.

— Хвала вам, кнеже, на тој речи. Оне се ретко чују у животу! А како сте ви провели у иностранству за то време?

— Радујем се, што сам то време већ провео..... то је његова историја! — одговори кнез, смешећи се.

Гжимала га брзо погледа.

— То вас је време изменило и остарело. Једва да вас човек позна! Сигурно одавно нисте ишли у лов?

— Напротив, врло скоро — ловио сам тигрове!

— Којешта! Зар је то лов! То је рат! Добар коњ и два хрта, то већ разумем! То вам је за здравље било боље, него тигрови!

— Добри коњи не усрећавају Холшанске.

— Ви сад мислите на несрећан случај с кнезом Алфредом, јел' те?

А зар је томе био коњ крив?

— Него шта?

Гжимала се престрави од своје искрености и помисли. Погледа и нехотице на врата да још ко не чује. Леон спази тај поглед и, можда, разумеде, јер одмах промени предмет разговора.

— И вас су године измениле, остариле! Има, види се, ствари против којих не може ништа ни јунаштво. Има недостатака које не може ништа надокнадити. Оседели сте, г. Гжимала, пре времена!

— Тхе, није ми глава јака, и како често морам њоме лупати о зид, мало се разлемила. Срећом, ви не осећате шта то значи желети, а не постизати, и гурати уз брдо воденични камен.

— Ви сте рекли „срећом" — опростите! А ја вама кажем, да ви, срећом, не осећате шта то значи ништа не желети и ни о чем не мислити! Вас није захватила та болест времена.

— То је чудно! — одговори Гжимали озбиљно и искрено. — Мени се чини, да бих, да сам на вашем месту, био бескрајно срећан! Шта не бих урадио!

— На моме месту... ви бисте били оно што и ја! Предмети у даљини губе сенке.

— Може бити! — одговори замишљено Гжимала.

— То је несумњиво! — потврди Леон, кога је тема распламтела. — Вама се чини да ја могу све што зажелим! Заблуда! Ја могу само нежелети! И ја сам само зато, што то осећам и говорим вам, незадовољан! Али, реците ми: шта бисте ви урадили да сте на мом месту, у свету?

— А ако се наљутите?

— Ја се никад не љутим, г. Гжимала, а најмање се могу на вас наљутити. Кад бих хтео да то не чујем, ја вас не бих ни питао.

— Е онда ћу вам рећи! — узвикну одлучно млади човек. — Прво и прво, да сам на вашем месту ја се не бих осећао у свету, већ у домовини. О, да само могу, да само могу! — понови Гжимала. — Сиромаси би налазили код мене хлеба, упропашћени кредит, а они којима је учињена неправда заштиту. Земље моје не би се такла рука немачка, већ братска, не би се хранили на њој паразити, већ људи поштени и потребити. Не би било зеленашења по селима ни беде по варошицама, не би пара моја из отаџание отишла на страну, већ би се враћала у њу. Мене не би виделе стране земље, нити бих се хладио међу туђим људима, већ бих се загревао старањем за своје суграђане. Сваки би био сит, весео и спокојан, и к мени би долазио као оцу своме. Тако бих радио, и никаква ме сила не би могла од тога одвратити, а ни на шта се не бих обазирао имајући овакве развалине пред собом, а славу предака — у успомени!

Он ућута. А Леон је, наслонивши бледо, прозрачно чело на белу, нежну руку, слушао не прекидајући га и не поричући. После мале почивке пређе руком преко чела, подиже главу, и тихим и лаганим тоном, с мало, можда, горчине, одговори:

— Господине Гжимала! да то човек уради, треба да буде здрав, млад и снажан. А ја нисам ни једно од тога. Ваш план би ме, можда, и одушевио пре пет година. А сад је већ доцкан почињати; сад бих желео сасвим свршити. Ја сам преживео и нисам ни за шта способан. Верујем да бисте ви тако учинили!

Ја изгледам према вама као кепец према дину. Али — аристокрација је преживела свој век и закржљала, интелигенција ће владати — сад је њено време! Немојте мислити, господине, да сам заслепљен и охол.

— Признајте, кнеже, да смо једнаки и пружите ми руку! — рече Гжимала са саосећањем.

— Моју руку и моје пријатељство имате одавно, али рука кнеза у Холши и Чартомљу то је рука роба.

— Не могу да се навикнем на нову титулу, и све ми се чини да говорим с негдашњим младим кнезом — насмеја се Гжимала.

— И имате права. Леон Холшански је сачувао своја осећања и неће их посветити новом животу, нити ће их изменити па ма какве прилике биле. Само ме је то наджпвело!...

— Нека вас Бог поживи! — додаде Гжимала.

Кнез махну руком с неким омаловажавањем, презрењем и равнодушношћу.

— Испричајте ми штогод о себи — рече пружајући госту цигарете — и о својима — додаде тише.

— Ко би вас мучио још таким причањем. Сиромаштво упрегнуто у невољу вози, а гура потреба. Такав је живот свих нас.

— А јели вам негда било лакше у Холши?

— Није, јер сам видео да радим као роб, слепо! Јер сам морао убијати у себи човека, радити против воље и жеље, а слушати око себе оптужбе.... Оптужбе и сад чујем, али ми оне, и ако ме боле, не одузимају вољу — јер знам да сем у души праведан!

— Не бих рекао, да сте онда тако патили.

— Такве сам вам ја веселе нарави. Уосталом, ви не знате она времена и разне преврате у Холши. Сад сте допутовали на готово. Да сте онда били, можда би било друкчије.

— Врло је могуће! Одвратне су ми измене, ма какве оне биле. А најбоље би било да се овамо никад нисам враћао, тим пре у овако промењеној улози.

Гжимала се задовољно насмеши.

— После оног страшног случаја скупило се беше код нас неколико суседа, и само су о томе говорили. „Ето така је судбина млађега кнеза! То је тек изненађење!“ — узвикивали су. И тада рече наша Габриња од речи до речи оно исто, што и ви мало пре. „Сигурна сам — вели — да је кнеза Леона дир-

нула смрт братовља, али да би цело наследство дао, само да не дође на његово место“. Тако сам и ја мислио и потврдио.

Кнез је дубоко оборио главу и ћутао.

— Људи се надају од вас нечем крупном, и сваки дан по дворовима племићским, по селима и варошицама кружи питање: Што има ново у Холши?

— Сад им можете рећи, господине, да нема ништа ново... и да неће бити.

— Не! Рећи ћу им: „Почекајте, док кнез из плућа издиши туђ ваздух, и док душу излечи. Тада ћете видети, да се нисмо варали у суду ја и она девојчица, што смо га познавали!...“ А сад да ја идем, јер сам вам већ доста времена одузео; овде имате неке хартије...

Устаде и поклони се с поштовањем.

Кнез узе рукопис са стола и показа му.

— Парница са Сумороковима! — узвикну млади грађанин.

— Зар вам је позната?

— Потпуно! Штета што ћете то читати, јер то је као кад се на страшну рану гледа! Али нека је хвала Богу што сте је узели у своје руке. Можда ће и та рана бар после триста година зарасти.

— Пре неколико недеља имао сам част познати Василија Сумарока лично. Поступак његов није нимало згодан за зарашћивање ране.

— Можда ћете променити мишљење, кнеже, кад прочитате тај рукопис. Што вам буде нејасно и шта је било у последње време, ја ћу вам испричати.

— Врло добро! Надам се да ћемо се ускоро видети под вашим кровом. Веома сам вам захвалан на посети.

Поздравише се и растадоше на прагу библиотеке.

Кнез затим приђе прозору и отпрати очима Гжималу. Дуго је још после тога погледао на развалине. Најзад, повративши се из сањарија, погледа на сат и одмери у руци рукопис.

— Мислим, да ће ми испунити три ноћи — шану и оде да се обуче за ручак.

(Наставиће се)

Марија Рођевичевна.

(С пољског преводи **М. Ст. Јанковић**).

ЈЕСЕН ЈЕДНЕ ЖЕНЕ

(Наставак)

II.

Само су Ескије и Морис Артоа по мало разговарали; први усиљавајући се да прекине ту врсту чамотиње која је владала при столу својом многоречивошћу, а други да се обмане, да се расеје, да се покаже равнодушан према Јулији. Његова срџба због тајанственог одласка од после подне, ма да се мало утишала, није попустила. И Јулија је то добро видела.

Како се је она већ осећала поново везана за њ. понова освојена својом жељом да му се допадне и да га, нарочито, више не забрињује!... Она га је посматрала: пријатна је нека топлина подиђе да га види, тако дражесног, до себе. Он је био и њено дете и њен господар, нешто и страшно и слабо, што јој је било потребно и да обожава и да заштићује. Посматрала га је и нађе да је леп. Па ипак, под обилном светлошћу из лампе, изгледао јој је старији но мало час у сумраку на басамацима, старији чак од својих двадесет и пет година. Коса, која је била на слепоочницама дуга, на темену је била проређена; једна попречна бора борила му је чело; безбројне друге, ситније, правиле су као звезде код очних углова. Усне су биле бледе; по потпуно белим зубима виделе су се многобројне жуте мрље. Било је то једно од оних младићских лица које једним удесом или разузданошћу, преко ноћ, остари за десет година...

Кад је, као данас, био „при нервима“ и кад је Клара код куће, он их је „забављао“ њоме, подсмевајући се њеној ношњи, њеним радовима, оним што је учила у манастиру, — који је он страшно мрзео, — трудећи се да пронађе чега детињастог

или смешног у оно мало речи што их је она изговарала. Клара се није љутила, није противстајала овим нападима и задовољавала се ћутањем, што је јако побијало Морисове речи. Па ипак би, понекад, поруменела и видело се како се труди да сакрије да је тиме мало увређена. Тада би је Ескије пољубио.

— Немој да се љутиш, мала, на ово дериште. Више ти вредиш од њега и, нарочито, твоје мисли имају више смисла.

Истинска узнемиреност Морисова данас му је убијала вољу за шалу. Нагађао је да се је данас нешто крупно случило; нешто ће се десити између Јулије и њега... Замисли се. Јулија је захтевала да не буде праћена; она се држала добро, она која је увек хтела оно што је он хтео. Где је то могла она да иде, а да је он не би могао да прати? На какав састанак? Толико није веровао, да се је и сам насмејао.

„На какав састанак! Ах! не, јадна драгана... Или ако је... састанак; али онај који не сматрају за допуштен... састанак са свештеником, са исповедником... Ту је она, посигурно, била!“

Да... Сигурно ту. Синоћ је он био несмотрен те ју је заплашио пољубивши је први пут. Сигурно је тај пољубац побунио њену савест, те је одмах одјурила исповеднику. Морис се сећао лика свештеника Игеа који је при овом истом столу, два пута срео. Јулија је радо о њему говорила... Шта ће он сад да уради с њиховом љубави, с каквим се правом тај странац тиска међу њих двоје? За часак се разгњеви на њега: оним гњевом невралгика што кратко траје, а понекад их доведу и до злочина... За часак се он поврати:

„Свештеник је у своме манастиру; ја сам крај ње. Видећемо ко ће је привући...“

Вечера се сврши. Одоше, као и сваке вечери, у сиви салон. Од како се погоршало Антоану Сиржеру, Јулија после вечере није правила посете, нити ишла у позориште; Ескије је примао само оне које је морао. А некадањи ноћник Морис, од како се је опоравио уживао је да код куће седи у вече, и увек би вече завршавао на само с Јулијом, пошто је Ескије раније одлазио да спава а г. Сиржер заспао или бар изгледало да спава, некретан и затворених очију, док је Хело покрај њега невино спавала.

Баш кад је Ескије захтевао да Клара седне уз клавир, а Морис иронично тражио да свира Молитву једне девојке, врата се малога салона отворише.

Собар јави:

— Г. барон де Рије.

Барон Рије, млади посланик Ил-Вилена, уђе: висок млад човек, плав и витак, веома озбиљан, брижљиво одевен, с изгледом лица каквог отменог професора. Изгледало је као да је његов долазак унео међу све њих веселости. Био је у фраку. Лако приступи Госпођи Сиржер и пољуби јој руку, поздрави Клару с мало парадном утегнутошћу, стеже руку Ескијеову и скочањене прсте Антоана Сиржера које му овај пружи.

— Дошао сам да вас одведем, рече он Морису.

— Ох! рече младић нелагодно се осмехнувши, то би ме зачудило!

— Одведите га, Рије, рече Ескпје. Вечерас је просто несносан. Он се само не противи да нам каже што нељубазно. Одведите га, или још боље, пошљите га тамо где ви намеравате, а ви останите с нама.

— Где ви намеравате вечарас? упита госпођа Сиржер.

— Идем у Ваграмску салу, где ће кнез Корнуаљ држати предавање за раднике оба католичка крила.

— Како, и ви тамо? презриво рече Морис.

— Да, и ја. Покушало се с тим у црквама и било је много успеха.

— Бесмислено је то, рече г. Сиржер.

То је била прва реч коју је он проговорио; од болести је добио неки шиштећи глас који је речи чисто зашиљавао. Ове речи, прекинувши изненадно разговор, унесоше дубоку тишину.

— Бесмислено је то, понови он. Са свим вашим прибирањем радника око себе, ви олакшавате мобилизацију социјалистичке странке. То ће и бити: неће проћи ни педесет година, криза ће се свршити.

— Ми се надамо, рече барон Рије.

— Ах! па...

— Ми се надамо. Мислите ли ви да ми желимо да спречимо ту неизбежну и у целини озакоњену кризу?

— Не, изјави Морис, ви само хоћете да сте „један од њихових“, и то је све. Шерети сте ви!

— Ми хоћемо, продужи барон, да та криза буде еволуциона, а не револуцпона. Никаквог личног егоизма не видим ја ту. Ми држимо да боље разликујемо истину од понижених ко-

јима управљамо: трудимо се да им је покажемо а, уједно, и да их матријално уздигнемо.

Разговор се продужи у том правцу, с освртањима на прошлост и доказима узетим из историје. Г. Сиржер је упадао, добацајући умне, кратке и ироничне реченице које су пресецале доста заокругљене и говорничке реченице баронове. Морис је падао у ватру, мењао мишљења, подржавао једну страну, напуштао је, и најзад би заборављао на разговор посматрајући госпођу Сиржер. Најзад се барон учтиво обрати Клари која је ћутљиво слушала:

— А какво је ваше мишљење, госпођице? Како треба поступати са сиротињом?

— Изгледа ми, да треба радити као што тата ради...

— А шта ради „тата“, госпођице?

— Воле их, господине.

„Тата“ незадовољан што је предмет разговора, изјави да „ова мала незна шта говори“. Али сви се сложише и насупрот рекоше да је девојка у праву. Сви су познавали неисцрпно мрлосрђе Ескиејево.

Госпођа Сиржер сведе опште мишљење:

— Ох! наш драги ортак је прави светац.

Ескије слеже раменима. Сагнув се Јулији, рече јој:

— Ако сам ја светац, шта сте ви онда, драга пријатељице? Ви сте права светица.

И, сасвим тихо, шану јој на уво ове речи које је само она чула:

— Чак више не долазите ни у искушење!

На ово се она сва зацрвене. Први пут је то Ескије циљао на њену слабост; до сада је изгледало као да не да ни да се примети то. За њену је збуњеност добро дошло било, што се појави један нов посетилац. Због свог високог раста изгледао је танак; коса му је била црна и са стране подељена; имао је дивну малу главу, кратку црносиву браду, која је око образа била скоро обријана, а на подбратку заокругљена.

Пријавише га:

— Г. доктор Домје.

Лотарињжанин је био као и Ескије, само млађи од њега десет година; њихово се пријатељство никад није демантовало, нити попустило. Кад се зађе у године неуспљено се воле другови из младости: нешто мало од самога себе воли човек у њима...

Али сем ове наклоности, Домјеа и Ескијеа предавало је једно другоме нешто још ређе: они су један другоме дивили. Домје се дивио лепом животу Ескјеовом, стално поштеном и добротворном и покрај руковања новцем који свакога квари. Ескије је уздизао некористољубивост свога пријатеља који је, у тридесетој години, напустио богату клијентелу и одао се науци. Сада, пошто се је скромно оженио и постао отац двоје деце, Домје се, без званичних дужности и без плате, повукао у своју лабараторију и трудио се око тога да, на новим основама, оснује доктрину експерименталне биологије. Он је, категорична духа, несавитљиве воље, испољавајући мржњу на моралне конвенције, не давши места никаквој критици на његов морал, у својој кући на Ваграмском тргу, имао аугурску улогу човека кога су наше нарави, неповерењем у религиозну веру, одгајиле за једног модерног лекара. Морис Артоа га је поштовао као окретног парњака у игри парадокса; мало га је заплашила Јулијина заплашеност.

Кратко их поздрави све.

— Позвали су ме, рече, за после подне на саветовање хирурзи Фредер и Родек и четири сам сата изгубио у препирци с тим тврдоглавцима... Како имам noћас да радим, то сам дошао да вам пожелим добро вече и да мало проћеретамо. О чему сте говорили?

Барон му Рије умешно објасни питање. Домје, смејући се, одговори:

— Ах! о социјализму! Ви тако често говорите о тој утвари да ће се он ускоро и јавити.

— Ускоро, мислите?

— Па... при крају овог века, око стогодишњице оних великих догађаја, најдоцније око почетка двајестог века. Осећате ли због овог датума душевну забринутост целога света. Несвестан израз: крај века, који нас свуда ужасава, знак је тога. Као каква хронична грозница која се јавља у дужим размацима, Француска и човечанство осећају да над њим промине овај чудноват дах који је опијао наше дедове пре сто године. Ви видите властелине као што је барон, богате грађане као што је Ескије, како прибирају раднике и стављају се на чело покрета четвртога сталежа. Да, неоспорно смо ми на међи две велике епохе. Само да не буде крви у јарку који их раздваја!

— Ох, да! без убиства, без терора... Дајмо тим људима шта хоће!...

Јулија је то тако рекла: последње Домјеове речи сугерирале су јој страх од опасности у које би у таквој револуцији запао Морис, који је, пошто је био из аристократије високопарног понашања, сумњао у народ и презирао га. И пошав тим путем мисао је њена само на њега мислила; посматрала га је кад говори и не чувши више шта говори. Авај! зар да она тако паметног, лепог, тако љубљеног обожаваоца мучи! Зар да њему каже: „Отпутујте... напустите ме.“ Да ли је могуће да је допустила да јој такво обећање истргну? Сад јој је све оно што је обећала опату, сва световања његова, све јој је то изгледало невероватно далеко, у прошлости која је више не посматра, којој она више није одговорна.

Предузе понова да слуша шта се то говори. Као и увек, што је случај међу бистрим главама, и овде се препирка брзо свела на одбрану противречних начела. Барон Рије, католички филозоф, једна врста свештеника чији је домаћи живот био у реткој сагласности са начелима које је исповедао, држао је да ће друштвено зло све донде бити неисцељиво док религија не поврати морал у народу.

— Друштво, извесно је, има потребу за једним моралом, одговори Домје, али утопија је хтети га на религији основати, која друштву више није потребна.

— Па на чему ћете га онда основати?

— Например, на оним истим основама на којима сам основао свој лични морал; на складу који постоји између мог интереса и интереса врсте којој припадим. Да ли су наша два морала, Рије, ваш католички и мој позитивистички и нерелигиозни, по дејствима, тако различни? Ми смо, и један и други, за поштење а против крађе, за искреност а против лажи, за брак а против беђарства... Само, ви мислите о стварима на основу неких узвишених правила; ја их пак посматрам на основу једног несвесног, али врло јаког осећања, које ја називам егоизмом врсте, специфичним егоизмом...

У том се тренутку Јулија приближи Клари:

— Мала, рече јој сасвим лагано, не заборави да треба да устанеш рано, јер треба сутра да се вратиш у Сион, а сад је већ прошло десет.

Девојчица устаде и понуди своје чело срдачним Јулијиним

и Ескијевим пољупцима; дотаче се уснама сивих праменова коса Г. Сиржера: Морис јој расејано рече збогом. Затим, поздравивши поклоном главе барона Домје, изађе. Ово је дискретно лукавство прекинуло разговор и опоменуло их да је већ доцне. Барон се диже:

— До ђавола, већ десет и четврт! Први ће се део предавања већ свршити.

Опрости се.

— С које ћете се стране сићи? упита Домје.

— Ка победном Луку.

— И ја ћу с вама.

Мало после њих, повуче се и Ескије. Морис и Г-ђа Сиржер остадоше сами с Г. Сиржером који се није покретао с места и без сумње се већ успавао.

Сваке би вечери у то време њих двоје сели, у најскривитијем углу тога салона, на канабе у стилу Луја XIV које је било застрто фламанским зеленим застором, а над њим се вила, као какав балдахин, једна огромна биљка од оних особитих врста које се зову „папин новац“. Ту би се, у полумраку, њихове руке на мах нашле... Морис би се приљубио уз своју пријатељицу и наслонио главу на њене груди. И то невино миловање које је Јулија за дуго сматрала за невино, трајало би често пута док не дође време спавању.

И сада је Морис, седећи на канабету, очекивао на то. Зачудио се што Јулија не заузима своје, до њега, уобичајено место. Она је немирно и расејано превртала неки часопис...

Он је тихо позва:

— Јў.

И овај интимни надимак који је до сада из уста младићевих тако пријатно у звонио ушима г-ђе Сиржер, овога јој пута обрани и срце и савест:

„Како сам била несмотрена!... све сам му допустила; ја му сва припадам... само још последњи отпор. Како да се сад тргнем?“

Ипак је требало да се приближи Морису и каже му. Помоли се Богу једном кратком молитвом.

Седе покрај њега: он одмах пружи своје руке и хтеде да је загрли, јер га је неко предосећање морило. И она се збиља побуни и устукну, муцајући:

— Морисе будите паметни!

Он устукну, јер је изненада био као стињен, као следењен овим речима које су биле непредвиђене после предусретљивости коју су прошле недеље мало по мало биле одобриле. Зенице му се раширише и пожутише. Одупревши се рукама о канабе погледом је испитивао очи Јулијине. Она се већ била узнемирила; заплаши се тиме што је он, и пре но што му је казала, тако убијен... Трудила се је да дође до надахнућа, да би му речима, у исто време и јаким и нежним, и не мучећи га више, казала оно што је требало. Али Морис јој за то не даде времена.

— Има нечега, поче он. Шта је то?... Ох! ја сам још одмах помишљао на то.

И када га је Јулија, показујући му на непомичну групу Хеле и г. Сирџера позвала, да се умири, он додаде, учинивши покрет као да га се то ништа не тиче:

— Знао сам ја то. Ви сте данас били у Тиренову улицу. И она вам је мудрица опат Иге завртео памет. Ах! како ме ви рђаво волите!...

Причина о празнини која би се створила у његовом животу кад би га напустила нежност ове жене јако га преплаши. Умиљато спустивши главу на прса г-ђе Сирџер умиљато продужи:

— Ох, немојте тако, Ју, преклињем вас; био бих веома несрећан!

Сада се она више није бранила. Допусти му да спусти на њена прса своју лепу арапску главу, и како су Морисови прсти дрхтали тражећи своје обичне другове, она му пружи своје прсте.

Морис понови:

— Реците ми, Ју, да то није истина, да се ништа није променило и да ме више нећете, као мало час, одбијати од себе?

Она се више није умела да брани после речи његових које је изговорио са толико изнурености, нагласака и детињских покрета. Њена се савест била разнежила и шапуташе:

„Видиш ли како се воли: дете је то, а не љубавник; камо опасности?“

Уједанпут јој се појави јак надолазак енергије и, не напустивши његове прсте, рече му:

— Чујте ме, Морисе... Данас сам збиља била у Тиреновој улици и видела опата Игеа. Али ја сам то учинила, јер сам се била решила да се испитам, да се опоравим после онога што је се међу нама јуче десило... Верујте ми, драги мој пријатељу...

Не могу да продужим да поред вас онако живим, као што сам до сад... За обоје је то јако опасно, а ја немам права да располажем са собом.

Она је очекивала какву примедбу, какв одговор Морисов... Али он, оставши у ставу набуреног а нежног детета, не рече ништа. Она продужи:

— Ја сам се зарекла самој себи... пре но што сам се заветовала... (она се мало устезала пред овим великим именом које Морис дочека слегањем рамена...) Богу... да вам не допустим... и себи да не допустим... да се поклизне на овој низбрдици.

Стежући прсте своје пријатељице он и овога пута ништа не одговори. А то његово стезање говорило је: „Говорите, говорите; ја добро знам да ме ви волете и да сте, при свем том, моји". И заиста је то тако било У исто време кад су уста ове јадне жене разносиле те мудричке речи у унутрашњости је се својој плашила њихове ништавости; примећавала је она да оне не убеђују ни Мориса, ни саму њу. Авај, дубоко су они зашли у љубав! Зар би они могли, за један дан и једним простим напором воље, да се више не воле?...

И покрај свега тога она се потруди да продужи:

— Ја знам, пријатељу мој, да сам ја врло слаба. Ја немам нимало отпорне снаге; срце би ми се цепало кад би вам одбила ма шта што ви пожелите... Изузев, кад би ви потражили да више не будем поштена жена...

— Љубим вас, промуца Морис једва чујним гласом.

И кад је подигао главу ка њој, тражећи од ње милоште, она му даде само своје прсте да их пољуби. Један за другим сисао их је као какве слаткише. Јулија, не приметивши супротност која је постојала између речи које је изговарала и милоште коју је допуштала, продужи:

— Мало по мало допустили смо, пријатељу мој, да наша наклоност скрене са правога пута. Ја, ја сам вас волела као мајка: ја сам готово два пута старија од вас...

— Не говорите ми о томе, то је глупо! отсечно рече Морис. Нећу да ми о томе говорите!

Она се намерно није задржала на томе, јер је знала да тиме вређа једно од најсумњивијих осећања младићевих који је хтео да она не буде старија од њега. Она се ућута, јер је

за тренутак била раздешена проповедом који је смишљала. Морис је посматрао и на мах примети њено решење.

— Е добро, нека тако буде, поче он. Шта хоћете? Учиниħу што ви хоћете.

Чим је изговорио ове речи, оно што је хтела да захтева од њега учинило јој се нешто огромно, нешто што се не захтева и на шта се не може пристати.

За часак је оклевала и решивши се као кад се човек реши да се дави, рече:

— Треба да се одвојимо, Морисе.

Сузе јој навреше на очи из истог гроког и удаљеног извора из кога су се биле, мало час, пролиле код опата Игеа.

Он је тако побледео, да јој је изгледало као да га види како ишчезава међу њеним рукама, и она га, намах побеђена, привуче грудима и нежно пољуби у чело. Њене су сузе, једна за другом, текле по овом челу, а затим клизиле до усана младићевих: окачивале се о бркове и браду. Чула га је кад је промрмљао:

— Ако ме одавде отерате, умреħу.

Он је био тако као убијен, цело је његово тело изгледало тако као да је у тако некој јакој нервозној кризи, да су ове речи, обичне у љубавничким устима, имале опор укус истине. На једанпут је се он ослободи.

— Е лепо! рече он кратко, кад је тако, отпутоваħу.

Она промуца: „Морисе!“ готова да му падне пред ноге и замоли га да то опорекне. Али је моħна стидљивост, коју још ништа није победило, заустави. Она га је видела како се, као у каквом сну, подиже.

Он понови:

— Отпутоваħу... сутра... разуме се.

Видела га је како је пошао вратима и нестаде га. Она примети да плаче: „Шта, отишао је? Није то могуħе... враħиħе се он... потражиħе ме он...“

Али не, он је збиља отишао и није се вратио... Чула је како се врата од предсобља за њим затворише и кораке по песку на алеји која води у павиљон. Најзад се и сам тај шум изгуби у тишини.

Тада се она осети као да су јој одузели срце и да ни за један тренутак не верује да су се раздвојили. Пошто више није могла да влада сама собом, подиже се са места;

као сваке вечери, навиком коју је сачувала до данас, она не оде да прислони своје чело на мртве Г. Сприжерове усне. Не; изађе из салона и попе се у своју собу: отпусти Мари, на брзу руку скину своје одело и сруши се у постељу. Сузе које су јој загушивале и грло и очи, наједном пресушише и узјогунише се да више не теку. С времена на време страшан је сан морио с причином ове мо̀ре: Морис се удаљује од ње, удаљује за навек! Да би избегла овај сан, старала је се да не заспи.

„Како га волим! Како га волим! На што волети тако? и како је дошла ова љубав?“

Изгледало јој је да је открила, да је се изненада појавила и да је нимало није припремио њен прошли живот који је био тако тих и тако ослобођен сличних јада...

Толико је она затварала очи, да није могла да примети да су је баш ова сентиментална бесплодност, сва њена прошлост и сва њена садашњост, од детињства до девојаштва и до удадбе довели до ове садашње љубави. Најзад је љубав дошла, дошла да обере њено срце које је било зрело за велику нежност од које задрхти по једанпут свако женско срце.

Марсел Прево.

(Превео с француског **Б. Л.**).

† МИЛОРАД Ј. МИТРОВИЋ

„Нашло се неколико младих сањалица и пођоше својим путевима. Сањали су отворених очију, по пустим стенама цвало им је пролеће а њима се чинило да на њима виде златне градове. Чудновато лепо звониле су њихове песме и чудновато брзо су умукле......“

Прошло је само толико од Војислављеве смрти, колико је једној неблагодарној генерацији довољно, да заборави гроб песников, те ето оде у сусрет томе забораву и Милорад.

Као што се појавио, силан, снажан, одлучан и горд сазнањем своје снаге, да смени Војислава, тако је исто као и Војислав, сишао још неуморен, још неисцрпен, са недопеваном песмом на уснама.

„Чудновато лепо звониле су њихове песме и чудновато брзо су умукле...“

Да ли је то судбина наша, да су у нас сви прави и богодани песници, метеорске појаве? Јаве се снажно и силно, бурно пролећу обележени им пут, топло и богато зраче сву околину и кад проспу највећу светлост, оне се уједно и гасе...

*

Умро је истински песник.

Ни један стих, ни једна реч у Милорадовој песми, није неистинита; ни један стих, ни једна реч у Милорадовој песми није написана речи ради и стиха ради. Певао је, јер је морао певати, певао је, јер је осећао, и певао је само оно што је осећао.

И та управо највећа одлика његова, означава и праву величину његова губитка. Данас, кад све лежи само у речима и

кад се сваки осећај само речима исказује: данас, кад ћеш тешко сагледати искрену сузу, тешко срести чисти осећај; данас, кад ни љубав ни мржња нису истините: данас кад је све наше доба, кад су све наше тежње и сви наши напори обележени само речима и када ти ваља разгртати брда и раскрчавати читаве горе речи, те да доспеш до студенца истине — данас нам је требао више но икад, истински песник и песник истине, какав је био Милорад Митровић.

*

Било је то пре више но двадесет година. Позва ме једног дана ђак учитељске школе Миле Павловић, да се састанемо у кући неког Николе Јовановића, у улици Два Јаблана, преко пута теразијске основне школе. Рече ми, да је домаћин Никола Јовановић такође песник и да ће на том састанку бити још неколико „млађих песника“.

Састали смо се по подне, у некој мрачној собици. Осим Мила и домаћина, од свих „млађих“ затекао сам тамо још само Милорада Митровића.

Договор је био врло важан. Сви смо радили на „Невену“ и били смо прилично задовољни гостољубљем и предусретљивошћу Змајевом, једино „млађи песник“ Никола, био је незадовољан. Ни једну му песму није штампао Змај, једино два три решења ребуса што му је примио, и штампао му име.

Он је узео први реч:

— Зашто би ми пунили туђ лист својим радовима, зашто ми не би покренули свој?

— Па добро, ал од куд нам пара? Чиме ћемо кренути лист? — упитаћу ја.

Миле се још тад позивао са неким „великим личностима“, са неким „добротворима“ и већ је почео да ствара везе са свима словенским крајевима, изузимајући Чешке. Чини ми се да с Чешком још није створио везе тада.

— Што се тиче пара, то не брините: ја већ знам од кога ћу узети! — рећи ће Миле.

— За први број ће нам дати моја мајка — обећа домаћин и тиме реши ситуацију.

— То је друга ствар — на то ће Миле — онда смо обезбеђени. Јер треба нам само први број издати а за други ће стићи претплата.

И одмах пређосмо на име листа.

— Српче — рече Милорад Митровић, и то је била прва његова реч.

Усвојисмо и одмах поделисмо посао. Никола ће финансирати и администрирати и састављати ребусе; Милорад ће писати песме, ја приче а Миле ће се бринути за слике, писаће по потреби песме, приче, поучне чланке и водити рачуна о штампању.

После неколико дана, била је друга седница. Миле је набавио неке слике и погодио штампарију, Никола је добио обећање од мајке за паре и купио је већ један нотес за администрацију; ја сам написао причу а Милорад није још ништа.

Њему дадосмо слику, да је опева. Слика је представљала тичицу у кавезу како тужно гледа у слободу.

Милорад је брзо донео песму. Сутра или прексутра дан. Сећам се те песме а сећам је се и зато, што је Милорад целог свога живота певао онако, како је у тој песми певао; што је та песма скоро програм, који за свој будући рад себи прописује млади гимназијалац и којега се кроз цео живот и кроз сав свој рад, стално придржава.

Он најпре нежно теши заробљену тицу. Тако нежно, тако топло, као мајка што теши дете, а затим одлучно, снажно, крепко грми противу тираније, која је тичицу оковала, и обећава јој боље дане, будуће дане — слободу.

Ето тако. Како је ту прву песму написао, тако је све. Што је у тој првој песми казао, то је и кроз сву своју поезију. У нежности је говорио топлом материнском речју; у љубави је говорио жарком и страсном речју, а као песник и заточник ник истине, говорио је гласом јерихонске трубе.

*

Милорад је до пре краткога времена био један од највећих пријатеља „Дела“, на коме је и као сарадник најдуже радио. Његове су многе песме сачуване у старијим свескама нашега листа, као што ће ова свеска сачувати ово неколико топлих и искрених речи и сећања на великога и драгога нам покојника.

Бранислав Ђ. Нушић

ХРОНИКА

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА

Иво Војновић. Смрт Мајке Југовића. Драмска пјесма у три пјевања. Надарено од Матице Далматинске. Загреб, наклада и тисак Дионичке Тискаре, 1907. Друго издање.

Кад ми једна млада и честита Хрватица послала горњу књигу, латиницом штампану, да јој кажем своје мишљење о њој, причу ми се још из мог дјетињства мила пјесма

Бога моли Југовића мајка,
Да јој Бог да очи соколове
И бијела крила лабудова,
Да одлети на Косово равно,
И да види девет Југовића
И десетог стар-Југа Богдана.
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Узе мајка руку Дамјанову,
Окретала, превртала с њоме,
Пак је руци тихо бесједила:
„Моја руко, зелена јабуко,
„Гдје си расла, гдје л' си устргнута!
„А расла си на криоцу моме,
„Устргнута на Косову равном!“
Ал' ту мајка одољет' не могла,
Препуче јој срце од жалости
За својијех девет Југовића
И десетим стар-Југом Богданом:
То изусти, а душу испусти.

Том приликом сјетио сам се и оне друге народне пјесме, једнако лијепе и узвишене,

Уранила Косовка дјевојка,
Уранила рано у недељу.

У недељу прије јарка сунца;
Засукала бијеле рукаве,
Засукала до б'јелих лаката
— — — — — — — — — —.

Читава слика Косовског Боја, његових јунака и јуначица дошла ми је пред очи. Нијесам могао да заборавим ни племените осјећаје, којима наш народ и данас осјећа, кад говори и пјева о боју на Косовом Пољу. Ипак, једна од најлепших слика и појава у тој великој српској трагедији остаје увијек Мајка Југовића. Она, док се бој бије на Косову Пољу, соколи своје снахе. Мајка Југовића иде на Косово, да види девет Југовића и десетог, старца Југа Богдана. Налази их све мртве, гдје погинуше за крст часни и слободу златну. Њено мајчино и женино срце, српско срце, не да јој ни сузе да пролије. Њена породица жртвовала је много на олтару отаџбине. На таквом олтару није велика никаква жртва. За такве жртве српско срце не смије да проплаче. Али, кад долјетеше два врана гаврана у опустјеле дворе Југовића; кад Дамјанову одсечену руку бацише у крицоце Мајци — у њој препуче срце. И ако је срце било српско, није било од камена. Да је било и од камена, код толико жртава, морало је најпосле да пукне.

Ради тога, жељно растворих друго издање ове драмске пјесме у три пјевања, која писац погрјешно назива и појавама (стр. 41.). Хрватска критика толико се нахвалила ове драмске пјесме, док је іош била у рукопису, да сам се надао великом душевном уживању. Писац је већ прво издање, штампано, дотјеравао. То је, по готово, учинио и са другим издањем. Он је своју пјесму у три пјевања читао у друштвима, која би требала да буду научна. Читао их је и у друштву њежних срдаца, која нијесу била тврда, као срца Мајке Југовића, него су одмах проплакала. Ја давно нијесам плакао.

Прво пјевање, које Војновић назива Снахе, одиграва се на чардаку Југ-Богданове куле. Видов-дан је о заласку сунца. Вријеме је ведро, сунчано. Седам снаха Југ-Богданове плодне породице гледају, не би ли што угледале. Виде, гдје лете црни гаврани. Пета снаха седи до задњих скалина и држи у руци процавћени бадељ, па на њему гата, који ће се од Југовића повратити својим дворовима. Најпослије, та иста снаха погађа: Сви су пошли, ал' ће само један доћ! Свака снаха жели, да се њен војно врати. С тога поједине и кажу

Биће Војин, јунак од јунака!
Биће Гојко, материно злато!
Биће Бошко, дика барјактара!
Биће Марко, зелена планино!
Биће Богдан, топузино тошка!
Биће Милош, од истока сунце!
Биће Бранко, зора moj'ex дана!

У то се чује глас с висине, Мајке Југовића: моли Бога, да јој даде очи соколове и бијела крила лабудова. Снахе се туже, како им Мајка не да ни плакати, а трећа снаха каже

И свеђ ми њезин глас
по срцу млати,
кô буздуван по штиту
да зазвечи.

Осма снаха улази предводећи дјечје коло. Држи у руци зелену грану, а на врху привезала рањена гаврана, па с дјецом поскакује и пјева

Скочи коло да видимо.
да видимо ко ће боље!
А ја видим ко не море,
ко се скоро оженио
сваког добра пожелио,
коловођа дика Ваша!
оком трени — колом крени!

И било је, заиста, доба за пјевање и вратоломно играње. А и пјесма прикладна је за дјечје коло, које предводи млада Југовићка са рањеним гавраном на врху зелене гране. Док се Мајци Југовића ломи срце, не знајући, шта би на Косову Пољу, осма снага, Јола, игра коло. Да коло буде веселије, ту је и рањени гавран. Гавран, измучен, издахњује (стр. 21.), док око њега и Јоле остале снахе играју коло! Лијепа школа моралности оној дјеци у колу, слушајући онако коло и гледајући муке невиног гаврана.

Кад је осма снаха зграбила и бацила преко зидине мртвог гаврана, зачу се глас Мајке Југовића

Са бојишта гласник ту је!

С торња на чардаку долази мајка Југовића. Свих осам снаха у страху (!) падају ничице пред мајком, а она се зауставила на в'рх скалина зачуђенијем, широким погледом. Говори снахама. Благосиља их. Спомиње Видов-дан. Дјеца вјесело скачу. Овога пута без и једне снахе. Скачу и пјевају, као да је ватра у средини. Мајка Југовића говори у заносу о патној

земљи изглоданој (стр. 25.), о Душану Силном и о сузама које јој је он испио. Од тада нема више суза.

На чардак долази, најпослије, и Анђелија, девета снаха. Долази мучаљива и сунчана (стр. 27.), а у руци носи сребрни пехар. Пехар је старог Југ-Богдана. Намијенила га је за гласнике Богом посланике. Из пехара пију Мајка и све снахе, док не долете два гласника. Уморним и изнемоглим гласницима нико не нуди одмах вина, како је то урадила племенита царица Милица са слугом Милутином

Скиде њега госпођа Милица,
И уми га студеном водицом,
И зали га црвенијем вином.
Кад се слуга мало повратио,
Пита њега госпођа Милица:
— — — — — — — — — —

Пишчева Мајка Југовића и снахе навањују одмах на гласнике. И тек, кад гласници испричаше, да је Милош погинуо, да је убио Мурата и оставио тим спомен раду српском, снаха Анђелија даје им пехар, који гласници испију. Југ Богдан и девет Југовића послаше та два гласника, нека јаве од Крушевца до њихове куле

Како Србин кара
дивљи зулум туђих господара.

Све снахе кличу од радости. Једина је Мајка Југовића замишљена. Не весели се гласовима, кад нема нових вијести. Снахе, међутим, увјерене о побједи, већ се кољу за благо. Питају гласнике, има ли плијена, док Мајка не може да добије одговора о војсци. Кад су гласници одговорили, да је плијен цијело царство, снахе се веселе

А виђе ли алем камен?
Ах загрепсти у то благо,
рукама га чупат, сипат... —
Све бих поље како росом
алемима ја посула... —
Ваљати ће кô по трави
По душецим' и свилама!...

Снахе већ дијеле не само благо, него и царство. Не могу се никако погодити. Свака хоће да буде прва и најбоља. Прва снаха каже другима силовито, поносито

Балшићевог ја сам рода,
мене иде плашт царева!

Ни другој није везан језик

> Мене круна Немањића,
> Алтоманка краљевна сам!

Трећа се бани

> Бранковићи од вајкада
> Вјенац носе помазани!

Четврта снаха одвојила је од свију

> Ко се хвали? — Ко се бани! —
> Вама свима цесарица
> Палеолога базилеја
> ћерка, ја сам...

Остале снахе, осим Анђелије, не могу то да отрпе, па јој све заједно вичу: „Византинка! Еупаторка!" А она њих почасти ријечју: „Говедарке!" Мајка Југовића гледа те своје снахе горким посмјехом. Анђелија би их хтјела умирити. Мајка јој не да. Снахе се још кољу. Четврта каже Јоли, осмој снаси: „Лажеш, кучко!....", а све, осим Анђелије, четвртој „Византинко!" Најпослије се снахе измире и загрле, јер је Мајка проговорила. Анђелија улази у торањ. Остале раскошно (стр. 38.) пјевају

> Авај кратке ноћи
> с' драгим спавајући
> на једноме душеку
> на једноме јастуку
> под једним јорганом!

„У вијору" — каже писац — „бијелијех лаката, бијелијех рукава и бијелијех копрена све то голубиње јато бијелијех снаха одлази кроз доња врата пјевајући и веселећи се."

Шта је све ово? — упитаће сваки, који разумије и осјећа бој на Косовом Пољу и пјесме о њему. Какав је ово Tingl-Tangle у најидеалнијем догађају српске историје? Јесу ли снахе Мајке Југовића, колико год младе и ватрене биле, могле тако говорити у озбиљном и неизвјесном часу? И то одмах послије озбиљне ријечи Мајчине

> Загрл'те се кô пред смрти!

и пред њеним очима, а да их она и чује! Клетва Мајчина, неизвјестност са ратног поља допушта ипак тим снахама, да пјевају раскошно о спавању са драгим на једном јастуку, а под једним јорганом. А затим све у вијору, све бијело, лактови, рукави, копрене... Нека нам се не замјери, али се нама чини

да гледамо женске и слушамо пјесме, које се не гледају и не слушају у јавности. Прави Tingl-Tangl! Или још нешто горе.

То пјевање раскошно о спавању са драгим под једним јорганом није било умјесно, као ни гонање снаха о благу, о круни и др. Писац је при томе заборавио узвишени и озбиљни час, у кога су морале бити снахе Југовића. Данашњи и некадашњи салонски обичаји и правила о бијелим лактовима, који су почетак и увод у спавање са драгим и недрагим под једним јорганом, а на једном душеку, могли су и морали су да изостану из пјесме о Косовском Боју и Мајци Југовића. Колико се год наше народне пјесме не крију дволично под плаштем морала или неморала, него слободно пјевају о љубљењу и грљењу, кад је то умјесно, све пјесме о Косовском Боју сачувале су нам највећу идеалност. Ниједна пјесма о Косовском Боју није тако драстична, као што је писац био са снахама Југа Богдана. Шта више, кад је Косовка дјевојка на Косову превртала по крви јунаке и кад је нашла Орловића Павла, Павле је пита

Кога тражиш по разбоју млада?
Или брата, или братучеда?
Ил' по греху стара родитеља?

Народни, прости пјевач знао је, тужном пригодом Косовског Боја, да и рађање завије у плашт некадашњег народног вјеровања код Срба и код свих Словена.

Пјесник Смрти Мајке Југовића, добро је учинио, што нам је, барем у првом пјевању, сачувао девету снаху, Анђелију. Она нам није пјевала

Авај кратке ноћи
с' драгим спавајући...

Него, касније није поштедио ни Анђелије.

Кад су с чардака Југ-Богданове куле нестали бијели лактови, бијели рукави, бијеле копрене и цијело голубиње јато бијелијех снаха, остала је сама Мајка Југовића, у златноме западу. Мајка говори сама. Слази полако скалине. Говори страшнијем миром. Од једном пада мрак. Улази Анђелија с лијевог торња, носећи упаљену бакљу. Мајка је поздравља ријечима: „Ти јеси пламен!“, али се ипак не нада, да ће једна звијезда таку ноћ разгалити. Анђелија се сјећа свог војна, Дамјана. Мајка је савјетује, нека се моли. Мајка полако улази у торањ, док је Анђелија продирно (стр. 41.) гледа. Анђелија

је клекла, гледајући тамну даљину. Чује се далеко дјечији пјев прискакања. И завјеса се, по обичају, полако спушта. Анђелија је остала сама на чардаку. Остале снахе биће већ заспале под јорганом на душеку и јастуку, али без драгих. По овој пјесми, ноћ им је морала бити и сувише дугачка.

⁂

На дан прије, него ли је војска српска отишла на Косово Поље, Царица Милица молила је Цара Лазара, нека јој остави код двора барем једну мушку главу.

„Одводиш ми девет миле браће,
„Девет браће, девет Југовића:
„Остави ми брата бар једнога,
„Једног брата сестри од заклетве.“

Цар Лазар не противи се тој царичиној молби. Она би највољела брата Бошка Југовића. Цар јој га дарива и допушта му, да остане с њом код двора. Али Цар Лазар неће то сам да одређује. Каже царици, нека она задржи Бошка код куће. Кад је пукла зора и војска почела да излази из града, пред њом је на коњу алату барјактар Бошко Југовић.

Примаче се царица Милица,
Па ухвати за узду алата,
Руке склопи брату око врата,
Пак му поче тихо говорити:
„О мој брате, Бошко Југовићу,
„Цар је тебе мене поклонио,
„И тебе је благослов казао,
„Да даш барјак коме тебе драго,
„Да останеш самном у Крушевцу,
„Да имадем брата од заклетве.“
Ал' говори Бошко Југовићу:
„Иди, сестро, на бијелу кулу;
„А ја ти се не бих повратио,
„Ни из руке крсташ барјак дао,
„Да ми царе поклони Крушевац,
„Да ми рече дружина остала:
„Гле страшљивца Бошка Југовића,
„Он не смије поћи у Косово,
„За крст часни крвцу прољевати,
„И за своју вјеру умријети.“
Пак поћера коња на капију.

Царица Милица заустављала је тако и осталу браћу. Сва су јој браћа једнако одговарала. Ниједан није хтео да остане у

двору. Девет синова Југа Богдана хтједоше да погину на Пољу Косову.

Народна пјесма на тај начин приказала нам је велику љубав девет Југовића према својој отаџбини. О женама девет Југовића народна пјесма не говори ништа. И не спомиње их. Спомиње само сестру, Царицу Милицу, која тражи брата од заклетве.

Пјесник Смрти Мајке Југовића и овдје је покварио народно осјећање. И ово је требало измијенити за љубав — моди.

Друго пјевање писац назива Авет. На насловном листу тога пјевања и на корицама цијеле књиге насликан је барјактар на коњу са крсташем барјаком. Разлика је у томе што барјактар на корицама јаше с десна на лијево и у десној руци држи крсташ. На насловном листу јаше с лијева на десно. Крсташ држи у лијевој руци. Иначе су обе слике потпуно једнаке Дуго смо гледали те слике. Никако их не могосмо разумјети. Крсташ барјак вије се поносито. То се види и по крајевима барјака, које вјетар разноси. Барјактар је погнуо главу. Улупио је прса, а леђа и дроб надуо. Дорат му је такође погнуо главу, а чини се као да вуче ногу за ногом. Шта значи такав барјактар? Ако је тај барјактар прије боја на Косову, он је морао бити поносит, високе главе, широких груди, усправних леђа, а дорат му помаман. Ако је тај барјактар послије боја на Косову, како му се крсташ барјак може вијати онако високо и поносито? Једно се никако не слаже са другим.

И друго пјевање одиграва се на истом чардаку Југа Богдана; „у сред ноћи када све звијезде трепере над црнијем муком свађене земље с које тек за час прохуји дубоки, врући одисај.“ Снаха Анђелија спава испод догорјеле зубље. Око Анђелије лете јата звијезда-свјећница и разговарају се. Анђелија, неколико пута, у сну зове Дамјана, свог војна. Кад се пробудила чује неки топот. У страху затрча се горе уза скале. На тоњу се отварају доња врата. Улазе два гласника и један незнаник, замотан у црном плашту. Анђелија њих види. Они њу не могу видјети. Гласници су отишли, а незнаник је остао сам, црн у црнини. Хоће да се попне на чардак и вели

А сад горе до Голготе,

али малакше и пада на доње скалине. Говори сам, док се на горња врата не појави Анђелија, држећи високо свјетиљку.

Анђелија и незнаник разговарају се. И ако је тај незнаник, Дамњан Југовић, пред мало дана отишао из дворова, Анђелија не може да га позна по гласу.

А ти ко си што се кријеш
црн'јем плаштом кад већ тмипа
све нам туге тугом крије?
Зашто гледаш н'јемо, круто,
Бл'једу жену што те пита?
Кога тражиш?...
Кога чекаш?...

— — — — — — — — —

Смилуј ми се бар за ове
јадне очи искупјеле
што питају пусте ноћи
магле, зв'језде, цв'јеће, крила
да ми кажу:
хоће л' драги
игда више ове усне
цјеливати...

Овако сада Анђелија говори непознатом човјеку; она иста Анђелија, која у првом пјевању није хтјела ни могла да пјева

Авај кратке ноћи
с' драгим спавајући...

Незнаник залети се на Анђелију, загрли је и дуго је љуби. У њему позна Дамњана. Из заноса пробуди их глас Мајке Југовића, која зовну Анђелију. За неколико не чује се њен глас. Анђелија и Дамјан топе се у љубави. Она страствено (стр. 56.) каже

— Ја сад знадем
да је ово ноћ преслатка
а то усне,
а то прси,
а то врат,
то руке моје,
моје жеље, моје чежње
и све то да сад се зове:
небо, срећа, живот, јава!

Не пита Анђелија ни за шуре, ни за свекра. Не пита, шта би на Косову Пољу, ни за што је Дамњан дошао кући. Њој су само усне, врат, прси и друго, што за тим долази. Да у то није дошла Мајка, овакав Дамјан и оваква Анђелија били би, можда, запјевали ону

Авај кратке ноћи
с' драгим спавајући...

Озбиљна и строга појава Мајке Југовића натјерала је Дамјана да бјежи са чардака. Мајка улази и носи у руци златни штит, на коме је стародавни путир. Корача лагано и моли се. Мајка говори племените и узвишене ријечи, а Анђелија замамљена успоменама (стр. 62.), мисли на усне, прси и врат

Још ми усне горе
а душа вене
кад се часа сјетим
гдје он приступи!...

Мајка је чула, а можда је и разумјела те ријечи, те „објема рукама зграбила је Анђелију за рамена пак лице у лице а придушено, страшно“ пита, шта је и ко је. Анђелија не казује, док се на врху чардака не појави Дамјан, као авет блиједан, рањен и укочен. Мајка слуша причање авети о погибији на Косову Пољу. Пита авет за Југа Богдана и за његових девет Југовића. Авет јој казује

Сви по избор умр'јеше јунаци
бранећ вјерно свога господара,
господара славног Цар Лазара!
И Југ ти је ондје погинуо
а уз њега осам Југовића
гдје брат брата издати не шћеде
доклегође један сјецијаше!

— А девети? — пита мајка.

У прах пада — ноге ти цјелива!

одговара живи Дамјан, а не авет, пошто се залетио са висине и пао пред Мајку. Мајка врисне. У почетку мисли, да је ноћни вукодлак. Кад се увјерила, да је то прави, живи Дамјан, огорчењем пита га за крсташ Југовића. „Ја га држим сад“ — одговара Дамјан, али мајка плане

Не — твој није, — докле жив ту стојиш
крадећ слави што је славе било!
Не — твој није, — докле 'з гроба кидаш
црљен-цв'јеће које вјечност бере!
Не — твој није, — докле мајку слушаш
гласом правде осуду називат!...
— — — — — — — — — — —
Шта ти мислиш дрхтави бјегунче
— — — — — — — — — — —
е да ноћу сада срамно кријем
крвав, згрчен, потиштен, окаљан
царски грим из жртвеника мога?!...

Мајка неће да зна ни за какво извињење Дамјаново. Тражи од њега, да се врати на Косово са крсташем. Пружа с висине руке на благослов. Док Анђелија каже Дамјану

Проклет био —
ко ми т' уграбио!

Мајка одговара

Блажен био —
ко за част умро!

и покрила је рукама лице, а задубила се у молитву.

Дамјан хоће да се опрости од Анђелије, загрли је и гука јој

Обавиј' ме прије смрти, љубо,
бјелим рукам, ланцем пресладкијем!,

а Анђелија му одговара најприје у здвојној обмани, па у скрајноме бјеснилу (стр. 78.)

Ове груди чадори су твоји!
Ове руке твоји су крсташи!
Ово брани, — ово љуби, — штити
јере Бог је жив'јех а не мртв'јех!
Не! — ти нећеш — не смијеш ме пустит!
Ја те ето држим прикована
бјелим рукам, ланцем пресладкијем!
Сјеци, — боди, — раскини ме, — убиј!
ал' ја не дам па ни Вишњем Богу
љубав нашу крилату и младу!

Дамјан, да задовољи Анђелију, увлачи јој бодеж у срце. Тихим вриском она пада на земљу и умире. Врисак пробуди Мајку из заноса. Српско Мајчино срце још једном савлада тугу и испраћа Дамјана

Справи крсташ — на Косову дођу!

Мајка је остала сама. На лицу јој се виде знаци јаке душевне борбе. Као рањена звијер тумара по мртвој кули и виче. Српско срце почело је малаксавати. На њену вику пробудише се снахе и дјеца. Сви долетјеше на чардак. „Још један велики крик из свијех грла и застор хитро пада“.

Велика ли је разлика између Мајке и Анђелије. Мајка се душевно страшно бори. Пред сином је ипак тврда срца. Називље га бјегунцем и отмичарем славе. Не допушта му, да остане у очевом двору. Гони га на Косово, да и он на њему погине. — Анђелија, она идејална Анђелија из првог пјевања, сасвим се преобразила у овом другом пјевању. Не мисли ни на што друго, него на усне, прси, загрљаје и љубљење. Кад

јој свекрва поквари те њене планове, Анђелија воли и умријети, само да не види одлазак свог Дамјана.

Писац је у велике погријешио, што је Дамјана Југовића враћао очевом двору, кад су сви остали Југовићи били већ мртви. Народно вјеровање саставило их је све заједно на Косову Пољу, у општој великој гробници. Стари Југ Богдан први је погинуо. За њим погибоше девет Југовића, гдје брат брата издати не хтједе. Дамјан, као у модерним драмама и трагедијама, долази заогрнут црним плаштем, да га нико не види и не позна. Љуба његова, Анђелија, — да драмски ефект буде већи — не може да га позна по гласу, а ипак му повјерава највећу и најслађу тајну љубави! Кад је, дакле, по Војновићу погинуо Дамјан Југовић? Дошао је својим дворовима, кад погинуше сви на Косову. Погинуше остали Југовићи. Погинуо је Милош Обилић. Погинуо је Цар Лазар. Бој је већ био готов и свршен погибијом Срба. Он ипак гине. Видјећемо то у трећем пјевању. Био је, ваљда, толико паметан, па је сам, са крсташем у руци, јурнуо у Турке!

У другом пјевању има још нешто, што заслужује, да се забиљежи и разјасни.

Кад се Дамјан повратио својим дворовима хтио је да ублажи Мајчино срце, па да се не враћа на Косово. Анђелија је Мајци говорила, како је Дамјан дошао, да спаси нејаке и тужне. Спас им је био, по Дамјану, једино у бијегу (стр. 71.):

— Јоште је вријеме! —
Док се данас турска слава одмара
а пл'јен дијели, сахрањује мртве,
пути су нам још сви отворени!
Буди кулу!... — брзо! — зовни, реци —
— Ој! не реци једн'јем да су пусто
тужно јато црн'јех кукавица! —
већ им кажи: — „Дамјан гласе носи
нападнуће Студеницу војска!“
Пак их ћерај, пр'јети, лажи, мајко,
док сви самном преко брда пређу
брзим летом док све превалимо,
шуме, р'јеке, тамо до врхунца
црних гора херцегове земље
окле ћемо угледат спасење:
море славно испод Дубровника!...

Без обзира на то, што један Југовић, како све Југовиће схваћа и поштује народно предање, није никако смио ни да

мисли, а камо ли да говори о бијегу, за нас има нешто малко важности пошљедњи стих. Ту се говори о Дубровнику. Писац, прије него ли је штампао своју драмску пјесму у три пјевања, прочитао је у некој сједници Матице далматинске у Задру. Матица Далматинска, на жалост, давно је већ мртва на дјелу. Овога пута ипак је наградила Смрт Мајке Југовића лијепом новчаном наградом, пошто је писац прочитао своју пјесму у тој сједници. Многи слушаоци у тој сједници увјерили су нас, да је писац тада пошљедњи стих прочитао

Море славно српског Дубровника!...

Зашто је у штампи избачена ријеч српског, а замијењена ријечју испод? Штампарска погрјешка не може бити тако крупна. И ако је Матица Далматинска само по имену далматинска, а иначе чисто хрватска, не можемо ипак ни посумњати, да је измјена ријечи српског у испод била увјет лијепој награди. Прошло је, ваљда, код нас на Приморју доба, кад се гледало и на те — маленкости! Писац није могао посрбити Дубровник том једном речју, а није га могао ни похрватити, кад је тако измијенио...

*

Трећем пјевању писац је дао натпис Косово.

Приказује нам Косово овом заиста лијепом и пјеснички описаном сликом, којој не би било никакве замјерке, да је језик чишћи:

„Велико подневно сунце. — Све докле допире око, шири се поље класјем позлаћено а ливадама, стаблима и грмљем зарашћено. Жито је на мјестима погажено, ишчупано као да га је нетом град или олуја утукла, оскрвнула — али, овамо према гледаоцу већ се придигло и полако у тешкоме љетноме даху зањихало. Између жита црљени се свуда жарко маково цвијеће. — На десно стари, дебели храст, — једина хладовина у толикој раскоши свјетла и шара.

„Љето је! Велико сунчано љето дозреле жетве, пуно цвркута помамнијех крijесова а жедно повјетараца, који канда се сви сакрили у храстовијем гранама. Тамо у даљини обзорја златна мајка покрила недовидне просторе, удунула горе и бријегове, слила се с прамовима догарајућијех гаришта и обавила једном сунчаном копреном све, што је још живо и све што мртво на Косову труне. — Гдје и гдје црна јата гаврана из-

мрчила спокојну ведрину. — Кад се и они тамо на пољу свале; тад зашушкају као црви на источеној љешини. Али процавђена их земља не чује јер је и њу славодобитно сунце сву опојило и обмамило. — Па кад смо се зачуђени загледали у ту ненадну ведрину Косовскога подневнога мира, — а пред очима још нам титрају црне сјени ноћнијех сабласти на Југ Богдановој кули! — нехотице нам у дно душе вјечни над запоји: — „Не бијеше ли све оно сан?“ — а за час још чекамо хоће ли из тога љетнога покоја бризнути глас, јека, лик испуњеног удеса.

„И тај се лик појави! —“

Долази стара, згрчена, сиједа, крезуба бака са косом на раменима. Дошла је сама, да жање зрело жито. И та бака остала је сама. Муж јој је погинуо на Марици. Сва јој деца помријеше „борећи се амо тамо за сто(!) господара!...“ Остала је најпослије пуном кући унучади, која сада погинуше на Косову. Прилази јој мали унучић, који за собом вуче дугачку сабљу. Отео је ту сабљу мртвом јунаку, јер да ће њему, унучићу, послужити. Бака жање. Унучић купи класје. У то се чује велики жамор, лелек и смијех. Бијесни Турци гоне гомиле српског робља. Зној, прашина и сунце изгризоше робљу очи и уста. Жедно робље моли и тражи воде, а Турци га гоне у воду да се ту напије и утопи. Робља нестаје. Поново је завладао сунчани мир. Бака и унучић одлазе, а на позорницу ступају чобанин и слијепац гуслар. Кад је чобанин отишао, долази с поља Косовка Дјевојка. Засукала је бијеле рукаве до бијелих лаката. У рукама носи два кондијера златна. Прве су јој ријечи:

Ја прелазим преко села
  ој! додо — ој додо ле!
А облаци преко неба
  ој! додо — ој додо ле!
А ја брже — облак брже
  ој! додо — додо ле!
Облаци ме претекоше
  ој! додо — додо ле!
Жито — вино поросише
  ој! додо... ој!... додо... ле!...

Зна ли писац, шта су то додолске пјесме? Кад је баш Косовки Дјевојци гурнуо у уста ту пјесму, види се да не зна, шта су то додолске пјесме. Њежна Косовка Дјевојка, која самаритском љубави долази на Косово, да преврће по крви јунаке,

да их умива хлађаном водицом, да их причешћује црвеним вином и залаже хљебом бијелим, — у овој модерној драмској пјесми пјева додолске пјесме! Чим је испевала наведену пјесму, Косовка Дјевојка спушта се лагано на земљу и тихо заплаче. У разговору са гусларем, прича му, шта она ради по Косову

Ја се шетам по разбоју млада,
Ког јунака за живота нађем...

Писац није био у стању друкчије да нам прикаже рад Косовке Дјевојке на Косову, него само у разговору са гусларем. Преписани су, само малко исквварени, стихови из пјесме Косовка Дјевојка.

Послије тог разговора појављује се Мајка Југовића, завита у црном руху. Док су Мајка, Косовка Дјевојка и гуслар били у разговору, народ је почео да долази и да се сакупља. Нашла се глава Цара Лазара, па је у литији носе. У литији су, осим силног народа, многи свештеници, владике и патријарси. За њима је Царица Милица. Она, нико други, него баш Царица Милица „диже у вис преизабрани, чудотворни, страховити цвијет, — Лазареву главу одрубљену, а Душановом круном окруњену“. Ово овако пише, црно на бијеломе, на стр. 113. Смрти Мајке Југовића. Кад је и то прошло, четири копљаника „излазе из поворке са штитом, на ком је положена једна отсјечена рука, која још држи сломљени крсташ“. То је рука Дамјана Југовића, која се одмах раствара и даје Мајци крсташ. Мајка држи отсјечену руку до срца, па јој говори:

Моја руко — зелена јабуко,
Гдје л' си расла, гдје си утргнута!
А расла си на крилоцу моме...
Утргнута на Косову... равну!...

и — пада мртва та узвишена мајка, јер јој срце није могло више одољети.

Колико ли је љепша, осјетљивија, природнија и према духу народног вјеровања њежнија народна пјесма о Дамјановој руци? Кад је Мајка Југовића била на Косову и нашла мртве све Југовиће и старога Југ-Богдана, повратила се својим дворовима тврда срца.

Кад у јутро данак освануо,
Али лете два врана гаврана,
Крвава им крила до рамена,
На кљунове б'јела пена тргла;

Они носе руку од јунака,
И на руци бурма позлаћена,
Бацају је у крпоце мајци. — — —

Народна пјесма и народно вјеровање бијаху много племенитији и према Царици Милици, него ли је био писац Смрти Мајке Југовића. Народна пјесма о посвећењу Цара Лазара и о обретењу његове главе не спомиње Царице Милице. Писац нам је, напротив, приказује, као неку дивљу Амазонку, која, без икаквог осећаја, на рукама носи и у вис диже одрубљену главу Цара Лазара. И он нам приказује у тако црној и одвратној слици Царицу Милицу, коју наш народ сматра идејалом нежности и истинске, непокварене женске љубави! Она иста царица Милица, која онаком љубави проклиње браћу, да јој барем један остане у двору, послије погибије на Косову Пољу нема ни срца, ни љубави, ни нежности. Њу носе на штитовима (стр. 112.), а она носи и у вис диже одрубљену главу свог љубљеног војна и господара... То је, у овој драмској пјесми, још горе од оне

Авај кратке ноћи...

*

* *

Нећемо да замјеримо писцу, што се није строго држао народног вјеровања и народних пјесама о Боју на Косову. Таква замјерка не би, можда, била умјесна. Али, мора му се замјерити, што је искривио и покварио народно вјеровање и народне пјесме. Да је тим могао нешто помоћи љепоти своје пјесме, опраштање било би оправдано. Војновић је, напротив, покварио народно вјеровање и народне пјесме, а тим је уништио љепоту, коју је могла да има његова драмска пјесма. Цјелокупни утисак, који је на нас учинила Смрт Мајке Југовића, тај је, да је ту драмску пјесму написао, заиста, пјесник, али пјесник без осјећаја за предмет и без потребитог разумијевања предмета, који је хтио да опијева. Војновић је пјесник. То је он доказао ранијим својим радовима. Доказао је многим лијепим мислима и лијепим стиховима и у овој драмској пјесми. Да је он и у Смрти Мајке Југовића осјећао онако, како је требало да осјећа, и да је Бој на Косову разумио онако, како је требало, његова драмска пјесма била би на достојној висини. Радо би се читала. Још радје би се гледала на позорници.

Пјесник је у својој пјесми употребио многе стихове из

народних пјесама. Добро је и учинио. Није требао само да неке од њих мијења. Нијесмо бројали те стихове из народних пјесама, али их свакако има једна трећина у цијелој пјесми. Језик је такође морао да буде чишћи. Употребљени су многи провинцијализми, без којих је могло да буде. Пјесник је саставио своју пјесму не само за наше Приморје или за један мали дио нашег Приморја. Пјесма та требало је да буде намијењена цијелом нашем народу.

Смрт Мајке Југовића доживјеће, по свој прилици, и треће издање. Ту пјесму радо читају особито они, којима нијесу познате пјесме о Боју на Косову. Дође ли до новог издања, писац неће погријешити, ако поправи своју пјесму по примједбама, које смо учинили. Сјем исправака, требаће да испусти и ону

Авај кратке ноћи...

са стиховима и појавама, које су у свези с тим. Тада ћемо и ми Срби радје читати ову Смрт Мајке Југовића.

Dr. Александар Митровић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Размишљања, књига друга, написао Стеван Ј. Радо-сављевић-Бдин.

Ова књига садржи скуп нелогички набацаних, разноврсних неопредељених појмова и очигледних противречности. Г. писац, сасвим површно и често без икаквог разумевања, оперише са метафизичким и научним изразима, правећи пуно логичких скокова и не доказујући ништа. Књига износи 293 стр.; изложићемо само неколико места са првих десет страна.

Књига се почиње са детерминизмом, т. ј. да све има свог узрока, и г. писац још у самом почетку чини противречност. Сам детерминизам, конзеквентно спроведен, искључује сваки циљ и то су елементарне ствари за сваког теоретичара сазнања; међу тим у овој се књизи принцип узрочности постулира као аксиом и у исто време поставља себи за задатак, са уочљивом претензијом, да утврди циљ и план по коме треба да се развија „друштво“, чији досадањи историски процес г. писац назива хаотичним и бесциљним! Тиме се implicite постулира и слобода воље, коју детерминизам одлучно одбацује. Г. писац изрично у принципу даје за право и индетерминизму, велећи „са свим се зато може рећи да васионом влада дух....“, а таки компромис је овде апсолутно немогућ. У првим редовима г. писац као да је хтео почети са онтолошким проблемом па, без икакве логичке везе, правећи необичан логички скок, прелази на етички, субсумирајући под општи став да од човека није ништа зависило, став: „није његова заслуга ако је добар, није његова кривица ако је лош, као што се ни „од ваздуха сабља не сакова“. На првој страни да би објаснио „човечанство“ хоће да пође од његовог „атома“ човека („какво је зрно, онакво је брашно, а какво брашно, онаква и погача“)

а већ на другој страни „Он“ (т. ј. човек, атом, „сињи роб“) је ту нула, а јест нешто само та композиција“ (природних сила); међу тим скуп ма коликог броја нула, раван је нули, па и човечанство, које г. писац хоће да објасни из тих нула, равно је нули. Колико г. писац има осећања за логиком увиђа се ако покушамо да добијемо појам о човеку из атрибута каким је га преставио само на првој и другој страни: човек је атом друштвени, јединица рода људског, створ божји или природни, добар или бољи, лош или гори (ту има безброј „категорија“), сињи роб животодавних сила, нула; упоређује га са зрном и брашном, ватром и т. д. То су логички каламбури и услед њих има читавих реченица директно неразумљивих. Нпр. одмах на другој страни: „„Он“ (т. ј. човек) се не може *екстрансати*,[1] а ми то у *умљу* своме чинимо, е да бисмо се лакше *изразили*, *разумели* и *разабрали* у овоме огромном комплексу што се светом зове. Говор наш, изрази и речи наше, јесу то, што су били хијероглифи у староме Мисиру, или што су сада идеографски знаци у писмености Китајаца. „Ја“ је *сумаран израз* за читав један мањи свет (?). Тај *сумарни израз вара нас* (?) да мислимо, е смо „ми“ нека чињеница, да у *апстракцији стварно постојимо* (?!). *Сједињујемо тиме у један израз и појам две немогућности*“ (?!) и т. д. Овај став наводимо само примера ради, а из таких је реченица састављена скоро цела књига, зато ћемо само њега детаљније логички аналисати.

Када би се прва реченица, која би логички требала спадати у посредно закључивање, могла ставити у силогизам онда би требала овако да изгледа:

(1. премиса) да бисмо се лакше изразили, разумели и разабрали у овоме огромном комплексу што се светом зове

(2. премиса) ми то у умљу своме чинимо

(закључак) „Он“ (т. ј. човек) се не може екстрансати.

Прва сложена премиса, која је логички сувише претрпана и са једним стилистички сувишним епитетом „што се светом зове“, садржи више простих независних судова и за сам облик силогизма са свим је све једно ма који суд издвојили да би га довели у везу са другом премисом, односно закључком. Нпр. узмимо 1. суд „да бисмо се лакше изразили“, где је субјекат *ми* а предикат *лакше изразили*. Друга премиса „ми то у умљу своме чинимо“ изражава суд који претпоставља пре себе повећи низ судова да би се разумео његов логички однос ка првом суду, и зато његов предикат (субјект је једнак са

[1] Курсив је свуда наш.

субјектом првог суда) не преставља никакву јасну логичку везу са субјектом или предикатом 1. суда. Када се питамо шта то чинимо, не налазимо никаквог одговора. Из оваква два хипотетична, слабо повезана суда произилази суд „Он“ се не може екстрансати! Овај закључак логички не би ни могао произилазити из прва два суда, када би се у опште и као суд могао разумети, јер ја лично овде не разумем значење атрибута, па ако хоћете узмите га и као реч, „екстрансати“.

Друга реченица преставља неку врсту компарације, а оне се у опште, бар у књигама овакс врсте, употребљавају само као нужно сресство да би се нешто непознато или недовољно познато преставило јасније. Међу тим у овој реченици појмови „говор наш, изрази и речи наше“ (који треба овде да се схвате као сресства за изражавање наших мисли и њин однос ка мишљењу, а збиља они као такви сачињавају предмет логичких испитивања и постојала је чак и једна. истина погрешна, теорија да се наше мишљење састоји у речима) много су јаснији од „хијероглифа у староме Мисиру“ и „идеографских знака у писмености Китајаца“ да би их ови још јасније преставили.

Трећој реченици „„Ја“ је сумаран израз за читав један мањи свет“ није овде места, јер не само што не стоји ни у каквој логичкој вези са суседним реченицама и што се овако не разуме, него и додирује један велики проблем теорије сазнања, који овако као каки аксиом нотиран не казује ништа.

Када би се четврта реченица ставила у силогизам, онда би овако изгледала:

(1. премиса) Тај сумарни израз („Ја“) вара нас

(2. премиса) „Ми“ нисмо никаква чињеница

(закључак) У апстракцији стварно не постојимо!

Ко је бар мало верзиран у философији те зна смисао горњих речи, на њега ће горње закључивање, а из закључивања се састоји цело наше мишљење, учинити од прилике таки исти утисак као кад би неки резонирао:

Табла је црна

Човек иде

ergo, Бог је на небу.

Прва и друга премиса могле би се издвојити и ставити у облик непосредног закључивања, пошто сам закључак у горњем силогизму преставља не само голу игру речима него и contradictio in adiectu: у апстракцији стварно постојати! Из универзално афирмативног суда „„Ја“ нас вара“ (!) закључити на универзално негативни суд

„ми нисмо никаква чињеница" (!) значи не мислити ништа. Па када г. писца „Ја" вара и када није никаква чињеница, онда како и зашто пише? Он је одговорио и на то: „Што га на то приволљава извесан унутрашњи нагон, који потиче из спреме (?) и изобиље у мислима и из осећаја потребе (таки осећаји не постоје, него можда осећања) да то и другима саопшти. А ово опет има својих узрока"... „и тако без краја и конца даље" (стр. 4.).

У петој реченици налази се један логички апсурд: „сједињујемо у један појам две немогућности"! Које? Два се појма могу субординирати или субсумирати један под други према садржају и обиму њихових предиката: али сјединити у један појам две немогућности, то би било логички немогуће.

Човек је „сличан своме оцу као јаје јајету". Зашто? „Јер и друштво и природа су се у њему оваплотило". (стр. 6.). Нетачно упоређење и његово објашњење не објашњава ништа.

Закон наслества је „пренос суштаствености (?) с узрока на последицу" (стр. 6.). Неразумљива дефиниција.

Закони су „укупни (?) израз самога градива (?) васионског, удружен (?) израз атомских сила". (стр. 7.) Закон значи само сталан однос између узрока и последице. Даље закони су „њена (васионска) суштина, суштина је сила, енергија, моћ утицаја, способност да изазове дејства" и т. д. (стр. 7.)

ergo, закони су сила, енергија, моћ утицања, способност да изазове дејства!

закони су „укупни израз самога градива васионског"

ergo, „укупни израз самога градива васионског" је моћ утицања, способност да изазове дејства! и т. д.

Када би неки мислио по горњим дефиницијама, онда би морао долазити до оваке бесмислених закључака.

Законе „делимо на правила и аксиоме (!) да бисмо их разумели (?), јер наша умна уста не могу да примају залогаје васионских размера" (?) (стр. 8.). Игра речима, која показује крајње осуство логичког знања (законе делимо на правила и аксиоме!) „Умна уста" и „залогаји васионских размера" не казују апсолутно ништа. После ових долазе још конфузније реченице на целој осмој страни.

„Није зато бадава речено да животиње у главноме логичније мисле (животиње мисле!) но људи, јер нису збуњене говорним облицима (!). А нису рекли неуки људи ни то, да је наука, а нарочито философија банкротирала"! (стр. 9.). Следују још неразумљивије реченице и нека смешна прорицања и није нужно наводити их.

„.... како бисмо из негатива (?) својих опажања саставили себи позитивне појмове и представе“! (стр. 10.). Из ничега створити себи нешто позитивно! „Али, бојати је се, да то не буде још већи Лавиринт, који ће на крају довести такођер до ликвидације и реформације, да се и при свршетку и те епохе уђе у још замршеније путеве новога и још већега Лавиринта“.

И тако „во веки вјеков“ даље (стр. 10.) са свим је излишно цитирати даље, јер онда требало би преписати целу књигу. Г. писац је потпуно промашио свој циљ и у опште не треба да пише овакве ствари, најмање да их штампа, јер је за њих потпун лаик.

Куриозитета ради цитираћемо још неколико стилистички комичних места, каких је пуно у овој књизи.

„Друштво, у својој историској литији“....

„Хор неизмерних болова пратио је ово развиће. Та јектенија била су једини одзив на чинодејства растурених узрока“.

„Прећи голему пучину, која нас од тога раја (на земљи) раздваја, мучна је работа“. Али преко те пучине ићи ће се „глаче и брже“ „ако се поступи систематски, ако се најпре договорно (?) постигне општа сагласност у циљевима“......

„Један пример такога смишљеног рада имамо ми у својим законима о општинским кошевима“...... Општа сагласност у циљевима „и, према њима, у плановима општега развића“ и закони о нашим општинским кошевима!

„Сад морамо прећи на поље чисто духовних импондерабилија“ (?!)...

Петар Нешић.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Josip Miličić, Pjesme. Naklada hrvat. akad. društva „Zvonimir", Beč — У елегантном издању, дивно и смишљено илустрованом, издао је г. Јосип Миличић своју збирку пажње достојних песама, и по садржини, и по обради.

На насловном листу је једна глава која је, по ставу, по изразу и борама на лицу, по меланхоличном погледу управљеном и прикованом за земљу, у складу са целом збирком песама једног човека коме су сви бродови потопљени. Јесен, сутон, жуто лишће, разорена љубав, увенуле руже, погреби свих могућих врста, прецветали снови, разбијене и одагнате наде, просечни песимизам с не бог зна како интелигентним „светским болом", а кроза све то стални рефрен: Ханс није нашао своју Грету и бол, као последица тог сукоба, — то су главна и једина осећања те, као гавран, злосутне и црне збирке песама.

Песме г. Јосипа Миличића имају један искрен акценат, и с тога, у доба када се много пева из грла, она је и пријатна, и занимљива, јер је дошла од човека који, и ако не носи велику и сложену душу, саопштава своја лична и проживљена осећања.

На крају збирке има и неколико препева из скоро преминулог Ђозуа Кардучија.

Ђ. П. Иличић: Песма из Прошлости. Крагујевац. 1907. 16⁰. Цена 0.80 дин.

Један спев паметних стихова:
Болови су трње што по срцу чеше
Али осмех један може да га скреше.
(стр. 88).

Један спев емоционалних стихова:
...Него чуват понос и жалити друге
Ма било то цуре или какве шуге.
(стр. 89).

Један спев филозофских стихова:
Та он ће нам доћи — срећа још му звецка
Да нас као зоља напада и пецка.
(стр. 41).

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање уредништву овога листа послати.

Један спев дубоких опажања:
Док он тако храброст подиже из пете,
А његово друштво већ стигло до мете.
(стр. 40).

Један спев, даље, да више не цитирамо, лепих сликова (чувена — речена; однесе — све се, и т. д.), ретких сликова (мој — твој), изванредно музичких ритмова, и тако даље.

Г. Иличић је рођени песник, и њему се никако у уста не могу да ставе оне речи баронове из На Дну: „Па, ваљда сам и ја за нешто рођен!“

Ив. Вазовъ: Свитославъ Тертеръ. Писац, и у нас преведеног романа Под Игом, Иван Вазов, издао је пре кратког времена под горњим насловом један историски роман из времена другог бугарског царства.

После романа Под Игом то је једна од најбољих ствари из његовог књижевног дела. Роман носи све ознаке једног модерног историског романа. Писан је на основу до сад непознатих архивских података. На време најлепшег дела бугарске историје бачена је јака светлост, приказано је живо и рељефно с познатим Вазовљевим описима.

Ових дана предао је Иван Вазов управи бугарског народног позоришта и драму у пет чинова и две слике: „Иван Александар“. Предмет је тој драми његово дело које носи тај исти наслов.

Песме Васе Живковића. Београд. 1907. Издао С. Б. Цвијановић. Стр. I—LXIII + 1—219.

У издању Г. С. Б. Цвијановића изашле су пре неки дан песме некадашњег панчевачког проте Васе Живковића. Ово је, до сада, прво целокупно издање његових песама; а оно је било потребно, веома потребно, јер су његове песме биле растурене по свима могућим листовима тога доба: Србском Народном Листу, Бачкој Вили, Голубици, Зимзелену и т. д. То је јако и отежавало какву озбиљнију студију о његовој поезији и месту које он заузима у историји српске лирике.

Пред самом збирком има неколико чланака који разматрају Васу Живковића са разних страна. Тако г. Милан Ћурчин је написао једну биографску слику и поткрепио је и обилним и занимљивим подацима. Г. Јован Скерлић је написао омању студију о лирици његовој, каквоћи њеној, и одредио му место у добу у коме је живео. По његову мишљењу Васа Живковић је био „скроман poëta minor, али са извесним талентом и несумњивим песничким способностима“, и „не само леп представник оних „ревнитеља“ и „родољубаца“ из 1848, но један од најбољих „љубопеваца“ пре Бранка Радичевића“. Г. Тодор Стефановић-Виловски је написао своје интересантне „силуете из прошлости“. И, најзад, Г. Милан Ћурчин је говорио о преводима Васе Живковића и нашао да су они и врло лепи и врло тачни, и покрај свих тешкоћа на које се наилази у оваквим врстама послова. Његов превод Шилеровог Гњурца и до данас је најлепши.

Песме су, што је и паметно и прегледно, класификоване по садржини на: лирске, родољубиве, посвете и оде, дидактичне, рефлексивне и друге песме, и преводе. На крају су напомене о издању и о песмама, и ноте за песме које се певају које је удесио Мита Топаловић.

Цена је књизи 3 динара.

Новији српски приповедачи. „Српско академско потпорно друштво“ у Загребу издаће у скоро антологију у којој ће бити заступљени ови најизразитији представници новије српске приповетке: Борисав Станковић, Радоје Домановић, Светозар Ћоровић, Иво Ћипико, Петар Кочић, Милан Бу-

дисављевић и М. Ускоковић. Од свакога од тих писаца биће изабрана по једна од најбољих прича; издање ће бити врло укусно.

Фр. Шилер: **Синовац као стриц,** комедија у три чина, превео с немачког Миливоје Ст. Станојевић.

Г. М. Ст. Станојевић, писац Омладине у садашњости превео је ту скоро Шилерову комедију Синовац као стриц. Избор из Шилера није добар, а за превод ни сам преводилац много не гарантује, јер сам каже: „постарао сам се да у преводу не буде ни једна повећа грешка. Формалне, пак погрешке, ако их буде било исправиће они наши литерарни рецензенти који су на то већ стекли патент у српској књижевности, и чије минуциозне критике, по њихову мишљењу, ваља сматрати као нешто најсавршеније што се у опште може обрадити на нашој територији".

Narodne pripovijesti (mitične) — Са уводом и коментарима приредио проф. М. Кушар. — У овој збирци приповедака има двадесет и три митских народних приповедака; уз сваку приповетку г. М. Кушар је написао и опширне коментаре.

Нове књиге. Чика Гига: Смиље и Ковиље, дечије и младићске песме. Рума. Штампарија Ђорђа Петровића. 1907. 8⁰. Стр. III—IV 5—118. — Др. В. А. Димитријевић: Белешке о Рибарској Бањи. Београд. „Доситије Обрадовић" — штампарија Аце М. Станојевића. 1907. 8⁰. Стр. 3—71. Цена 0,70 дин. — Стеван М. Веселиновић: О браку свештенослужилаца. (Одговор Др. Никодиму Милашу). Београд. Штампарија „Доситије Обрадовић". 1907. 8⁰. Стр. 3—39. Цена: 1 динар. — Грађа за Фауну Старе Србије и Македоније (Прештампано из „Просветног Гласника". Београд. Државна штампарија Краљевине Србије. 1907. 8⁰. Стр. 3—39. — Професор Л. Зрнић: Нова Српска писменица (Прештампано из „Просветног Гласника"). Београд. Државна штампарија Краљевине Србије. 1907. 8⁰. Стр. 1—4. — Епископ Н. Никанор: Ускршња посланица и Ђурђевска беседа. Ниш. Штампарија Ђорђа Мунца. 1907. 8⁰. Стр. 3—22. — Фр. Шилер: Синовац као стриц, комедија у три чина, превео с немачког М. Ст. Станојевић. Београд. 1907. 8⁰. Стр. III—V + 1—81. Цена: 0.40 дин. — Тих. Остојић: Доситеј Обрадовић у Хопову (књиге Матице Српске, бр. 19 и 20). Нови Сад. 1907. Цена 3 круне. — Државно уређење Јапана. С руског П. Београд. 1907. Штампарија „Доситије Обрадовић". Стр. 1—24. — Последњи дани Пољске, историска црта. Превео Басанов. (Прештампано из „Трговинског Гласника"). Београд. 1907. Стр. 3—39.

НАУКА

О браку свештенослужилаца од Стевана Веселиновића, ректора богословије Св. Саве. Београд 1907. Г. Веселиновић је штампао ову књигу као одговор на један рад ученог владике Dr Милаша у коме је овај доказивао, да рукоположење није сметња браку или, другаче речено, да свештеницима не треба бранити ступање у други брак. Г. Веселиновић овом својом расправом, чија је оригиналност осумњичена, устаје против овог тако разумног учења и тоном који је најмање светитељски доказује цитатима из светитељских књига, да је само први брак свештенослужилаца свети и то брак закључен до рукоположења. И док Dr Милаш убедљиво доказује да је разним утицајима, нарочито промењеним друштвеним односима, створено црквено законодавство које не одговара Св. Писму, које не прави разлику између првог и другог брака, дотле г. Веселиновић пабирчи доказе

са свих страна за своје нимало тачно гледиште. Г. презвитер би боље учинио, кад би се, место залудничења око овакве науке, потрудио да види како наши свештеници, рано обудовљени, живе у браку, другом и трећем, ако не у браку у Господу, кад му то не даду црквени закони, а оно у браку по похоти и потреби. Само световњаци овако живљење крсте именом од кога је Св. Писмо хтело да сачува слуге Христове цркве. Ова књижица, чија је хартија елегантнија од стила и штампа савременија од гледишта, има 39 страна и стаје 1 дин.

Правна Библиографија чланака и књига у српској књижевности до краја 1905. год. Средио Гојко Никетић. Од досадањих покушаја, који једва да су и то били, ово је прва збирка која се с правом може назвати правном библиографијом. И по обиму и по срећености она нам показује с једне стране колико се примиче исцрпности, а с друге стране колико се овде много труда и знања морало уложити. Од колике ће користи бити ова библиографија српским правницима, који тако мало помоћних средстава имају за своје правничко образовање, не да се ничим измерити. Ко зна колико се и времена проведе и труда утроши, док се дође до истинског извора тај ће умети ценити важност библиографије при истраживању истине и науке у праву. Qui scit ubi scientia, habenti est proximus!

Ова нам библиографија пружа прилику да видимо шта смо урадили на пољу правне науке у току од сто година. Ако и не меримо, већ само бројимо, па ће резултат бити и сувише лош: са књигама и свима могућим чланцима, штампаним по дневним и повременим листовима, не прелази број 2760! А да меримо и горе би било! Још Економија с финансијом (582) и Државно с Административни Правом (411) на број најбоље стоје, и ако су то, највећим делом, чланци без трајније вредности, мада се покашто наиђе, на велико изненађење, на неки превод чланка или дела веће вредности или на третирање питања, којима данашња сензационална журналистика не поклања своју пажњу. Из библиографије се такође може видети, шта је у појединим периодама наше новије историје јаче или слабије интересовало наш образовани свет као и питање за који се народ загревао. Писало се журно и ради препирке грозничаво преводиле ствари, често без много избора, али за моменат згодне и вредне. Па ипак се тада дало и добрих ствари трајније вредности. У новије доба изгледа да на нас не наилазе исте грознице.

Онима који се тек упознају с правном науком као и онима који се правним питањима баве или и на самој правној науци раде, најтоплије препоручујемо ову књигу г. Никетића, јер ни једни ни други не могу бити без ње. Библиографију је издао „Архив за праве и друштвене науке“, има 234 стране и стаје само 3 динара.

Vergeltungs-, Rechts- u. Schutzstrafe. Vier Vorträge gehalten von Franz v. List, K. Birkmeyer, E. Kraepelin u. Theodor Lipps. — Четири чувена криминалиста, од којих двојица, Лист и Биркмајер, представници двеју школа у криминалном праву, држали су у току прошле године предавања у Минхенском Академском Правничком Друштву у којима су изложили, најкраће само, своја учења о бићу злочина и циљу казне. Друштво је сад та предавања штампало у засебну књигу „да би било приступачно и ширем кругу“, како само вели у предговору. Сами наслови предавања говоре нам већ и о њиховом гледишту: Лист го-

вори о заштитној казни, Биркмајер о одмазденој казни, професор философије Липс о појму казне с мотом: ни „заштитну казну“ ни „одмазденy казну“. — Па шта онда? Баш зато само — казну; и Dr med. Крепелин о злочину као социјалној болести. На жалост Листово је предавање штампано само као реферат, јер га сам није стигао опремити за штампу, док су сва остала изашла у потпуности; Крепелиново и проширено.

Од особитог је интереса Биркмајерово предавање. Он се данас у Немачкој сматра као представник класичке школе, с којом социолошка главну битку бије, и као њен несумњиво најсјајнији борац. Свом оштрином свога научног духа он брани озбиљно уздрмано учење класичне школе. И као јунак под којим се све руши а не предаје се, он је данас охолији но игда: на готовост Листову да се, ради практичног успеха, заснује компромис између класичне и социолошке школе, као онај који ће сутра победити одговара: супротност је између заштитне и одмаздене казне толика, да је ту пактирање немогуће. И заиста та је супротност тако озбиљна, да готово сви пристаоци социолошке школе не узимају тако озбиљно Листов предлог за компропис, чак га одбијају (в. нпр. чланак E. v. Sichardt у Z f. d. g. Strfrecttswis. Bd XXVII H. 5.). И сам Лист признаје, да у научним погледима нема компромиса, али да га у практичном извођењу једне идеје мора, као и у политици, и сме бити. Због тога ће читалац још више зажалити, што поред јасног и прегледног Биркмајеровог учења нема и Листова предавања. Па ипак књига је од велике вредности за оне који из кривичног права желе нешто више научити од параграфа. Препоручујемо онима који читају немачки. Има 74 страна и стаје 1.50 марка.

ДРУШТВА

Стечај за награду из књижевног фонда арх. Нићифора Дучића за 1907. годину — Према завештању оснивачеву да Академија сваке године награђује „расправу или монографију, или цијело дјело из српске историје (политичке, војничке и црквене); а може и из српске филологије, географије и етнографије у опште (садржина списа не може бити политичке природе)“, а на основу правила о овој задужбини, Одбор који њоме рукује расписује овај стечај за награду најбољега списа:

1. Ове године наградиће се најбољи спис из области наука обухваћених првом групом, т. ј. из српске историје политичке или војничке или црквене.

2. Величина је награде за ову годину девет стотина (900) динара у сребру.

3. Спис треба да изнесе најмање шест штампан. табака средње осмине.

4. Награђени спис је својина писчева, али се мора штампати у оном облику у ком га Одбор за награду буде одобрио, и најмање у 500 примерака. Писцу ће се награда издати кад поднесе Академији 50 наштампаних примерака награђеног списа.

5. На натписном листу награђеног списа стајаће „Наградила Задужбина арх. Нићифора Дучића“, а испод тога слика завештаочева.

6. Писци који желе да им спис буде награђен из овог фонда треба да га пошаљу Српској Краљевској Академији најдаље до краја децембра ове године.

7. Списи се могу слати и под писчевим именом и без тога; у овом другом случају писац је дужан ставити знак на спису и исти такав на завоју затвореног писма у коме ће бити име његово.

8. Штампани списи не могу се поднети за награду.

Бр. 187. Председништво Српске Краљевске Академије, 15. марта 1907., у Београду.

ЛИСТОВИ

„The Monist" о г. Др. Браниславу Петронијевићу — Априлска свеска америчког филозоф. листа „The Monist" донела је о нашем сараднику г. Др. Б. Петронијевићу, поводом главе о новој геометрији у његовим Принципима Метафизике, ово: „Нова доктрина је за дивљење; она уништава Риманов криви простор као и Бољаја и Лобачевског. Чак и они који верују у четврту димензију морају признати да су превазиђени. Она је ингениозна, оригинална и смела. Ми готово желимо да је и логички могућна."

Nuova Rassegna — У једном од последњих бројева Nuova Rasegna коју уређује Госпођица Умберта Грифини, позната са својих симпатија за српску књижевност, преведена је позната лепа приповетка Људи и Обичаји у Гулину нашег сарадника г. Симе Матавуља, под насловом Gli Homini e le lose a Gulino. Избор је изврсан, а превод леп и савесан.

Фебруарско-мартовска свеска Nouva Rassegna донела је у преводу госпођице Умберте Грифине познати драмат г. Бранислава Ђ. Нушића Кнез од Семберије. У њеном преводу изашло је до сада много лепих ствари Веселиновићевих, Матавуљевих, Нушићевих и Ћоровићевих. Од песника највише је препевавала Бранка и Војислава.

Savremenik — Најновија, шеста свеска Савременика за ову годину, донела је покрај осталих ствари, и свршетак приповетке г. Симе Матавуља: Удес доктора Ивановића, из успомена старога судије, коју је посветио свом пријатељу Ксаверу Шандору Ђалском. Од песника ту су, са по једном песмом, г. г. Вељко Петровић, Рикард Каталинић и Јосип Милаковић.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 43. Јуни, 1907. год. СВЕСКА 3.

† МИЛОРАД Ј. МИТРОВИЋ

— у моме сећању —

Бол и туга једном кад ти срце свила
Знам јесен је била. Нађосмо се сами
И ходасмо тако. Девојчица чила
Пред нама је ишла. И у полутами.
Где кестење дивље топло сунце зрачи
Застадосмо гледом. И питање моје
Упућено теби: „Шта то друже, значи?“
Издаде ми тајно врело душе твоје.

И још корак само. Ти закашља тупо
И удисну ваздух, па настави смело
У загушном тону. — Шта је ниско, глупо,
Варљиво и подло, твоје тмурно чело
Казиваше гордо. А и тресак ноге
О камене плоче тврдио је тада
Само скромност твоју, твоје патње многе
И дубоки извор твојих тешких јада.

Тек година нека од тог доба само
Што прохуја летом. Низале се беде корацима журним
Пролазиле тако к'о и биће цело
Док пролећа једног под небом азурним
Не саслушах, тужан, и твоје опело.

Благ. Нед. Кечкић

SALUTANT TE MORITURI!...

Ја те још љубим и надам се, драга,
Споменом живим јоште наших дана, —
Ма да је прошлост, кроз године дуге,
Сумњом и мржњом дивно развејана.

У мени живе још љубав и нада
И вера с њима — спомени их хране,
Живе... ал бедно... у самртном ропцу
Трају последње своје црне дане.

Последњи тренут и њима ће доћи,
Доћи ће свиреп — он не иде споро —
Доћи ће, драга.... и на тебе киван
И судбу нашу — ја те мрзим скоро!

А када дође... без журбе и тихо
По мрачној ноћи са муњом, по бури,
Доћи ћу к теби, куцнућу на прозор
И шанут: ...Salutant te morituri!...

1906, Виши. **Ив. М. Милићевић**

У МАЈСКОЈ НОЋИ

Безброј звезда трепти у плавој висини,
Безброј тица поје опијено мајем:
Ја лежим на трави и све ми се чини
Ко да умрех давно па сад шетам рајем.

И водопад докле хуји из далека,
Миришу јасмини, ћути ноћна тама,
Без жеља без свега што мучи човека
Заборављам на свет и на себе сама.

Ох, са чистом душом и мислима свежим
Док раскошно месец своју светлост сипа
На тој трави ја бих вечито да лежим
А над мојом главом да мирише липа.

Никола М. Поповић

БОЛ И СТИД

Драга и ја на забаву неку
Са облака, где нам љубав била,
Кренули се: падала јој свила,
Ход и осмех у музику меку.

Остависмо будућност далеку,
Дан вечности, покрајину вила,
Места кондор где развија крила,
Да би стигли на игранку неку.

У дворану уиђосмо журно.
С наших лица још се небо сија.
Нисмо знали за живот и звона.

Дочека нас смех костура бурно,
Ветар греха, мирис земље. И ја
Дигох главу, лице покри она.

Dis.

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ НА ПРИМОРЈУ

(1880—1900 год.)

IX.

Поезија и проза.

Малени дио Хрвата у Хрватској и Славонији водио је очајну борбу против ондашњег система владања у Загребу. Тадашња, тако звана мађаронска, странка била је у хрватско-славонском сабору окупила већи дио посланика Хрвата и све Србе посланике. Та странка владала је од више година. Владала је и неколико година касније. Послије прогањања Срба у Хрватској и Славонији под народним баном, Срби су малко били одахнули баш под мађаронском владом. Могли су барем слободно говорити да су Срби. Ради тога се нијесу бојали, да ће морати одлежати у тамници. Православни Срби могли су под мађаронском владом подизати своје школе, које им је био срушио народни бан. Могли су по каткада развити и своју црквено-народну заставу, а да се ничега не боје. До душе, влада у Загребу није била тако великодушна према Србима у Хрватској и Славонији, а да за то није имала и свог рачуна. Били су јој потребити Срби и српски посланици у Загребу, да може сузбијати велике хрватске идеје, које су се стварале у Бечу из бечких политичких разлога и из ривалства према Пешти.

Српски посланици на хрватско-славонском сабору у Загребу, већ осамдесетих година, кад је настало ново доба, основали су свој српски клуб. Тај клуб био је у почетку само-

сталан. Касније се потпуно изједначио са владином, народном странком, али је задржао своје име. И ако је тај клуб однио на души много политичких погрјешака, ипак су неоспорне његове заслуге за Српство у Хрватској и Славонији. Сав каснији српски политички и привредни покрет у Хрватској и Славонији има да захвали српском клубу на сабору у Загребу за свој постанак и први напредак. Да није било српског клуба, и то баш на владиној страни, никада Загреб не би видио српског политичког листа, Србобрана. И ако тај српски клуб није имао ништа заједничког са Србобран-ом, морална снага српскога клуба била је у почетку тако јака, да влада у Загребу није смјела да удара јавно ни на што, што је било српско. Кад је већ био пробијен први лед, било је лакше даље продирати.

Против тог српског клуба, против цијеле народне, владине странке и њеног система борио се малени дио Хрвата. Бориле су се двије опозиционе странке, обзорашка и правашка. Борба није била систематска, одлучна и истрајна. Посланици тих странака у хрватско-славонском сабору викали су против владе. Главни органи тих странака, Обзор и Хрватска, писали су против владе и против свих Срба у опште, како смо већ неколико пута видјели. Хрватска опозиција није ни знала ни могла друкчије да се бори. Душевна снага њених чланова у народу била је тако слаба, да сама не би никада имала никаквог повољног успјеха. Да тај успјех буде баш никакав, двије опозиције бориле су се и међу собом. Такво стање трајало је неколико година. Увиђавнији чланови опозиције дуго су кушали да дође до измирења. Измирење, најпослије, дошло је почетком 1893. године. Првих дана марта мјесеца 1893. године брзојави из Загреба јавише urbi et orbi, да су се двије опозиције измириле и сложиле. Слога и измирење завршише се, као обично, свечаним банкетом. Банкет није смио да буде без здравица. Здравице, у тако свечаном часу, нијесу могле бити без — нападаја на Србе. Сложна опозиција сложила се у за њу главној тачци: нема Срба! Главна садржина сложног програма била је такође, да у Хрватској и Славонији нема Срба. Није заборављено ни наше Приморје.

Као одговор на то, Agramer Zeitung оштампала је у 75. бр. 1893. год. чланак: Срби и Хрвати. Чланак је написао Србин, који је до тада пристајао уз обзорашку опозицију. Тај Србин каже и ово у том чланку:

„Шта траже Хрвати од Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији, а у данашњим приликама и односима, шта могу од њих управо тражити? Хрватска народна, уједно владина странка, као што је познато, у свему је потпуно споразумна са српском народном странком, која у хрватско-славонском сабору уз њу стоји. Међу њима нема, ни у сабору, ни ван сабора у земљи никаквог препора ни о каквом, ни земаљском, ни дневном питању. С тога не може бити говора о каквим српско-хрватским народним опрјекама међу овим двама народним странкама.

„Сједињена опозиција, тј. неодвисно-либерална странка и странка права, која се нипошто не слаже са данашњом државно-правном основом, ни са владиним, на њему основаним, суставом, захтјева од Срба, да без поговора признаду хрватско државно право, за тим искључиву хрватску политичку народност, као и државну самосталност, неодвисност и цјелокупност Хрватске тј. земаља хрватске круне.

„Овим се — по службеном тумачењу хрватског клуба чистога правца у Далмацији и наших сједињених у Хрватској — уједно не признаје српска народност, као и с њом спојено српско име у Хрватској, Славонији и Далмацији. И не осврћући се на то, да се идејалне жеље наше хрватске браће не би ни за длаку ближе примакле идејалним њиховим смјеровима, кад би се са српске стране безусловно признало хрватско државно право, — ни они Срби, који не стоје у редовима српске народне странке, не могу нипошто пристати на тај програм наших сједињених опозиција. Не могу пристати не само с тога, што ми своју, нећу рећи политичку индивидуалност, која је покопана укинућем српске војводине, него своју народну индивидуалност, и с њом спојену српску народност и своје српско име никад и под никоју цијену нећемо напустити — већ и с тога не, што је програм сједињене опозиције у свом правно-хисторијском основу неистинит, па и иначе сасвим неизводљив; што он не може послужити бољитку наше отаџбине и њеном даљем законитом и напредном развитку, него само томе, да замрси наше јавно-правне односе.

„С тога опозиционална хајка на Српство у тројединој краљевини, које је ограничено на своју народност и на своју црквену и школску автономију, нити је овлаштена, нити ће довести до сврхе, корисне за нашу заједничку отаџбину. — — — Ако ли наши сједињени опозиционалци с ове и с оне стране Веле-

бита мисле да истрају на непријатељском и клизавом путу, којим су против нас ударили, па да се и на даље непомично држе свог недефинисаног државно-правног програма, — нека за штетне посљедице овог објесно разбукталог братског раздора сами одговарају пред повјешћу и будућношћу наше заједничке отаџбине и нека своју државно-правну борбу и њене посљедице приме сами на себе.“

У исто доба Браник је поново очитао згодну буквицу. Дугачак чланак у 28. бр. год. 1893. посветио је хрватским уображеним величинама и хрватском праву. Опомиње Хрвате, да све то не оснивају на обманама, па овако наставља:

„За то ми ипак не кажемо, да Тројedница није — ваша: али молићемо: и наша је! Ми смо у њу дошли као народ, заузели смо пусте земље, наши дични преци одбранише је својим грудима, искупише је својом крвљу, дакле је и српска, у колико се тим народност обиљежава. То је Обзор-у криво, па пита: „А Србија, Црна Гора, Стара Србија, Босна и Херцеговина само су српске земље?“ Јест, тако је, тамо живе Срби, који су с тим земљама срасли. Кад би у тим земљама било од искона Хрвата, или да су доцније дошли, да их има трећина становништва, да су их одбранили од непријатеља, ми би тада рекли: тамо има Хрвата, те је и њихова земља, па — треба да им се осигура самосталан развитак. Наравно, да вам ни онда не би казали: те земље нека су камење, да се сазида магловито државно право хрватско, које никад није до тих земаља допирало. Исто тако, као што и српски народ у Хрватској и Славонији хоће да остане српски, али искрено поштује хрватско-славонско држављанство и не би допустио, да се нађе какав занесењак у Београду, па да каже, да Хрватска и Славонија треба да припадну Србији и Црној Гори. То је разлика. Ми хоћемо овдје да останемо Срби, јер нас има и не можемо се претворити у пару, и ништа више. Али ви хоћете, да чак присвојите у име неког дерног државног права српске земље, и гдје вас и нема, и које нису никад ни биле ваше. За то је Браник рекао, да ви оглашујете рат онима, који живе у тим земљама. Питајте народ, који живи у Србији, Црној Гори, Босни, Херцеговини, Корушкој, Крањској — да ли желе бити Хрвати и да ли признају ваше уображено хрватско државно право? То и јесте управо смијешно: ви нити имате с киме, нити имате с чиме, и још хоћете против воље оних становника, који у

овим земљама живе, да изведете Велико Хрватство. У оним земљама живе Срби и Словенци, а ви хоћете силом да их отмете! А то не иде, јер је против сваке и обичне памети, и у том послу нико вам помоћи неће. — — — —

„Одијелите државлланство од народа! То никад није било једно исто. Ми смо у Хрватској народ српски, а хрватско-славенски државлени. То је и према науци и према закону коректно схваћање. Али Обзор каже: „Будите у Хрватској слободно Срби именом и народности на културном и црквеном пољу“. То је — којешта. Ми смо били и онда Срби, кад нисмо били православни, кад нисмо били ни хришћани. Тако исто и оно је којешта, што Обзор тражи од нас: „Будите у државном и грађанском погледу Хрвати“. Не можемо бити, јер је то — заблуда. Хрватски народ, то је једна културна индивидуалност, којој ми не припадамо, па с тога не можемо ни бити.

„Љубимо ми ову земљу, као нашу домовину, јер смо се увијек жртвовали за њу и спасавали је, кад је год требало. За њу нас вежу гробови наших отаца, за њу је везан наш живот, а кад нас нестане, научићемо и своје потомке, да је љубе. Али ћемо их научити, да имају права у њој на самосталан живот; казаћемо им да знају, да је свака груда њихове отаџбине накваšена крвљу предака њихових, и „да су гробнице топлије у њој, јер су постављене костима јунака српских“. Тако ћемо ми учити и наше потомке, да љубе своју отаџбину.

„Ружно је, кад Обзор каже, да су наши оци у новој домовини „толи гостољубиво примљени“. Боже опрости — као да су нас на свечаре звали! Међутим ми, с оружјем у руци, заузели смо пусте предјеле, јер су се старосједиоци разбјегли били, крвавили се, док нијесмо ослободили ту остављену и напуштену домовину нашу. Па како да се ми у њој туђи осјећамо?! И како би ми њој смјели бити туђи, кад смо јој у часу највеће нужде били десна рука?! Али — опет за то нећемо да смо Хрвати ни у каквом погледу. Ми смо српски народ и хрватско-славонски државлани. За увијање и намигивање не знамо. Као синови ове земље радо ћемо у Хрватској вршити све дужности и испуњавати све обвезе, а бранићемо и државно право хрватско, кад се буде кретало у оном оквиру, које му је историјским развитком у природним границама означено. Али за фантастично државно право, које је у ваздуху, које нема реалне основе и ради чега би се узалуд трошила дра-

гоцјена народна снага — за то немамо осјећаја. Сваки народ нека се развија у свом кругу, нек не тражи, што је туђе, а на свом огњишту треба да је самосталан и независан“.

У Дубровнику међутим биле су у јеку велике припреме за Гундулићеву славу. Кад су Хрвати видјели, да ће на ту славу поћи много Срба чак и из Србије, заборавише, шта су о томе писали лањске године. Одлучише да се листом дигну на то весеље, које је морало бити само културно. Да и та културна слава не буде без политичке натруне, почели су радити из далека.

Први видљивији знак донијела је бечка Neue Freie Presse. У броју од 2. априла 1893. штампала је допис из Загреба о српско-хрватском питању. Допис почиње констатовањем, како сви српски листови пишу против програма сједињених опозиција. Из Србије вичу: „Србија је до Триглава“. Обзор, који је некада био наклоњен Србима, износи успомену, да је Ристић нудио Италији Далмацију у замјену — за све хрватске земље до Загорја. Велики су, дакле судари између Срба и Хрвата. Они ће тек сада јако избити на површину о открићу Гундулићева споменика у Дубровнику. Гундулић је написао Османа. Допунио га је један Хрват. Штампан је у Загребу. Хрвати су га увели у своје школе као класика. Срби га ипак сада присвајају. А зашто? Зато, што се Гундулић родио у Далмацији, која спада у ону сферу до Триглава и што је Гундулић писао по — црногорски! Да се то докаже, из Београда доћи ће људи на хрпе, на откриће споменика. Из Србије долази једна депутација, у којој ће бити најмање пет стотина душа. У Загребу су се ради тога замислили. Тиче зе општине дубровачке. Кад би на прославу дошли оволики Срби, Дубровник би пропао за Хрвате, који га зову хрватском Атином. С тога се и Хрвати крећу. И они ће на хрпе доћи, да претекну Србе. Хрвати траже форму, која би хрватском посланству дала службени карактер. На сваки начин откриће Гундулићева споменика имаће посљедица за ове натегнуте односе између Срба и Хрвата.

Овај хрватски глас у великом бечком листу узбунио је Хрвате . Почеле су се купити хрватске чете, да освоје Дубровник и да га отму Србији. Купљачина је још већа била, кад је 29. априла 1893. одбор за Гундулићев споменик издао проглас, којим се откривање споменика уриче за 29. јуна 1893., а не за 20. маја, како је прије било углављено. Прогласу је додано:

„Овијем се начином тура глас у народ, да сваки наш родољуб без разлике племена похрли у Дубровник на поклон Гундулићевој сјени, еда се сви у братско коло окупимо око свог споменика, који заједнички подигосмо". Све хрватске новине, без разлике правца, надигоше ларму, да се иде у Дубровник. Позивале су не на славу, него на политичку бруку.

С тога је Српски Глас у 21. броју 1893. год. написао чланак Нећемо бруке!, у коме је речено:

„Ми Срби и Хрвати били смо браћа и као браћа радили смо у Далмацији. Разбратише нас. Окле је бачено сјеме раздора? Из Загреба! Нема поговора. Култура загребачка прешла је преко Велебита к нама и напредовала је у Далмацији, као и у Хрватској. У Хрватској све је то данас прихватило овај начин борбе. У Далмацији исто тако подизала се школа, која за загребачком није изостајала. Људи су радили и раде на асанирању. Постигла је врхунац дивљаштва ова борба у Даламацији. Узмућен је најнижи талог, кад се у простом пуку распирила вјерска страст, кад су католици подражени против ркаћа, влахарије, као у Книну, у Котору, и ево сада у Дубровнику.

„Али, људи, ако сте људи или од људи, шта хоћете у Дубровнику, шта тражите од Дубровника? Дубровчани, а то баш они, који су нама најближи, истакли су мисао за подизање споменика Гундулићу. Ми смо је прихватили и препоручили. Ми смо Срби, колико смо год могли, приложити на подизање споменика. А ви? Ви сте мучали, ви сте се чињели невјешти. Ево нам очекиваног дана. Дубровачки одбор позивље нас на свечаност, све без разлике, који смо помогли ди се споменик подигне. Одбор не дијели нас ни по имену, ни по вјероисповједи, ни по политичким начелима, као што је поступао онај одбор у Макарској, који је оваку свечаност спремао за откриће Качићева споменика.

„Свечаност открића Гундулићева споменика почеће службом Божјом у римокатоличкој цркви. То је ркаћима и влахарији право. А кад је православнима право, зашто се туже и зашто штуцају по Народном Листу и Црвеној Хрватској они попови римокатолички, који ове листове пишу. Ми се Дубровнику не намећемо. Стари дубровчани су у нашем српском народу подигли своје културно првенство, млади су га одржали, а ми им га признајемо и у то име част им чинимо.

Ми се не можемо намећати Дубровнику, јер се ми не дијелимо. Слава Дубровника, наша је слава — била, јест и биће. Ми у Гундулићу славимо оно што је наше, а ви, браћо Хрвати, тражите своје, а славите га, као и ми!

„Али ево ти сад опет Народног Листа, који износи на вагу стару досјетку, како су Хрвати у Загребу штампали дјела старих дубровачких књижевника. Увијек овако, дјетињим доскочицама, на које људи не могу одговорити бјеседом, него само шибицом по прстима. Та, много прије, него ли су се штампале наше књиге у Загребу, штампале су се у Млецима. Прошлијех вијекова, кад у Загребу није ни било штампарије, штампале су се и српске и хрватске књиге у Млецима. С тога Млечићи не траже за се никаква споменика на нашем Приморју.

„Народни Лист, у чланку Споменик Гундулићу, учи Дубровчане, како ће се владати, намеће се и дрско их вријеђа. „Хрвати ће" — каже он — „приказати граду Дубровнику велико дјело њиховог овјенчаног пјесника. Хрвати ће граду Дубровнику поклонити све готово његове старе списатеље, које су они, новим издањима, забораву отели." Треба изнијети на вагу све оно, „што су Хрвати учинили за дубровачку прошлост."

„Као што видите, ово није шовинизам, није импертиненција. Није никако. Јер ми, синови деветнаестог вијека, имали бисмо позвати на благодарност старе латинске и грчке законодавце и класике, што смо ми толико великодушни, те њихове законике и књижевна дјела штампамо, или њихове споменике ископавамо. Данашњи Талијани, Французи, Нијемци, Инглези имали би нама Србима и Хрватима подизати споменике, што ми по гдје коју књигу њихову посрбимо или похрватимо.

„Него, Нар. Лист навалио је. Он хоће свакако, да га Дубровчани мећу на вагу! По нашем мишљењу, ову би операцију требало изоставити, барем за овај пут. Јавно мнијење зна мислити, зна судити. И у Дубровчана има много онога старога њихова esprit-а. Они су већ процијенили, колико има памети у људима, који онаке чланке пишу. Разумјемо ми куд он шиба. Он је казао, да Дубровник треба раскужити, асанирати. Сад би хтио започети, или управо довршити дјело, које је започето. Хтио би, да се у Дубровнику на вагу пењемо, дакле, да се дијелимо и да замећемо кавгу. То Дубровчани неће. Нећемо ни ми. Ми смо рекли и сад понављамо:

„Нећемо у Дубровнику бруке!“

Неколико дана прије славе у Дубровнику, Српски Глас штампао је у бр. 22. на првом мјесту чланак У Дубровник!:

„Од неколико година спрема се ова свечаност, што ћемо је сад у Дубровнику прославити. Ми смо Срби своју дужност вршили за све вријеме приправе. Пружали смо прилоге, и богати и сиромаси, из свију крајева, а сваки по могућности, и слали смо их на онај заједнички олтар. Извршили смо ону мудру народну ријеч: камен до камена палача, зрно до зрна погача. Радили смо постојано, свак на по се, а опет сви заједно, као по договору. Сад задовољно можемо погледати на свршено дјело. Учинили смо оно, што је више, па сад треба дакле да учинимо оно, што је мање. Треба да својијем учешћем увеличамо славу. Треба да видимо своје дјело окруњено. Одбор нас је позвао све на славу, који смо радили и помагали, да се подигне видљиви, доказ нашега признања нашем пјеснику. Треба да се и овај пут сви одазовемо, како би сваки крај и свако мјесто било заступано, па како би послије сви заступници у свој крај и у своје мјесто донијели из Дубровника искру духовне радости са овог духовног весеља.

„У Дубровнику учинићемо част сјени и прилици пјесника који је процвијелио над худом судбином нашега народа и његовијех пошљедњијех јунака и владалаца. Учинићемо част мјесту, које је одњихало овога и оваке пјеснике тужнијех дана и љепше будућности наше. Чинећи част Гундулићу и Дубровнику, чинимо је себи. Показујемо, да знамо цијенити све оно, што је у нашем народу било узвишено и племенито. Показујемо, да ћемо знати наставити и свршити дјело, које су наши велики умници замишљали и сновали. Ми смо се Срби виђели до сада увијек на дјелу, па ћемо се виђети и сада, и доказаћемо како се знамо прикупљати и кријепити за културну борбу, на обрану наше културне и народне индивидуалности, без које нама нема живота, а која опет не вријеђа ничије праведне и законите захтјеве.

„Слава је у Дубровнику наше народно задовољство. У то име треба да се окупимо око Гундулићева споменика. У то име настојаћемо да весеље буде достојно и пристојно, што захтијева наша част. И наша браћа Хрвати, у пошљедњем часу, скочили су на јуначке ноге своје. Сретали су се, чули су, да је готов споменик и да се примиче дан откривања. Чули су, да

ће много Срба бити на овом весељу. Они су их већ избројали. Крећу се на стотине, на хиљаде, како им се причиња. Лете међу хрватскијем људима писма, позиви и покличи. Чисто сломише ноге, узбунише се, како би показали, да их има више од нас, да су силнији и моћнији, да имају заштите и јака заплећа.

„Ми смо им казали своју. Није нам жао, и не може нам бити жао, што се дижу и на буљуке крећу у Дубровник. Боље икад, него никад. У то име, и у свако поштено име: добро дошли! Браћа Хрвати већ се сада никуд не мичу без свог велико-хрватског утрунка. Данас не могу се састати на пићу, у којој крчми, два Хрвата с једнијем жандармом, за једнијем столом, што неће заметнути распру чистијем правцем. Подижу се најпослије Хрвати у Дубровник ради натјецања са Србима. Хоће да се покажу, колико може њихова дрска агитација. Своју намјеру јасно су открили и у познатом допису у оном бечком листу. У присвајању дубровачке књижевности и прештампавању дубровачкијех књига они могу наћи само добар разлог за исказ благодарности Дубровнику и његовијем најбољијем синовима. Буком и кокардама, наручениіјем у Загребу, не може се прошлост забашурити, те се не може дати други правац будућности, од оног једног наравног, који из прошлости потјече. Сва историја народа српскога испреплетена је са свом историјом града Дубровника. То је оно, што износимо на вагу, на коју нас у Дубровник позивљу људи чистог правца.

„А нама Србима овом приликом чист је правац одређен самијем догађајем. Спремали смо га, као наше културно весеље, и тако треба да га прославимо. Овај догађај нека нама буде на усвијест. Нека нас ова свечаност подигне, узвиси, изнад свакидашњијех ситничарскијех посала и невоља, како бисмо се укријепили за друге оваке и веће подвиге.

„У то име: у Дубровник!“

Дошао је, најпослије, и дан славе. Срби пођоше у Дубровник из свих српских земаља. И Србија се тога пута сјетила Срба преко њених граница. Неколико стотина Србијанаца посјетило је Дубровник и поклонило се Гундулићевом споменику. Бока Которска, најближи сусјед Дубровнику, одвојила је од свију. Послала је у Дубровник читаву војску својих чибукаша. Сами поглед тих чибукаша умирио је сваки пут хрватска изазивања. Дошло је на славу и много Хрвата, да узму у посјед Дубровник. Донијеше собом гомиле вијенаца са тробојним хр-

ватским тракама. Хрвата било је највише са оближњих острва. Непрестано су викали: „Живео Хрватски Дубровник!“ Пјевали су познату пјесму из оног доба: „Србима штрик за врат!“ По крчмама и гостионицама Хрвати држали су говоре о Хрватству Дубровника. Жандарске власти мирно су гледале све то. Хрватима се све дозвољавало. Србима нијесу допуштале ни да иду на гробове српских пјесника. О тој слави било би и крви, да код Срба није било свијести и да није било чибука из Боке Которске.

Прошла је и та слава. Гундулићева слава могла је да измири Србе и Хрвате. Она је и морала то да учини. Догодило се сасвим противно. Срби и Хрвати били су у Дубровнику, као двије војске, које су само чекале знак, да заплivају у крви. Расташе се са славе већи душмани, него ли су били до тада. То је била посљедица хрватских пркоса и изазивања, без којих је могла и морала да буде онака културна свечаност.

Такве прилике у Дубровнику о једној културној свечаности нијесу могле, а да не заинтересују страни свијет. Осам дана послије свечаности, бечка стара Presse донијела је опширни извјештај о слави у Дубровнику. Тај извјештај примили су као свој и потврдили га чешки Narodni Listy. Овај угледни чешки лист укорио је Хрвате ради њиховог изазивања у Дубровнику. Осудио је хрватску штампу, која је то припремила за Дубровник, а касније је хтјела да побије извјештај бечког немачког листа. У извјештају Presse биле су и ове тачке:

„Листови српски и хрватски писали су за неколико мјесеци о великом значају политичком и књижевном открића Гундулићева споменика. На све начине проризали су о посљедицама славе. Сада је прошло осам дана од те славе, а већ се нико не сјећа, да је та свечаност била у Дубровнику. То доказује прије свега, колико су празна била уздања оних, који су од једне књижевне прославе, као о Качићевој, хтјели постићи велике успјехе политичке и народне.

„Мисао ових демонстрација потекла је од скрајних хрватских елемената из Загреба. Њихови друговн у Задру стали су им у службу, да се заподјене најразузданија пропаганда у Далмацији за велику хватску идеју. Откриће Гундулићева споменике привидно је требало да служи као доказ, да је Иван Гундулић био хрватски пјесник; али, у ствари слава је требала да докаже, да су Дубровчани Хрвати и да сви католички Сло-

вени у јужној Далмацији признају и пристају у правашке шљедбенике. По томе, а пошто је братски раздор између Срба и Хрвата у највећем јеку, било је природно, што су Срби одговорили на хрватска изазивања доласком из свих земаља, да протестују својом присутности.

„Радикални хрватски листови у Задру и Загребу и данас кажу, да је потпуно успио политички и књижевни освајачки поход у Дубровник; али, сваки објективни посматралац мора признати, да горе нијесу могли насјести. Држање племства и грађанства у Дубровнику биће показало маштачима хрватске будућности и биће их увјерило, да Дубровчани хоће да уздрже своју историјску и књижевну индивидуалност и да никако не желе постати присталицама велико-хрватских шовиниста. У књигама и новинама може се писати — као што се и ради — да је Дубровник био хрватски, да је плаћао данак хрватским краљевима или што таково. Али то су маштаније, које стварају узалуд присталице велико-хрватске идеје.

„У осталом, и ова књижевна превара на корист Хрватства била је само споредна ствар и прости изговор. О Гундулићевој слави насјеле су и политичке и народне хрватске тежње. Кад би се хтио констатовати народни карактер ове славе по броју гостију, требало би констатовати, да су Срби били у великој већини. Народни Лист у Задру и опозициони листови у Загребу покушали, су, да надувеним описима, пуним усклика Живјела Хрватска! даду свечаности хрватски значај. Неистинама и искривљеним дописима не може се изврнути истина барем пред онима, који су били свједоци. Да оборе учешће српско на слави, Народни Лист и Хрватска измислили су, да су се Срби нелојално држали и да су с далматинским Италијанима викали Живјела Италија! Али то је лаж.

„То је једна од обичних досјетака праваштва, колико у Далмацији, толико у Хрватској, да се размеће неком династичком лојалношћу, а да своје противнике оптужује издајом и тежњама преко границе. Пропале су такве подвале и клевете, јер је признато било, да нијесу истините.

„Што се тиче чисте политичке стране ове најновије демонстрације, не може се порећи, да је праваштво, пошљедњих година, управ напредовало у Далмацији. Сеоски народ још никако не учествује у овом покрету: али један дио интелигенције врло ватрено пропагира оне идеје, које сачињавају тако

звани велико-хрватски програм. Овом приликом треба констатовати, да су се, на жалост, неки урођени елементи, и то највиђенији, који се продају за вјерне поданике аустријског царства, братимили у неким далматинским мјестима с најрадикалнијим елементима из Загреба".

Срби на Приморју, колико су год жалили и осуђивали хрватска изазивања у Дубровнику, били су у главном задовољни том славом. Највеће српско задовољство било је ипак, што је на тој слави било много Срба из свих српских земаља, као нигдје и никада до тада. Сви ти Срби, из Далмације и Боке, из Босне и Херцеговине, из Хрватске и Славоније, из Србије и Црне Горе, из Старе Србије и Македоније, из Војводине, пошли су у Дубровник једном мишљу и једним осјећајем. Хтјели су одати поштовање пјеснику. Хтјели су се и упознати и поразговарати, као нигдје и никада до тада. Лијепо је то све истакнуо Српски Глас у бр. 24 у чланку За наш напредак овим ријечима:

„Кад смо се толики и из толикијех крајева скупили, измијешали смо се и у очи погледали једни друге. Иста лица и обличја; иста ношња у својој различности. Али шта нас је све спајало, то је био онај наш лијепи српски језик. Заиста оваке складности нема ни у каква народа, ни најнапреднијега на свијету, Далматинац, Дубровчанин и Бокељ, Херцеговац и Бошњак, Крајишник, Војвођанин, Србијанац, Старосрбијанац и Црногорац, гдје би се сусрели и за здравље упитали, говорили су онако и онако су се у свакој ријечи и у сваком гласу могли разумјети, као да су се сви родили под једнијем пљеменом. То је така свеза, какве код другијех народа нема. Међу Талијанима, Нијемцима, Французима нема ове потпуне једнакости.

„Овијем су језиком испјеване наше народне српске пјесме, које су се из једнога краја преносиле у други и свуда једнако одјекивале. Овијем се језиком зачела и стала развијати наша књижевност, која нас једнако спаја. У језику је наша душевна свеза била, јест и биће, док је на свијету Срба. Да их има још, да се о томе увјеримо, за то нам није требала Гундулићева свечаност. Без ње бисмо знали такођер, да ће их бити. Има их и биће их. А док их има и док их буде, држаће се и још ће боље напредовати она душевна заједница, која нас је до сад спајала. Тој се заједници неће и не може нико противити. Нема силе, која би је могла уништити. — — — —

„На томе весељу виђели смо се и боље познали. У овом познанству схватили смо боље потребе и невоље наше. Сад ћемо им вјештије и одлучније доскакивати. На рад охрабрила нас је ова и овака српска свечаност. Ми ћемо Срби сви и свуда од сада већијем маром и настојањем радити за опћу нашу културу, за нашу душевну заједницу.“

Гундулићева прослава у Дубровнику дала је материјала свим српским и хрватским новинама на Приморју и у Загребу да о томе пишу за неколико мјесеци. У чланцима било је говора о Српству и Хрватству Дубровника, о хрватском државном праву, о дубровачкој књижевности, за коју су Срби говорили да је српска, а Хрвати хрватска. Преживала су се по стоти пут иста мутна и бистра питања. Такво писање трајало би још дуго, да се 29. декембра 1893. (10. јануара 1894.) није отворио далматински сабор. У првој сједници, која је била послије два дана, попови новог чистог хрватског клуба приказали су предлог адресе на цара за сједињење Далмације са Хрватском и Славонијом.

Ево те адресе у цјелини:

„Свијетла Круно! Премилостиви наш Краљу!

„Сабор Далматински, окупљен у Задру, дочим сматра угодном дужношћу поновити Вашем Величанству непоколебива чуства своје вјерности и оданости, не може се оглушити гласу своје савјести и заступаног народа, а да у тешком положају, у којему се земља и народ налазе, не завапи помоћ и обрану од очинског срца Вашег Величанства, свога законитога краља, првог чуваоца незатомљених права и древне славе хрватске краљевине. Ми преодани Вам заступници народа дубоко смо увјерени, да огромне невоље, које тиште ову земљу — гдје се од давних времена круните славни предшасници Вашег Величанства и гдје је толи сјајно сјала зубља кршћанске просвјете, кад је већим дијелом Европе барбарска тмуша владала — неће никада престати, док не буде повраћена својој старини; док не постане опет живим удом вјерне Ваше државе хрватске, којој двострани уговори, између нашега народа и Ваше прејасне куће зајамчише „права, устав, законити неодвисност и земљишну цјелокупност.“

„Свијетла Круно! Далмација, што силом, што срамотном трговином отргнута од хрватске заједнице, четири је пуна вијека туђинцу робовала, дворећ млетачку скупновладу и од-

бијајући насртаје азијатске аждаје. Али ни кроз све то дуго доба суза и прослављеног јунаштва, у срцима далматинских Хрвата није се нити за час утрнула свијест права на уједињење с осталом браћом, нити је за час престао жив њихов вапај за својом хрватском старином. Овој су се дапаче још чвршће привезали, кад су по свом бискупу книнском Андрији, сложно са осталим велможама и заступницима хрватског народа, на цетињском сабору, године 1527., поклонили хрватску круну предшаснику Вашега Величанства, Фердинанду I.

„И сталежи хрватски, с друге стране Велебита, нису никада заборавили, ни кроз најбурније доба, овај знаменити дио хрватске домовине, те су у то име небројено пута затражили помоћ и заштиту законитих прећа Вашега Величанства и Вашу.Ваши славни предшасници нису пак никад могли ни за час отети се гласу свог вјерног народа, те су у свакој приподи обећали, да ће његово право на јединство и цјелокупност удјелотворити И сам Леополд I., у својој рјешидби од 10. српња 1703., свечано обећа Хрватима, да ће за њихову свому двору добро познату вјерност утјеловити Хрватској све оне земље, које су јој од старине припадале.

„Када при свршетку прошлог вијека би срушена млетачка скупновлада, те Далмацији падоше с руку ропски окови и устаде слободна на своје ноге, залетише се амо поклисари Њ. А. В. Фране I., да ју призовну к нашљеднику старих њезиних владара и да јој обећају старе хрватске правице. У народу није се била утрнула хрватска свијест. Он чу глас својих краљева, осјети љубав за својим старим правицама, те са народних зборова и градских вијећа одазове се позиву, тражећи сједињење са Хрватском под жезлом моћне куће Хабзбурговића. Али прије ратна бука, па забуна при устројству европејских одношаја, пометоше да се изведе то наравно уједињење. Ипак славни прећи Вашег Величанства Фране I. и Фердинанд V. у свечаним приГодама поновише обећања, да ће се вапају народа одазвати.

„Кад је банска конференција у Загребу, својом препонизном представком од 26. студенога 1860., замолила Ваше Величанство, да би по стародревним правима, признатим патентом од 7. травња 1850., неразумљиво спојило са својом посестримом Бановином, Далмацију — отргнуту незгодом времена — Ваше Величанство превишњим писмом од 5. просинца 1860. на бана

Шокчевића одговорило је, да је приправно предложеним жељама конференције потпуно задовољити, те да „уједно потребита наређује, да се ради потпунога испитивања и свестрано задовољавајућега рјешења овога питања позову посланици из Далмације у банску конференцију.“

„Кад је пак Ваше Величанство повељом од 26. вељаче 1861. благоизволило уредити уставне одношаје у монархији, изрично је својим народима изјавило, да издана земаљска уредба за Далмацију не може потпуну ваљаност стећи, будући да о државноправним одношајима краљевине Далмације према краљевинама Хрватској и Славонији није Ваше Величанство коначну одлуку изрекло. У ту сврху Ваше је Величанство царском резолуцијом од 26. вељаче 1861. одредило, да сабор Далмације прије свега одашиље поклисаре, који ће расправљати питање о сједињењу Далмације са Хрватском и Славонијом на предстојећем сабору у Загребу. У том смислу се Ваше Величанство изјавило превишњим ручним писмом истога дана на бана Шокчевића „докнадно писму од 5. просинца“, па је о том краљевским отписом од истог дана обавијестило хрватски сабор позивајући га, „да питање сједињења Далмације са Хрватском и Славонијом у споразумљењу са изасланицима далматинским узме у претрес и заједничке закључке Вашем краљевском потврђењу поднесе.“ Но, ондашњи ненаравни положај Далмације не даде, да се изведу благе намјере Вашег Величанства, које није ипак никад своју краљевску ријеч опозвало, већ је опетовано и најсвечанијом присегом изјавило, да ју хоће испунити.

„То нам јамчи и превишњи отпис Вашега Величанства дне 8. студенога 1861. којим се тјеши вјерни Ваш народ хрватски, да ће се позвати један пут сабор далматински, да се са сабором хрватским путем одасланих тамо посланика у ближњој свези дијелова хрватске краљевине споразумије; то нам јамчи такођер и други отпис Вашег Величанства дне 2. студенога 1865., којим се обећаје, да ће се питање о уједињењу коначно ријешити, пошто буду уређени државноправни одношаји Хрватске.

„Свијетла Круно! Премилостиви наш Краљу! Скрајно је већ вријеме приспјело да се испуни свечана ријеч Вашег Величанства и славних ваших пређа, јер Далмација тешко трпи од њезиног ненаравитог и противнародног положаја: Далмација и данас робује туђинцу. Далмација не ствара себи закопе, као

што по хрватском праву иде. У малом далматинском сабору једва јој допуштају кројити којекакве правилнике; али ни ови не допиру до краљеве потврде, нису ли кројени, како хоће савјетници круне, између којих нема нити једног Хрвата. Прави закони, који уређују друштвене и државлянске одношаје, ти се кроје на вијећу, гдје се и не чује глас далматинских заступника, а камо ли се обазире на особите потребе земље и народа.

„Далмација не управља сама собом, како то по хрватском праву иђе. Преплетена, спућена празним формалностима, управа Далмације не одговара старим хрватским уредбама. Сву је управу у своје руке прикупила државна власт, припуштајућ само опћинама нешто самоуправе у ситним мјесним пословима: али и тај сваки час пријети тобожњи надзор државне власти, да опћине не би коцнуле у какав закон или промашиле своју надлежност. Увлаче се уз то све више у јавну управу људи туђинци, који земљу и народ не познају и не љубе, а са собом носе мржњу на народне тежње и задаћу да их понијемче. На челу Далмације, као што нигдје у пространој монархији, стоји војник, који је по свом сталежу невјешт грађанској управи, те не може да јој дух схвати. Поврх све управе напокон сједе људи сасвим туђи, у туђини, и неодговорни заступству народа.

„Такође ни науковна струка не служи на корист истој, ни здравој народној просвјети. Припомаже се, да нам пучку школу трује школа њемачка и талијанска. У науковним књигама клаштри се све што би могло одгојити хрватску свијест и хрватско родољубље. Тальанштини држи се свеђер отворен заклон код средњих учиона, а ствара се свака мучноћа, да се младеж одврати од хрватског свеучилишта.

„Влада Вашега Величанства у Далмацији донапокон светогрдно пружа руку до самог божјег олтара, да отуд изгони једну од највећих народних светиња — старинску нашу глагољицу, посвећену од својих основатеља, од римских Св. Отаца, и успјехом десет вијекова. Исту руку влада Вашега Величанства у Далмацији диже и на барјах хрватски, који носи круну Вашег Величанства, над здруженим грбом вјерне Ваше краљевине Далмације, Хрватске и Славоније, те је символом наше оданости хабсбурској кући и хрватској домовини. Прогањање тог барјака са стране владе Вашег Величанства у Далмацији љутом је повриједом наших династичких и отаџбеничких осјећаја.

„Не можемо Вашем Величанству даље затајити, како је

јадно Далмацији и на матерњалном пољу, док је њезина управа у недомаћим рукама. Далмација мора се за другога стидити пред изображеним свијетом, јер нема, што данас имају у Африци и у Азији — комад железнице, који би ју привезао својим посестримама и осталом свијету. Двије једине замашније радње изведене од владе Вашега Величанства у Далмацији кроз цио овај вијек, нису јој на корист: саката железница Сплит—Книн не надовезује се никаквој свјетској железници; а уређење Неретве, која служи само пролазној трговини сусједне Херцеговине, није спасило од воде неретванско блато, нит народ од кужних болести. . . . . . .

„У Далмацији влада Вашега Величанства не ради ништа озбиљно за промакнуће пољодјелства, дапаче овому је дала смртни ударац задњим трговачко-поморским уговором с Италијом. Исти ударац подан је из простих политичких обзира и нашем малом обалном бродовљу и рибарштини нашој, покле је несносним порезима уништена наша славна трговачка морнарица на дугу пловидбу. Поморцима и рибарима далматанским ускраћују се и данас оне полакшице, које се удјељују туђинцима!

„Влада Вашега Величанства оваковом управом не проніче благостање Далмације, као што и не ствара врела државним дохотцима; па ове, просипљући у скупо своје административно устројство, нама предбацује народно сиромаштво. А што је пак најгоре, влада Вашег Величанства не тражи своје наравно упориште у љубави и у поуздању народа, а уз то придушује на протиуставни и протизаконити начин слободу штампе и слободу ријечи, особито кад хоће да буду тумачима јавног мнијења.

„Свијетла Круно! Премилостиви наш Краљу! Ово ненаравно и насилно стање одавна тешко држи забринуте преодане заступникеВаше вјерне Далмације, који у њему увиђају не само повріједу права и правице, те пропаст народа, него и озбиљну погибељ за саму монархију, при сваком ненадном европејском заплетају. Вјерни заступници Далмације не могу уз остало заборавити, да туђинске похлепе на ову обалу Јадранскога Мора нису сасвим ишчезле, а да и при било којем сукобу на Балкану, Далмација увијек је позвана на жртве и важне улоге, као што но бијаше при запосједнућу Босне-Херцеговине. Они су тврдо увјерени, да ће само стопљење свих земаља, гдје хрватски народ живе у нераздруживу цјелину, осјегурати његов развитак и трајан мир у монархији, јер само у уједињеној Хрватској Дал-

мација може спокојно гледати на будућност. Уједињена Хрватска била би уз то непредобитни бедем за династију проти похлепама туђинским, а уједно и најчвршће јемство за вршење наше цивилизаторне задаће на Истоку.

„И с тога погледа треба, дакле, да ово убитачно привремено стање у Далмацији и осталим хрватским земљама престане, а да при свакој олуји правни положај нађе се чврсто и коначно уређен; да напокон завлада му и задовољство у овом народу, измореном и искушаном за толико вијекова борбе и туђинске тлаке, те да започне и он мирно развијати се према свом културном и економичном звању.

„Свијетла Круно! Премилостиви наш Краљу! Преодани Вам заступници Далмације дубоко су увјерени, да тог сретног дана Далмација неће доживити, док Ваше Величанство не испуни давна своја обећања и славних својих праотаца; док не испуни двостране уговоре, на темељу којих предшасници Вашег Величанства стекоше Далмацију; док ову измучену земљу Ваше Величанство не поврати својој старини, на темељу њезиног незатомљеног државног права.

„Далмација задовољена у својим најсветијим захтјевима, причвршћена тврдом склопу хрватских земаља, науживаће се жељеног мира под окриљем свог законитог краља, биће важним чимбеником и непредобивим браником цијелој монархији.

„У то име итд.“.

Предсједник сабора примио је предлог адресе. Обећао је, да ће га што прије ставити на дневни ред. Попови чистог хрватског клуба хтјели су већ у другој сједници сабора да знаду, кад ће се претресати њихов предлог адресе. Предсједник их је мирно и обећавао..... У трећој сједници сабора попови су пријетили буном, ако се предлог адресе не изнесе на претрес. Предсједник саборски поучио их је тада, да су могли тражити хитност предлога, па би се о њему одмах претресало; кад то нијесу учинили морају чекати на ред.

О предлогу адресе за сједињење Приморја са Хрватском и Славонијом проговорили су сви загребачки хрватски листови. Органи сједињених хрватских опозиција у Загребу у велике су похвали адресу. Службене Народне Новине мислиле су друкчије (бр. 10. од год. 1894.), и ако нијесу биле противне анексији. Оне баш желе анексију. Поднесени предлог адресе само квари и оспешчава питање о сједињењу. Предлог је поднесен у знак

демонстрације против влада у Задру и у Бечу. Тим попови у далматинском сабору неће добити ништа. За сједињење — завршују Народне Новине — нема данас апсолутно потребитих увјета; томе су криве двије хрватске опозиције у Загребу и далматински политичари.

Да не крива ни тамо ни амо, одмах послије поповског тог предлога за сједињење, автонамашки посланици у далматинском сабору предали су предлог адресе против сједињења Далмације са Хрватском и Славонијом. Тај предлог у српском преводу каже:

„Свето Царско Величанство!

„Чести покушаји, да се по ново у јавности претреса и расправља већ коначно довршено питање о одјељењу Ваше Краљевине Далмације из свезе земаља, које имају своје представнике у царевинском вијећу, нагони сабор, да у знак вјерног подаништва и поштовања садашњих уставних одредаба дубоким поштовањем понови своје пређашње автономне запјеве и жеље.

„Вјерујући постојано у данашње јавно право, које је утврђено основним законом од 21 декембра 1867 о представништву Царства, сабору је сасвим страно тобожње хрватско државно право; право, које се никада, ни у једном вијеку, није могло утврдити стално на Далмацију; које опширно и успјешно побијају Далматинци, који љубе своју автономију. Ни у расправама хрватског сабора није се никада могла тачно установити ова празна сјена права.

„Далматинско покрајинско представништво ограничује се, да с поштовањем помене чињенице, које несумњиво уређују правне односе Далмације, у свези Царства, чију славну круну носи глава Вашега Величанства, истичући у исто доба своје најсвечаније молбе, да буду одбијени сви покушаји повриједе тих односа.

„Уговором у Кампоформију од год. 1797 — који је потврђен у спису Бечког Мира год. 1815. — Далмација је уступљена глави Славне Куће Аустријске, као таквој, за накнаду Ломбардије. Толико је то истинито, да је министар Вашег предшасника Фрања II, одређујући тачно положај Далмације, написао у дворској одлуци 13 маја 1902: „Начин, како је год. 1797 добивена Далмација, носи на себе обиљежје накнаде; и Цар није везан својом заклетвом, као Краљ, да Угарској поврати Далмацију“. Аустријски Цар, као такав, послао је у Далма-

цију своју војску; а Далмација, од када постоји Аустријска Монархија, није никада припадала Хрватској; од када је у власти Аустрије, Далмацијом се увек управљало, као са аустријском покрајином, у цислајтанској свези. Од године 1861 Далмација и по уставу припада покрајинама, које имају своје представнике у царевинском вијећу; она то признаје, јер шаље у Беч своје посланике.

„Свето Царско Величанство! Не одговара далматинским традицијама, ни некадашњем ни садашњем стању ствари, кад се странка, која тражи сједињење, позивље на неко историјско право. У свако доба, у свакој прилици Далматинци су постојано одбили сваки покушај сједињења, које нема ништа природно и којему се све противи: историја, обичаји, култура интереси материјални.

„И заиста. Године 1848, кад се у Загреб сазвао словенски састанак, да расправља о сједињењу, пођоше, позвани, Словени из других покрајина, али из Далмације не оде нико, те се Хрвати тешко разочараше ради таквог и сувише јасног одбијања Далматинаца, којим показаше, да неће да имају ништа заједничко са Хрватском. Касније, 7 фебруара 1861, нарочита депутација Далматинаца приказала се пред Ваше лице, те је замолила, да рјешење о питању анексије повјери првом сабору Краљевине Далмације, и истакнула је, да су историјске традиције увијек сачувале нетакнуто и поштовано име Далматинаца, још од давних давнина. Питање анексије покренула је тада банска конференција у Загребу, која је тражила, да Далмација пошаље у Загреб неколико својих представника, који ће расправљати о сједињењу. Не само да се није нашао ниједан Далматинац, који би се примио тог одвратног задатка; не само да је пропао предлог из Загреба, — него је први сабор Краљевине Далмације, у сједници 18. априла 1861. једногласно одбио — пошто су из сједнице изашла тринаест посланика, који су били за анексију — владин предлог, да се пошаље у Загреб неколико далматинских посланика, који ће проучити питање о сједињењу са Хрватском. На тај начин, повјерено је сабору Далмације право, да каже своје мишљење против сједињења, а томе се обрадоваше све општине покрајине.

„Ваше Величанство потврдило је исте 1861. год. интегритет автономног права. Док је хрватско-славонски сабор послао

адресу Вашем Величанству, којом је тражио да се распусти сабор Краљевине Далмације и да се у Далмацији прогласи хрватски штатут, Ви сте се удостојили, да санкционишете установу земаљског одбора Далмација. И тако по Вашој вољи, призната је изрично и за сва времена автономија Ваше највјерније Краљевине Далмације.

„Него, није то све. У сједници 15. декембра 1865. сабор Далмације захвалио је Вашем Величанству на Царском прогласу од 25. септембра исте године, којим је признато право народима у Цизлајтанији, да имају удјела у законодавству и у администрацији државе. Тај проглас упућен је и Далматинцима, као саставном дијелу народа, чији су представници у царевинском вијећу. У захвалности сабора бијаше изрична и законита изјава против сједињења.

„У седамнаестој сједници, од 25. септембра 1868. године далматински сабор примио је адресу на Ваше Величанство, којом Вам је топло захвалио, што сте основним законом од 21. декембра 1867. и Далмацију примили у свезу цизлајтанских покрајина и тим уставно утврдили њено представништво у царевинском вијећу, а тим сте се удостојили коначно ријешити јавне правне односе Ваше Краљевине Далмације — што сте царским патентом од 26. фебруара 1861. год. били обећали учинити — и задовољили сте оправдане захтјеве Далматинаца, које је и сабор истакнуо.

„Према томе, сабор Краљевине Далмације налази се пред светом и уставном вољом Вашег Величанства а и пред својим пређашњим закључцима, који се не могу уништити и који су донесени својевољно, кад се у Хрватској највише радило за анексију. Те закључке не могу ублажити привремени странички захтјеви, јер су основани на историјском праву уступања Далмације, на списима царским, на status quo, које се никада није промијенило од 1797. године до данас.

„Свето Царско Величанство!

„Сабор Краљевине Далмације не може претпоставити, да ће такву историју и толике законе савладати несрећна намјера оних, који би хтјели на другу страну сједињити Далмацију, отимљући је из свезе, с којом је спојена већ од једног вијека. Ни Хрватска неће анексије у том смислу, јер је сабор у Загребу, у новембру 1889., одбио великом већином предлог, да се Далмација присаједини Хрватској.

„Ради тога сабор Краљевине Далмације, који у велике цијени интегритет и неодвисност, који потичу од најстаријег постања ове покрајине и који су увијек поштовали сви Ваши Предшесници, — по ново и свечано потврђује своје пређашње наведене закључке, с тим намјерава да се користи непромјењивим и уставним благодатима, које потичу из постојећег сталног права.

„Примите итд.“

Кад је сабор свршио све важније ситнице, стављена су на дневни ред, 4. (16.) фебруара 1894., оба предлога адресе, поповски са сједињење, а автонамашки против сједињења. Главни и први поповски предлагач развио је на дуго и широко свој предлог адресе за сједињење Приморја са Хрватском и Славонијом. Рекао је у главном: Хрвати су робови и тамо, у Хрватској и Славонији, и амо, у Далмацији. Не зна, гдје је горе, под Млецима или Нијемцима. Сијнуло је једном сунце, и то послије пропасти млетачке републике. Далмација није хтјела слушати ни Русије, ни Енглеске, ни Француске. Она се обратила свом хрватском краљу, који јој је обећавао хрватске правице. Сијнуло је опет сунце, а то је фебруарски устав од 1861. год., кад је сабор позван на сједињење. Владин човјек говорио је у далматинском сабору: хајте у Загреб, али испод стола махао је прстом: н е. На ново је наступила ноћ. Шта ћемо сада? Не остаје друго, него подигнути буну! Али Хрвати неће, него ће тражити законитим путем. Србима препоручује, нека буду за сједињење ради језика и црквено школске автономије. Автономаше моли, нека не вјерују Бечу, јер ће их Беч преварити. Нестаће италијанског језика, а доћи ће њемачки. Хрватско право није утопија. Утопија је аустријско право, јер га нема. Завршава са: „Живјела Хрватска и њезина права!“

Сабор је, најпослије, примио предлог, да се поповска адреса преда одбору од седам лица, наредбом, да извијести у 24 сата. Автономашки предлог адресе одбијен је, као сувишан. Кад је сутрадан дошло на ред, да се претреса хрватска поповска адреса, владин представник предао је предсједнику сабора писмо намјесника Далмације. Предсједник на глас прочита то писмо: „Ушљед налога Његове Преузвишености министра унутрашњих посала, част ми је позвати Ваше Господство, да, по Превишњем Царском налогу, с а д а затвори ово саборско засједање“.

Сила Бога не моли. Предсједник затвори сабор. Предлог

хрватске чисте адресе остао је у стенографским записницима саборских сједница — до боље згоде. Влада је добила, шта је хтјела. Сабор јој је гласовао и дао све ситне потребе за Приморје. Кад је требало претресати питање, које никако не воле ни у Задру ни у Бечу, влада је затворила сабор. Послала је посланике кући, да се спремају за ново саборисање.

D-г Александар Митровић

ДЕСЕТ ГОДИНА У МАВРИТАНИЈИ
(1880—1890)
Успомене једног исељеника

Са левкадског превео

С. М.

(Наставак)

— О томе сам чуо, нека га Бог поживи!.. А ти притиже одакле си? Од кога си рода? Видим да си права мавриħанска орлушина, па помишљам, да си и од добре куħе!

Као из почасти према одговору који ħу чути, зауставих кобилу. Поштоноша стаде и спусти торбу на тле. Очи му севаху, образи му се зажарили, — јер веħега задовољства не можеш учинити Мавриħанину него кад га назовеш „орлушином“! Одговори:

— Ја сам ти, шишпане, из ове области, кроз коју путујемо, и која се зове: такунска. Она је, као што знаш, прва у Мавританији, јер је одњивила светли дом Камика̂. Она има девет племена, која се зову: Шигуње, Киклиħи, Ајбиза, Црце, Зриљниħи, Хонами, Замрчанци, Шипљевци и Јамници. Ја сам по племену Црца, по браству Довираħ, по имену Ожибона син Ојков.“

Знајуħи како то треба сложити, рекох:

— Ти си, дакле: Ожобина Ојков Довираħ Црца! Да си жив и здрав.

— И ти са мном, шишпане! А што рече, да сам орлушина, вере ми, — срамота ми се хвалити, али што јест јест! — то и други рекоше. У последњем ратовању добио сам, као

што ми видиш на грудима, две медаље и два крста. А што се тиче од какве сам куће, рећи ћу ти само то, да је мој рођени дед Лимун Кујов, ожењен био од Камика, — моја рођена баба Њише, беше рођена сестра ојпаја могʼла Едра! И тај мој дед Лимун погибе на Бобову Пољу, у оној страховитој погибији, где је пало девет Камика! И два су ми стрица погинула у потоњим ратовима, а два брата у овом последњем. Ето ти, мој шишпане, од какве сам куће и ако пошту носим! Што ћеш, тако ти је у нас, — сиромаштина није срамота.... А ти, шишпане, ко си, одакле си?

— Ја сам трговачки син, тја одонуд из Даламарије, зовем се Шиме Вако!

— Да си жив и здрав! Лепо је и то! Што но се каже: човек поштен и добар сам је по себи домрој! А рђа је себʼр (никоговић).

Лажеш Ожобино, да тако мислиш! рекох у себи. Не би ти прегорео своје радослављe ни за какво богаство! Знам ја, да у Мавританији трговачки син значи „себʼр“.

Потерах кобилу, Ожобина упрти своју торбу, те пође упоредо.

— Богме си кракат и хитар! рекох своме намерном сапутнику, видећи како олако, без имало напрезања, држи корак са кобилом.

— Ја, је ли? учини он, осмехнув се... Ево да ти причам, како постадох писмоноша. Био сам младић од шеснаест година кад се из Црца преселих у Јамину. Остадосмо на танко, а било нас је пуна кућа, те ја, као најстарији, отидох у Јамину у надању да ће ме могʼл замотрити и узети за свога крилаја (дворског жандара). Јер од шеснаест година бејах на очи као други од двадесет, и опет могʼл знађаше да смо у роду. Елем, знајући да то не иде тако одмах, станем у најам као момак у ојвоја Овија Карова, зете моглʼова. Узе ме да му тимарим коња и да идем у његово племе, кад би му што устребало. Кад ме ојвој први пут посла ка својима у Шигуње, зачуди се човек како се брзо вратих, — просто није могао веровати. То се чешће догађало, те се рашчу по Јамини. Доиста, то је и могʼлу до ушију допрло, те држах као у воску да ће ме и то препоручити, колико год и моја кућа и мој раст! Али куд ће несрећа, онога истог лета погибе могʼл Зејо, онај јунак над јунацима, она „суха муња“, како га ми звасмо, а замоголи се овај данашњи Вокрим Нис, Бог му силу узмножио! Већ настаде забуна

и мотињава и тиквајa и налоге народа, као но ти кад настајенова судија, те за неколико недеља нисам могао ни помишљати, да ћу моћи свратити пажњу новога господара. Тако прође цела зима. Једнога пролетног јутра, истом што сунце грану, дође у ојвојеву кућу дворски крилај и викну: — „Камо је онај Ожобина Црца? Зове га мог'л!" — „Благо мени до века!" викнух. Сећам се да сам чешао коња. Брзо се оперем и изидем. Крилај ме погледа смејући се и запита ме: — „А по чему мислиш да ће ти бити благо, црцка перјанице?... Мисли, ваљда, да те господар зове на част?„ — Би ми мучно. Беше тај крилај, знаш, Киклић, а ми Тамуњани рачунамо Киклиће као најгоре племе, а они нама свима завиде. Рекох му: — „Ако ме не зове на част, а оно, чини ми част што ме зове, макар ми шта заповедио, киклићка изелице! А и моји су стари доиста имали више приступа у његових, него ли твоји!" — Кад ја пред двор, а оно мог'л и француски консул седе у трему и нешто живо разговарају. Мог'л држаше у руци неко писмо и у разговору трескаше њим. Иза њих стало једанаест крилаја, а онај дванаести што је мене довео, стаде поиздаље, преда њих, а мене заклони. У неке викну мог'л њему:

— Камо ти онај Црца?

— Ево га, светлости! рече крилај, па се поклони и склони ка својим друговима.

Ја остадох сав дрхћући. Господар и Француз погледаше ме, насмејаше се и наставише међу собом: „пурке-пурке". Најпосле, запита господар:

— Јеси ли ти Ожобина Ојков Довирај Црца?

Ја му приступих руци и скуту, па се измакох натрашке и рекох.

— Јесам! Ја сам рођени унук Лимуна Кујова, зета ојпаја Едара!

Ожобина ућута мало, па уздахнув дубоко, настави:

— То сам, шишпане, погрешио! Млади мог'л није марио, да се ко пред њим поноси својим старима! То сам после дознао, али онда нисам знао. Па онда, не бој се, и онај крилај Киклић, и остали припомогли су да буде што је било! А сад да причам даље. Мог'л ме запита:

— Ти си слуга ојвоја Овија?

— Слуга сам само твој, светли мог'ле, а момак сам код ојвоја!

— Чуо сам, да си добар ходац?

— Истину си чуо, господаре!

Онда ми пружи оно писмо, што држаше у руци и рече:

— Иди што брже можеш у Роток, предај то писмо на пошту и нека ти даду цедуљу! Ево ти шест цинцика, да платиш колико треба и да ручаш! Иди, Црцо од Црце!

Било је кад пођох око осам часова, а вратих се у Јамину тачно у подне, — баш кад се мог'л враћао из шетње. Његове орловске очи замотрише ме из далека, те застаде. Ја потрчах, те му приступих са цедуљом, а он је узе, прочита је, погледа мене, погледа око себе по свити, па запита:

— Е, људи, је ли овога икада било да неко отиде одавде у Роток и да се врати за четири часа?

— Није, зацело! гракнуше сви.

— Е, је ли да је право, да овога детића лепо наградим!

— Право, зацело! гракнуше сви.

— Ето, младићу, постављам те за сталног поштоношу између Јамине и Ротока! Онај други и тако је оматорио:

— Е, честитамо ти, млади Црца, гракнуше сви.

Мени ноге поклецнуше. Такој се бруци нисам надао. Да је наредио некоме од крилаја, да ме убије, лакше би ми било! Мог'л настави:

— Нека ти буде прва плата сто врнака у злату, осим поклона, које ћеш примати од конжулâ! Јели овако лепо, Мавришћани?

— Јест прелепо, господаре! гракнуше сви, убио их Бог!

Ојвој Ови Каров, који такође беше у свити, брзо ми се примаче, — јер беше познао на мени да ћу рећи ружну реч, па ми брзо шапну: „Муч', бештијо! Не откидај сам себи нос данас, него приступи и захвали, а оно друго што желиш биће кад тад!“

— Не могу, ојвоју! шапнух ја њему... Срамота је за моју кућу, да будем торбоноша!

— Брзо! понови ојвој... Немој да се мог'л сети, е се шчињаш, зли ти дан данашњи!

— Потрчах и пољубих руку могл'у, рекавши пред свима: „хвала!...“ Шта сам друго могао! Пааа, ето ти, — како онде тако и данас! Ожобина остари као поштоноша! Није шала ово је двадесет прва година! Потужио сам се могл'у најмање двадесет пута до сада, а он ми је увек једно одговорио, вели: „Нађи, Ожобино, другога брзака, као што си сам, па да одмах

замени, да теби одмах дам други чин, — али ја нећу да Кекавци могу рећи: „Ето им све иде на горе, па већ немају ни хитре писмоноше, као што беше Ожобина Црна!... Боље ти је да у томе послу будеш први, него у ма ком другом, други!... А ако ти је мало плате, додаћу ти још сто врнака на годину, али, запамти добро, онда већ не смеш помишљати за другу каку службу!...“ — Ето, мој шишпане Шиме, шта је са мном било и шта ме сада веже!

— Мудра реч мудра господара, орлушино Ожобино! рекох, а у себи се запитах, колико може бити истине у свему томе што „Орлушина“ исприча? Јер одавно сам знао, да бујна машта мавритска често брка снове са догађајима, особито кад Мавриђанин прича о себи, о својој прошлости, о својој кући, о своме брству и племену, а особито ако то прича странцу, без сведока! Од четрдесет тисућа ратника, колико их имађаше мавритски мог'л у оно време, готово сваки имао је прилике, да бар једном у животу говори с њим, јер у тој земљи где нема никакве грађанске слободе, та слобода дата је у најширем обиму! И сваки тај разговор са господаром, у суштини није био што друго до тужба, на неправду поглаварâ, или судбине или ма кога, ма чега! Сваки је Мавриђанин уверен, да је много више заслужан него што му се признаје; да је много ниже испод положаја, који би му доликовао; да га злобе и да му завиде и они који су на бољему месту него што је он; да ништа у животу не зависи од памети и од владања, колико од пуког случаја! Све то дознао сам у Ивонији, у честом додиру с њима! Ожобина, дакле, није лагао што је био обичан лажов него што је био препун уверењâ неоспорованих на истини!...

У томе стигосмо крају долине, подашку Фаћије планине, уз коју иде нови колски пут. У томе склопу налази се десетак кућа, већином кровињара, без прозорâ, а међу њима две црквице.

То је браство Камикâ — Шигуња, мавритске династије. С леве стране пута беласа се осредња двобојница, од тесана камена, покривена ћерамидом, са не неколико прозора на спољној страни. Око ње је висок зид, иза ње поплочано гумно, обзидано коломатом, са стране су штале. Сви прозори и врата беху затворени. Та зграда, доле у Ротоку, била би незнатна, а онде, у ономе склопу, међу првобитним својим другама, изгледа прави дворац.

— То је дворац мог'лов. Ту је он рођен! рече Ожобина.

Треба разумети, да је на томе месту била стара кућа, по свему као и остале, у којој је он рођен. Запитах:

— Кад је зидана?

— Па биће две три године. Унутра је све само злато и свила. Дође кад год у лов, или да се одмори, или да дочека каквог великаша из Дикефалије... А оно гумно, виш, иза дворца, оно је старинско, оно је остало као што је било пре двеста година. Онде су свагда већали Камици. Шта ли је оно запамтило, мој шишпане!? Оно је запамтило првога мог'ла мавритског из дома Камика, ојпаја Ланида; па другога, ојпаја Аваса; па трећега, ојпаја Силију; па четвртог, Кама Свентог; па петога, ојпаја Кама Едара; па шестога, који није хтео да буде ојпај, него се оженио и прогласио за жуп'на, славнога Зеја; па нашега данашњега Вокрима Ниса, да му Бог умножи силу и господство и дане живота његова!

— Амин! рекох, јер Ожобина чекаше на то.

И наш мог'л, кад овамо сиђе, на старину, најрадије у вече седи на гумну, где окупи своју браћу и тикваје.

— Ама, мог'л нема браће!

— Нема рођене, али има рођаке, а њих ми такође зовемо браћом, јер је једна крв. Овде има једнога ближег рођака, а даљих биће ваљда, око петнаест. Тај ближи, то је ојвој Руђо, — бићеш га видео пред крчмом! ... Ев' ово је његова кућа!

Не далеко од дворца, с исте стране пута, беше кућа лепо изидана, са прозорима, покривена сламом. На коњски топот, промоли се кроз прозор веома угојена Мавријћанка. На моје велико чудо, Ожобина назвавши Бога, маши се капе. Знао сам да Мавријћани откривају главу пред мог'лком и пијмог'лкама (кнегињицама), али нисам знао да се тај знак поштовања одаје и другим женама Камика. Свакако, тај је обичај скорашњи.

Остале куће, с друге стране пута, беху, као што рекох, најобичније кровињаре, са стајама, са брдељцима ђубрета по двориштима. Пред њима и за њима беше људи и жена и голуждраве деце. Дим је куљао кроза баџе, а још више кроз врата. Рекох као за себе:

— Све обични сељаци!

Поштоноша је зверао на све стране поздрављајући сваку живу душу. Беше чуо мој нехотични узвик, јер кад се поодмакосмо, застаде и вели:

— Ти рече, да су обични сељаци! Јесу, брате, по спро-

маштини као и остали Мавријани, али сви су из гнезда орловскога, сви су од господске чисте крви још из времена кад је Левкадија била царевина! Ено, видиш ону кућу у средини! У њој се родио ојпај Свенти Кам и ојпај Едар Кам. А у оној на крају до цркве родио се мог'л Вејо! А из сваке, из сваке, било је ојвоја и крвавих јунака, који почивају испред двеју цркава!

Подаље од браства Камикâ, на десно, а више на брду, беше гомила кућа куд и камо лепших од Камикових! Видела се и једна разорена кула и једна цела.

— А оно, ко су? запитах.

— Оно су Њадорићи, рече Ожобина... Одонде је био ојвој Ови Ковра, код кога сам служио. Он има два сина у Јамини, и овде још као најглавнији пај-Гина! Нема их више — нестало је! А Камикâ, који су свагда на мог'лову дивану, има доста! Овај Руђо има још три брата и два братучеда, — сви су у Јамини!

Бесмо одмакли од прилике пушкомет од последње куће Камикâ, кад мој пратилац застаде и пружив ми руку, рече:

— Е, шишпане, збогом и у здрављу! Ја ћу овамо на десно, прелазем.

— Како то! рекох изненађен... Зар нећемо заједно до Јамине?

— Како заједно, не дај Бог! Ја ћу пре стићи у Јамину, него ти до врха Фађије! Заходно је много новим путом, а старим за час! А, заправо, прилично сам и закаснио у разговору.

А зар не бих могао и ја с тобом?

— Не би! Пут је толико запуштен, да већ није за коњаника. А да идеш пешке самном упоредо, и да коња водимо, то није могуће! Него потерај живље до врха планине, а одонуд је све под ногу. Ево сунце залази. Гледај да будеш горе за вида, и озго до Јамине можеш и лагано стићи за сат и по. А, не бој се какве напасти! У нашој земљи тога нема, па да носиш товар злата! Дакле, збогом, шишпане! Хвала ти на пријатељском разговору и на поклонима!

— Хвала теби на лепом причању, драги Ожобино! Какви поклони... ситница! Ево ти још три четири цигарете, да имаш уз пут, а допусти ми, молим те, да ти дам неколико солдике, да попијеш чашу вина!

Извадих новчаник. „Орлушинове“ очи сијнуше, али рече као мало поносито:

— А како бих ја то примио! Немој, човече! Срамота ме! Али, опет, кад наваљујеш и кад желиш, да пијем у твоје здравље, — хајде де!

Дадох му две шездике.

— Е, хвала, и опет збогом! Дакле баш нећеш да јавим Ветом и Пуху за твој долазак?

— Немој, молим те. Збогом пошао.

Кракати Ожобина одскака као срндаћ кршевитом путањом, па га планина прогута. Ја живо потерах бедевију равним али сувише стрменитим друмом, који се пење уз брдо на новети (на зиг-заг). Прва тканица је сувише дугачка, а кад стигох до краја друге, сумњам да сам се попео четрдесет метара, а вратих се на исти видик. Шигуњска котлина беше ми једнако под очима. У касању, моје су се мисли врзле око разговора са поштоношом, око догађаја у прошлости, којима је ту било поприште. Мени, рођену грађанину и одраслу у држави уређеној по „беломирском“ начину, навиклу да господство и властеоство гледам у вези са имовином, углађеношћу и образовањем, не иђаше у главу, да се обични сиромашни и неписмени сељаци могу сматрати као господа по крви, са повластицама које им по рођењу припадају! Још ми необичније беше, што се готово свака ситница доводи правце у везу са поглаварем земље! А та самовласт сувише је скорашња, да би могла имати дубока корена, — јер, до пре четрдесет година, Мавриһани живљаху племенским животом.

Свако је племе имало своје наследне старешине: пиј-жупна, ојвоја, дарсера и балакулу, који су судили и у ратовима предводили. Врло често племена су међу собом ратовала, али би се обично сложила против заједничких непријатеља, Агарјана, Ранаула и осталих. Сва племена скупа бирала су заједничког верског поглавара, ојпаја, који, као врховни свеһеник, није могао бити ожењен, а наставаше у јаминском келистану (манастиру). Ојпај беше представник верскога јединства мавритског; у скупштинама, где беху заступана сва племена могао је имати претежну реч: имао је половину државног печата, али је могао бити кажњен и свргнут. Грађанско врховно поглаварство беше наследно у дому Њадорића. Њадорић је држао другу половину

печата, те без његове потврде, није могла имати вредности заједничка одлука.

Пре двеста година, Мавринани изабраше за ојпаја, Ланида, од браства Камика, браства суседна Ђадорићима. Тај ојпај би погодан Маврићанима целога века, те после његове смрти, изабраше на исто достојанство његова синовца, Аваса. Па онда уђе у обичај, да се од Камика бирају ојпаји. Пети на реду, Едар Кам успе да сруши силу Ђадорића, о чему је сведок она разорена кула, која ми на крају сваке друмске тканице излажаше пред очи. Шести Камик, Зејо, који је требао да буде ојпај, отиде у свет и врати се ожењен и прогласи се за наследнога ој-жупна! За то је требало укинути племенски живот, завести монархију и државно јединство. То је значило: угушити у крви старинска предања и уредбе! Тако је и било. Зеја, који није имао мушког порода, наследи синовац му, седми Камик Вокрим Нис...

Кад изгубих из вида шигуњску котлину, настаде љути и мрки крш, кроз који кривудајући лази бели утрвени пут. Нигде не сретох живе душе, а поче се хватати мрак.

Још се назирало кад стигох на врх Фаћије, одакле се погледом обухвата далеко ранаулско језеро. А кад се почех силазити, почеше се понављати призори као и пре доласка у Шигуње, — зијају дубодолине, раселине, безданке, — стрше хридине и кукови, стакле се литице.

Одједном поче фијукати студен ветар кроз кланце, а бедевија поче презати и на страну одскакати од фантастичних малених ликова, што се кроза све већу невиделицу чињаху страшнији и већи! Не остаде ми друго него да сјашем, а да наставим пут пешке, водећи је за узду. Палио сам цигарете једну за другом и према жижи гледао на часовник. То је пешачење трајало пуна два часа, докле, најзад, иза неке дугачке окуке, пуче ми пред очима равница, осветљена небројеним светилима.

Јамина!

Доиста ни синови Израиљеви не осетише већу радост угледавши „земљу обећану!“

За тињи час сиђох у село, које се налази у почетку јаминске долине. У исти мах грану месец. Тада поново узјахах и пустих кобилу да иде лагано кораком.

(Наставиће се)

БЕОГРАД У СЛУЖБИ ТУЂИНУ

(ЈАВНО ПРЕДАВАЊЕ, У КОРИСТ КОЛА СРПСКИХ СЕСТАРА)

Захваљујући највише усталаштву вредне Управе Кола Српских Сестара, са овога места, на коме сам ја у овоме тренутку, ви сте до сада много пута имали прилике да чујете: шта вели наука о многим и врло крупним и врло занимљивим питањима.

Ја ћу бити слободан, да данас одступим од тога, готово већ утврђенога реда за ова предавања, која приређује Коло Српских Сестара у корист оних српских породица из још неослобођених српских крајева, које остану без заштите и хранитеља. Нећу вас, дакле, морити разним научним принципима: нећу вам говорити ни о животу у унутрашњости наше земље, нити о ономе, што нагађамо да бива у васиони и оним небројеним световима у њој, о којима још и сада тако мало знамо, а волели бисмо о томе знати што више. Нећу додиривати ни онај велики сплет тако разноврсних, а тако мучних питања, познат под именом маћедонскога проблема, ма да ће тај проблем још дуго и дуго моћи да пружа врло захвалне теме за оваква и слична предавања. Место свега тога ја ћу вам говорити о обичним, свакидањим стварима, о ономе што готово сви већ више мање знате, али о чему, као о нечем ситном, незнатном, до сада може бити нисте хтели нарочито размишљати. Потрудићу се, да вам прикажем неколике слике, обичне слике, које ви већ већим делом познајете, али више мање само у општим контурама, а ја бих желео да вам их учиним јаснијим, пластичнијим, те ћу овога ради огледати, да их обојим мало јачим бојама, да их мало више осветлим, те да на себе што јаче привуку вашу пажњу.

Али да не мучим дуже ваше љубопитство. Да вам кажем у напред, да је тема мога говора Београд у служби туђину.

Изгледа ми као да неки од поштованих слушалаца страхују, да нисам био мало више жустар, да нисам употребио и сувише јак, тежак израз?

Зар Београд, наш лепи Београд, престоница слободне Краљевине Србије, та светла тачка, у коју упиру своје погледе сви Срби из још неослобођених српских земаља, — зар тај Београд може бити у служби туђину? — Ето, такво питање ја читам на лицу многих од вас. Али ме то не чуди и не изненађује. Ми се већ добро познајемо. Знамо све одлике наше расе. Ни за кога међу нама није више никаква тајна, да ми, Срби, не меримо тежину својих речи: да много пута врло олако судимо о многим стварима, па често без многа разбора и свестранога проучавања саме ствари изричемо и најтеже оптужбе, преко којих опет, после неколико дана, па и неколико часова, прелазимо олако, као да их није ни било. Зар би, дакле, и било што необично, кад бих и ја, као Србин, по тој већ урођеној нашој, српској навици, био у изразу нешто жустрији по што би требало, па о нашем Београду изрекао нешто тежу реч, но што би се могло рећи, према ономе што је у самој ствари?

На жалост нас свију, ја сам у овој прилици мало одступио од наших српских навика, па сам се послужио немачком методом, огрнуо се њиховом скрупулозношћу у пресуђивању прикупљених факата, и ону реч, — признајем, тешку реч, — о служби нашега Београда туђину, изрекао сам тек онда, кад ми многи факти нису никако допустили, да нађем и употребим коју другу реч, која би била колико толико блажа.

И по своме темпераменту, а и по своме положају који имам у друштву у државној служби, ја волим и тражим највећу тачност у свима пословима. Тачност хоћу и овде, где говорим о нашем Београду и његовој служби туђину и туђинским интересима. Зато вас и молим да имате само мало стрпљења, па да овде заједнички прегледамо нека факта, која ћу вам изнети, а која ће, надам се, необично јасно утврдити моју горњу поставку: да наш Београд доиста служи, и ако несвесно, туђину, и да се та служба јавља у многим и разноврсним облицима.

Да се послужимо прво бројевима. Много пута бројеви нам о појединим стварима јасније и убедљивије говоре, но и најречитије и најдуховитије беседе.

Према последњем попису становништва, у Београду сада има 17.000 породица.

Ми сви познајемо и наше навике, а и животне прилике у Београду. Знамо, дакле, и то, како је у Београду врло мало породица без послуге. Чак ни сиротније породице нису без ње. Како у овом погледу немамо тачних статистичких података, морамо прибећи извођењу највероватнијих закључака. Дакле, да узмемо оно што је најмање, да узмемо, да у Београду има послугу тек свака четврта породица. Нико заиста не може рећи, да је ово много. Исто тако да узмемо, да и те породице, које држе у кући послугу, имају само једне млађе, и ако ћете ми сви ви посведочити, да свака иоле отменија кућа у Београду, или, тачније, она, која хоће да се сматра за отмену, не може бити само с једним млађим. Да ми се, дакле, не би могло пребацити да и најмање претерујем, ја ћу узети најмањи број: дакле, да у Београду има само четири хиљаде млађих. Пазите само, шта нам казује и овај, сразмерно врло мали број.

Али пре свакога даљега излагања ја ћу бити слободан да вам ставим једно питање:

— Да ли сте ви који пут размишљали о томе, одакле је ова наша, београдска послуга! Где су рођени и које су народности ти наши млађи, које ми тако добро плаћамо, а с којима се толико мучимо? Да ли су то чељад из наших питомих села, чељад која су похитала у Београд, да поштеним радом привреде себи коју пару и да коју годину проведу у уређеној кући, те да науче: како се кућа кући и држи у реду и како се раде разни и многобројни кућевни послови? Или су то можда чељад из српских породица у још неослобођеним крајевима српским, па су, не могући више подносити туђинско господарство, оставили и огњиште својих предака и породицу своју, па похитали браћи у слободну Србију, да бар слободно дишу и слободно се српским именом зову, а честитим радом својим, служећи у слободној српској кући, да и себе исхране, а и заслуже коју пару и пошљу је својима, да се ови имају чиме откупљивати од непрестаних и врло честих душманских уцена?

Не, та наша послуга нити је из Србије, нити је из српских крајева, који су још под туђином. Или, ако их и има српскога порекла, врло их је мало, према онима, који су странога, туђинскога порекла. Међу нашом послугом, коју ми врло често тако добро плаћамо за оне незнатне услуге које нам чине у

нашој кући, а с којом свакога дана имамо толико једа и муке, врло је мало српских синова и кћери, него их је махом других народности, понајчешће баш оних, које су у вечитој борби и са Српством и са Словенством. Немице и Маџарице, Саси и Румуни заузели су места послуге у београдским породицама.

Ја просто осећам, да неки од слушалаца само што ме јетко упитају:

— То ли је, дакле, та служба нашега Београда туђину? Па то није ништа. Нисмо морали ни долазити овамо и пети се уз толике степенице, да то чујемо. То ми већ знамо. Али шта можемо, кад наш Србин неће да служи, а ми, Бога ми, не можемо ни за чију љубав бити без млађих?

Ја опет молим за мало стрпљења. А уверавам вас, да се нисте баш узалуд пели уз толике степенице. Него да се вратимо нашем разговору.

Утврдисмо већ напред, да је у београдским породицама најмање 4000 послуге.

И ако сте, већ из онога што сам до сада казао, могли лако увидети, да је овај број доиста мањи, но што је у ствари, и да је београдска послуга махом туђинских народности, ја узимљем да је само 4000 душа, које служе у београдским породицама, и да је међу њима само половина, дакле само две хиљаде душа, странога порекла.

Да видите шта нам и овај број казује.

Сва ова лица странога порекла, која улазе као послуга у наше домове, уносе у наше породице туђински утицај. Али ја прелазим преко тога. Остављам на страну те, што та наша послуга туђинскога порекла, често и врло добро плаћена, служећи у српској земљи неће за своју службу да прими српски новац, него тражи, и ми пристајемо да је плаћамо аустријским форинтама. Прелазим и преко тога, што та наша добро плаћена послуга у српској земљи и српској кући неће српски да говори, него и господар и госпођа, и сви остали у кући морају како тако натуцати онај карактеристичан немачки жаргон, којим махом наша послуга говори, да би се само могли којекако споразумевати с том својом добро плаћеном послугом. Нећу нарочито ударати гласом ни на то, што ми у својој рођеној кући врло често морамо да подносимо право господарство тих разних наших Реза, Роза, Јозефина и Јозефа; јер кад то мирно подносе наше жене и таште, које су непрестано у

кући, или би бар требало да се баве више у кући но ми, зашто бисмо се противу тога бунили ми људи, кад смо и тако само гости у кући? Али ја нећу и не могу ћутке прећи преко тога, што ми Београђани, преко те наше послуге страног порекла сваке године издајемо, и то оде ван земље, најмање по пола милиона динара. Нећу да говорим о томе, како је ово велика и економска и финансијска штета за нашу земљу. Нека о томе мисле министри финансија и народне привреде. Али хоћу и морам нарочито на то да укажем: куда иде овај трибут од пола милиона динара, који Београд стално сваке године плаћа иностранству за своју рђаву послугу. Тај наш новац не иде ни у далеке немачке колоније у Африци и Малој Азији, нити се утроши на баварско пиво и за немачке ратне лађе. Него се, на жалост, на велику нашу српску жалост, потроши ту, у непосредној близини нашој, готово на догледу нама Београђанима. Тим српским новцем откупљују се српска имања за немачке колоније: у Банату, Срему, Славонији и Босни и Херцеговини. Немачка, данас већ велика Немачка, преко свога великог свенемачког савеза и других немачких друштава, даје сваке године знатне суме за оснивање немачких колонија овамо по српским земљама, у непосредној близини нашега Београда и Србије, а ми Београђани, преко наше послуге туђинскога порекла, сваке године уносимо у тај немачки фонд за отимање српских земаља за Немце најмање по пола милиона динара.

Погледајте Панчево, Францестал код Земуна, Батајницу, Пазову и Инђију; погледајте Руму и њене многобројне Немце, па се сетите, да су и та, а и многа друга сада готово немачка места у срцу српскога народа, постала немачка захваљујући много и нашем Београду.

Ето греха, који чинимо ми Београђани према великој и српској и свесловенској идеји, ето једне службе нашега Београда туђину и туђинским интересима.

Али све је ово само један, незнатан, врло сићушан део свега онога, што наш лепи српски Београд чини, служећи туђину. Зато се више и не задржавајмо на овоме, него да пођемо даље.

*

Допустите ми, да вам опет управим једно питање.

— Да ли међу вама има и једнога, који није до сада никада потражио Земункињу пиљарицу, да у ње што купи? Или ле-

нога бутера за тесто, или зелени и поврћа, или, ако не што друго, а оно бар с пролећа коју китицу љубичице и стручак мирисавог зумбула, или шебоја, или с јесени коју ананас дињицу или леп гроздић? Признајте ми. Морали сте се бар који пут љутити на нерад нас Србијанаца и похвалити Земун и њихове пиљарице.

Али ја опет читам на лицу неких од својих поштованих слушалаца неко нестрпљење. Само што ми не кажу:

— Ама, остави ти, човече, Земункиње. Говори ти о чему другоме, ако знаш и имаш шта говорити. А то за Земункиње није ти баш ништа. То је бар наша крв. Земунске пиљарице, ако и нису из Србије, српске су крви. Па ако и пазаримо код њих, опет помажемо своје, помажемо Србе.

Доиста, на први поглед изгледало би тако. И ја не бих био у праву, што и земунске пиљарице стављам на терет нама Београђанима. Али, рекох већ мало час, овако би само изгледало на први поглед. Међутим, ако и овде будете имали мало више стрпљења, па заједно са мном само мало детаљније проучите ову ствар, видећете да сам опет ја у праву.

Ето, одговорите ви мени на ово питање:

— Јесте ли који пут размишљали о томе, да ли та Маца, Анка, Ката, Јула и толике друге Земункиње, које свакога дана прелазе у Београд с препуним корпама, саме гаје сву ту зелен, поврће, живину, воће и све друго, што нам донесу овамо у Београд? Ако сте размишљали о овоме, морали сте признати, да све то те наше Српкиње Земункиње не гаје, нити подижу у своме врту и воћњаку. Јер оне, сироте, махом немају ни врта, ни воћњака, ни живинарника, ни детелишта, ни штале за краве. Него оне све то тамо преко к у п е и пренесу овамо у Београд и продају нама.

Па од кога оне купују ту своју разноврсну робу?

Не купују је од Срба. Јер смо, на жалост, ми, Срби, свуда једнаки. Какви смо овде у Србији, такви смо и тамо у Срему, Банату, Бачкој и другим српским крајевима. Србин неће много да мори мозак о напреднијем раду, нити да дуго размишља о томе, како ће од своје земље и свога рада видети што веће користи. Србин оставља л у д и м Швабама, да о томе лупају главу. А Швабе, опет, користећи се тим нашим нехатом, похитале су у плодне српске земље, па су баш помоћу нас Београђана куниле или закупиле у непосредној близини нашега Београда

најлепше и најплодније земље, и ту производе све оно, што ми Београђани за своју кућу тражимо. Али ти странци, који живе и благују на Србиновој земљи, воде о свему рачуна, па и о времену. Они не прекидају своје послове, да своје производе износе на трг, и продајући килограм по килограм или комад по комад да дангубе. Него су најмили у службу својих интереса Српкиње Земункиње, те су ове за сасвим незнатну награду постале агентима ових вредних странаца, те нам доносе и продају производе оних немачких породица, које су притисле питому српску земљу, и које нам, као што сте и из онога што сам напред поменуо видели, шаљу у службу чак и децу своју, да их ми исхранимо и одржимо, док не одрасту и не стигну за теже послове.

Преко земунских пиљарица, нешто само обилазним путем, наш новац, дакле, опет оде у џепове странцима, и тим нашим новцем опет се откупљују српска имања и помаже стварање и јачање туђинских насеобина у чисто српским крајевима.

И зато ја и ово с пуно права зовем једном врстом службе нашега Београда туђину и туђинским интересима.

Мени је само жао, што се код нас још не уме да цени права вредност тачних статистичких података, те вам не могу тачно и бројевима рећи, колики је овај трибут, који ми Београђани и на овај начин плаћамо ради освајања српских земаља за страначке насеобине. Али, признаћете и сами, ова је сума сваке године све већа и знатнија.

*

Него да оставимо и ово, па да пођемо даље у нашем излагању.

Сваки, који је пажљивије пратио живот нашега Београда, морао је запазити, да он у години по неколико пута мења своју физиономију. У њему је само један део сталних становника, а други део његова становништва непрестано је променљив: једни остављају Београд, а други долазе у Београд. Тако је то целе године. Али се у поједино доба године ово нарочито запажа. Тако лети, за време оних месеца, кад судови и школе не раде, Београд остане без великога дела својих иначе сталних становника. Чиновништво, ученици многих и разних школа и имућнији трговци напуштају Београд и хитају куда на другу страну: сиромашнији у унутрашњост Србије, у које село или варошицу.

а имућнији у иностранство, у какву скупу бању или куда у Приморје. Београдске улице готово опусте. Али баш за то време, за време те, тако да кажем, кризе београдске, с времена на време опет оживе београдске улице: њих закрче, у мањим и већим групама, лица, Београду дотле махом страна. Учитељи, наставници разних средњих и стручних школа, ученици свих школа, свештеници или иначе људи појединих струка, из Србије и других српских земаља, долазе у групама у Београд. Често наиђу и странци, да својим очима виде, како ми Београђани и Срби чак и не личимо на канибале, иако, по пријатељским саопштењима немачких, а, нарочито, аустријских листова, ми у Србији треба да смо дивљачнији и од Папуанаца и других афричких дивљака.

Јесен нам доводи већ друге походане. Прво се врате готово сви они, који су у јуну или јулу оставили Београд и бар неко време провели изван београдске прашине и његове несносне врућине: а после њих долази читава војска Београду страних лица, намамљени раштрканошћу Београда, а у жељи да се у њему склоне од радозналих очију, и да ту презиме и очувају снагу до пролећа, када ће опет на југ, да се лате својих редовних занимања.

Сви ови наши јесењи гости не долазе нам од једном. Али кад бисмо их могли све искупити на једно место, зачудила би нас необично велика разноликост њихова: и у типу, и у оделу, и у језику којим се служе.

Само је један део од њих из нашега јата. То су они синови нашега народа, који, не могући више подносити туђинска насиља, оставише своја огњишта, па с голом душом избегоше у слободну Србију, да ту, поштеђени од бугарске и грчке пушке, арнаутскога хаџара, турских томрука и хапсана, аустријских жбира и фратара, проведу мучне и хладне зимске месеце.

Ти су гости Београду драги, и морају му бити врло драги. Али, на жалост, ми Београђани не надмећемо се баш много у љубазности и пажњи према тој нашој браћи. Забављени и сувише својим обичним, свакидањим пословима, нехатни уопште према својим дужностима, које имамо према својој још неослобођеној браћи, ми смо најчешће врло равнодушни према тим синовима нашега народа, који су потражили склониште у нашем Београду. А опет та наша непажња, та наша равнодушност вређа, убија веру и поуздање, и та наша добечла браћа често морају зажалити,

што су и остављали своја огњишта, где им је, истина, живот био непрестано у опасности, али где су бар имали веру, надали се у своју већ слободну браћу.

И, ето, та наша равнодушност према тој нашој браћи из још неослобођених крајева српских, и то је једна врста службе нашега Београду туђину.

Срећа је само, велика срећа наша, те Коло Српских Сестара и Српска Браћа нису још малаксали у своме племенитом раду, те они тој нашој ојађеној браћи отру коју сузу и залече коју рану.

Нехатни у томе, да се према браћи покажемо браћа, нисмо бољи ни онда, кад треба да смо обазриви према онима, који нам дођу у Београд, а осведочени су непријатељи наши и нашега племена. И како су ти туђинци махом врло наметљиви и дрски, те најчешће и бива, да ове туђине лепше прихваћамо и примамо него своју браћу.

Ја вас молим, да се часак у мислима пренесете за који месец унапред. Замислите да нисмо сада у фебруару, него да је сада месец октобар. Зима је већ на прагу, и београдским улицама крче кола, препуњена буковим и растовим цепаницама. Београђани, већ познати са своје велике љубави према топлој пећи, хитају да испуне подруме и дворишта огревом. Дрва се вуку на све стране, нарочито тамо, где се плаћају из државног и општинског буџета. И готово свака таква кола, натоварена дрвима, прати по један или двојица људи, нама необичних и по типу, и по оделу, и по говору: у тесним белим чакширама, опасаних црвеним појасом, и с карактеристичном белом ваљаном капицом на глави и сви наоружани тестером; они нам се нуде, и ми их без многога разбирања примамо и добро плаћамо, да нам исеку и сместе дрва.

Да ли сте који пут размишљали и о овоме, о овој ситници, — како ће вероватно неки од вас рећи? Ко су ови нама необични људи? Шта ми чинимо овим, што тим непознатим људима дајемо рада и зараде?

Ови људи у томе необичноме, па чак и живописноме оделу, који говоре неким језиком, који не разумемо чак ни ми Београђани, који се иначе трудимо, да знамо бар по коју реч од многих страних језика, — арнаутскога су порекла. Нађе се међу њима, истина, и добрих људи, добрих пријатеља нашега племена. Али су то изузетци. Иначе су ови људи махом душмани

наши. Под непрекидним утицајем многобројних аустријских агената, они се стално баве утамањивањем српских породица, расељавањем српских крајева. Сваке их године дође по која стотина у Београд. Ту, захваљујући нама Београђанима, проведу зиму, па се, одморни и окрепљени, на пролеће опет враћају у свој крај, на своје обично занимање: да отимљу српску стоку, пале српске домове, убијају главаре српских породица, кољу српску нејач. Оним новцем, који им дамо ми Београђани, они купују мартинке и ханџаре, које после огледају на нашој браћи по Косову, Дреници, Рекама, Дебру и осталим српским крајевима Старе Србије и Маћедоније.

Њих и иначе непрестано Аустрија оружа и подстиче на истребљење Срба у крајевима, који беху седиште старе Немањићске велике српске државе. А нама Београђанима, ето, чини се да Аустрија овај свој посао не ради у довољној мери, па и ми са своје стране овако посредно помажемо, да се Арнаути што пре и што боље наоружају, да би боље могли требити Србе по Косову и Метохији.

Ето, дакле, још један начин служења нашега Београда туђину.

Да бисте пак још јасније уочили, како је ово доиста тежах грех, који чинимо ми Београђани, ја ћу вас подсетити на то, да сваке године много хиљада Срба, добрих Срба, из пиротскога и књажевачкога краја, оде у Румунију, у печалбу, да тамо за бедну надницу расипљу своју снагу по румунским спахилуцима и мошејама. Њих тамо гони велика невоља. Треба им рада и зараде, и они то траже ван Србије, јер наш Београд, **српски** Београд, даје зараде туђину.

*

Кад већ говорим о раду туђинаца и Срба у нашем Београду, да вам укажем на нешто, што је некима од вас морало такођер пасти у очи. Многа занимања у Београду нису у рукама Србијанаца. Остављам на страну она занимања, која су скопчана с већим новчаним средствима и већом умешношћу у раду. Напротив, поменућу само она, која се могу радити готово без икаквих материјалних средстава. Обратите само пажњу, па ћете видети, да у нашем Београду хлебари, пиљари, баштовани и највећи део механџија и кафеџија нису из Србије, него су махом из српских и других крајева у Турској. До душе, међу

међу њима има доста Срба, добрих Срба, одушевљених Срба, који и нама могу бити пример у томе, како треба свој народ љубити. Али међу њима има доста и сасвим сумњивих људи, па и људи, који су огорчени душмани и Србије и Срба, па често пута и таквих, који и овде у Србији пред нама не крију ту своју мржњу према свему што је српско. Нама је у овој прилици мало стало до тога, да знамо да ли се који од њих зове Митан, Биљан или Трајко, да ли је који од њих хлебар, пиљар, или је механџија. За нас је главно да знамо, да то постоји, да ти и такви људи живе у знатноме броју овде у Београду, да ми у њих купујемо своје животне намирнице, и да они тај наш новац употребљавају за организовање и одржавање комитских чета, које у Маћедонији гоне и тамане све што се српским зове.

И ми Београђани све то знамо и ћутимо; не показујемо чак ни добре воље, да томе злу станемо на пут, да те огорчене душмане свога народа гонимо из своје средине.

И, ето, тај наш нехат, та наша равнодушност према тим туђим људима, — и то је врста службе нашега Београда туђину.

*

Али да пођемо даље.

Сад већ настају топлији дани. Ја вас молим, не жалите труда, него једнога раднога дана, само кад није ни католички ни мојсијевски празник, отидите око седам и по часова у јутру на савско пристаниште и сачекајте лађу, која у то доба долази из Земуна. Уверен сам, бићете изненађени. Из лађе ће изићи око стотину мушкараца, добро обучених, отмена изгледа и држања, али несловенскога типа. Они ће готово пројурити кроз прегледаоницу наше царинарнице и расути се по Београду. Кад буде у подне, свратите опет до пристаништа, и видићете готово сва та лица, како хитају на лађу, да их пренесе у Земун. Неки ће од њих и после подне прећи овамо у Београд, да се у вече последњом лађом опет врати у Земун.

Ко су ти страни људи, који тако отмено изгледају, а опет тако жустро беже из Београда и у подне и у вече?

И ти су људи у неку руку Београђани. Они у Београду раде и привређују, ту зарађују хлеба себи и својима, али пазе да ни једне паре не потроше у Србији, јер Србију и Србе мрзе, а за Београд маре само толико, колико је Београд место, у коме могу и такви људи наћи рада и зараде, и то још добре зараде.

Ми Срби Београђани, све то гледамо и ћутимо, и, ето, тим својим ћутањем служимо туђину.

Поменух већ, настају топлији дани. Ми Београђани и тако нерадо остављамо београдске улице, да потражимо поље, зеленило, чист ваздух. Нећете, дакле, много издангубити, ако учините, што ћу вас замолити. Кад буде некад предвече, пођите од Калемегдана, од некадањега градскога поља, на коме су Хаџи-Рувим, Пајсије, ђакон Авакум, капетан Радич и толики други мученици мученичком смрћу искупљивали данашњу слободу наше Србије; пођите лагано, корак по корак, оном главном артеријом нашега Београда, која води преко Теразија маленој црквици св. Саве. Немојте загледати, како је која дама обучена или каква је креватна у кога мушкарца, него обратите пажњу на оно што се говори. Изгубићете може бити који поздрав од пролазника, али се, верујте ми, нећете покајати, што сте ме послушали. Стећи ћете драгоцено искуство. На свакоме другоме трећем кораку ви ћете морати да застанете и да се упитате, где сте: јесте ли у Београду, у српскоме Београду, или сте у којој пруској или аустријској паланци? Ви ћете чути весели смех задовољне младости, извештачен говор и женскиња и мушкараца, али ћете жељно очекивати српске речи; — њих ћете ретко чути. Њих ће заглушити шпањолске, француске, талијанске, маџарске, а највише немачке речи, махом погрешно изговорене, рђаво наглашене, што ће вам опет, с друге стране, послужити као најбољи доказ, да су то Срби, који београдским улицама како тако таврљају страним језима.

Ја вас молим, да се не мрштите. Нисам ја баш толики двењак, да замерам што се страни језици у нас говоре. Напротив, ја сам од оних људи, који необично цене знање страних језика. Али све има своје место и своје време.

Овако пак овим својим разметањем страним језицима, а нарочито немачким језиком, чак и по београдским улицама, ми само правдамо поступак појединих немачких листова, који овако испраћају оне, који полазе нама у Србију:

— Који иде у Србију, у Београд, нека му је срећан пут. Тај нека не брине ни о чему. Само треба да упамти ово: у Београду говори немачки, и само немачки. Ако и знаш који други језик, опет говори само немачки. Баш да знаш и српски, опет говори

само немачки. Само тако ће те сви у Београду разумети и сви ће те најлепше примити и дочекати.

Доскоро је и у словеначкој Љубљани било срамота и простачки говорити на јавним местима народним, словеначким језиком, него су и чисти Словенци говорили немачки. Сад се тамо народни понос пробудио, и свесни Словенци сада у свакој прилици говоре само словеначки. А ми Београђани почињемо обратно радити. Ми се као почињемо стидети свога језика, па се у средини српске престонице такмичимо, који ће више немачких речи исторокати.

Ето, и на тај начин ми Београђани служимо туђину.

*

Слика, коју сам вам почео приказивати, није још потпуна. Треба још две три боје да додам. Зато вас и молим, будите још само мало стрпљиви. Брзо ћемо бити готови.

Опет вас молим, да пођемо београдским улицама. Пођимо бар онима главнијим. Погледајте угледније банкарске и трговачке радње. Ко су им господари? — Махом странци. Истина, међу њима је прошарала и по која српска фирма. Али ако се обавестите мало боље, ви ћете видети, да су многе и од тих, на први мах српских радња у самој ствари туђинске, с туђинским капиталом, па према томе и зарада тих радња највећим делом иде у туђинске џепове и касе. Врло је мало у српскоме Београду правих српских радња. Туђинци су и ту преотели маха. Па и оне чисто српске радње, колико их још има, с муком се одржавају, јер Србин нерадо иде у српску радњу. Увек му се чини, да је код туђина све боље. Па кад му баш туђин што и преплати, или га и превари, није му толико ни жао, — туђин га је преварио.

Па да се бар задовољавамо само тиме, што своје потребе не подмирујемо у српским радњама, него идемо и пазарујемо у оне дућане, где су странци господари, било би опет и које како: бар у Србији подмирујемо своје потребе, ту остављамо свој новац. Али ми врло често тражимо Земун, да код тамошњих Немаца и Јевреја купимо што нам треба. А много пута долазе нам и на ноге разни Мајери, Амари, Голдшмити, и други које нити знамо нити познајемо, и који овде у Србији не дају ни цару царево ни Богу Божје, и они нас снабдевају свим што нам за кућу и одело треба. А наши трговци, српски трговци,

који, као српски држављани, подносе све терете, стоје у својим радњама и гледају, како Срби Београђани своје потребе купују код странаца.

Ето, и на овај начин ми Београђани служимо туђину.

*

Да ли да вам још ређам факта, које тако очите говоре о томе, како је наш Београд још далеко од тога, да буде оно, што му је историја наменила да буде: а чисто српско место, средиште српскога пијемонта?

Не, нећу вам више ређати ова факта. Доста је, надам се, и ово, што сам до сада изређао.

Поменућу само, шта каже одличан познавалац ширења немштине међу Словене, познати књижевник Вергун, у своме марљиво израђеноме делу Drang nach Osten: „Немачки је језик у Србији врло распрострањен, нарочито међу трговцима. У Београду има много немачких занатлија и трговаца. Већ више од 15 година постоји ту немачка школа и црква. Ту живи немачки консул, коме је потчињен вице-консул у Нишу. Немачких новина нема, јер бечке новине и неке новине из Немачке стижу тамо још онога дана, кад излазе.“

А не могу да пређем ни преко једне друге ствари, страшне за нас Србе и Београђане, али у свему истините.

Да ли вам је до сада који пут пало у очи, да је о многим нашим јавним стварима аустријска средишна управа у Бечу била много пута одлично обавештена, по каткад чак пре и боље обавештена, но и ми у Београду? Зар је мало пута бивало, да је бечко министарство спољних послова било до ситница обавештено и о оним стварима, које су у нас сматране и чуване као највећа државна тајна? Зар је мало пута до сада ометен какав крупнији успех наш само зато, што су о њему, и ако је све рађено у највећој тајности, одмах били обавештени и они на бечкоме Балплацу? — Пуно је и пуно прилика било, да су наше и највеће државне и војничке тајне биле за најкраће време познате у Бечу.

Откуда је то? Како то да се објасни?

Ако прелистате наш Државни Календар, и изројите особље у овд. аустријском консулату и посланству, видећете, да је тамо тако мало службеника, да их није довољно ни за преписе оних силних нота, којима нас бечка влада тако милостиво оба-

сипље. То особље тек ако стигне да визира пасоше за српске земље Босну и Херцеговину, које је притисла Аустрија; да овери разна документа многобројним аустријским поданицима у Београду и да наплаћује разна потраживања многих јеврејских бечких фирама.

Ко дакле, прикупља те многобројне податке о нама и Србији? Ко се завлачи у српске канцеларије и отуда исписује и најповерљивије ствари? Ко сређује све те податке и овако сређене шаље у Беч?

То раде нарочити људи, добро плаћени људи, који живе у Београду, долазе у наша друштва, улазе у наше домове, походе наше канцеларије.

Они, добро плаћени, врло добро раде своје послове, и ми њима, с те стране, не бисмо могли замерати. Али морамо замерати нама Србима Београђанима, који те плаћене бечке људе трпимо у својој средини, примамо их у своја друштва и домове и, као и увек простодушни и лаковерни, откривамо им своју душу, поверавамо им и своје и државне највеће тајне.

Ето, и том својом лаковерношћу и необазривошћу према тим страним агентима ми Београђани, Срби Београђани, служимо туђину и туђинским интересима.

— Епа дотле, а куда ћеш више? Доста ће бити и ово, што сам овом приликом изнео, па да се види, како наш лепи Београд много, и ако ненамерно, служи туђину.

Да ме пак не би који од поштованих слушалаца криво разумео, ја морам нарочито нагласити, да ми је једини циљ био, да изнесем истину, и само истину, и да сам био врло далеко од тога, да ма кога и ма зашто корим. Јер, истину да речем, да сам ма коме хтео чинити ма какве прекоре, ја бих морао бити готов, да и са̂м примим многе од тих прекора. Јер и ја сам за наше лепе српске динаре куповао аустријске форинте, да добро платим Швабицу служавку за њену рђаву службу. И ја сам свраћао и пазаривао у трговинама, које странци држе. И ја сам чинио много што шта од онога, што су чинили и чине и остали Срби Београђани, а што, ево, ја све назвах службом нашега Београда туђину и туђинским интересима.

Ја сам од оних људи, који верују, дубоко верују у будућност нашега племена. Ја већ сада у мислима гледам како се српска застава поносито вије у Призрену, Приштини, Скопљу и Прилипу; ја још, сада слушам глас српске трубе, српске борије

у Сарајеву, Мостару и Дубровнику. Моје је непоколебљиво уверење, да ће се српски народ ујединити, скоро ујединити, у једну велику, пространу, моћну српску државу. Али баш зато, што у то верујем, што желим уједињење свога народа, ја бих хтео, да и ми Срби, колико нас има и ма где били, са своје стране све учинимо, да бисмо што више ускорили то уједињење, те да многи од нас и дочекамо, да ови сада још заносни снови наши о уједињењу постану једном јава.

Овога ради сам данас и помучио ваше стрпљење.

Ја сам уверен, да ће наш Београд, кад томе буде време, повести коло за уједињење српскога племена. Али да од те борбе, коју Београд поведе, буде правога успеха, буде брзога успеха, Београд мора бити само српски. Београд више не сме бити у служби туђину, па ма та служба и ненамерна била.

Ја вас молим, учините са своје стране све, да наш Београд изгуби свој садашњи интернационални изглед, и да буде чисто српски, само српски Београд, и ничији више.[1]

Ж. О. Дачић

[1] Говорено 25. фебруара 1907. године, у универзитетској сали.

МАНАСТИР МАНАСИЈА

ПОВОДОМ ПЕТСТОГОДИШЊИЦЕ

На једној скровитој узвишици, између брдâ Маћије и Пасторка, о којима је распаљива машта народна исплела језиву бајку, — подиже се знаменит манастир Манасија. Под кулама његова града протиче Ресава, мала, скромна река, са именом крупнога значаја. Ту, на том земљишту, стара српска култура доживе свој последњи расцвет, за који сва заслуга припада деспоту Стевану Високом. Она је равна заслузи Немање и св. Саве око оснивања Хиландара, ако не и већа, јер њима иђаху на руку повољне политичке прилике, а за време стварања Ресаве у том се погледу најгоре стајало. Када Немања и син развијаху културну делатност, српска држава беше истом утемељена, млада, јака изнутра и споља, пуна услова за напредак; а када заузе престо Стеван Високи, још се није била честито осушила крв на косовском разбојишту. Међе државе, која се некад протезаше до Јегејског Мора и једренских ружичњака, бише сужене на обим једне Душанове провинције; унутра иснуреност и неслога, споља трајна опасност од новога, силног непријатеља, који је, мрзећи Крст, грозио и нама и Византији подједнако. Народи, као и појединци, могу имати своју трагедију: — трагедија српскога народа почиње са Косовом, а окончава се 1459. Главни је јунак у њој деспот Стеван. Он је већи мученик од свога оца, јер мораде рођеним очима гледати лаган али поуздан пад отаџбине и умрети са уверењем: да су му земљи дани изборојани. Радити под таквим околностима на културно-просветном пољу, и створити оно, чиме се и најудаљенија српска покољења дичити могу, — јесте заслуга, пред

којом ваља побожно главу приклонити... Велики Делин рече расплаканим пријатељима, када га сажаљеваху што самохран умире: „остављам за собом две кћери: Платеју и Мантинеју“; деспот Стеван могаде с правом то исто рећи, јер је народу својем оставио две неоцењиве тековине: Манасију и Каленићску цркву. У захвалности потомства на том културном завештању, нађиће дух Високог Деспота утехе за недаће, које су њега и његов народ обилно сналазиле.

* *

По изричном тврђењу Константина Философа, савременика и биографа Стеванова, градња је Манасије отпочета 1407, дакле пре равно пет стотина година. Константин, занимљив и полетан писац, описује доста опширно тај догађај.[1] Стеван је, као некад Дечански, нарочито тражио погодно место за манастир, полажући ипак мање на плодност земљишта, а већма на његов стратегијски значај. Да Манасија, односно Ресава, имађаше поред просветно-црквеног још и чисто војнички задатак, не може ни сумње бити. Судећи по околном граду, који има сва својства једне ваљане тврђаве, изгледа врло вероватно, да је деспот боравио с војском у Манасији. На ово нас мишљење нагоне велике размере свега, што је зидано у свези са манастирском црквом, као и она сама. Споменици наше црквене архитектуре мале су просторности; само Жича, Дечани и Манасија чине изузетак. То долази отуд, што сваки од ова три манастира беше намењен још једној нарочитој сврси. Дечани су требали да буду нека врста одморишта краљу, у Жичи је обављано крунисање владалаца, а Манасија, с обзиром на доба грађења, требаше да постане полазна тачка духовно-политичких моћи српскога народа. Нужност таквога средишта беше онда неопходнија но икад, и деспот Стеван је њу правилно и дубоко схватио. С тога дакле, што се у Ресави, као зраци у жижу, стицаху сви покрети народнога живота и одатле се, после, разилазили по држави — морало је све, што се градило у њој, одговарати величини једнога културног уточишта и расадника.

Разноврсни удеси, којима тада беше изложена цела земља, нису ни Манасију мимоишли. Наши су манастири увек делили

[1] Вид. Живот Стевана Лазаревића. Гласник С. У. Д. XLII Стр. 288—290.

злу судбу својих ктитора и народа свога, и док су у прошлости страдали од верске нетрпељивости Ислама, дотле се ни садашњица не пашти, да бар оно што се задржало очува од пропасти. Изгледа као да су пређашња покољења имала више смисла за те ствари од садашњег. Стари писци описују најлепшим речима освећење ове или оне задужбине; и кад данас читамо код Константина Философа о начину, на који је Манасија посвећена Св. Тројици, о томе како је деспот Стеван поверио искусним живописцима да цркву испишу и слао људе чак на грчка острва, да купују ствари и украсе за славну му задужбину: — онда нам тек постаје јасна важност, коју су и владалац и народ придавали манастирима. Мора се констатовати, да ми у том погледу стојимо далеко иза својих давних предака и да су многи драгоцен објекат старе нам уметности упропастиле наше рођене руке. Било би крајње време, да се сачува од даљега пропадања бар оно, што су Турци и невешти српски „обновитељи" поштедили. Једни и други се огрешише у пуној мери и о Манасију. Шта се све није збивало с њом! Год. 1456 помиње се пожар у Ресави, а 1458 заузе је Махмуд-паша. Од тога доба до Србијина ослобођења, потпадала је под Турке и Аустријанце; у њеној су порти логоровали непријатељски војници, рзали туђински атови; око њене озбиљне цркве смуцали се турбани и чакови, у пространој трпезарији обедовали су халави најамници, а са кула њенога града даждила танад на српске хајдуке. Срби се тада само привремено докопаваше Ресаве. Над западним вратима припрате стоји споља натпис, из кога се види да је тај део црквин обновљен 2 октобра 1735. Затим се у првој половини прошлога столећа помиње име заслужнога игумана Јанићија, који се својски бринуо о манастиру. Под њим је, као што тврди натпис споља над десном певницом, црква обновљена 17 октобра 1810. И тако оправљана, крпљена, освајана и пустошена, претурила је Манасија пет стотина година и дочекала поновну слободу земље своје. Само се у данашњој Србији ништа стварног за њу учинило није. Као обично, слате су комисије да утврде шта ваља радити;[1] уметници, да преслику ово или ово;[2] навраћали путници и зарезивали имена на зидовима;

[1] М. Ђ. Милићевић: Манастири у Србији. Гласник XXI. Стр. 87.

[2] Од пок. Димитрија Аврамовића чува се у Н. Библиотеци основни план и нацрт пода из припрате. Г. Стева Тодоровић је такође снимао Манасију.

мењали се игумани и калуђери; алиником не паде на памет, да бар оно што се очувало стави изван опасности. Тако је временом Манасија толико изгубила од првобитне лепоте и богатства, да данас изгледа као старица према некадашњој девојци.

*

Док се од старих градића на Пасторку и Маћији виде данас само незнатне рушевине, дотле је манасијска тврђава у главном задржала своју физиономију. Она је састављена из два града, **великог** и **малог**, и образује својим постројењем неправилан четвороугао.[1] Дванаест високих кула диже се на њеним платнима, од којих је највиша она на северној страни и подсећа донекле на Donjon-е нормансних бургова. Постоји предање, да је у њој деспот становао, што није невероватно ако је истина да су јој одаје мрамором обложене и мозаиком патосане. На југоисточној страни диже се, као продужење великог, мали град. Он има једну кулу, која такође пада у очи са своје висине. Кула ова стоји изван зида, којим је опасан велики град, те се и не примећује из његовог дворишта. Народ верује да је у њој закопано деспотово благо. Тврђава је споља опкољена зидом, под којим се протежу дубоки и широки шанчеви, а из обе куле силазе степенице под земљу — значи, да је морао постојати какав подземни ходник, кроз који је опсађенима доношена храна и муниција. У опште, тврђава није још никако испитана; ово мало што се о њој зна има се приписати случају или радозналости појединих путника. Међу тим, она заслужује озбиљну и стручну пажњу, јер заједно са смедеревским градом представља тип српскога средњевековног бурга. Веома је карактеристичан факат, да тада беше развијено подизање замкова и тврђава. О томе су и народне песме сачувале спомена: сетимо се песама о Тодору од Сталаћа, Јерини и Старини Новаку, и др. Ни у живопису и минијатурном сликарству тога времена нису ретке слике градова, што такође сведочи о њиховој распрострањености. Овој појави ваља тражити разлога у ондашњим приликама, које изазиваху потребу што већега броја утврђених позиција, а несумњиво је на њу утицао и Запад са својим ритерством. Био би веома захвалан

[1] Вид. Српски Летопис за 1863. II

посао, кад би се предузело испитивање у том правцу и покушало, да се бар најглавнији споменици наше профане архитектуре проуче. Тиме бисмо добили не само потпунију слику нашега старог неимарства у опште, но би и много што-шта друго засијало у тачнијој светлости; а да и не говоримо о евентуалним драгоценим ископинама, које би том приликом изашле на видело. Писац ових редака слушао је о кули, десно од уласка, да она скрива библиотеку деспотову. Ма колико да су непоуздана оваква тврђења, ипак по некад могу одговарати истини. Специјално у овом случају склони смо веровању, да би систематско рашчишћавање манасијске тврђаве доста занимљивога обелоданило.

Црква манастира Манасије спада у групу задужбина Лазареве династије, али својом спољном обрадом одваја донекле од њих. По тој црти, она има више сродности с Грачаницом, но ма са којом црквом овога периода. Јер док је Манасија чист производ византијског стила, дотле њене сестре, мада им је основа тога стила, имају неких карактерних особина, по којима знатно одступају од његових правила. То се одступање огледа на необично богато примењеној орнаментици спољних зидних платна, изрезаној у камену или, ређе, израђеној од печене земље (теракота). Затим се разлика између ових црквених грађевина и чисто византијских споменика састоји и у тежњи, да се спољне зидне површине што више рашчлане хоризонталним венцима, банцима и архиволтама, као и вертикалним пиластерима. Зидови су по некад снабдевени и плитким издубљењима (нишама), а прозори су редовно раскошно оперважени и крунисани прозорским ружама, од којих се свака налази испод једне архиволте. Прозори, који су махом узани и дводелни, свршују се луком на шиљак.[1] Дакле, као што се види, свуда се ишло навлаш за тим, да црква буде што китњастија и да се применом орнаментисаних перваза, прозорских ружа, вијугастих стубова и др. изазове што шаренији утисак. Свега тога нема на Манасији. Њена су зидна платна једноставна и скромна, али је зато она, по виткости размера, техничкој прецизности и и по својем солидном техничком склопу једно савршено архи-

[1] Андра Стефановић: Стара српска црквена архитектура и њен значај. „Срп. Књижевни Гласник" IX, 3 стр. 214—215. Упор. и моју критику на Покришкинову књигу, стр. 6.

тектно дело. Она је сва саграђена од брусаног (углачаног) тесаника и носи на себи пет кубета, не рачунајући шесто, које се извија над припратом. На тај је начин Манасија задовољила и ону тежњу за живописношћу, која се тада осећала у свој византијској архитектури и која беше постизавана искључиво повећањем кубетнога броја, при чему грађевина није ништа губила од потребне озбиљности.

Д-р Божидар С. Николајевић

(Свршиће се)

ПЛАВИ

(НАСТАВАК)

VI

Професору се учинило да је неко ушао к њему око поноћи и тихо прошао кроз собу. А како га нико нијеословио нити се задржао у збирци, то касном госту не обрати пажњу, да не дира збирке.

У библиотеци сину лампа и указа се бледо лице Леоново. Он се намести згодно на фотељи, отвори рукопис и поче читати с нешто тешкоће у почетку и без заинтересованости за садрдржину. Али, у колико је више листова превртао и у колико је више часова пролазило у толико је он брже и са више заинтересованости читао.

„Године 1546 кнез у Холши и Чартомљу, Леон Константиновић, одјуривши у једној чарки мало даље од замка, би нападнут од гомиле непријатеља — и у мало што није погинуо, пошто су му већ убили коња и бацили замку на врат.

Прискочи му у помоћ, један противу стотине, обавезни њему дворанин Стефан Суморок, човек ванприродне снаге и смелости. Он јурну на најближе, седморицу посече, и пошто му десна рука би размрскана, левом дохвати кнеза, подиже га са земље са свом опремом, намести на свога коња и побежа из вреве. У то дојурише и други и одбранише онесвешћеног кнеза. Трећега дана после тога умре од рана тај Суморок у замку у Холши. „Кнез Леон, сећајући се услуге коју му је учинио упита га на самртном часу, шта жели за себе или за своје? А он замоли

за мало земље за своју трудну жену, а за сина, кад се роди, кнежевско старање. Онда кнез — кад се поврати мир — нареди да се на месту, где се десио онај бој, сазида двор за удову, настанио је тамо, и бринуо се о њој, а синчићу, посмрчету, сам је био кум, и поклонио му земљу око двора, да га храни док не порасте. Није рекао: на вечита времена, нити до смрти, већ док не порасте човек. И тај документ даде удовици.

„А кад то дете порасте и постаде, као и отац му, дворанин кнежев — он замоли кнеза да ону земљу и дворац да мајци његовој до смрти; а убрзо се ожени и опет замоли кнеза, да жене из двора не истерује.

„А кнез му опет да написмено, да жене Суморокâ живе мирно у двору, и да их нико не узнемирава — и ту је своју вољу пренео и на сина свог.

„Дорасте затим у двору Сумороќа и друго поколење. Земљу и шуму им нико није забрањивао, и они се умножили, раселили, лагано захватили дугачак појас земље, продирали све дубље у пустињу, бивали све јачи и јачи.

„Треће је поколење већ давало кнежевима десетак од производа и данак, а за заузету земљу се обавезали плаћати годишње двеста четрдесет грошића и давати, у случају потребе, из своје чељади три младића с коњима.

„И тако од слугу и дворана постепено постадоше суседи и браћа племићи, чији су гласови у обласним скупштима били сигурни кнезу на Холши.

„Из тога времена од четрдесет година нема трага ни о каквој свађи ни у актима, ни у судовима, па ни у народном предању. Сумороковн, несигурни у своју снагу, држали су се гнезда, држали су се кнежева холшанских.

„Око 1620. године јавља се први знак неслоге. Један Суморок — а било их је тада пет браће — награди на опште добро насип преко једног мочарног земљишта, на путу у кнежево Чартомље, куда су ишла товарна кола, трговци и војска, нарочито зато што другог пута није било у оно време, а обилазећи мочар проводило се недељу дана. Пут је Суморок насуо о свом трошку, зато подигне ђерам и стане узимати путнину од кола и коња.

„Јаве о томе кнезу — тада је био Константин, звани Строги — и овај нареди да се ђерам уклони и Сумороку забрани да узима путнину, јер — вели — Холшански неће за прелаз преко своје земље плаћати за своје слуге.

„Суморок није хтео добровољно на то да пристане, те дворски козаци кнежеви сами растуре ђерам, а њему, зато што се противио, слуге кнежеве осеку уши.

„Сутрадан брат његов, Рафаило, холшански дворанин, отиде кнезу и затражи главе оних козака за племићску крв. Али кнез се расрди, опали шамар Рафаилу Смороку и истера га напоље, што је био дрзак у говору. Исте ноћи Рафаило побегне од стида у Запороже, а брат његов, кад оздрави, подигне парницу против кнеза.

„Та се парница, прекидана ратовима и тешким по домовину моментима, протезала читавих десет година и свршила се у корист холшанских кнежева. А Суморок од стида и страха обеси се одмах после пресуде на месту званом Каравика, одакле га без хришћанског опела баце у јаму близу воденице.

„И смрт овог Сумрока на вешалу посеја вечну мржњу између двора и замка.

„Од остале тројице Сумрока један се закалуђери, други прими калвинизам, а трећи, скупивши дружину, досађивао је кнезу као зубња болест. Дуго је година стари кнез Константин то трпео; напослетку им нареди, да напусте двор и његову земљу.

„Парница опет дође пред суд и после дугих церемонија добију је браћа Суморок. Добили су је тек кад су приложили два документа кнеза Леона Константиновиће: један, да она земља храни сина Сумрокова док не дорасте човек; а други, да жене Сумрока спокојно могу живети у двору и да им нико не досађује. У документима није било назначено којега Сумрока син, нити које жене — само Суморок!

„Кад прочитају кнезу Константину ту пресуду, он скочи с кревета, дохвати се за мач и узвикне: „Утробе ми Сумрока дајте! — и одмах умре од капље.

„Код њега је био само његов млађи син, плах као и отац му, а старији је био у војсци. И тај млађи син, Андрија Холшански, растужен и распаљен, дохвати мач из руке мртвога оца и излети напоље са узвиком: „Утробу њихову извадићу, оче!“

„У дворишту дозове дворане, уседну на коње и одјуре. У двору се нападу нико није надао, те ови их нападну ненаоружане. Пијане и слепе слуге извуку Сумрока, жену његову и децу, привежу их за коње, и код оног млина све поубијају. При овом нападу посеку и слуге, запале двор, у коме сагори и слепа мати Сумрока.

„Тада је био код својих и онај брат калуђер — и њему пође за руком да неосетно умакне и одведе једног дечка. Он се затвори с овим дететом у манастир и тамо га је тајно чувао.

„После овог напада и убистава настане нечувено насиље. Старији син дође на погреб оцу, и сам први изрече пресуду. Слуге поубија, а Андрију примора да бежи из Републике у иностранство где је и умро.

„Земљу Сумoрока, натопљену невином крвљу, нико није смео дирнути. Кнез ништа не рече, кад оно сироче изиђе из манастира и опет се настани на згаришту.

„И опет је за читава два поколења владала нема и страшна тишина, а потајна мржња између двора и замка једнако је трајала.

„Из ове периоде хронике холшанске спомињу о породици Сумoрока само то, да су плаћали данак и оних 240 грошића, које је кнез слао у манастир базилијански у Чартомљу.

„Да дођу к себи, можда је утицала она крв, а можда и општи порази и бојеви.

„1700. г. опет се обнавља парница. Узео ју је у своје руке кнежев правник Пјетрашка; а водио је златом и утицајем својим Филип, кнез холшански. Овај је кнез био врло огорчен на Сумороке и зарекао се да неће пити вина ни медовине док их не уништи.

„Отада почиње пропадање тих племића. Пјетрашка их је осиротеле и истрошене омотао као паук. А они се нису могли бранити, пошто она два документа кнеза Леона више нису имали. Не зна се, да ли су изгорели при пожару, или их је на лукав начин нестало. И кнежеви добију парницу. Али се Суморок није уклонио са земље.

„Они су пропали, али ипак нису отишли. Да ли им је кнез Филип, задовољан што се у његову корист ствар свршила, хтео показати колико је великодушан према њима, или је, зазузет другим стварима, за њих и заборавио, не зна се, главно је то да су они и поред пресуде остали у двору, који је био чатрља према негдашњем; остали су на земљи која се као узан клин увлачила у холшанска поља, а била је посна, дивља, исисана трошковима око парнице. Тада је породица Сумoрока била потпуно понижена. Ишчезла су им имена из редова војничких, са листова среске историје, па чак и из парохијских

књига. Нико о њима ништа није чуо, нико их није видео, нико их није сретао. Живели су на свој начин, као вуци у јазбинама.

„Шта су радили, то се показало тек после тога века; поново се јавља црвен од пламена и крви лист у овој борби од три века.

„Замак у Холши није више био тврђава; нити кнежеви стражари у овоме делу домовине. Попови су зарађивали, оружје однесено у оружницу, војска отпуштена или претворена у слуге. Покретан ност замењен је сталним; гвоздена капија стајала је отворена. У замку се забављало, певало, свирало, ловило.

„Последњи наследник кнез Август, није тражио од својих поданика да му буду слуге, него робови: од управитеља и арендатора није тражио коње и момке под заставу, већ новце. Подигнуте су аренде и кирије, укинуто је давање помоћи. Три године једно за друго владала је глад у околини; а кнез није становништву опраштао давања, нити се могао ограничити у трошењу. И једнога дана наста катастрофа, народ се побуни.

„Побуни се село Красне Седибе, село коме је био најсуровији управитељ и које је било близу Каравике. У замку се томе нико није надао.

„Било је то једне јесење, ветровите и мрачне ноћи. Кренула се сива гомила људи као јато гладних скакаваца, ишла је мирно у одељењима кроз поља и шуме, вођена неком тајном организацијом. Код замка се прикупи и нападе као гром, поплави дворишта, ходнике; продирала је тихо напред, убијајући успут слуге.

„То је тако изненада наступило, да је гомила напала кнеза у самој трпезарији где је био на вечери с гостима. И настаде неописани страх, једна секунда неравне борбе и погибе сваки, ко не умаче.

„Кнеза шчепаше сто руку, однесоше из сале, из замка, из авлије. Гомила је пљачкала, дерала се пијана и острвљена, и неколико, свакојако, унапред изабраних поседоше изван дворишта коње, један баци на своје седло кнеза, и као кривца однесоше у густи мрак, неопажени у тој паници.

„На Каравици је увек стајала сувача која се из далека видела на оном проклетом брежуљку. Групица коњаника тамо се заустави и упалише буктиње. Тада онај, што је носио кнеза баци га на земљу и сјаха.

„Био је млад, али у том тренутку није био налик на човека.

— „Конопце! — викну.

„Кнез га погледа.

— „Ко си ти, човече, и шта си намеран чинити са мном? — упита га мирно.

— „Као што си ти на овоме месту вадио нашу утробу, тако ћемо ми сад твоју!

— „Ти си Суморок?

— „Суморок! — одговори онај.

— „Онда није чудо, што си џелат!

„И више кнез није ни речи одговорио, нити је уста, нити очи отворио.

„Суморок га одвуче сувачи и привеза му ноге за доње крило.

— „Пуштајте млин! — викну.

„Био је врло јак ветар. Крила се стадоше бесно окретати, и покаткад чуло се потмуло ударање тела о дрво.

— „Пали! — узвикну Суморок.

„А кад су људи, дошавши наједанпут к себи од чуда, стајали као мртви, он зграби од најближега буктињу и потпали оздо смоласте даске на сувачи.

„Млин плану и људи спазише тело како се издиже на крилима и спушта до земље, осветљено ватром, као на дану.

— „А сад хајдете натраг у замак по оно штене! — грмну Суморок.

„Али га већ нико није слушао, разбегоше се сви, бацајући са страхом и гнушањем буктиње, арбије, косе, сикире.

„Али оно штене, синчића кнежевог у замку, нису нашли. Дворски козак, сељак из Красних Садиба, Лашко, осетио беше буну. Није имао времена да то каже кнезу, те само дохвати дете, умакне на задња врата у парк, дочепа се коња и као ветар одјури у Забуже Машковскима, да зове у помоћ.

„И тако остане живо оно дете, доцније кнез Стефан прадед садашњег господара у Холши.

„Али породица Сумарока ипак није пропала, и ако је онај убица по угушењу буне на истој Каравици на згаришту испустио душу. Кајише су му с леђа скидали, а кости кршили за пример другима.

„То се име налази и после много година опет у хартијама кнежева холшанских. Није то више парница, већ завршавање. Али они још увек држе ону земљу, користе се ратовима, пре-

вратима, променама, враћају се своме двору, у који се нико неће настанити.

„Кнежеви им гледају кроз прсте, можда и не знају за њих.

„Тек пред смрт своју дед садашњег господара подиже своју моћ над шљахтом и опет добија парнице. Добија, али их не истерује. Сумороковп долазе кнегињи, жени његовој, која је веома добра, и ганута бедом њиховом, не даје да се пресуде изврше...“

Толико је било у документима. Остало је кнез Леон сам допунио. Породица Суморока и даље живи, прикована за своју проклету земљу. По традицији за њих је прирасло то да се клањају као идолу пољима, која су купили по онаку цену.

Отац и брат кнеза Леона остављали су их на миру, уздржавали су се да изврше пресуде. Друго време, други људи!...

Капљу кнеза Константина, изгнанство кнеза Андрије, чак и убиство кнеза Августа покриле су године велом заборава, а још више промене мисли, жеља, начина живота. Старе успомене остале су у прашини архивској, и тек сада, после толико година, као какво привиђење, морија, изишле су из гробља времена пред очи младића, који је био као странац за све и земљу, и племе, и историју, и традиције, па и људе из те околине.

Кнез Леон се варао кад је мислио, да ће му читање рукописа заузети три ноћи. Тек је прва била на измаку кад су му се очи зауставиле на последњој страни. У библиотеци су се виделе две светлости: ружичасто-златно јутро и прљаво-жута светлост лампе.

Леон спусти главу на наслон од фотеље, опусти и руке и полуотвореним очима гледаше у празну собу. Сад му се једна за другом низале слике из рукописа, који је био отворен пред њим. А оне су биле тако јасне, тако пластичне, да је мислио, да није читао о њима, већ да их је преживео, да их види, чује, познаје све. По угловима откуда је јутарња румен изгонила мрак, лагано су ишли, живи, све по два и два: један Холшански и један Суморок. На челу су били кнез Леон и Михаило Суморок. Изгледали су као отац и син, збратимљени жртвом једнога, захвалношћу другога, држећи се за руке и срцем спојени. А за њима кнез Константин и синови му и три Суморока, онај ошамарени Рафаило, затим онај кога су онаказили кнежеви војници, и најпосле обешен, и онај трећи, чију је утробу кнез Андрија наредио извадити. Ту није било човечности: то

нису били људи, већ животиње. Да ли сви? Да ли су се и Сумороковн, који су по грош путнине узимали, сећали заслуга деда Михаила и осећали се у праву на земљи откупљеној животом својим? Да ли су се сећали Леона они Константиновићи и сâм Константин?

Најзад се појави у сутону и трећа сцена те историје са живим личностима у машти младићевој.

Кнез Август и Сумороки.

Ту се ова животиња препородила у шљахту, ту је било једнакости! Изједначили су се можда по правди.

Она запаљена сувача са обешеним наследником огромнога имања, замкова, села, и она разјарена животиња, онај крвник, што се враћао у замак по своје „штене“, тако се живо појавише пред очима кнеза Леона, да он наједанпут устаде, ослони се на сто и, нагнут, загледа се блиставим очима у празнину.

Тада први пут осети, да је он наследник ове Холше, потомак оних што су крв своју лили, живи изданак свога племена.

Овај моменат измени његове нејасне црте и мирно лице тако, да се није могло познати. Уста су му изражавала неумољивост, а зенице, које намах потамнеше, силан гнев. Изгледао је и већи и јачи!

Где је сада био Гжимала који проповеда о дужностима кнежевим према овој пропалој и ништавној шљахти! Сада би му Леон умео одговорити.

Али је мрак у библиотеци, који је изгонило сунце, бивао све слабији, и губио се, а с њиме је опадала и јарост и нерасположење младићево.

У кабинету професорову отпочињао је јутарњи рад.

Кнез виде старца како уклања са стола прибор за писање, за тим узима потребне справе за испитивање на пољу, на после, кад је већ био готов за полазак, улази у збирке, радосно пређе очима ормане и столове, и најзад приђе једном прозору и ту пажљиво нешто посматраше.

Кнез приђе к њему и спази паучину која је уметнички разапета од перваза до оквира на окну. Усамљени ткач био се згрчио у средини, и вребао је плен.

Обузет својим мислима, можда и не водећи рачуна коме говори, кнез рече изненада:

— Шта вреди, професоре, један такав ништаван паук, кад човеку исисава и трује крв?

Научник, као иза сна пробуђен, погледа на њ својим наивним очима и мало мишљаше.

— Е, то зависи од врсте паука! — рече најзад. — Ако је примерак редак и необичан, он се чува, ако је користан, он се поштеђује, а ако је обичан, на њ се не обраћа пажња. Овај овде — и показа руком мрежу — јако се цени, јер се храни мољцима. Ја га негујем, јер мрзим мољце.

Мало после тога већ га није било код куће.

Леон је ту остао још неко време, ходао је тамо амо по библиотеци, затим изиђе и оде у канцеларију.

Пуномоћник, кога је одмах к себи дозвао, затекао га је тако расположена, каквога га дотле нико није видео. — Наређујем — рече пуномоћнику — да се судске пресуде по парници Суророка одмах изврше што може суровије бити. Препоручујем вам да се журите без обзира на трошкове и тешкоће. Да ми се једном скину с очију ти људи и да ни трага од њих не остане у енклави коју су заузели. Разумеће ли? Не смете чинити никаквих уступака, ни одлагања!

Поглед и покрет који је пратио речи били су тако јасни да је понумоћник разумео да му је у питању положај. Зато одјури као стрела.

Коцка је, дакле, била бачена. Нови кнез холшански отпочиње да ради!

VII.

Једнога дана у време кад велика господа после доручка иду у посете, а обична шљахта ручава, шест зеленка холшанских, упрегнутих у кабриолет,[1] истрчаше кроз капију на друм. У колима је седео само Леон.

Успут су људи дубоко клањајући се поздрављали кнеза, али кнез није обраћао пажње на то, нити је одговарао.

У њему се водила борба између човека и кнеза о циљу излета.

Човек, који је гажен и мучен од најраније младости, подиже тихи и несмели глас, и шапу:

— Иди, Леоне, у Хубин — можда ће ти се повратити младост и одушевљење. Сећаш ли се, онда си био срећан. — Али се одмах јављао други глас, глас великог господина, и подизао протест:

[1] Лаке двоколице. Пр.

— Треба прво посетити Забуже, Машковске. У Хубин немаш за шта ићи, то нису теби равни, то није твоје друштво. Гжималу можеш посетити, али напослетку; а можеш га чак сасвим и не посећивати. Иди старој грофици Машковској.

Кола су јурила напред. Кочијаш нешто шапу Сили; овај се окрете и бојажљиво упита:

— Куда ћете, милостиви кнеже?

Дуго није било одговора. Напослетку се кнез исправи и готово љутито рече:

— У Хубин.

После ове наредбе брзо руменило прели му чело, као да се човек стидео кнеза.

Али је ипак човек однео победу и поставши смелији обузимао је мало по мало мисли кнежеве.

Са неодређеним осећањем: бојазни, туге и горке среће, он одбаци пет година живота као пет карата, а с њима и садашњи сјај и бесмислено узбуђење.

Постаде слободан и независан младић, вреле крви, ритерских жеља и живе маште. У Холши где је владао Алфред, он је био онда мала фигура, па ипак како се осећао јак и велики! Довршио је студије као диван младић од двадесет и пет година. Дошао је затим кући да се одмори, да размисли о даљем животу.

Запамтио је онај дан кад је дошао.

Брата није затекао код куће. Био је у лову с гостима негде у неприступној пусти. Леона је дочекала мати.

Седела је на своме трону у великој сали и слушала читање младе девојке која је седела крај ње.

Пружила је сину руку да је пољуби и упитала га је за здравље. Девојку му није представила, а она се полако уклонила у страну и нагла над радом. Леон и девојка само су се летимице погледали.

Девојка је имала угасито-плаве очи, дуге трепавице, још готово детињасто, обло лице и уста на којима је лебдео пријатан осмех. Дивна је била, примамљива и мила, да се не може исказати.

За време разговора с мајком, Леон је неколико пута крадом бацао поглед на њу, али лица већ није видео, него само златне витице, које су окруживале погнуту главу.

Изишао је из сале под утиском ове златне косе и ових плавих зеница, радознао: ко је то?

До вечера је већ био задовољио своју радозналост. Девојка је била читачица кнегињина, сестра настојника холшанског, кћи обичног шљахтића, који је живео негде на неколико миља од Холше.

Према својим дужностима она је била у једном погледу као служавка, а у другом као члан друштва. Читала је кнегињи, ишла с њоме у шетњу, раздавала петком у њено име милостињу, посећивала болесне, вршила незнатнију кореспонденцију, везла свечано рухо свештеничко, или намештала фине црквене чипке.

Други пут је видео Леон за ручком, у дну совре, до професора. Није говорила никако нити је подизала очи, стидећи се, можда, што је он ту.

Затим су се сретали готово непрестано; у дворишту, у парку, код фотеље кнегињине, и ћутали су.

Трајало је то доста дуго. С временом она се навикла на њ и неколико су се пута сусрели њихови погледи. При једном таквом немом погледу, он је осетио као неки унутрашњи бол, као дрхтање у прсима, очи су му плануле, срце силно закуцало, а у глави му се узмутило.

Отада је пазио на њу, јурио за њом, пратио јој сваки корак. Тада се спријатељио с Гмижалом.

С девојком дотле није ни речи проговорио због свога положаја, док је најзад није једне вечери видео кад је ушла у стан професоров.

У двору је било пусто: кнегиња је патила од мигрене и није никога трпела код себе.

Леон пређе кроз двориште и сав уздрхтао отвори врата од кабинета професоровог.

Он је за столом испитивао лупом неке грудве земље или трулеж, а она је гледала у њега и нешто полугласно певушила. Била је сасвим друкчија, него у двору.

Кад је спазила Леона где улази одмах се повукла у засенак преплашена и застиђена: нестаде слободног младачког осмеха; заузе званичну позитуру.

— Кнез, ујаче! — шану професору.

Али научник и не мрдну: шта га се могао тицати кнез? није био паук.

Кнез додирну његову руку.

— Како сте, г. професоре, и молим вас представите ме својој рођаци — рече несигурним гласом.

— Шта желите? — љутито прогунђа старац, не прекидајући свој посао.

— Молим вас да ме представите својој рођаци.

— Шта ви то говорите?

— Ја вас молим да ме упознате са својом рођаком.

— Хоћете да се упознате с Габрињом! Па ту је она негде, или је била недавно! Аха — ево је! Па можете се упознавати кад сте обоје ту. Само ми збирке не дирајте, јер ћете ми направити неред.

Леон, доведен до очајања, сам се представи.

Девојчица успламтела и несмела у почетку, у брзо се ослободи. Била је по природи весела и добра, поверљива и мила.

После разговора од пола сата Леон је дознао, да има родитеље и петоро браће и сестара, да је те године свршила васпитање у манастиру, да живи у Холши већ два месеца, да је ту брат довезао, да највише воли песме Красјинскога, птице и и цвеће, да је код своје куће певала по цео дан и да никако није била кажњена у манастиру.

Он је примакао столицу и гледајући у њу слушао је глас мелодичан као песмица и весео као птичји цвркут. Ништа није говорио, јер је имао и сувише да каже, и бојао се да прекине овај чаробан тренутак.

Учинило му се то као тренутак, мада је сате трајао. На растанку, у сред тамног и пустог дворишта, он је немо успламтелим уснама додирнуо њену руку. Тада и она ућута, извуче своју руку и побеже. Споводећи се као пијан, Леон је једва дошао у своје одаје.

Отада је отпочео други чин. Она је постала пажљивија и неповерљивија; избегавала га је. Његова су осећања расла и бивала све силнија и силнија, и обузела су му све мисли. Он је по читаве дане ишао за њом издалека, гледао је, венуо и слабио. Ноћу није спавао, него непрестано гледао у прозор од њене собице до кабинета кнегињина, или је сам ходао тамо амо по празноме парку.

Онај пољубац у руку открио јој је мисли његове — а можда и њене сопствене. Онај је пољубац стајао међу њима као морија; био је успомена на тајну само њима знану. Он их је растављао и састављао у исто време.

Укућани нису на њих гледали нити су обраћали пажње. Алфред је био заузет ловом, кнегиња његовим браком који је био у пројекту, професор црвима, Гжимала газдинством и огромним добрима. Они су били тако слободни, као да су живели на пустом острву.

Једанпут у лову Леон залута. Ловци су се вратили у Холшу без њега, а оставили су двојицу или тројицу да га нађу. А он, уморан од дугог и узалудног тражења зборног места, кад се почео хватати мрак, легне под једним храстом и реши се да чека до сутра.

У том чује ловачки рог, позивање на зборно место и вику: мало после на његов одговор гласови се чуше у близини, и напослетку виде око себе гомилу коњаника и разних других слугу са Гжималом на челу.

Пођу у Холшу, а настојник, на чијем се лицу видео немир и радост, причао је по свом обичају — без углађености:

— Вратили се људи, сели да једу и ни бриге их што је кнез сам остао. Ја нисам ништа знао све док не дотрча Габрiња. Морала је послати кнегиња. Скупих ову чету и пођемо што се брже могло.

Леон осети неку срећу бескрајну. Није се то кнегиња постарала за њ, јер би послала момка настојнику, него је девојка сама видела да га нема, па је отрчала брату да се побрине о спасењу.

Вратили су се око поноћи и у двару су већ сви спавали. али Леон спази да један прозор није био затворен, као да је неко ожалошћен бринуо о њему.

Сутрадан као да је нека сила вукла обоје једно другоме. као да обоје нису више могли ћутати, срели су се и нису бежали једно од другога.

Кнегиња је отпутовала у Чарбовац на неколико дана брату у посету, а својој читачици је допустила да може обићи родитеље.

Али је Гжимала обећао тек сутрадан пратити сестру, те је она тај дан морала провести сама. У двору јој је било тешко самој, па зато узе књиге и рад и отиде на развалине. Одавно је већ желела да их прегледа.

Тамо у једној сали, којој је небо било кров, а трава и маховина теписи опет су се срели.

Не сећа се, шта јој је рекао, али се сећа њеног тужног погледа и врло сетног гласа, кад му је одговарала:

— Не љутим се, кнеже, што сте дошли... ја вас се само веома бојим... Мени се чини, да је то рђаво!

— Шта је? — упита он.

Она само плану и прекорно га погледа; и он се одиста постиде од тог питања.

— Јели вас јуче моја мати послала брату да ми дође у помоћ?

— Није — одговори она тихо.

— Па ко је?

Тада она окрете лице и побеже кроз рушевине, сводове, бежећи од тог питања, од њега, од саме себе.

Он је стиже опет и препречи јој пут, ставувши готово над самом провалијом, а она, у сенци свода, на мах пребледе и дрхћући слушала је његове страсне речи — ћутала је ослоњена на зид, не смејући ни да га погледа, а затим се горко заплака, као да је слушала смртну пресуду.

Зашто је плакала? — дуго је питао, клечећи као пред иконом; најзад га она стаде молити, да јој више ништа не говори, да тако на њу не гледа, да је не мучи и да не стоји тамо — на ивици од понора.

Он пође за један корак напред, а она се повуче — нађоше се на колонади,[1] која је била као круна над капијом ових рушевина, подигнути на највиши врх, и сами као орлићи у гнезду.

Он јој је обећао да ће ћутати, али је зато молио за једну речцу — за срећу.

Реч је та била драгоцена: ни она ни он нису је обесветили, нити су је изговорили у животу.

Веровали су да се са том речју предаје и душа за цео живот. Зато је он за њу и преклињао, молио, заклињао занесеним гласом; зато је она дуго није хтела, или није могла, изговорити.

Најзад је чуо — и слушао је тада увек у души шапат тај загушени, али чист као заклетва, чуо је и видео јој очи, плаве као небо и сузне — и уста њена уздрхтала и тужна.

Она је изговорила и молила да никоме не каже, да нико за то не зна нико — нико! А он се заклео, да ће му она бити једина.

[1] Ходник на стубовима.

Затим су ћутали под утиском овог свечаног тренутка, срећни бескрајно. Да, бескрајно: јер прошавши цео свет, опробавши сва уживања овога света, Леон није никад толико среће осетио.

Чинило им се да је цео свет њихов и да је тако ништаван да не вреди цветића, који јој је он дао, црвеног карамфила, нити сребрне медаљице, коју је он добио од ње, са сламком мајчине душице унутра.

Кад су понова сишли међу људе, Леон се чудио, како их може занимати сјај, односи у свету, бесмислене формалности — како у опште може ма шта занимати.

Он се осећао добар, способан за свеколике жртве. Желео је да ради, да учини нешто велико, није могао да гледа на невољу и муке, душу би дао за свакога који пати.

С Габриелом се сада сретао готово свако вече. Кад је у двору било много гостију, она је долазила професору где је Леон већ очекивао. Нису кварили старцу збирке, чак нису ни излазили из собе. Седели су уза зид и полугласно разговарали. Он јој је доносио књиге и цвеће, а она му је покаткад певала песмице — и обично су сањали о будућности. Леон је требао ускоро да отпутује — јер добара није имао, Холша је припадала старијем брату. Он је имао капитал свој; на страни ће стећи каријеру, вратиће се по Габриелу — отићи ће у Хубин и потражиће њену руку.

Били су сигурни у себе и у своју срећу.

Па ипак није дошао нити је просио.

Једнога дана позове га изненада мати у свој кабинет. Одлазећи к њој мислио је да се ствар тиче Алфредове женидбе, о којој је готово решено.

Прва га је реч извела из заблуде.

— Чујем да ти потајно проводиш љубав са мојом лекторком. Захтевам да се с тим прекине. Нисам навикла гледати кроз прсте и таким необичним стварима у мојој околини.

Леон скочи као рањена звер.

— Ви се варате. Ја не проводим љубав с госпођицом Гјималанком, него је волим и оженићу се њоме.

— Ја се никад не варам, драги мој. Запамти то. Сутра ће госпођица бити уклоњена из Холше и сви ће знати зашто.

Младић осети, да стоји пред стеном, пред неумољивом, поноситом женом. И само уздрхта.

— Ви хоћете да понизите ону коју сам ја изабрао. За што?

— Зато, што си заборавио, ко си!

— Мислим, да сам, пре свега, човек.

— Ти си пре свега, Холшански, и нећеш се оженити том госпођицом.

— Зашто? Ко ће ми то забранити?

— Ти сам, кад промислиш. Ако не испуниш што сам ти казала — девојка ће сутра отпутовати одавде, одјурена од мене пред свима.

— Ја ћу прекосутра замолити њене родитеље за њену руку.

— Коју ти они неће дати без мога допуштења. Сем ако се с тобом искраде као каква авантуристкиња. А у таком случају — bon voyage.

Леон је претрпео сва мучења. Осећао је, да ће мати остати при своме — извршиће оно што је наумила.

— Па шта онда ви хоћете, мати? — упита понижени.

— Хоћу да сутра одавде отпутујеш и да се не вратиш, док те не позовем; хоћу да прекинеш те везе које понижавају, и то да их прекинеш на свагда.

— Хоћете ли допустити да вашу жељу саопштим г-ђици Гжималанци?

— То нећу: отићи ћеш, а да је и не видиш више.

— Ја то не могу учинити.

Кнегиња се намршти. Тиме је казала, да ће онда она почети да ради.

Леон се дуго борио са собом.

— Ја ћу јој писати — рече напослетку.

— Написаћеш, али да ја прочитам.

И сувише млад, неискусан, нападнут изненада, а пре свега доведен до очајања, што ће патити због тога што воли, он је ослабео, не осећајући доста снаге за борбу.

Али је и очајно, последње и лудо било то његово покоравање.

— Ви хоћете, мати, мој цео живот и моју срећу! — поче он промуклим гласом. — Ви ме убијате морално, ви ме бацате као плен части куће. Нека се засити и та част! Отићи ћу — нећу видети госпођицу Гжималанку, нећу се оженити њоме и нећу се вратити у отаџбину. Све ћу то учинити по вашој вољи. Али ћете ми ви за то учинити једно. Не удаљујте госпођицу, док сама зато не замоли — и желим, да нико живи од вас не

чује о овоме, о чему смо говорили — да нико не спомене њено и моје име, а ви сами да за то заборавите!

— Дајем часну реч — кад и ти дајеш.

— А да се не би поновила слична сцена и да бисте били спокојни односно части куће, ја вам се заклињем у исто време, да се никад ни којом сем г-ђице Гжималанке, нећу оженити. У мени ћете добити новог, правог кнеза — али ћете изгубити човека и сина. Овим последњим титулама молим да ми се никад не обраћате. Мислим, да смо свршили и последњи посао, који смо имали међу собом.

— Надам се! — круто одговори кнегиња, неусколебана у овој хладној свечаности.

Леон приђе столу и на листу, који је оцепио из нотеса, написа ове речи:

„Покоравајући се вољи материној и нужности — данас одлазим на свагда из отаџбине. Дао сам реч да се вама нећу оженити. Ја вас молим да ме не презирете“.

— Кнегиња прочита и климну главом. Младић мету лист у куверту, па га мету у џеп.

— Надам се да нећеш променити писмо? — учини кнегиња.

— Нисам досад био варалица — одговори кнез и пребледе.

— Ја те не познајем, и волела бих и да те не познам.

— Побринућу се за то! — заврши Леон и поклони се на растанку.

Минуло је од тада пет година. Матере није видео, док није, позван не по њеној вољи, већ по вољи божјој, дошао у свој дворац кнежевски, поздрављен као нови господар и једини наследник.

Шта ли је тога дана морала осећати она поносита жена, која ништа није заборавила и ништа није опраштала? Каква освета судбине, кад је морала поздравити кнеза који јој није хтео бити син, кога је убила, уништила, и у коме је осећала нарав сличну својој: хладну, страсну, неумољиву иза оне салонске углађености, отмености и рафинисаних формалности!

Леон је одржао реч и одржаће и надање, али тешко онима који не одрже!

За тих пет година није видео своје драге, нити је добио икаквога гласа. Сад је се није осећао ни достојним — сада, кад сам себе није сматрао за човека и кад се је од ње потпуно одвојио.

И ништа му није остало од оних дана до горка успомена; и сам није знао, зашто сада иде у Хубин, кад јој чак ни речи као објашњење не може рећи.

Па ипак тамо није хтео ићи, али је морао.

Потонувши у мисли и није видео кад су прошли поред Каравике и спаљеног села Красне Садибе; није знао ни где је Хубин. Зато упита Силу.

— Ово пред нама, милостиви кнеже! — одговори слуга, показујући руком стазу поред јабланова, која је скретала у десно од насипа.

Мало после кола стадоше пред капијом, старом капијом са кровом. Сила отвори.

Пред ходником који је био оплетен виновом лозом, зауставише се. На клупици усред овог зеленила седело је двоје. Човека Леон готово и не спази, јер он затворивши брзо књигу, коју је читао, изгуби се у кући; али женска устаде и изиђе преда њ.

То је била Габриела, или боље особа, која је подсећала на ону негдашњу Габриелу. Оне исте златне витице, оне исте плаве очи, јако осенчене трепавицама, оне исте румене, пуне усне. Али је само то остало од негдашње освајачице. Сада је то била женска озбиљна, мирна, без трага од негдашње наивности. бојажљивости, осећајности.

Обоје су умели владати собом, и при првом погледу они су решили о својим односима.

Леон се дубоко поклони.

— Јесам ли застао г. Гжималу? — упита.

— Да, изволте, кнеже! — одговори, идући напред.

Али Гжимала већ у ходнику сусрете госта.

— Говорили су ми, да сте отишли у иностранство! — рече после поздрава.

— О нисам! Идуће недеље отићи ће мати и сестра у Париз. А ја ћу вероватно бити овде још неко време — до свадбе сестрине.

Међутим Габриела беше отишла. У салону је кнез не спази. Пред њега изиђе једна врло мршава и жута жена, која је изгледала болесна и ћудљива.

— То је моја жена! — представи је Гжимала.

— Особито ми је мило да вас поздравим, кнеже, у своме дому. То је превелика част за нашу ниску кућу.

Кнез неколико пута трепну нервозно.

— Поштована госпођо — одговори лагано — пријатељима својим, а за таквога сматрам г. Гжималу, не могу чинити част, већ само изјављујем да ми је мило.

Гжимала се утешно намргоди.

— И ако сте ми пријатељ, кнеже, а ја ваш не могу бити, ипак ми је веома мило што вас могу угостити — одговори Гжимала искрено и неуглађено.

— Ја не разумем, зашто ми одричете своје пријатељство.

— Не одричем, али не верујем да могу бити. Ето, на пример, да упоредимо бар наша имена. Какво пријатељство може бити између лава и јежа? Ја се зовем Јежи! — додаде, видећи да кнез не разуме двосмислицу.

У библиском рају лав и јеж су се одлично споразумели.

— Ех, у рају! — насмеја се Гжимала.

Сад су лавове затворили у менажерије — рече кнез иронично.

— А за јежеве ће ускоро понестати инсеката за храну и лишћа за лежишта! — додаде шљахтић кроз смех, који је много скривао. — Ви удајете сестру за господина из Забужа? — упита Гжимала. — Добра је то партија за њега.

— Ја мислим, да је и за њу.

— Кад сте ме из превелике милости своје назвали пријатељем, онда ћу рећи — да није. Кнегињица је као анђео, али је граф неће умети ценити.

— А познајете ли ви графа Машковског?

— Познајем га. Није никад био код мене у кући — али је долазио у коњушницу. Имам два зеленка који му не дају мира. У осталом ја познајем сву велику господу. Овде сам као неки судија, често сам кмет, а обично посланик мањих у дворовима. Људи мисле, да ми је холшански хлеб дао право и способност да могу долазити богатијима.

— Мени се чини, да у те своје уображене способности и сам верујеш. Сваки туђ посао милији ти је него твој сопствени. Истина они ти теку славу, аови ти не чине част! — рече госпођа сурово.

Гжимала саслуша ово стрпљиво, као зујање мухе, сталног крајције у домовима.

Кнез упита о коњима, трудећи се само да разговору да други карактер.

Али и у том питању госпођа преухитри мужа:

— Ја се не разумем у коњима, али ове не марим. Сигурно их зато и држи мој муж, ма да добија баснословне суме за њих.

— Ех! — промрмља Гжимала кратко, бранећи се од досадне мухе.

Кнез ућута бојећи се да се дотакне ма каквог питања. Гжимали се необично дивио. У његовом је друштву етикеција била исто што и карактер; ту се очевидно поштовала индивидуалност, и трпели су и досађивали једни другима на сваком кораку.

Обазре се по салону. Био је мали, али одлично намештен, украшен је био портретима са старинским оделом и оружјем.

Клавир је био отворен, што је значило да је често употребљаван, а поредак примеран. До једног прозора који је гледао у башту био је сточић са прибором за сликање на дрвету, и на глаткој четвороугалној липовој таблици био је отпочет рад.

— Занимате ли се музиком, госпођо? — упита Леон.

— Ја? о — не! Моји нерви не трпе клавир. Ја волим мир и тишину, две ствари, којих управо никад немам: нашла сам мужа сасвим супротне нарави, па се морам покоравати.

— Нервне болести могу бити врло различне. Мене, и кад сам сасвим узнемирен, баш музика лечи.

— Ја не знем, шта су то нерви — добаци Гжимала — али кад Габриња свира, ја се осећам јачи.

— Боже мој! а кад теби може оронути здравље и снага! — рече госпођа с омаловажавањем.

Леон се пре свега чудио, како има стрпљења.

Разговор се често прекидао. Кнез, расејан, обраћао је пажњу на сваки шум и покрет у кући. Да ли се више неће појављивати Габриела, и он ће отићи, а да је не види и не поздрави се с њоме?

Није се журио с одласком, и ако је већ давно прошло одређено време и исцрпли сви предмети за разговор.

Најзад Гжимала устаде.

— Ви сте, кнеже, сигурно први пут у животу дошли у кућу шљахтића. Можда сте радознали да видите како изгледа његова башта и двориште, како живи и где ради?

— Ја нисам смео да вас за то молим.

— Онда да изиђемо.

Башта је била велика и брижљиво обрађена, двориште чисто пространо и обновљено.

Слуге су ословљавале газду слободно; са свих страна су гледала задовољна и насмејана лица.

— Ви, кнеже, први пут у животу ступате на двориште код трле! — насмеја се Гжимала.

— О, не! Позната ми је холшанска трла из времена, кад сам вас обилазио.

— А, збиља. Ви имате таквих педесет и седам, а ја управо ни једне.

— А чија је ово?

— То је заједничка нас шесторо. Ја само вршим администрацију, што радим и код тазбине, и код сирочади мога стрица. Управљам и имањем малолетних Стосовских. Свога немам.

— Ви имате жену, али деце, чини ми се, да немате.

— Деце! Њих имам највише! Овде само имам петоро, у тазбини троје, двоје стричевих, и, право да вам кажем, не знам колико Стосовских.

— Па како можете толиким и разноврсним пословима одолевати?

— Помаже ми Габриња. — Очи му се заблисташе и додаде: — То је моје најмилије дете, и чини ми се ничије више, само моје.

Враћали су се кући између редова поткресаних липа, а на самој завојици појави се она, о којој је Гжимала говорио.

Ако ју је долазак кнежев и узбудио нешто, она је успела да се умири.

Ишла је из врта носећи у руци котарчицу малина и вишања. Није се ни мало збунила од изненадног сусрета.

Гжимала је нежно помилова руком по коси; њене пријатне и миле црте кнез крадом обухвати једним погледом.

Ишли су заједно, а Гжимала, шалећи се, крао јој је јагоде из котарчице.

— Где је Михаило? — упита узгред.

— Отишао је! — одговори она лаконски, и погледа на брата пажљиво. То Леон примети и прибележи.

Ко је био тај Михаило? Можда је то онај кога је видео да одлази из ходника. Зашто је побегао?

— Вишње су особите за ову жегу! — узвикну млади шљахтић. — Габриња, понуди кнеза!

— Кнез није навикао да узима из котарице у врту! — одговори она.

— На жалост, на многе добре ствари нисам се навикао! Уместо одговара она му пружи котарче.

— Није увек ни добро пробати добре ствари! — поче Гжимала. — Сећам се, да сам негда у Холши имао рђаве навике. Кнез Алфред ме је био научио да јашем и пушим добре цигарете. То је било још у његово момачко доба. А ви сте ме, кнеже, научили да много рачунам на себе и улили сте ми неке нетачне појмове о једнакости. Сећате ли се оног лова и лутања по шуми? а сећате ли се, како смо плашили ујака, да ћу му збирке пренети на таван.

— Сећам се, као да је јуче било. Надао сам се да ћу од старе Холше бар вас застати кад се вратим. Али су о оним временима наше младости остале само успомене — једне, тако вечне, као оне рушевине замка, а друге које се непрестано обнављају, као цвеће и дрвета. Од људи је остао само професор и његов кабинет, где, како ми се чини, још има петогодишње прашине, јер нисам запазио ни најмању промену.

Габриела подиже главу и тихо додаде:

— Да ли ујак још не зове своје хранитеље по титулама? Негда се о томе расправљало у двору.

— Не сећам се:

— Па дабогме, јер се то десило по вашем одласку. Кнез Алфред изјави ујаку жељу кнегињину, да има у виду оно, што је нужно.

— То је била комедија! — прекиде Гжимала, смејући се. — Старац је разумео ствар на свој начин. Сутрадан, називао је кнезом и жене и људе, и слуге, и мене, и свештеника — и свакога! Одмах је та наредба повучена.

Мени је мило, што се то мени није десило. Ја сам га нашао потпуно неизмењеног.

— Кад сам предавао рачуне и инвентаре холшанске, ставио сам у једну рубрику: ормани са инсектима и професор!

— Јурко! — опомињала је сестра.

— Ни бриге ти, јер он сигурно не би нашао ту ништа увредљиво.

— Али ти говориш о старом човеку са шаљиве стране.

— Ја завидим професору. То је једини човек, за кога знам да је срећан и једини примерак незадовољан својом судбином, бар према мојим личним опсервацијама — рече Леон.

— А можда сте ви сами несрећни, кнеже? Боже мој! Ја бих, да сам на вашем месту, сазидао сто цркава из захвалности Богу.

— Ја бих вам радо уступио своју судбину са свима дужностима.

— Ја бих онда отпочео да се ослобађам паучине, стега разних претераних церемонија, формалности, етикеције.

— Ви то називате паучином.

— Па шта је друго, ако дубље промислимо!

— А то је управо садржина моје судбине. Извући се из те паучине, господине — то није решење питања, већ кидање. Не може се без казне чак ни паучина раскидати, ако нам је суђено да живимо у њој. Та фина мрежица тако нас је притегла и тако нас дуго притеже да ми се чини, да је и у нама самима.

— Па ипак тако је лако раскинути је и постати човек.

— Не човек, господине Гжимала, већ индивидуа, искључена из једнога друштва — из свога друштва; и наметљивац у другом потпуно страном... индивидуа усамљена и избачена из колосека, која не уме радити, не може себи створити циљ. Нигде не налази признања и потпоре, и напослетку, старајући се да постане нови јунак, постаје наказа!

— Дакле ви не признајете друштво, него само касте. Куд се деде онај негдашњи кнез од пре пет година! Онај човек!

— Онај је човек, Г. Гжимала, за своја осећања и мисли платио својим човештвом. Као о умрломе могу само то рећи, да је онда учинио оно што је морао учинити, а ако и цени себе, то је једино из једног разлога.

Тако је чудно звонио глас Леонов, да га је Гжимала погледао испитивачки и озбиљно се замислио, али Леон није опазио тај поглед, јер се био загледао у девојку која је ишла пред њима, и мислио, да је само она разумела садржину речи његових — ако је памтила онако као што је он памтио.

Није видео израза лица њена, ничим се није издала. Он би у том тренутку дао целу своју Холшу, да је памтила, и да

су сада опет свезани, али тугом, једном и успоменама као год негда срцем и младачком душом.

А зашто је то желео да види и дозна, о томе није размишљао. Покоривши се једанпут човеку у себи, падао је све дубље и дубље, налазећи задовољства у томе немиру, у тим мислима које су наједанпут оживеле и досаду његову и слабост силно потресале.

Међутим посета се опет мало протегла. Кад се понова нађе у салону пред Гжималином женом, која је кањуцала, прену као иза сна и поче да навлачи рукавице. Али се Гжимала енергично успротиви.

— Тако неће бити. Први пут сте гост код шљахтића — не познајете наше обичаје. Ко је ушао у племићску кућу, не може изићи а да не окуси хлеб шљахтићски. И ми имамо своје традиције и формалности, а Ви нам, кнеже, ваљда нећете одбити да останете!

Видело се да је молио срдачно и искрено. Није му било стало до части и хвале, јер је Леон био сигуран, да само овај човек не води рачуна о његовој титули и милионима, већ о њему самоме.

И остао је. Хлеб Гжималин био је мало црњи него хлеб у Холши, а и остало на столу нимало није било раскошно. Али се кнезу свидео и тај хлеб и чај који му је донела Габриела, јер је она слушала око стола.

Тек у колима опази да је веома закаснио. Погледа у сат и помисли: можда неће стићи на ручак, а требало је за неколико сати да се врати. И та га помисао поврати понова на прави колосек. Побојао се од помисли, да се огреши о формалности.

— За пола сата да стигнемо! — заповеди кочијашу.

Зеленци појурише у галопу. Силу је дражило бесно јурење. Смејао се гледајући па дрвета која су пролетала: био је луд од усхићења кад у трку претурише кола са сеном, а у варошици у мало нису прегазили једно јеврејче.

Пред ходником кнез опет погледа на сат и, очевидно задовољан, баци кочијашу шаку новаца, па брзо уђе у ходник.

— Јесу ли већ за ручком? — упита слуге.

— Јесу, милостиви кнеже.

Дакле журба му није много вредела.

— Да нема гостију?

— Ту је гроф из Забужа, милостиви кнеже.

И тај глас није желео да чује.

Госпође су, дакле, знале да није био у Забужу. Сад ће наступити објашњавање.

Поздравише га разно. Мати једва климну главом, снаха га подозриво погледа, а Машковски и тетка упиташе га у исти мах: одакле долазиш?

Он је већ био навукао своју маску, хладан и миран седе на своје место, и мећући на колена салвет, одговори:

— Опростите што сам се задоцнио. Чини ми се, да ми сат не ради правилно.

— Што нисте к нама дошли, кнеже? Ја сам вас дуго чекао, па мислећи да се десио какав случај, дошао сам сам! — рече Машковски.

— Срећом није било никаквог случаја!

— Али где сте били? где сте седали толико? — викала је те тетка, дршћући од радозналости.

— Био сам у посети код г. Гжимале, тетка!

После ових речи настаде тишина, тако дубока, да је Леон осетио, како му струји крв. То је струјање било буна и отпор који се будио.

— Шта је то Гжимала? — упита тетка, чија је радозналост надвлађивала чак и љутњу због погрешке против обичаја.

— То је мој стари познаник, шљахтић, кога сам нехотице увредио пре неколико недеља — одговара Леон мирно, испивши чашу вина.

— То је наш негдашњи настојник, кога смо удалили одавде због разних погрешака и због небрижљивости! — поправи га мати благим тоном.

— Гжимала! Онај, што има коње! То је луда! Дајем му за коње две хиљаде рубаља. Ви га, кнеже, познајете. Можда ћете ми помоћи у погодби! — умеша се Машковски.

— Нисам знала, да имате таку популарност и тако пријатељске везе..... овде! — подругљиво додаде снаха.

Г-ђица Лавинија посматрала је братанца. Отпочињала је да расветљује тајну и скандал, две ствари, које је веома волела.

— Тај Гжимала сигурно има кћери? — упита.

— Нема, тетка!

— Е, онда жену?

— Жену има.

— Хм! — заврши, но жмиркајући, као да се досетила.

Затим, не могући да прећути своја домишљања, а бојећи се старе кнегиње, поче их полугласно поверавати Машковскоме.

Леон је видео према себи двомислене осмехе и погледе управљане на њега; чак су му допирали до ушију поједини изрази, који су му нагонили крв у главу.

Наједанпут после неке напомене Машковскога тетка опет рече:

— Гроф вели да има Гжимала и сестру.

— Има три, чини ми се! — хладно одговори Леон.

Стара га кнегиња погледа.

— Могу ли знати, каква је била увреда коју си нанео томе Гжимали? Судећи по твоме данашњем поступку, морала је бити велика.

— Мислећи, да је Г. Гжимала још настојник у Холши послао сам к њему слугу. А овај је, вршећи заповест неразмишљајући, отишао био његовој кући, а Г. Гжимал је био толико добро васпитан, да је први к мени дошао.

— И то је све! Увреда је фикција, а добро васпитање тога господина је просто жеља да добије добру службу. То ми нимало не извињује твоју данашњу — да се изразим према поступку — фантазију.

— Ни мени није доста! — додаде тетка, смејући се.

Леон погледа матер онако енергично као што је и она њега гледала.

— Ја сам казао све што се тиче те ствари! — рече врло учтиво и с поштом.

Стара кнегиња ућута, била је мало блеђа, али неузбуђена.

— Сећам се тога Гжимале! — поче кнегиња Идалија. — Затекла сам га кад сам допутовала и убрзо сам га познала. Наговарао је Алфреда, да укине дворску капелу, уништавних петнаест шеснаест људи, хтео је да ограничи број слугу и коња. То је био његов метод да се увећају приходи, који су за његове управе бивали из године у годину све мањи и мањи. Свршио је тиме, што је кнеза, кад је овај тражио новаца од њега, слао к мени, доказујући, да сам ја новцем који сам узимала на пе-

парац, салоне могла патосати. Због тога је најзад и излетео, то је победило Алфредову необјашњиву попустљивост.... Дознало се после да је имање давао под закуп својим рођацима, фабрике лопужама и банкротима који нису плаћали; а у енклави Сумороцима је за разне дрскости гледао кроз прсте, због еротичне природе! А кнежев је укус врло оригиналан.

— Ја познајем другог Гжималу! Тога можда ви не познајете. Уосталом, што се тиче укуса, кнегињо: chacun a son vilain!

Очевидно незадовољна овим упорним одговором, она окрете главу и није више говорила, показујући му тиме јасно своју немилост.

А г-ђица Лавинија једва дочека крај ручка, обеси се о руку братанца и одведе га са собом.

— Слушај! ти имаш тамо неки мали роман! — прошапта, а очи су јој сијале као у ловца, кад чује о лову. — Почињем те ценити! Реци ми, ко је то? јел' удата жена? јесте ли далеко већ зашли? Да неће бити двобоја? Преда мном, драги мој, немаш потребе да тајиш и да се противиш. Љубав има један само грб, врло старо племство, и више предака него Хабсбурговићи. Дакле слободно и отворено. Тајне чувам као гроб, и волим помагати бедним љубавницима — за инат родитељима, а особито мужевима.... ах, мужевима! Да знаш само, колико сам ја таквих парова саставила! Испричај ми све!

— Шта да вам испричам, тетка?

— Па о том твоме роману.

— Који, молим вас?

— Последњи, наравно, јер вероватно први већ не би умео!

— Последњи! — понови, размишљајући. — Чини ми се, да је то било у Ници.

— Та није, није... Овај код Гжимале.

— Тамо, тетка, ја нисам никад никим водио љубав!

— То није истина! Зашто си данас тамо био?

— То сам испричао за ручком.

— Твојој мајци, et caetera, али ниси мени! Дакле нећеш признати. Онда почекај, дознаћу ја сама, и, за казну, испричаћу en plain salon!

— Можете, тетка, и сам ћу слушати са интересовањем као листове из „Декамерона“.

— И последњи те пут питам: хоћеш испричати?

— Немам шта.

— Видећемо!

И отиде врло увређена; али се није на томе свршило.

Са свога трона климну главом мати да јој дође.

— У идућу суботу ћу отпутовати с Ивом у Париз. Твоје понашање је такво, да ја овде не могу боравити. Сутра ћу сама посетити грофицу Машковску, да јој се извиним. Граф је добро васпитан, што те није позвао на двобој за данашњи скандал. Холша досада таквога господара није имала. Јеси ли намеран и даље хватати такве везе? Ја те молим, да то чиниш после мога одласка, јер никам навикла виђати таке ствари у својој кући.

Кнез се немо поклони.

— И кнегиња Идалија намерава отпутовати одавде. Оставићемо ти слободно поље за твоје демократисање.

Потом је наступио лаган, нем поклон, а кнегиња диже руку, да га ослободи. Тога је пута кнез не пољуби у руку.

Али се и са овим не заврши све. На тераси где је кнез, сам за један моменат, пушио цигарету, нађе га снаха.

— Отпутоваћу одавде. Ви ме терате! — прошапта страсно и гневно.

— Зар ја, кнегињо? на који начин?

— На који? Дакле да ја ту будем сведок ваших љубавних авантура, или још заклон? Отићи ћу и предаћу забораву све што је овде било; нека су проклете моје добре жеље и жртве! Ви их нисте знали ценити, и ако их кадгод будете знали ценити, биће доцкан! Никад се више нећу вратити, никад!

После ове незадржане бујице настадоше претње и молбе, обећања и поруге. Светску маску раскидала је страст, превара у нади жене плитке, празне и пламене.

Растали су се као смртни непријатељи.

Кад се напослетку нађе сам, Леон се осети потпуно изнурен; јако га је болела глава и имао је ватру. Баци се на простирке, не могући очи отворити нити се помаћи. За неколико сати победе човека, кнез је кнежевски платио. То је био живи пример оних паучина, за које је Гжимала мислио да их је лако раскинути, а које је Леон тек дотакао неосмотрено руком. Пример је био тако жив и такав је бол задавао, да је кнез задрхтао и преплашио се.

Сада је кнез славио победу над човеком, тријумфовала је одвратност од сличних сцена, тријумфовао је страх од света, осећање пријатности у миру и тишини, оскудица воље и снаге у организму.

Тај га је један дан исцрпао и узнемирио; осећао је, да други такав неће моћи издржати.

Други неће никада ни доћи.

На то се свечано заклео и та га је заклетва мало умирила. као једна тачка ослонца. Сада је понова човек био уништен за дуго.

КРАЈ ПРВОГ ТОМА

Марија Роћевичевна.

(С пољског преводи **М. Ст. Јанковић**).

ЧЕКАЊЕ

(НАСТАВАК)

А његова љубав, готово дивља, безумна, крила се под страхом. И он је некако несвесно, огрнут озбиљношћу и ћутањем одбијао од себе овај страх, који се појачаваше сваког дана при сусрету и погледу са својом децом. Чинило му се као да они из његових погледа нешто чекају, нешто траже, што им он не може дати, а што ни сам не схваћа, не појима. И зато, готово збуњен, пометен, гледао би да што пре оде из куће, као да ће и то што они захтевају и желе, са његовим одласком изчезнути и као да се више не може појавити.

Али целим путем мисли на њих и све му се чини да му је теже но кад је био с њима, нарочито га ломи страх због Стане и он би, занет мислима у највећем послу остављао рад и журио се кући да је види шта ради и где је она. Али опет неће да изда овај страх и бригу, чим се приближи кући он се прави као да је нешто заборавио па оће да узме, или као да је хтео нешто њу да пита што се раније није сетио; па све тако немарно, тромим као лењим корацима приближује се кући и кришом гледа на прозор и на капију да види шта ради она.

Нарочито се овај страх појачао, од како се она верила. Веридба му некако чудно пада, са овим застојима, прекидима, одлагањем. Ово чекање бунило га је. Па онда сретин доласци код Стане на прозору, па разговор, шала, оно задиркивање њега је вређало и толико је пути хтео да га одјури с прозора, али се увек уздржавао, све бојећи се нечега, не знајући чега.

Мислећи, да је такав адет, окретао би главу, само да га не гледа, да му се не покорава, али би ипак трзао и гледао да Срета не уђе у кућу, код Стане, чему се не би могао покорити. Чим Срета оде, остављао би посао и полазећи кући, решавао би се, да је прекори, да јој забрани, али чим стане пред њом, чује јој глас, он се предомисли, само се као збуњен, све нешто тражећи осврће по соби и кујни, док не оде.

И као да је њен поглед, осмех, глас као да је цела њена појава утиснута у његовим мислима, запечатила његов мозак, те није умео ништа друго да мисли, ни о чем другом да се брине, до за њу. Она је вазда била пред његовим очима, па било да је на њиви или у вароши, само је на њу мислио, о њој се бринуо, љутећи се на муштерије што код других пазаре, а не све код њега, те да он више има, да само Стана буде задовољна, срећна, да не мисли, зато што нема мајке, да је нико не воли, да се нико за њу не брине. Шта све он није у стању за Стану да уради. Колико се само колебао да дâ пристанак за веридбу са Сретом финансом, кога пре тога није хтео ни да погледа, и коме никако није могао лице да запамти, већ га бркао са осталим финансима, јављајући им се, не гледајући их. Тај му човек изгледаше неповерљив; његов мекан осмејак, бунио га је и изазивао нешто непријатно у њему, али је све то трпео, помирио се са мржњом и одвратношћу коју према њему осећаше и дао му Стану.

По неки пут се и радује што овај одлаже дан свадбе, и да није због Стане, њеног гласа, части, он би се радовао да тај дан никако не дође, само да он може уживати у својој кћери, гледати је и бринути се за њу.

Колико се само поносио, шетајући се с њом. Нико не би рекао да је ово кћи обичног баштованџије, кад се она обуче. И тад све застајкује за њом, загледа је и осећа се тако задовољан, тако сретан. А само ћути, ништа не говоре, чак изгледа груб, туробан, као да је она њега натерала да се шета, ма да је он њу звао, готово наморао да иде.

И само за њу брине, само на њу мисли. А изгледа по ћутању, по себичности, по туробности, да је не воли и зато га се она боји, зазире од њега, не разумевајући његову љубав, његове бриге и болове.

Мислио је да ће се од нечега отргнути кад она узрасте, ојача. Под бригама, неспокојством и чекањем он се губио од

страха до њеног узраста; а сад, кад је она стала на снагу, сад је тек стајао као збуњен пред њом, не знајући како ће ту бригу да ишчупа из мисли. Са страхом је одлазио и долазио кући. Све је стрепио од нечега неочекиваног, нечега изненадног што би могло променити овај уобичајени ток живота пун среће и задовољства. Зазирући од комшилука, није волео ни да одлази ни да му ко долази. Све му се чинило да се навике комшилука преносе на његову кћер, навике узражене у дрскости, које он није могао да трпи. Он би је увек озбиљно љут погледао кад спази да се с ким разговара, погледом би је позвао и у соби јој пребацивао, кореo је:

— Теби они ништа нетребају!.. Ништа! Све што ти треба, имаш. Нећу више да те видим с њима!

А Стана га гледа право у очи и слободно му одговара:

— Не седим код њих што ми требају, већ да прекратим време!

Он се љути што му она одговара, и то тако слободно, као дрско, па љутито наставља:

— Разумеш! Нећу више! Сад је свет другачији. Није као што је био! Да те превари!.. да те обмане!

Она га прекиде и јогунасто рече:

— Зашта има ко мене да превари и обмане?

— Ето!.. Ето!.. Све си ти то од њих научила! Па самном тако да говориш! Још ми гледаш право у очи!.. Они су те то научили! Они! Не ваља тако ћерко!.. Ја моме оцу нисам смео у очи да погледам до тридесете, а ти мени још сада!... завршава љутито шетајући по соби. Па онда седа, замисли се, подбочи рукама и непрекидно гледа Стану.

И због Милана је неспокојан, али мање. Све одбија, што је он мушко, па ће се лакше пробити кроз живот и свет. Али он узима све више маха и његов нерад улива му страх. Зачуђено слуша његово упорство, пред којим он мора да ћути, да попушта, да се прави немоћан. Па сав ускипи и гледа га испод очију, а јед се гомила, брзо, све јаче и изгледа као да ће се пробити и искалити на Милану. И увек се савлада и отпочиње благо, меко, саветујући га.

Милан га и не слуша; као да он то њему не говори, као да се то њега ништа не тиче, звиждуће по соби и гледа кроз

прозор, а старац као понижен, устаје и одлази на њиву, само да га ово упорство не би раздражило, изазвало толико да не може да савлада гњев.

И само да комшилук не би приметио код њих раздор, неслогу, он је на све пристајао, није се хтео опирати, хтео је да сваки мисли како је он срећан и задовољан, да му зато завиде, само да тајну куће сакрије у њеним дуварима. Али што они више расту и напредују, што постају самосталнији, он појима, он појима као да се ова тајна надима, буја, као да се у њу нешто увлачи, нешто страшно, моћно, толико моћно да ће моћи да се пробије кроз дуварове и појави пред светом. Чисто види као да се нешто увукло у његову кућу, нешто страно, неприступачно; нешто што га додирује, пријања, изазива што он несхваћа, не разуме и као збуњен гледа сина и кћер, неће ли из њихових погледа дознати у чему лежи та тајна, од које страховаше.

Овај му страх изазва две супротне жеље, које су га ломиле, сатирале. Неки пут му дође да се помами под страхом од бриге и пита Стану, а изгледа забринут.

— Шта чека тај Срета?... Да ли се он не шали? Зар да те свет узме у посмех, да не смем на улицу од стида да изађем?

А Стана тад обори главу и ћути. Не зна шта да му одговори, што њега ишчуђава и оштрије настав.

— Зна ли он ко сам ја?... Шта мисли он?... Убићу га као пса!... ако само... па не довршава, већ корача по соби, а време тако споро тад одмиче, изгледа као да све стоји на истом месту и увлачи се у тајну, да је понесе са собом. Дође му тако чудновато што Срета тако развлачи, шта стаје на пут венчању, нашто толико чекање? Па сумњиво гледа кћер, све му се чини, као да она нешто зна, па крије и таји од њега. А Стана тад увек побледи, као да малакше.

— Ето!.. Ето!.. почиње он мекше, кад је види тако. Нисам ја на тебе викао!.. Нисам те карао. Не бој се ти! Нећу ја теби ништа. Али тај Срета!.. Срета!.. и онда јој прилази, милује је и љуби, теши обећава како ће јој купити нову хаљину, како ће је водити у Топчидер, само нека се она ништа не брине док је он жив, а он ће још дуго да живи, за инат ће да живи! После, кад види да се она умирила, чак почела да певуши, одлази на њиву, а Срета се увукао у осећаје, у мисли, у погледе; у свачему је по један део Срете и као да га притискује, ломи, обара његова тежина. И он би да га отера из мисли, из погледа,

сагиба се над луком, кукурузом, пшеницом, нарочито упире све дубље поглед чак у корење, али увек све исто — Срета је у свему, свуда исти, свуда јак, тежак; свуда се испречио као нека клада о коју се на сваком кораку саплиће. И све му тад постаје одвратно, гадно, и њива и струкови, као да се код сваког укипио по један Срета, као за инат њему, да га што више вређа, да му пркоси.

Сав задихан, као малаксао од умора после тешког рада долазио би кући, знојав, прашњав. Одмах зове Стану да дође она код њега. Осећа потребу да она буде ту, да је гледа, те да из мисли, из погледа истисне ту злокобну слику Сретину која му сисаше крв. Тада појима као да је то чекање оно што се увлачи у тајну, да појача његову снагу и да ће оно разорити мир и срећу његову. Оно се појављује некако страшно, као да се из неке даљине, нагло, са даром расипа по њему, прикива га за столицу на којој се налази, не дајући му маха ни дах да пусти. Па га обујми са свију страна, стеже, везује снагу, руке, спутава у своје мреже.

Тада би да Стана одмах иде из куће, да је венча што пре, само да се отргне и спасе ове напасти.

— Виђаш ли се ти са Сретом? — пита је.

— Ретко — одговара она, а не сме да му у очи погледа.

— Ето, лажеш! Видиш да лажеш! И то си овде научила! А зашто мене лажеш? — пита је увређено.

— Не лажем. — Не виђам га, — оговара слободније и кришом га гледа.

— Ех, не виђаш!.. па застења. Не виђаш! Лако ти је мене лагати. Кажи ми истину, питаш ли га што. Шта ти говори? Реци ми, не бој се...

Она му ништа не одговара. Налази се у послу по соби и кујни, а све крије лице, мислећи да је оно може одати.

— Тако то не иде. Морам га ја наћи!.. Морам! Јесте!.. Морам! Натераћу ја њега!.. говори за себе.

И то тако траје по неколико дана. Све је збуњенији, све је забринутији. Као да се тај Срета потконао да прво њега упропасти, па онда његову кћер. И онда отпочиње Сретино лице да се развлачи, да губи првобитни облик, као да се спљоштава, ишчезава, он постаје све мањи, ситнији, па онда отпочиње да нестаје из мисли, из вида.

И опет се умири и опет он постаје стари Станоје, миран, спокојан, достојанствен. Сакрије у старо ћутање љубав, снажно као какав див стресе са себе све што је чекање набацило на њега, опет дође стара свежина, опет заптрепти љубав пред његовим очима и он је прихвати очински нежно и снажно, па је уљушкује својим грубим осмехом, успављује и утишава својим ћутањем. Опет дође стара себичност, опет отима од времена оно што је хтело да му упропасти мир и спокојство и тада воли чекање, тада га оно више не прикива, не замарава, не улива страх.

Чисто је поносит што зна да му је у кући све весело, све живо и бујно, да ваздух треперн а зидови се тресу од песме која се разлеже из грла Станина, песме, коју он чује далеко, чак на њиви, па га она привлачи, некако немарно као да их не чује, заједно са звуцима приближује се кући, као да су га звуци песме опколили, па га они вуку. А све се смешка срећно, и све крије тај осмех, као да му га неко може отети. Па му се чини као да је песма загрлила све, а као да се највише упила у његово срце, па му готово узбунила крв. Он је раздраган, па као да га песма гони да и он пева, осврће се да види гледа ли га ко и кад види да га нико не може чути, јер су сви далеко, певуши на глас, рапаво, без склада, па му се чини слушајући Станину песму, да је то његов глас, као да он то пева. И као да се преображава, корачајући кући, сваким кораком одлука постаје чвршћа, јача, изгледа као да гази оно што жели да нема, да нестане, а сви осећаји као по договору раширили се, обгрлили и обухватили Стану, па је стисли чврсто и старац претећи гунђа, како је никоме неда, како ће веридбу да поквари, шта га се тиче за свет.

Па се то сваки час мења, старца држи ова милошта, ова силна љубав, по неколико дана, те почиње да малаксава, као да је нешто помете, постаје све слабија, отпочиње страх да је ломи, савија и старац се нехотично противу своје воље подаје страху, чудећи се како и зашто.

Милан се све више губи из његових мисли, не зато што он њега не воли, него зато што му се чини као да Милан те мисли, којима он оће да га пригрли, отура од себе. А он те мисли отура песмом са друговима по улицама Дорћолским и старац некако збуњен, избегава да то види, жели чак и да не

чује његов глас који се губи и тоне са таласима Дунава као и свест о љубави старчевој. Час, старац, да би само то оправдао, да би Милан могао и по други пут пред њега изаћи, стати, погледати га у очи као родитеља, правда га сам, било то младошћу, било ма како, само тек увек старац оправда то и кад Милан дође кући, не мора да се правда, Станоје га је сам оправдао. Али пати од тога, ово правдање, насилно, отето као од његове савести, од његовог поштења изгледа као лагање самога себе, као намерно срљање у обману из које се после извлачи посрамљен, застиђен, па му се чини да то и други зна, као да због тога мора пред другим црвенити.

Па као да је требао да буде увек опрезан, као да све нешто ишчекује, као да ће се нешто увући у његову кућу, нешто страшно, што он никако не појима, не схваћа, али страни од те неизвесности, која му стоји чини му се више главе, у ваздуху. У мислима се испречила нека слутња, силна, јака. Час му се чини да потиче из страха због усева и онда зареди, загледа сваку леју, сваки струк и сваки је спажан, набрекао, једар; сваки пуца од свежине и онда види да није од тога, да је од нечега другог, нечега још далеког, још неизвесног, што му наговештава његова слутња, његов страх. Отпоче да сумња, да зазире од радника, који мирно, згрчени по цео дан копаху на њиви или у вече одвајаху у струкове лук, ротквицу, салату и све што ће сутра продавати. Њихови заморени изрази не одаваху ништа сумњиво што би могло да опредељује његову слутњу. Сагиба се да им помогне, само да чује њихов шапат и све страхује оће ли чути и као да би волео да ништа не чује, не сазна, да живи овако у неизвесности, јер му се чини, ако се та неизвесност разголити, открије, да неће моћи да је савлада, победи. И чисто се уверава да нешто постоји, да нечега има. И само се чује шуштање лишћа, кливање руку с мокрих струкова, по неки прошапће што безначајно и зачуђено гледа газду, чудећи и шта ће он ту, а он се као застиђен повлачи, одлази и појима како слутња постоји, јер га кида и обеспокојава сваки дан и све више, све јаче.

Стану је затекао у послу, исплакану, сузних, закрвављених очију и он је с прага упита:

— Шта је, што си плакала? —

Она му не одговори, већ убрза радом, намештајући по соби.

Станоје види како она крије нашто и сети се да је морао Милан долазити и тући је, а она ћути, не зато што оће да њега заштити, сачува од очева гњева и љутине, већ због нечега другог, као због сама себе. Он је оштрије упита:

— Што си плакала? —

— Нисам — одговара она, а једнако намешта по соби и крије очи да их он не види.

Као да га дирну њен одговор, одговор мек, повољан, као молећив и отпоче тихо:

— Што кријеш? Ето ја знам. Милан те је тукао. И то кад ја нисам овде, он онда! Признај!... Што га чуваш, кријеш?.., Зар толике моје муке, док сам те подигао, па да те други бије и куњи? а ја, твој отац, никада! Никада те нисам ударио!... па и он поче меко, као да је моли, да му она што каже.

Све му се чини да на њој има нечега новог у изразу, нечега што трепти у погледу, у њеном осмеху. Нечега несхватљивог, пред чиме он стоји као збуњен и од чега се плаши. Тога није било до скора, отпочело је нагло да напредује, да се испољава, кроз њу да продире и да ломи његову моћ. Као да му све то по нешто говори или као да све то крије неку тајну. По њеном лицу дрхти нека топлина, нека чудна успламтелост; а њен поглед, до скора мек, благ, покоран, постао је оштар, пун израза, који он није могао да схвата. Све је то било некако пуно, из те пуноће избијао је неки мирис, који као да је кружио по соби, додиривао постеље, астал и све што се у њој налазило и све је то било од тог мириса, тако примамљиво, свеже као да је у свачему усељено од њеног живота и од њене тајне.

— Кажи ми што те је тукао? Што сте се посвађали? — настави он, па онда додаде љутито: — Отераћу ја њега! Битанга једна!... Отераћу га!... и онда јој се приближи, па милујући је поче: — Кажи ми, што сте се посвађали? — а гледа јој у очи и чуди се што она избегава његов поглед, што га крије и све му се чини, да кријући поглед оће да сакрије и то што у њему лежи.

— Није ме тукао! — поче она. Онако сам плакала! Дошло ми нешто жао. Тако ми дошло, ето ни сама незнам зашто! Плакала сам!... Зато сам плакала!

А он поче као увређено:

— Зато си плакала! Сад обоје не знамо зашто си пла-

кала!? Нешто ти жао. А шта ти фали и што ти треба још? Зар те није стид да то кажеш? Ја се мучим, да ти имаш, да ти будеш сретна, весела, без бриге — а теби нешто жао, па плачеш! — Па је погледа оштрије и настави: — Ти лажеш! Ниси ти зато плакала! Ништа ти није било жао. Друго је нешто код тебе. Друго! Видим ја. Кријеш ти то од мене. Кријеш! И зато си плакала. Због тога што од мене кријеш. — И онда се озбиљно увређен окрете од ње и поче шетати по соби.

— Да ниси због онога плакала? — упита је нагло.

— Нисам. Зашто због њега да плачем? — одговори равнодушно и као зачуђено.

Никола Т. Јанковић

(Наставиће се)

ЈЕСЕН ЈЕДНЕ ЖЕНЕ

(Наставак)

III

Јер, и ако је већ пошла четрдесетим годинама, још никако није волела. Срце се њено развило, сазрело, још увек је било способно за љубав, а од љубави није могла да нађе ни на шта друго, до на привидне изгледе.

Јулија Сиржер, по рођењу Габриела—Соланж—Јулија де Крос, била је из једне старе породице из Берија која је јако осиромашила услед увећавања других околних имања око њихова, које је остало занемарено од Револуције. Од своје очевине Кросови нису ништа изгубили при великоме преображају, благодарећи верности једнога интенданта: али се око њих радило, сопственици су удвојили своје приходе експлоатишући виноград и шуме; њих је одржавала аренда од мајура која је неуредно плаћана, и живели су, била добра или рђава година, од својих прихода. Забачени у своме Берију нису окушавали да се баве ни индустријом, ни јавним пословима: једино је, под Другим Царством, један Јулијин стриц, брат њенога оца, био префект у Корсу: а и тај је покушај био несрећан: пошто је оболео од грознице која је владала у тим земљама, вратио се у Бурж и ту се, код брата, вукао неких шест година, а са собом из Корса довео Тонцу која је однеговала Јулију и дала јој локални надимак Јý.

Јулија се сећала свога оца као једнога племића малога раста, сувога, поноситог и џандрљивог, човека који ништа није знао, ништа није читао, чак ни новине, човека који је проводио

време пушећи цигарете које је сам правио и тумарао по кући, од кујне до тавана, сметајући свакоме. Госпођа де Крос слепо му се покоравала: није била лепа, без женске милоште, без духа, без воље, са једном једином обележенијом цртом у тупој њеној физиономији, са скоро плашљивом побожношћу, која је била довољна да испуни све њено време религиозним обредима у дому или молитвама у цркви. Она је Јулију, која је од рођења била веома нежна, поучавала једноме веома моћном Богу који веома много захтева, који веома оскудно испуњује захтеве и коме смо, и у наточ свима напорима, увек захвални за неке незнане дарове.

Такве су биле прве године детињства Јулијиног у суморној палати у улици Курсалоп. Ох! да меланхоличне куће! Под шкриљастим кровом с наткриљеним настрешницама по пет, на оба спрата, поређаних прозора с крстатим попречницама. С лица калдрмисано двориште; а двориште од улице одвајале су једне тешке вратнице, чија се бела боја излускала, и које су углављене између два излишна павиљона, који су такође били као очешљани маховинастом шкрљицом. Није то била ни велика, ни елегантна, ни раскошна спољашност, и ако изглед није био лишен сјаја: извесне појединости обележавале су старину, отмечу старину и аристократску углађеност. Тако, монументалне размере димњака, простране корнице, високи отвори, зеленим каменом патосано двориште и декоративни изглед предњег дела куће.

Унутрашњост је сва била у нереду, све је било предано сиромаштву, скоро инокоштини. У доба кад је Јулија, у једанаестој години, напустила Кросове, приходи њених родитеља достизали су близу једног лујдора дневно. С ових двадесет динара требало је да живе шест душа. Госпођа де Крос снабдевала је све једним простим економским поступком: одрећи се свега без чега се може; а у то, чега се требало одрећи, улазило је много што шта, што је потребно. Случај, уосталом, није био усамљен у берихонском племству у коме је само једна породица била сматрана за богату, а чије се богаство није показивало никаквим спољним раскошем: то су били Дисклови који су били опријатељени са Г. Хом де Крос. Једна тетка тога имена становала је у Паризу и чинила добра дела која јој нису односила све приходе. Јулијина кума, калуђерица де Ла Мар била је у

нади коју су јој завештали њени родитељи да се брине о њеном васпитању и удомљењу.

И збиља, на годину дана пре но што ће се дете први пут причестити, Г-ђа де Ла Мар потражи је. Јулија толико није знала за беду свога детињства да је плакала кад је требало да напусти своје родитеље и замак у улици Курсалон. Њене плахе сузе, којима је пребацивала што више није потчињена, квасиле су хладне пољупце растанка Г. и Г-ђе де Крос. Она приспе у Париз, у друштву с Тонијом, јер се немар и тврдичлук њених родитеља нису могли да реше на путовање. Приспела је она у Париз колико узбуђена толико и тужна; име „канонида“, које је тако често чула у своме детињству, приказивало јој неку врсту калуђерице, свештеник — жене, с кукуљачом оперваженом хармелином.

То уображење није било сасвим лажном. Јулија је упала, код Г-ђе Дикло де Ла Мар, у нову средину побожности, јачу но што је била материна, али тако исто мало привлачну, тако, исто далеку од њеног срца. Она је упознала суву монашку побожност и добра дела на хартији; конгресе аристократских намрштених уседелица које су притицале у помоћ једној нарочитој врсти сиротиње коју, изгледа, да више мучи досада но беда... И ту је Јулија, са срцем пуним неутрошеног блага, тражила а није нашла шта да воли. Каноница се понашала према њој као према некој сиротици из добре куће: прописа је било пуно, а никад ниједне благе речи, никада милоште. То богомољство, сасушено у своме милосрђу, волело је само једно биће: њеног нећака, Антоана Сиржера, кога је она однеговала и која, је из оваквог васпитања, произашао нерадник, играч и раскалашник. Она је плаћала његове дугове мрштећи се на то, али му је ускраћивала остатак имања све донде док се не би оженио: јер је она мислила да ће га поправити сила свете тајне.

Јулија је расла у овој суморној радионици уседелица, а нико се није трудио да изради њен дух који је једва мало био обасјан неколиким лекцијама из читања и писања које јој је давала собна настојница. Један доста млад свештеник, који је често похађао дом, примети то њено незнање и навали да се дете пошље у завод. То је био свештеник Иге, који је недавно наименован за исповедника Искушеница. Ту је он ушао још као ђак.

Време које је Јулија провела у манастиру са осталим девојчицама њенога узраста, било је најсретније доба њене мла-

дости. Још из рана одрођена, скоро опијена независношћу на коју није била навикла у овоме уточишту дисциплине, она се на њу навикла као на нешто добро. Другарице, а и наставнице њене, волеле су је; али, и унаточ њеној доброј вољи, она је за дуго времена била потчињено и осредње дете. У ствари при којима треба да ради дух уносила је неко тако збуњено неповерење у саму себе, да је ништа у томе није могло да победи, ни њени сопствени напори, ни обзири васпитачица. Привремено су је напустили. Она је сама обзнанила, не са лажном смиреношћу, да је она потпуно неинтелигентна. Око ње се говорило:

— Ах! Јулија де Крое... Она је по мало бебаста... али је тако пријатна, тако пријатна!...

Јулију није болело што се тако мислило о њој. Морила је њу нека нека нарочита непотпуност коју није могла да изрази. Понекад је саму себе о томе испитивала са смиреним убеђењем да ни сама не уме на то да одговори.

„Сретна сам ја, говорила је она самој себи... шта ми недостаје?“

Ништа није она могла да пронађе. Али је празнина остајала стално, неодређена, болна. Ни сама није знала шта тражи њено срце док јој то случај не понуди, и кад је то окусила, била је неизлечно изгубљена.

Још две године је требало до свршетка њеног учења — а она је желела да њена пансионатска полу-срећа вечито траје! — кад се сестра Козима појави у манастиру Искушеника, снабдевена дужношћу да рукује црквеним појањем. Била је то талијанка с Југа, из околине Виетрија: имала је диван стас својих суграђана, мрке боје и црте какве су на медаљама. Њу нико није могао да види, нарочито нико није могао да је чује, а да не осети потребу да од ње буде одликован: глас је њен био најбогатији, најмоћнији, најузбудљивији глас контаралта.

Од кад је она дошла у манастир десила се једна сасвим манастирска појава која је била сасвим особена за ове затворене станове: све су се ученице страсно молиле за сестру Козиму. Она је примала те почести, а ни мало није изгледала узбуђена тиме, онако као што се цвет развија под сунчевим зрацима. Била је љубазна са свима, а од свију ученица одликовала је само једну: Јулију де Крое. Можда ју је на то побудила њена интелектуална пасивност, или жеља да покуша што засади у тај упарложени дух... У томе је успела: она је посадила мисао.

вољу и самољубље у ту детињу душу која саму себе није познавала. Јулија јој одговори потпуним одрицањем саме себе: то је било невино развијање њеног нетакнутог срца, њене девичанске интелегенције, нешто као силазак апостолског пламена на чела напуштених рибара галилејских. Сазнала је помоћу ове дивне васпитачице, сазнала је најзад, шта је то схватити и шта је то волети.

Усхићење, авај! би ускоро разбијено. У женским манастиримаа забрањују јака пријатељства која су искључиво између две личности. У томе они, с разлогом, виде изврнуту форму те човечанске љубави на коју манастир полаже права на уточиште; затим, несумњиво, оне које су биле презрене таквим невиним нежностима, а било их је у довољном броју, уједињиле су се против ово двоје. Наклоност између сестре Козиме и Јулије де Кроe била је оптужена и одмах и спречена. Колико год се могло забрањивало им се и да се виђају и да разговарају међусобно; нежност се њихова појачавала раздвајем и гоњењем. Како се ничим није могло да спречи да се воле те две сродне душе, како су с друге стране, лепота и дивни глас сестре Козиме који је врло брзо био признат у Паризу, испуњавали капелу младићима које ту није позивала побожност, решено је било да се Италијанка пошље у какву провинциску кућу. Отишла је предана судбини, пошто је и последњи пут притиснула обезнањено дете на своја прса, које јој је, у јецајима, говорило:

— Кад ви одете, ја ћу умрети.

Она није умрла; али је њено срце, за живот, било рањено, згњечено и уцвељено. Никада се више ишчезли мирис пријатељства није издизао из душе која је била њом прожета. Јулија је била после тога, дуже времена болесна; кад је се подигла, занимала се са болом од своје драге ране. Била је увек брижна, разговарала је мало, имала мало другарица, није се више интересовала наукама којима је више нису принуђавали, све је могло да ожалости, да дирне, волела је још и у наточ свему, пролазећи кроз живот као кроз какав равнодушан сан, — све до тренутка, док је нису позвали код тетке Дикло де ла Мар и јавили јој да ће је удати.

Удати је! Примила је ту новост као какав ударац по глави. Удати је! Отргнути је од тог млитавог, мртвог живота у коме је њено срце могло тихо да сагори као какво кандило у светилишту; бацити је у непознат свет пун за њу нечег чудно-

ватог, који је није ни мало примамљивао, који је застрашавао! Страх јој поврати снагу отпора. Баци се под ноге своје тетке: преклињала је да је остави у манастиру. Хтела је, говорила је она, да буде калуђерица. Канониша се ни мало не узбуди. Ужас од брака који је пре времена обузео допао јој се, јер је то био знак невиности. Она је нашла да је она сасвим подесна за Антона Сипржера: јер просилац је био Антон Сиржер.

Пошто су му новци били при крају, пошто га је уморило осредње стање и лаћање крајњих средстава, а био је јако обузет потребом да буде човек богат и од утицаја, расипник се одрекао свега и пристао на брак. Два финансијера од његових пријатеља, Жан Ескје и Роберт Артоа, основали су пре неколико година две банке, једну у Паризу а другу у Луксенбургу. Те су радње напредовале, али су капитали били слаби; морали су да се задовоље ситним пословима какве има област клијентела. Управници су мислили да је прошире; понудили су Сиржеру положај садиректора ако донесе капитала: капитал, који би уносно био би тај мираз Јулијин који је јако била увећала Г-ђа де Ла Мар.

Јадна Јулија није била толико снажна да би се могла да бори са уједињеним вољама својих родитеља и канонише и дошла је из Буржа да буде побеђена. Па ипак, пре но што је пристала писала је сестри Козими питајући је: „Шта да радим?“ Из једног манастира где су је прогнали, одговорила је:

„Дете моје, за нас, слабе жене, има само два пута који нас воде у будућност: један је брак, а други религиозни живот. Све друго је преки пут. Чини ми се да вас добро познајем: ви нисте створени за религиозни живот. Ако се осећате способни да волите свога мужа, па ма то не било одмах, него доцније, кад га упознате, удајте се.“

Јулија се искрено питала:

Да ли је она способна да воли једног уморног, али елегантног, умиљатог, чак и галантног човека, кога су јој приказали и који је, од тада, редовно долазио да је посети код њене тетке, доносећи са собом увек најређега цвећа?... Ах! Како да одговори? Она није могла да замисли шта значи реч „волети“ која би била објашњена човеку који је тако рашположан. Он је под том спољашношћу човека који је проживео, носио једну јаку, немирну и авантурама намучену душу. Он је одиста већма желео мало живљу и одлучнију другарицу која

би му помогла да стеку богатство; али Јулија је била лепа, природно елегантна: у осталом, он ни за тренутак није посумњао, да је већ није освојио. Зар се он, колико јуче, није свиђао толиким женама?

Свадба је била с помпом у цркви у Тиренској улици која је, како су листови рекли, „била и сувише мала да прими све званице. Присуствовало је све бериско племство, приказујући очима парижанина пријатеље и родитеље Антоана Сиржера и онај најразличитији скуп провинциских типова и тоалета. Антон је после одвео своју жену Вил-д'Авреј на једно имање које је најмио да на њему проведе медене месеце.

Први дан је био довољан да изврши неспоразум који их је за увек разјединио. Јулија је имала без мало осећања старинских заробљеница које је какав варварин отргао од својих и у галопу, преко седла, одвео. Без обзира на ту унезвереност муж се понашао према њој, откада су остали сами, као господар, не очекујући чак ни брачни вечерњи час... Пошто га је према овој плашљивој пансионаткињи коју су му предали обузела развратна жуд, он је сурово притисну на прво канабе које је нашао... Јулија у том случају није осетила толико изненађења ни бола, колико ужас од рђаво схваћеног насиља, нарочито после извршења. Дејство је било тако одређено да су су јој после и сви уступи мужевљеви причињавали нервне кризе и одвратност.

Антоан Сиржер, чија је таштина завођача била рањена, узјогуни се за неко време, трудећи се да поправи благошћу лаганог освајања ону последицу своје суровости. Пошто више није могао да управи понуде својој жени, јер је приметио да је она стално решена да га подноси, ускоро се одврати од ње.

У осталом, друге су га бриге заузимале. Требало је да се врати у Париз. Ново се финансиско друштво намести у улици Антен, у једној кући која је излазила и на улицу Сен-Лазар. Бирои су заузимали сву зграду с лица. Од пре неколико година Роберт Артоа становао је са својом женом, шпањолком са Кубе, и сином, у једној малој кући у околини Св. Тројице. Сиржерови најмише једну кућу у Старој Вароши: Антоан није судио да је дошао тренутак да заслепи Париз својом раскоши он је био један од оних који хоће принчевску палату или ништа: најлепше коње у Паризу или кола под најам. На шест месеца пошто су се они ту настанили, трећи ортак, Жан Ескје, пошто

је остао сам са својом ћерком после смртног порођаја његове жене, настани се на горњем спрату Спржерове куће, који до сада није био употребљен.

Јулија је и пре тога мислила о томе приближавању које је њен муж примио са задовољством. Пошто је била осуђена на то да никад не буде мајка, она је заваравала своју материнску жеђ негујући Ескијеову кћер. Ескје је, у осталом и ако није био ни леп, ни ласкавац, убрзо задобио њено поштовање, па чак и наклоност. Живот је и њега као и њу, с разликом само од петнаест година, преварио: као и она, и он је био сам, разлеђен од наде: он је говорио Јулији: „Ми смо удови". Усамљеност њихових срдаца приближила је, осим обостраних наклоности, жеља за присним разговорима, страх од света и страст милосрђа. Док је Антоан Спржер живео животом светског финансијера, Ескје и Г-ђа Спржер засновали су пријатељство за време међусобно проведених вечери и, мало по мало, испричала му, сву своју историју. Она је, покрај њега, уживала нарочито уживање безбрижности и потпоре. Она је осећала да јој је он онако исто страсно наклоњен као што је то био случај са сестром Козимом. Детиње васпитање била им је заједничка брига, што их је још јаче везало; а после, кад је Клара ушла у дом сионских сестара, самоћа је ударила печат њиховој вези...

За све то дуго време, Јулија је мало виђала Мориса Артоа. Здравље Г-ђе Артоа, које је било стално колебљиво, тешко се прилагођавало париском климату. За једну зиму, па после и за другу, Домје јој је саветовао да пробави у Кани; а после, нашав у томе сунцу нешто мало од своје земље, Шпањолка се привикну да ту живи са својим сином, проводећи само по неколико недеља у Паризу... И тако је Морис однегован под тим врачним сунцем, у једној кнежевској вили, где га је служила маса слугу, али је био лишен другова свога доба и без воље, у осталом, за икакво друго друштво до друштва материног. Али су се међусобно обожавали. Видети их кад су заједно био је диван и дирљив призор: он, пажљив, галантан, углађен; а она је била издашна и њиме најстрасније задивљена. Они који су у то доба живели у Кани извесно се сећају тераса вили Каранфил која је гледала на један мали део мора с западне стране виле. Они ће се подсетити, у време кад је зимско сунце најтоплије, тог пара који се виђао, свакодневно,

мајке и сина, који су били обоје исти и обоје имали нечега страног... Чак и кад је поодрастао, и већ био од жена примећен својом лепом појавом и лепим понашањем, — чак и кад је окусио, са свом бујношћу својих година, дражесне усне које су му се тако лако нудиле у том космополитском канском друштву — чак и тада је он остао исти син који обожава и који је био занет лепотом своје мајке, и претпостављао све љубавне састанке само једном сату који би провео покрај ње, са наслоњеном главом на груди њене.

Г-ђа Спржер, која није проводила зиму на Југу, виђала је мајку и сина само за оно две-три недеље које су, у месецу мају, проводили у Паризу. Онда је виђала једног дечка обученог по енглески, који је у својој дванаестој години имао коректност клубмана; а после, пошто су године дошле, постаде то младић који је пре времена сазрео, и цео свет — па и она сама — нађоше да је то вештачки и неприродно. Говорио је мало и стално тежио за једним нарочитим обртом мисли и израза. Његова је мати шапутала да он пише стихове, али да му то не треба ни спомињати; а о томе, он није ништа говорио. Није му се никако могло да одрекне да није био страстан музичар, који се веома добро разуме у модерним школама и да није одличан свирач. Ескије и Спржерови мало су марили за њега. Изгледало је да се само Клара слаже с њим. Две зиме, једно за другом, Г-ђа Артоа примала је девојчицу у Кани, и то баш у доба кад је криза њенога доба искушавала: двоје младих, који су становали под истим кровом, направили су обилно познанство. Што се није знало то је било да је од тих бављења њених међу њима почела прошлост њихових детињских нежности. Кад је први пут Морис приметио то бледо и особито петнаестогодишње дете он, кога су његових двадесет година и тако хитри и тако многобројни успеси код жена, опили толико да је веровао да му се ни једна не може одупрети, занимао се тиме да је обасне милоштама: и дете се, просто одмах, заљуби у њега. Али, она је имала у себи дивне честитости, и још више, врло религиозне честитости: она се храбро бранила од Мориса; највише ако јој је овај отео неколико пољубаца. И од тада, свагда кад су се сретали у Кани или Паризу, отпочињао би понова међу њима рат миловања, али се Морис ником више није могао да похвали.

Међутим, дошли су догађаји да их раставе. Г-ђа Артоа

тихо умре. Ускоро после тога Морис је био погођен неком врстом болести од усамљености, која га је брзо удаљила са места у коме је живео покрај ње и од личности које би му могле о њој говорити. Са својим болом оде у Италију, задржа се ту више од године дана, и једва да је написао неколико писамаца своме оцу... Из досаде, у тој отаџбини уметности, држао је он да је осетио да ће постати сликар. Време је невидљивим дирками лечило његову рану: али је празнина становала у души тог тумарала. И кад би љубио, случајно сусретнувши коју, те случајне љубави нису му указивале жену, онакву каква му је изгледала његова мати, драго склониште где би одморио своје уморно чело. Он га је међутим желео: има људи који без њега не могу да живе. Са свим се природно, у току његовог хаџилука ка уточишту његова мисао преносила ка виткој пријатељици, чије га је плашљиво девојаштво које вене, некада купало у Кани. Време у коме је он мислио о Клари Ескије из даљине, из Венеције или Каприја, из Рима или Палерма, давале су му илузију да је воли: она је за њега тада остваривала женско толико жељено присуство. Једнога дана осети он прешну потребу да је види; ништа га више ту није задржавало. Шта је радио, уосталом, у Италији? Већ је, као и поезија, као и музика, и сликарство уморило његове напоре, и страх да осети да су му прсти и сувише неспретни да би остварио свој сан готово му је учинио да и намрзне сва та узордела.

Врати се у Париз: настани се у једном павиљону агинске улице, који се налазио између једног дворишта и једне велике баште. Живео је ту сам, или готово сам: самоћа га је мало по мало освојила. Да у Паризу обнови своје случајне везе из Кане, његово једва опорављено срце није могло. Познанике из улице Шосе — д' Антен посећивао је редовно а умерено. Требало је да му његов отац надахне исту нежност коју и његова мати: нису га занимали ни Ескје, ни Антоан Сиржер, ни његова жена. Па ипак је посећивао ручкове редом, суботне five o' clock, у нади да ће ту да нађе Клару. Понекад је ту и сретао и занимао се тиме да јој добаци по неку нежну реч, па чак и да је збуни по неком милоштом... И то лако ашиковање — промрмљане речи, пољупци добачени кришом, — било је довољно да покрене с нешто узбуђења његов устајали живот.

Већ од пре две године, болест која је требала тако брзо

да свали снажни организам Антоана Сиржера показивала је своје прве знаке. Палац, па затим један по један прст од десне руке постали су неосетљиви. Нешто из унутрашњости његове усисавало му је мускуле и остављало му у животу само покожицу око костију. С неком тихом редовношћу осуши му се прво предњи део десне руке, па затим прсти на десној нози, па цела десна нога.

И болест се, готово смрт, пошто се тако увукла у кућу, настани ту једно уз другу уз живот, и то је био гост на кога су се навикли пошто га нису могли да искључе. Напредовање болести, уосталом, било је тако лагано, као и напредовање самог живота, да се могло да примети тек кад се упореди са прошлошћу. Изгледало је као да је мозак неосвојив. Антон је и даље конферисао са својим ортацима, делио с њима активност послова и често пута путовао у Луксембург не напуштајући своју болесничку постељу коју су му односили у вагонски купе.

Али ускоро, у овај мирни живот, удари гром. Једнога јутра Г. Сиржер прими невероватну, потпуно непредвиђену новост: његов ортак Роберт Артоа, који је од пре неколико недеља отишао под изговором да прочисти неке своје личне послове, просвирао је себи куршум кроз главу, у Лондону, у јеeној соби Савојског хотела. Једно је писмо објаснило његову одлуку. Пошто су га у Паризу, у његовој жељи за предузећима зауздавали његова два ортака, он је, у Лондону, за свој рачун шпекулисао с бакром јужно-америчким: и крах, који је у осталом био извесан, скрха га. Дугови, већи од четири милиона, прогутали су сву оставу коју је имао у Париској и Луксембуршкој банци. То је био јак удар за радњу која је била тако успешна: четири милијона јако су погодили резерву; самоубиство једнога од управника проузроковало је неповерење и изазвало многа повлачења оставина. Жан Ескје, благодарећи помоћи једне кредитне куће, спасе ситуацију. Доста је требало док се поверење није повратило а с њиме и притицање оставина. Кад се све уредило, нашло се да је актива Роберта Артоа превазилазила двеста хиљада динара. Он се и сувише брзо убио.

А нарочито сувише брзо за Мориса.

Двогубо искуство, очева пропаст и пропаст имања, надмаши то слабо окаљено срце створено за жену, које је било скрхано самоћом која само јаке ојачава. Кад је чуо страшну вест, навала

крви у мозак свали га: одвели су га у Спржерову кућу где га је Јулија, дирнута толиком несрећом, неговала као какво дете.

И збиља, док је она лебдела над његовим узглављем, он јој је изгледао као какво нејако дете са скрханим телом и поколебаним мозгом. Најзад она је била снабдевена тајном потребом, која је прождирала, да се жртвује, да буде од користи, да лечи! Најзад она се трошила, она се подала! Морис је, упоран, раздражљив, чак и после оштре и опасне периоде своје болести, имао несравњиву чуварицу, којој је утробу раздирало што деце нема, што се увек дешава у предјесен живота бешчедним мајкама. Горда што види да оживљује и пролепшава се, у данима опорављања почела је истински да га воли као какво дете које је она поново створила.

Њему се поврати живот: већ се придизао, ишао је; није било више никаквог можданог нереда: али то више није био онај Морис Артоа пре болести, није то више био онај хладни, коректни и ћутљиви џентлмен каквога је Јулија познавала у време кад је био жив његов отац и кад је он знао да је богат. Слом му је одузео маску равнодушности: и саму Јулију је изненађивао својом изненадном променом ћуди и исповедањем да живот треба жалити и мрзети. Она, заиста, такве разочараности није умела речима да обара: али је она била једна од оних које имају урођену склоност и тајну вештину превијања рана. Откада се опоравио од болести једино је трпео присуство одане пријатељице, чију је он верну и нежну силуету, за време физичке немоћи, приметио код свог узглавља. У бунилу је радо говорио: „Ах! метните ми руку на главу!...“ И Јулија је често пута у своја наручја узимала ту лепу арапску главу болом опљачкану... И сад кад би осетио бол своје мисли он је сачувао своју навику да, у часовима тужним, наслони главу на нежна њена прса. Ах! материнско уточиште, вечито носталгично, у коме изморени човек постаје дете! Она му је то допуштала, јер је, најзад, и она прожета била великом радошћу што се осећа мајком, са сином у крилу. Била је мало и горда због ове јединствене и страшљиве милоште коју јој је он посветио: њу, смиренога срца жену, зачуђавало је што је тако узвишена бића као што је он, као што је сестра Козима, одликују, што им се допада, што је воле.

Морис је, и покрај ове тако лепе жене која изазива пожуду и коју је њена срећа чинила још лепшом и још више за жу-

ђење, био лишен пожуде; и, заиста, он није примећавао њену лепоту. Г-ђа Сиржер представљала је за њега нешто материнско, нешто што је изван сваке могуће љубави: много успомена расутих у току година њиховог детињства сведочаху о великом размаку у годинама.

Требало је да су му се драж и постојана младост његове пријатељице лагано откривали у сићушним случајевима и многобројним ситним чињеницама. Од кад је оздравио показивао је веома велику тромост за излажењем из куће: а како је доктор Домје наваљивао да он што чешће излази из куће, г-ђа Сиржер није могла да нађе други начин но да га води са собом при својим свакодневним шетњама или да га води у Шуму у коју је она ретко ишла сама. Морис је пристао да је прати; он је живо уживао у тим шетњама, шћућурили би се обоје у дну купеа или би се, једно поред другога, опружали у пространој викторији. Он је приметио колико су његову другарицу посматрали и дивили јој се; приметио је, у очима пролазника, онај изненадни пламен који је издавао њихову пожуду. Посматрао је Јулију: био је приморан да призна да је лепа, да је несравњиве зреле и укусне лепоте. Мало по мало, па су га потајни додири дивљења и жудње тих непознатих људи који су, у почетку, занимали његову радозналост, почели да вређају и раздражају као да су му они по нешто узимали од његовог блага.

У исто време из његове присности са Јулијом, из ових додира и уступака невино допуштених, разви се некаква драж мање чиста, друго нешто, а не малаксала жуд уточишта и починка. Права жуд и рђава намера почеше да се пораћају у овом немирном срцу. Волети Јулију, правити се да је воли, у ову се авантуру мешала извесна сласт препредености и особитог разврата: у кућу у коју су га примили и бринули се о њему завођач се био увукао; то је била једна врста љубави à la Jean-Jacques, да се груди материне у исто време надимају као и љубазничке. Такве су околности будиле његову површну разузданост, ту детињску ћуд која га је сад гонила да се свети, да баци под ноге све обзире, да скрха све дужности, — слично бесном детету које се свети тиме што разбија ствари од вредности. Сви ти разлози, које је он себи износио, заклањали су му очи од праве и природне жудње која је била у клици, неизбежна похота...

Улазак је њихов у љубав био прекрасан: није било ни

љубоморе нити каквих немира. Већ извежбано љубавничко искуство говорило му је: „Имаћу ову жену“, јер је он прочитао у њеним очима оно што женске очи не умеју да сакрију, — прочитао је: несвесну жељу да се пода и жудњу да буде вољена. Само је не треба застрашити; једна пренагљеност може све да поквари. Она је била чиста и створена да се воли а никад није имала прилике да воли. Приметио је он у срцу ове жене отвор који је он сам створио, а ни сам није знао како. Е лепо, то је тај отвор који ће он сам да прошири и кроз који ће да уђе страст и жуд. Он се, дакле, задовољи и потруди се само да што уже смеша њихова два живота. Привикну је на миловања, али се веома добро пазио да никад том миловању не да љубавнички изглед. Та су миловања, мало по мало, постала навике; и, пошто није могла ни да сања ни да му их закрати, Јулија поче да се буни. Ах! она је била безазлена, те није ни тражила, ма и несвесно, да затвори очи пред тим. Прве своје плашње расула је она овим софизмом: „Ја сам за Мориса мајка; што мајка допушта своме сину, то и ја њему допуштам. И то је све.

Да је она смела да се испита, да није продужила да се спушта низбрдицом са својевољно завезаним очима, приметила би да се тешко материнским и братовским могу да назову њихова међусобна миловања. Чим би били заједно у купеу руке би се њихове сједињавале: Морис би их приносио уснама и ту их дуго задржавао. Наслањање на њене груди није се више усуђивала да закрати, наслањање за које је он преклињао са толико чежње у дубини својих очију; пристајала је она на то да би чула речи које је тада изговарао и које су, као каква роса, падале на њу: „Срећан сам... Останимо тако!...“ Неосетно су се преображавали и они најскривенији кутови њени. Нека врста кокетерије за коју је она пре неколико месеца веровала да није способна, некаква жеља да се допадне и да изгледа млада, обузели су је и тихо захватали. Довољно је било да Морис изрази какво своје мишљење о њеном начину чешљања или о тоалети па да га она, без препирања, задовољи. Таласасте витице своје заменила је простим увојима раздељеним на средини чела који су на тај начин појачавали њен весталски тип. Морис је ишао с њом и код кројача, и код модискиње, па чак и кад би куповала какве ситнице за тоалету. Овај човек, који је носио једну уметничку душу, са једном особитом немоћи

да изрази оно о чему сања, нашао је, најзад, послушан предмет који је био одушевљен једном простом жељом његовом, предмет који се сам преображавао да би му се допао: тај јединствени предмет — као у каквом лепом миту грчком — била је једна жена.

Да је и до краја остао какав је био испочетка, да је остао једна ретка радозналост испитивача и љубавног дилетанта, он би, можда, Јулију и без труда довео до тога да се преда. Заслепљеност те јадне жене била је толика да се ни њена још тако искрена религија није бунила. Она је са потпуном озбиљношћу савести посећивала цркву, причешћивала се о празницима, молила се за Мориса, за саму себе и за што дуже трајање те наклоности која јој је постала тако драга... Али је Морис, који се сам у своје замке ухватио, са хладнокрвношћу и стрпљењем изгубио и способност да јасно чита у срцу своје пријатељице. Он се детињски усиљавао да у напред направи за себе план за освојење; пренебрегнуо је само једну ствар: да пронађе средство да сам себе савлада.

Један несмотрен загрљај, на који се дрзнуо, — први пољубац — био је довољан да побуди Јулију, да је, престрашену и пуну јецаја, баци пред ноге опата Игеа, преклињући за свога пријатеља, за саму себе, за неку ванприродну помоћ. После састанка са исповедником решила је се да послуша; изашла је од њега решена на покоравање, и у пркос ужаса од страшне речи: „Отпутујте!“ коју је требала да каже Морису... Уосталом, решена је! Али, у позадини овог радног искреног срца преостала је једна немирна нада, у тренутку бар кад је, на канабету у сивоме салону, промрмљала ове испресецане речи: „Треба да се раставимо, Морисе!“ Нада коју никако не признаде била је ова: „Морис неће на то пристати, Морис ће остати код мене; а како га ја силом не могу да одбијем...“ Да. Она је предвиђала побуну, прекоре и, најзад, и формалан отпор који она не би могла да победи и који би јој дао права да сама себи каже: „Ја не могу... не могу...“ Није предвидела изненадно непријатељску скрб Морисову и сурови и нагао пристанак на то решење.

Кад је, после кратког трагичног призора, напустио с речима: „Нека буде тако, отпутоваћу“, кад је дошла до своје собе, тетурајући се као пијана од зида зиду, паде на своју постељу. Видела је како њен пријатељ пати и та јој је мисао била хиљаду пута несноснија но ли сама њена патња. Сада је она била способна за највиша пожртвовања: желела је да

је напусти, да је не воли више и да изгуби чак и своје успомене; да је воли другда, али да не пати, ох! не... да буде сретан! сретан! сретан! Схвати и виде како јој се руше хиљаду планова: — „Клара ће изаћи из манастира: то је другарица која је потребна Морису; деца се међусобно пазе; она је и паметна и лепа“. Тајни јој неки глас одговори: „Али не, Клара је неискусно дете које не би умело волети Мориса. А Морис је не воли, Морис мене воли“. Она је у име његово сањала о путовањима и пустоловинама, о свему што би га могло да забави и (јадна драгана) да му њу замени. Кратка успављивања која су била као сажежена мором прекидала су те сањарије; у једном тренутку скочи с постеље по којој се била прострла: учинило јој се као да се Морис, као и она, гуши од јецаја на своме углављу. Хтела је да изађе, да, у пуној ноћи, пређе преко баште и да отрчи до Морисовог стана. Кад би то учинила била би изгубљена: то је и очекивао младић који је, као и она, био у самртним мукама, али с више очекивања по ли неизвесности, јер му је његово искуство говорило: „Она ме воли, ништа од тога није јаче“.

Разузданост њеног узбуђења спасе Јулију; баш кад је хтела да изађе, свест јој mркну и она се свали на застор по поду. Као мртва остала је ту до зоре. Пробудила је се скрхана и слаба, са празном главом. Једва је могла да се свуче и легне у постељу. Успава се. Око подне уђе Мари у собу своје господарице. На мах се пробудивши, Јулија одмах запита:

— Да ли је доле г. Морис?

— Није, одговори Енглескиња. Морис је казао да се неће силазити; нешто је болестан.

Одговор је овај прожма сву. Ужурбано се обуче, отрча у павиљон и сама отвори младићева врата. Нашла га је онаквог каквог ју га је приказао њен сан, прострстог на кревету, с бледим лицем које је било избраздано од ноћашњих мука. Јер и он је осетио највише болове, и у пркос свих надања које му је давао његов вештачки екситицизам имао је страшне часове сумње: „Да ли ће ми се вратити? Ако пак религија буде јача?...“ Први пут је сада осетио колико је воли: није она била само његова другарица, како му се то допадало да мисли, његова пријатељица и блага и регулаторка његовог живота; нежност којом је обасипао имала је корена чак у сржи његовој. И тако, он је се патио и плакао; и њему су сузе и патње расуле и ципције, и он

је смео сам себи да каже смелим усхитом и не водећи рачуна о самољубљу и таштом иронијама својим.

Кад су се нашли, после ових дванаест болних часова које су издржали једно од другога у размаку од неколико корака, једно за друго нису били више непријатељи као што је то обично код љубавника. Појавили су се голе душе и, пошто су се посматрали за једно кратко време, схватили су се и разумели. Јулија се баци на колена покрај Морисовог дивана и посматраше га својим, пуним прекора очима које су имале своју јасне амбре. Рашири она своје руке: и он понова спусти главу на та женска прса. Г-ђа Сиржер осети његове јецаје по потресима његовог грозничавог тела које је она обгрлила.... Подиже главу: једва процеди:

— Нећу да плачеш, нећу, нећу!...

А он тешко одговори:

— Драга моја, немојте ме више мучити као што сте сад учинили... Обећавам Вам да ћу да будем паметан, да ћу да будем ваш смеран брат. Не гоните ме. Шта бих без вас радио? Ако се још може да умре, онда одмах. Али треба да се живи а ја за то немам храбрости!

Она га страсно загрли. Они су досегли, и један и други, до оног ступња сентименталног усхићења, кад сама љубав не би уздигла два бића људска: требало је још да их бол прекали, да смрви њихова чула и да не остави да постоје, тако рећи, ништа друго до само две душе...

Од сада свако од њих није волео само себе: сваки је волео другога са самопрегоревањем и осећао се готов да све принесе на жртву да би другога извукао из неприлике или испунио му жеље. Јулија би пристала на све жртве, чак би принела на жртву и своју религију и своју част. Кад би јој Морис казао: „Закуните ми се да више нећете ићи у цркву и да, докле год будете живи, нећете више ићи свештенику“, она би се на то заклела и била би свесна да је тиме једну ногу у пакао метнула. Кад би јој ову молитву дошануо: „Буди моја, подај ми твоје тело“, она би предала то слабо тело. Али Морис није имао ни жељу ни помисао да тако штогод потражи од ње. И у њему је постојала ова једина жеља: да је задовољи, да је умири и да је види срећном. Он је умео да нађе за то згодних речи.

— Шта хоћете од мене, говорио је он. Заклињем вам се

да вас више, као што сам то једанпут урадио, нећу узбунити.. Хоћете ли да се одрекнем онога што сте ми некад допуштали?

Она благо одговори:

— Не... не... не би било рђаво да се волимо. Може се волети на један врло невин начин који не доноси гриже савести ..

Она је мислила на сестра Козиму, на пријатне некадашње нежности. И Морис је у овом тренутку сам веровао да је могућа ова нетелесна љубав којој би се још јуче ругао, чим би се његово тело истрошило за само једну ноћ страха.

Па плашљиво запита:

— Допуштате ли ми да с вама излазим да вас пратим?

— Да... одговори она. Све... све што хоћете. Ја сам сад сигурна у вама.

Кад су се спустили и дошли у пригезарију, кад су сели једно поред другога за сто где су их очекивали, изгледало им је као да више немају наше смртно тело, да нису више способни да задрхте и да се изгубе. Они су били уверени да су потписали уговор духовности своје љубави. Нису сумњали да су ти одушевљени усхити одредили време, које је досада било неодређено, у које ће их неизбежни закон подјармити и да сад славе веридбу своје љубави.

Марсел Прево.

(Превео с француског Б. Л.).

ХРОНИКА

НАУЧНА ХРОНИКА

Модерно испитивање трусова.

У доба наших дана геофизичка испитивања узела су веома широке размере по свима областима те науке. Светски научници посвећују сав свој живот проучавању најразноврснијих појава океанографских, глечерских, метеоролошких, климатолошких, геодинамичких и физичких: (магнетизма земљиног и атмосферског електрицитета). Читаве државе удружују се за проучавање земљиних прилика општега значаја, организују разне научне експедиције како у непознате пределе жаркога и умереного појаса, тако и у непроходне и вечитим ледом укочене похарне пределе; удружују се за испитивања не само приликом појединих експедиција, него и за испитивања стална и непрекидна.

Данас на пр. подигнут је врло велики број станица за систематско проучавање трусова. Неке су установљене у пределима где се трусови готово редовно јављају, у т. зв. немирним покрајинама као на пр. у Јапану и једном делу Италије, Друге су установљене у пределима где су трусови врло ретке појаве у т. зв. мирним покрајинама, као на пр. у северној Европи, а нарочито у Немачкој. За проучавање природе трусова подједнако су важне како оне прве, тако и ове последње станице.

У првима се нарочито истичу тзв. макросеизмичке, а у другима пак тзв. микросеизмичке појаве. Кад какав трус затресе који предео на земљи, на пр. у Јапану, онда се земља у извесној области толико заталаса, да се то без икаквих нарочитих

справа јасно осећа (макросеизмички таласи), али се овај потрес и даље кроз земљу простире, само што постепено толико ослаби, да га становништво најзад и не опажа (микросеизмички таласи). Има међутим нарочитих инструмената који су толико усавршени, да и такве покрете јасно забележе као микросеизмичке таласе. Врло је повољна околност што има обе врсте сеизмичких станица, те се тако могу прецизно проучити начини простирања и оних таласа што иду површином, и оних таласа што иду непосредно кроз унутрашњост земљину. А мерећи и једне и друге таласе долазимо до података из којих можемо поузданије судити о подземним приликама.

Такви се подаци сада скупљају све више и више у појединим станицама. У исто време усавршавају се и сами инструменти, помоћу којих опажамо кретање земљишта и иде се на то, да могу највериије копирати те покрете, уклањајући са њих све оно што им отежава ту службу.

У томе је један задатак модерне Сеизмологије. Али има и један други задатак, који се канда не обделава сада, онолико колико по важности заслужује, по којој има да заузме једну од првих тачака у програду. Тај задатак истакао је познати сеизмолог Ребер-Патвиц. Он се састоји у мерењу лаганих покрета у земљиној кори, тзв. брадисеизма, који везују сеизмологију са геодезијом. Конструисавши нарочито хоризонтално клатно, Ребер-Пашвиц предузео је својим испитивањима да утврди да ли постоје ти лагани покрети, та плима Земљишна, и као што је познато, он је у томе сасвим успео.

За своја проучавања одабрао је био три сасвим различите станице: Потсдам, Вилхелмсхавен и Оротаву. Проучавањем добивених података он је открио: да постоји периодичко, дневно балансирање земљишта, које се канда управља по положају сунца према месту где се посматра. То балансирање је много веће лети него ли зими, и у опште зависи од годишњих времена. Поред тог „таласања" које долази од утицаја сунчевог на земљину унутрашњост, открио је он још и „таласање", које се мање истиче и долази од месечева утицаја. Најзад, проучавајући она фина бележења клатна утврдио је, да оно има подобности да констатује микросеизме који долазе од врло удаљених макросеизма. После тога открића, пок. Елерет и др. сеизмолози констатовали су исте појаве и по другим местима.

Из овога се одмах увиђа, да модерна Сеизмологија има

два, доста различита задатка. Први је задатак: проучавање опште сеизмичности наше земље у вези са проучавањем простирања сеизмичких таласа и другим геофизичким проблемима. Други је задатак: проучавање покрета од тзв. плиме земљине, што је био најглавнији предмет Реберових испитивања.

Да размотримо најпре онај први задатак, а нарочито питање о распореду сеизмичких области на земљиној површини. Лако је појмити како се безбројно многи интереси укрштају у решењу тога проблема, који је тесно везан са проучавањем самих узрока сеизмичности. Решењем тога проблема баве се данас врло многи научници, радећи у главном два правца, која су обележила два најчувенија сеизмолога: проф. Милне у Енглеској а Монтеси де Балор у Француској.

Милне је проучавао податке о знаменитим трусовима (макросеизмима) који су забележени на сеизмографима по целој земљи. Он је постигао колосални успех подигавши на 40 сеизмичких станица са инструментима по енглеским колонијама и по самој Енглеској. У томе је нашао обилате помоћи код „Британскога Удружења“. Проучавањем инструменталних уписивања (сеизмограма) може се, с извесном приближношћу, одредити предео одакле су земљини таласи пошли као макросеизмички. Вршећи на тај начин своја проучавања, Милне је одредио известан број сеизмичких предела на земљиној површини, који су извор светским макросеизмима. Ну, по такој одредби може се наћи почетак само за извесан мали број сеизмичких појава, те стога многи сеизмолози нису њоме задовољни, као што је нарочито показао Монтеси де Балор. Било како му драго, Милне означава један сеизмички предео у антарктичким пределима између земље Грахамове[1] и Кергелена[2], и сличан један предео на североистоку Исланда, на северној хемисфери.

Монтеси де Балор пошао је од сеизмичке статистике, контролишући је најстроже и обрађујући је најрационалније. Тога ради, он је имао да размотри грдан број посматрања, скоро 300.000, и уписујући их у карте, проучавао је њихово географско распростирање. Он је открио, да се сеизмички карактер простире у правцу два велика круга на сфери, а не само да је ограничен на две различите сеизмичке површине. Та два круга играла су и веома знамениту улогу у геолошкој историји наше планете.

[1] Не настањено острво у јужном делу Индиског Океана.

[2] У јужном поларном пределу.

а у погледу општих сеизмичких појава стоје у сагласности са идејама чувенога бечког геотектоничара Сиса, тј. да су трусови у присној вези с геолошким склопом земљишта.

Као што видимо, закључци Монтеса де Балора из његовога опсежнога рада, веома су значајни како за геолога, тако и за сеизмолога. Оне две се измичке површине, што их је означио Милне ни у колико се не слажу са овим закључцима, и с тога би прва брига била: да сеизмологија арктичких и антарктичких предела прибави потребних података за решења овога тешког проблема.

И друго питање од општег значаја такође има да реши сеизмологија арктичких и антарктичких предела, а то је оно о лаганим покретима у Земљиној кори. Пок. Елерт, продужујући радове Ребер-Пашвица и утврдивши извесну дневну плиму у Штрасбургу, коју смо мало час поменули, старао се да је протумачи нарочитом хипотезом. Он је нашао: да узрок тој појави лежи у непосредном топлотном утицају Сунчеву. Услед тога загревања, површни слој Земље шири се све већма у колико је јачи утицај топлотних зракова, а општи карактер те појаве уписује се на сеизмограмима кретањем клатна. Већ је и ово довољно да се може оценити колико се свестрано морају проучавати појаве да би се утврдила или оборила ова интересантна хипотеза, а у исто време и колико је она важна за целокупну науку.

За решење овога општега питања о лаганим покретима у Земљиној кори највише података могу дати посматрања у вишим географ. ширинама. Ако је Елертова хипотеза тачна, онда се на покретима сеизмографских клатна морају опажати све мање амплитуде у колико је већа геогр. ширина јер је тамо мањи и утицај сунчеве топлоте. Осим тога, едновремена посматрања на северној и јужној хемисфери имала би показивати обратне резултате, пошто као што је познато за време лета на једној хемисфери влада зима на другој, и обратно.

Намера нам је била, да овим кратким прегледом изложимо читаоцима, колико је знаменита улога ове још младе науке, Сеизмологије, при решавању великих научних проблема од најопштијег значаја, поред специјалних испитивања појединих области за чисто практичке интересе. У исто време и да покажемо, да и наша отаџбина, пристајући уз тај општи међународни научни покрет, који се данас развија у највећој мери.

може допринети веома много при решавању поменутих великих, општих научних проблема, задовољавајући уз то и своје месне потребе. А учествовање наше отаџбине и у тим питањима од општег научног значаја, веома јако уздиже њен углед у културноме свету и показујући да она и на овом пољу рада може имати научну самосталност. Схватајући своју дужност и у том правцу, Геолошки Завод Универзитета предузео је иницијативу и за такво, научно, систематско проучавање сеизмолошке природе наше отаџбине, пристајући уз општи, међународни научни покрет културних држава данашњега доба. И наше министарство просвете изашло је на сусрет Геолошком Заводу, потпомажући га и у том правцу, да том своме деликатном позиву што боље одговори. Геолошки Завод изводи тај свој позив под благотворном заштитом нашега Универзитета, те и успеси ове нове, сеизмолошке службе у нас, уздижу, специјално, и његов научни кредит, као културноме и научноме центру свега Српства. Колико је до сада већ успео Геолошки Завод на овоме правцу рада, изложићемо у једном од идућих чланака. За сада мислимо да смо показали читаоцима како нам Сеизмологија може дати читав низ података, који су били неприступачни проучавању, и како својим тековинама потпомаже сродне јој геофизичке науке, да објасне и многе своје проблеме, којима су се посветиле.

Јеленко Михаиловић,
проф.

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА

Најзад се овогодишња позоришна сезона завршила сретно — гостовањем г-це Софије Седмакове, штрасбуршке оперске певачице. О госпођици и о њеној игри проговорићемо мало даље, а сад ћемо покушати да прегледамо рад у овој позоришној сезони.

И ако је већ доста писано о нашем позоришту и раду у њему, и ако је о овогодишњој сезони говорено више него о другима, ипак је остало много које шта, што је неопажено, случајно или намерно превиђено или чак заборављено, што је случај и са по неким добрим стварима. Својом једноставношћу

репертоара, овогодишња сезона пружа баш доста материјала за једну добру критику. Већином су даване оперете, које могу, по неки пут, да задовоље и најпрефињенији укус, само кад се погоди време у које се дају. Али у овој сезони то је био главни део репертоара и постало је због тога досадно и непријатније но што је у ствари. После лањског репертоара који је испуњен био комадима Горкога, Ибзена и других писаца од вредности и гласа, ове године имамо свега неколико ствари које су од толике вредности да се о њима пише одвојено и нарочито.

Једна од тих добрих ствари јесте покушај да се код нас уведе опера. И тај покушај није промашио, ма да није достигао савршенство. Кавальерија Рустикана примљена је врло добро од публике, ма да увек није ишло како треба. Хорови су нам били врло добри; Г. Оржелски, и ако не баш доследан у игри, као певач био је врло пријатан; само примадона — Г-ца Мајетинска — није ни једном успела да да шта треба. И ако јој се десило да је два-три пута отпевала добро Сантуцу, она је својом игром и појавом, нарочито, није могла ни из далека приказати. Оно што је за добру Сантуцу неопходно потребно г-ца није могла никада да унесе у своју игру, јер није имала темперамента за то, него је била само обична певачица, са нешто школе и прилично гласа. Али оно, што је опери давало њен прави и битни облик, што је уносило музике и финоће, био је добро организован оркестар.

Овогодишњи оркестар, састављен већином од конзерваториста, надокнађавао је све оно што је упропашћено на позорници. Intermezzo simphonico поправљало је све оне неравнине, које су игром начињене у Кавалерији. Оркестар, вредноћом својега капелника и музичком обдареношћу својих главних свирача, дао је све што се могло дати. И како ми немамо те среће да често чујемо добру музику, позоришна управа ни мало не би погрешила да је бар једанпут месечно давала симфониске концерте, као што је учињено двапут у почетку сезоне. Тиме би се можда избегле многе оперетске вечери.

Од нових ствари у овој позоришној сезони имали смо свега неколико које су од вредности. Једна од тако одабранијих ствари била је Ана Карењина, по Толстојевом роману драматисао Е. Гаро, о којој је било говора у једној пошећој

оцени у овом часопису (св. за април 1907. г.). Да је комад прошао како не треба може се видети из те оцене, која је дала тачну слику наших глумаца.

Други од интересантнијих комада био је Мирбовљев Посао је посао. Ту је дато све, што је могла интелигенција наших глумаца да да̑, па ипак није дато много. Новосађани, гостујући пред крај сезоне, много су боље прошли са тим комадом, а нарочито г. Добриновић у улози Исидора Леша.

Пред крај сезоне давана је Криза Марка Праге, којег је наша публика познала приликом Новелијевог гостовања у Алилуји. Ствар је добра, оригиналнија него што смо досад имали, али рђавом поделом рола није баш најбоље прошла.

И најзад још, нешто због незгодног времена у које је давана а нешто због рђавих глумаца и недовољно интелигентне публике, пропала је једна врло добра класична ствар — Еурипидова Алкеста. Како је била велика врућина (да ни нова вентилација није ништа помагала) а на Калемегдану кермес, то је било врло мало света, који је дошао да гледа добру, класичну ствар. — Пошто ми немамо глумица на избор, улогу Алкесте добила је г-ца Тешићева, која је као појава врло лепа, али говори крто и ни мало мелодично и, што је најгоре, само говори. Али ипак је прилично дала, бар више него г. Лука Поповић, који изгледа да је добио улогу краља Адметоса, њеног мужа само зато што је толико снажан да госпођицу подигне, јер је г. Љ. Станојевић играо Херкула и борио се са боговима, те ту улогу није могао он узети.

Алкеста је преведена у стиху и тада је се могло видети како наши глумци рђаво рецитују. Сем г. Б. Димитријевића, који једини стихове изговара врло добро, остали их говоре тако рђаво да кваре и стихове и смисао.

На томе комаду, поред рђавих глумаца, могло је се уживати у лепим хорским песмама и особито добрим кулисама, ново израђеним за Алкесту.

И тако све што је било добро и од вредности у овој сезони, глумци су се постарали да упропасте, те би се могла оплакивати и ова сезона, и поред Мирбовљевог комада са особитом техничком обрадом, и поред Кризе, Ане Карањине итд., да гостовања глумаца са стране нису улепшала све оно што су наши карикирали!!

У овој позоришној сезони, сем Новосађана које смо раније поменули, имали смо свега три гостовања. Прво и од највеће вредности било је гостовање Г-ђе Лидије Јаворске — кнегиње Барјатинске. Ова глумица кнежевских манира и склопа, дала је необичну студију Маргарите Готије, добру Зазу, јединствену Госпођицу Јулију и тачно посматрану Рахилу (у Госпођици Фифи). Отмена по природи, облачила се и за позорницу са великом елеганцијом и укусом, не уносећи међу боје у својој гардероби никакву театралну ефектност. — О њеној игри, а нарочито о Стриндберговој Госпођици Јулији говорено је у овом листу (св. март 1907) опширно. Све оно што је глумица могла узети од жене, она је узела и унела у своју игру. Она је проучила добро тренутак који свакоме некад дође, она је појмила жену страсну, занесену снагом и вином, у вртоглавици игре и пожуде, те је због свега тога и могла добро тумачити Стриндбергову замисао.

Кажу да је Госпођица Јулија преведена и код нас, али се не даје. Све управе, од кад она постоји у преводу, доказале су бар тиме да увиђају: е то није за наше глумце. И Госпођица Фифи је преведена, али такође нема ко да је игра, сем ако не би могао да се поузда Г. Сотировић, јер у Ани Карењиној показао је да доста вреди као Макатин.

Друго гостовање имали су Госпођа Спасићка, чланица новосадског позоришта и Г. Аца Биничкн, свршени конзерваторист, — у Слепом мишу. — Госпођа има особит глас, и кад би био мало школованији могла, би имати колосалнога успеха и на већим позорницама од београдске. Симпатична као појава, она је за шест вечери свога гостовања стекла симпатије публике, те би се могло зажелети да од године видимо госпођу у редовима наших глумаца.

Г. Биничкн нема особит глас, али све оно што школа од гласа може да створи код њега је учињено. За комичара — глумца врло је добар и има оригиналних ствари у тумачењу роле.

Наши су глумци били доста добри, а Г. Стојчевић, са две до три особито изведене сцене, добио је исто толико аплауза колико и гости. — Сигурно због гостију, а нешто и због лепе музике, оперета је примљена боље но и једна друга.

Треће је гостовање имала Госпођица Седмакова. Гостовала је са две роле — четири пута. Две вечери као Сантуца у Кавалерији, госпођица је својом особитом игром толико задобила

публику, да су сви очекивали да Коштана неће ништа заостати за Сантуцом.

Али није тако било. Коштана није била Коштана. Није било ни сенке од оне Коштане, коју је Г. Б. Станковић написао, од оне Коштане за којом се по 15 дана и толико ноћи трчало из кафане у кафану. Није се осетио нигде у игри Госпођичиној онај севдах што надимље груди и гони човека да заборавља на све и јури за циганком, која у песми излива̑ сву силину своје снаге и своје лепоте.

Од Госпођице која је одлична као Кармена, савршена као Сантуца, могло се очекивати да да̑ бољу Коштану. Јер, и ако њен школовани глас није за „Мирјану“ и „Цану на сред села“ ипак је њена интелигенција могла да створи од четвртог чина оно што и писац. — Па ипак, позориште је било пуније него у оба прва гостовања, а цвећа је падало више но икад на нашој позорници. —

После овог летимичног и несређеног прегледа једино што би се могло извући то је: да највећа несрећа неуспеха на нашој позорници долази од тога што је у нас оскудица у глумицама а крајња немаштина у интелигентнима. Да се не би рђаво разумело: ми имамо на број и сувише глумаца и глумица али квантитет не значи ништа, а квалитет је никакав. Наше је позориште препуно младих глумаца од којих нико не вреди. Ми имамо добре глумице за епизодне роле, а главни фахови остаће довека штури и незадовољени. Али ситне амбиције њиних ограничених појмова не умеју никад да се задовоље тиме да домаше шта треба и зато у жељи да премаше, они промаше увек оно што желе. Једино се опажа да Госпођа Милутиновићка увиђа како је њен фах жена радничка, проста, трезвена жена, те је почела зато напуштати салон и прилазити све више и све боље ономе што је за њу. У Ткачима је постигла врло велики успех.

Кад би сви за времена угледали шта су, можда би и наше позориште имало коју добру сезону, а овако како је почело дочекаћемо да једнога дана Нору игра Г-ђа Милојевићка или која друга, а Г. Сотировић да нам тумачи Брака или, можда. Ејлерта Левбора (у Хеди Габлер).

F.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Ромео и Јулија од Виљема Шекспира, превео с енглеског Лаза Костић. — Књиге Матице Српске Број 17. Награђено из фонда Јована Остојића и жене му Терезије. У Н. Саду 1907.

Преводити песника може
само песник.

Преводити песничка дела посао је и врло тежак и врло незахвалан. Тешкоћу му потврђује мален број заиста успелих превода, који су онда потекли од каквог великог мајстора. Незахвалност пак тога посла бива легендарна. Прво што му ретко ко придаје праву достојну важност, што се он уопште сматра као песнички посао много нижег реда и од средње оригиналне продукције: друго и за то што се најбољем преводу увек може много што-шта замерити, и што се често преводи од велике песничке вредности и лепоте са гледишта буквалне, вокабуларне верности даду изложити крупним замеркама. Мој одлични пријатељ Ото Хаузер, сам врло велик и признат мајстор у превођењу, који је по свом обилном искуству изложио више интересантних погледа о вештини превођења у 8 броју „Литерарног Еха“ т. г., изразио ми се једном приликом врло згодно о овом питању: „Најбољи превод није толико добар да не би могао бити још бољи.“ Што више преводи, преводилац је и сам све скрупулознији. Ја сам се дивио Хаузерову преводу Росетијеве „Куће Живота“ — а он, преводилац сада већ није задовољан и радо би га понова прегледао и поправио. Ја сам превео „Отела“ пре непуних десет година, затим га више пута поправљао и тада 1902 г. дао Срп. Матици, која га је по похвалном реферату г. Л. Костића примила за своја издања. Сад кад је дошао ред да се штампа и када сам га ради тога требао

прегледати, ја сам га тако рећи изнова превео. Исто је тако било и са „Коријоланом“, којега сам при том превео тек пре две три године.

Да илуструјем сву тежину овог посла ја ћу навести неколико врло инструктивних примера. Цитираћу преводиоце који су стекли глас добрих и врло добрих, цитираћу у првом реду немачке преводе с енглеског, јер се чак и у нашој критици мисли да је превод са енглеског на немачки лакше успео, него на неки други језик:

Адолф Штротман познат је као добар преводилац, сам је и песник, и његов превод Поова „Гаврана“ је на гласу. Ево како од њега гласи трећа строфа Тенисонове лепе, мелодијозне песме „Lilian“:

Bitte, weine, Lilian!
Lustigkeit die ohne Grund
Macht mich müde, Lilian.
Schaurig wird mein Herz umwittert
Wenn aus scharlochrotem Mund
Silberhelles Lachen zittert —
Bitte, weine Lilian.

Ево како то гласи у тачном, стих по стих преводу:

Молим те плачи, Мајски Лилијане
Радост без горчине
Умара ме Мајски Лилијане,
Кроз само срце ме острели
Кад с усана пурпурна ткања
Сребрн танки смех затреперн —
Молим те плачи, Мајски Лилијане.

Четврти стих у нем. преводу не бих рекао да је сретно парафразиран, а речи другог стиха тако су битне да измењене кваре целу строфу, кô што је у Штротмана.

Из познате Тенисонове баладе „Госпа од Шалота“ II. почетак треће строфе тачно гласи:

Каткад ґрупа веселих девојака,
Ил опат на коњу у спором ходу.
Некад коврчаво чобанче
Ил дугокос паж у пурпур обучен
Иде ка Камелоту с многим кулама.

У Штротманову преводу то гласи:

Ein Mädchentrupp der lustig lacht,
Ein Abt des Maultier wandelt sacht,
Ein Schäferbursch in schlichter Tracht
Ein Pag' in bunter Scharlachpracht
Ziehn wechselnd hin gen Camelot.

Разлике не марам истицати. Оне су очевидне. Да узмемо већег, признатијег мајстора, већег и песника и признатијег преводиоца, који је многе ствари изврсно превео — Фрајлиграта. Ево како је то место он превео; коментар је непотребан:

Jungfraun die wie Rosen blühn,
Aebte die auf Mäulern ziehn,
Schäferbuben stark und Kühn,
Ein Pag' auch wohl in Karmoisin,
Das Alles wallt nach Camelot.

Даље. Лепе завршне строфе лепе Тенисонове песме „Сан о лепим женама“, које верно гласе:

И када душа тужи која је била блажена,
Жељкајући оно што је помешано с прошлим годинама
У чежњи која се никад не може изразити,
Знацима, ил јауцима, ил сузама;

Јер све речи ма изабране с најређом вештином
Не могући изразити горчину од сласти,
Вену испод неџа, док срце
Клоне, испурено од њине ватре.

То у немачком, елегантно издатом преводу Софије од Харбу иде са свим далеко од тог:

Wie eine Seele um vergangnes Glück
In heisser Sehnsucht plötzlich wohl entbrennt,
In wilden Jammer, den kein Thränenblick
Kein Wort, noch Seufzer nennt:

Sei noch so sorglich gleich das dort gewählt
Umschliesst die fülle nicht von Glück und Schmerz,
Wird doppelt sehnsuchtsvoll der Sinn gequält
Und endlich bricht das Herz.

Хаузер је превео прву строфу Свинбернове „Mater triumphalis“ овако:

Mutter der zeitdurchwandernden Geschlechter,
Athem und Blut de Menchen, wahr und echt,
Gott ob den Göttern all, der Preis Gerechter
Licht überm Licht bist du, Recht überm Recht.

Ко хоће нека упореди то са мојим преводом и са оригиналом и видеће разлике. Да наводим слабије успела, неуспела, каткад директно рђаво преведена места у мојим преводима са енглеског могао бих овај напис недогледно продужити. Нека је споменуто да горње примере нисам нарочито бирао, но са свим случајно узео.

По да се вратимо Шекспиру. Са њиме је ствар још знатно тежа. Већ то што је он удаљен од нас неколико стотина година чини ве-

лику тешкоћу преводиоцу. Па онда разлике у текстовима, разлике у стручним интерпретацијама сумњивих места нт.д. У суплементу к Шмитовом „Шекспир-Лексикону" има велик број накнадних, паралелних интерпретација. Сам Шмит има несумњиво нетачних, понекад директно апсурдних и комичних тумачења. Да наведем овде само једну, блажу омашку. Шмит преводи реч action у првом чину „Хамлета" са: гестикулација, онде где Хамлет говори о свом црном шеширу, црном оделу и где та реч значи управо позоришно приказање, глумачке радње, које и други (осим Хамлета) могу играти — каже изрично: играти (play). —

Као најобичнији пример разлике у појединим текстовима да наведем оно у „Магбету": way (пут) иначе у неким издањима и: May (мај) — „живота мога пут (или мај?) Паде у песак жути лист". Професор Raleigh је у својој недавно изашлој брилантној студији о Шекспиру коју ћу другом приликом приказати за оно прво читање: way (пут).

Шлеглови преводи Шекспира сматрани су дуго времена као савршени. За тим је строжија, филолошка критика нашла у њима много погрешака. Била је мода критиковати и поправљати Шлегла. Покушан је цео његов труд изнова. Најзад се опет вратило Шлеглу и А. Брандл и М. Кох, као два највиднија жива представника немачке Шекспирологије задржали су Шлеглов превод, али су га ревидирали и местимице, често читаве сцене прерадили. Па ево из тако ревидираног Кохова Шлегла, само из једног монолога за шта би се имало закачити:

Познати Хамлетов монолог: О да се стопи та пречврста пут! Одма први стих:

O schmölze doch dies allzufeste fleisch!

и ако има исте речи што и оригинал и исто изражава ипак је песнички реторички слабије, блеђе према вернијем:

O, das dies zu, zu feste fleisch zerschmölte!

што је још Ото Лудвиг у својим Шекспирстудијама (стр. 286) истакао. Разлика у тону је као према горњем српском преводу, на пр. овакав превод:

Истопила се та пречврста пут!

А шта би тек рекао Лудвиг за један овакав немачки превод тог стиха: O, dass dieses überaus, überaus feste Fleisch zerschmolzen wollte, што би стилистички па без мало и по броју слогова са

свим одговарало српском преводу тога стиха од г. Б. Поповића. О, да ово сувише чврсто месо хоће да се истопи! — Речи су ту, али духа Шекспирове поезије нема.

За тим, у истом монологу имамо ове неконгруентности: fix'd (установио, узаконио) преведено са: gerichtet; unweeded garden (запарложен врт) преведено са: ein wüster garten у коме има само: things rank and gross in nature са свим упрошћено у: verworfnes Unkraut! That it should come to this преведено: Dazu musst' es komen и ако је овде за: should можда приличније: могло, хтело у опште, а не: морало!

Није верно, нити лепо пренето ни оно: As if increase of appetite had grown By what it fed on, у: Als stieg' der Wachstum ihrer Lust mit dem was ihre Kost war, јер Lust и Kost не одговара једно другом као appetite и fed on.

Даље, у монологу: O, what a rogue and peasant slave am I!, имамо овакве неконгруентности:

tears in his eys (сузе му у очима) — sein Auge nass; his whole function suiting with forms to his conceit преведено: seine ganze Haltung gefügt nah seinem Sinn, где Haltung не покрива појам function, нити је suiting etc. исто што gefügt.

У опште је то место у Шлегла добило сувише опште значење. увек у истини значи: „његово (т. ј. глумчево) цело кретање (act of body) је удешено према његовој замисли, појимању, схватању улоге.“ Види за ово коментар тзв. Clarendon, — или Walwick — Шекспира, чије коментаре ја претпостављам немачком, па и самом Шмиту.

Motive and cue for passion преведено са: Stichwort und Ruf zur Leidenschaft, где ни једна од употребљених речи не одговара „мотиву.“

cleave преведено са: erschiittern а значи расцепити.

so deep as to the lhungs (дубоко до плућа) преведено са: tief in den Hals hinein.

И т. д.

Дакле строгу вербалну интерпретацију Шекспира не задовољава потпуно ни овакав ревидиран Шлегл. То показује тешкоће превођења.

Но најлепше ће тешкоће превођења и нарочито превођења Шекспира илустровати овај последњи пример. Г. Богдан Поповић је у својој неправедно строгој критици г. Костићева превода Хамлета сам превео два три места из Шекспира. Природно је да ће човек који

туђ превод тако строго цени сâм бити веома пажљив у свом преводу, то тим пре што он преводи што нарочито изабере за своју сврху, даље има Шмитов лексикон и преводи у прози, дакле може тачно, реч по реч. Ево да видимо. Г. Поповић је из V чина Јулија Цезара превео један пасус. Многи су, како је то незгодно цитирано, мислили да је оно мој превод, што дабоме није. По његовом преводу су се завереничкн ножи забадали „један уз други“ у Царева прса. Прса? — мало необично и више употребљавано за женске „груди.“ Ал „један уз други?“ Нема у оригиналу. У оригиналу ту стоји да су: ножеви забадали један другог, тако је и у Шлегл-Коху и то најлепше изражава ону гужву, навалу заверeничку од које се Цезар срушио под 43 ране. То место и у мом преводу није успело, но није то ни једино ни најнеуспелије место у том мом прво и у врло незгодним спољашним приликама публикованом преводу из Шекспира.

Одма за тим има израз you fawn'd like dogs — улагивали сте се као пси. У мом преводу: пузили сте, (сад бих то из поетичких разлога ублажио!) у Шлегл-Коха: ihr krocht. Г. Б. Поповић даје том изразу са свим немогућан превод: махали сте репом као пси! Као да су завереници репате животиње! Откуд та интерпретација, за коју ни етимологија речи fawn ни њено општије, правилније значење не говори? — Види сем Чемберсова и Скитова „Етимолошка енгл. речника“, још речник уз Цупица-Шиперову-Старо и средње енгл. вежбанку“ (faegen и faegnian стр. 237), Калузину „Историјску граматику енгл. језика“ св. I стр. 121 и 184, па Тиме Келнеров или Гриб-Шреeров „Енгл. речник.“ Нигде од оваког значења ни спомена. Првобитно значење те речи је радовати се, па показивати радост, па показивати је на начин псета, и у том стадију добија та реч ону ружну примесу — са свим појмљиво! — псећег улагивања, пужења (Kriecherische Schmeichelei, Kriecherei cf. Grieb-Schröer).

Најзад у последњој инстанцији, колосалном, исцрпном Маријевом лексикону (Muray's: Engl. Dictiaoaxy IV), тај глагол и за псето има шире значење улагивања „махањем репа, цијукањем итд.“ и отуд се могао спојити не само са именицом: реп, него и са: језиком!

Г. Поповић је овде просто нашао на једну погрешну интерпретацију у Шмита, која је овде као и иначе чешће потекла из, англистама познате, Шмитове претеране страсти да значење речима што је могућно више целка, специјалише, нијансира. Тако му се код ове речи поткрало једно апсолутно немогуће тумачење уз још два три примера где оно није директно немогуће, но није бар апсурдно али ни потребно. Јер остали примери, које Шмит наводи под тим

значењем бар се односе на репате животиње: „као што лав маше репом“ (из „Лукреције“), псеће махање репа из („Јул. Цезара“ III, 1, 45) „као вижле које маше репом“ (из Корiјолана) „не гледај оног пса: кад маше репом он уједа“ и ако је реч о Ричарду (Рич. III. I, 3.) он није ни споменут по имену, и цела је фигура компарација са псетом, које маше репом. Свуда се ту може лепо задржати и шире, пуније значење: улагује се, улизује се; прва два примера су у Марија тако и наведена и ја сам на дотичном месту у „Корiјолану“ одступио од Шмита. Ал да је у Шмита можда и случајно ал свакојако погрешно уместо под 2., дошло под 1., горње место из „Јул. Цезара“ то се не мора тек објашњавати: јер када би се ту махање репом могло бранити онда бисмо имали комичних примера. Ево одма један, два:

У Марловљевом „Јеврејину с Малте“ имамо фразу са свим сличну горњем месту из Цезара: We Jews can fawn like spanials when we please. Дакле: Ми Јевреји умемо да машемо репом као пси кад нам је драго! (Jew of Malta II, 3, 20). У другом савременику Шекспирову, Чапману имамо овакав израз и то баш изрично за пастирове псе: The whining of their fawning yet did greet Ulysses ears. (Чапманов превод Одисеје XVI пев.) Дакле: цијукање њиног махања репом поздравило је Улисове уши!

Ја мислим да не треба истицати да је то корак унатрашке и од буквалног превођења. Свакојако пак леп доказ да је много лакше критиковати туђ рад, замерати другом но сам учинити нешто без поговора.

Све ово навео сам са пуном и часном збиљом, не правећи никакве јефтине замерке но истичући какав све може да буде превод добрих и признатих преводилаца, како ни најбрижљивије ревидиран превод не може да буде раван оригиналу и најзад како је и са најзгоднијим помоћним средствима тешко избећи грешење у превођењу.

Све то пак веома важно је и за илустрацију мога гледишта и у опште за одређивање једног правилног или још боље да речем једног праведног критеријума при оцени сваких послова. Јер добра критика хоће да буде праведна. Ако је један геније као Карлајл, који уз то није био ни добар човек ни добар критичар, могао у критици бити неправедан — то не даје права разним икс и ипсилонима да и они буду неправедни. Ал то је обично. У нашој критици се и неправилно и неправедно једино [illegible] Змајеви [illegible] преводи, којима је сам преводилац хтео дати неки raison-d'être назвавши их пре-

певима, и које спасава само то што имају несумњиво Змајевог личног песничког духа — док се према г. Костићевим преводима који имају и верности и његове личне песничке индивидуалности поступа свакојако, само не праведно. У нас су свакојаки рђави преводиоци Хајнеа стекли и гласа и хвале, и ако у већини досадањих превода нема ни стиха, ни стила Хајнеова а камо ли духа његова.

Један од таких критичара, г. М. Цар, прегледајући моје преводе из Росетијевих сонета — „Блажену Деву“ није удостојио пажње! — поставио је као критеријум, да ту превод треба да је или савршен или да га и нема. Он тражи што је апсолутно немогуће, ја сам задовољан ако се постигне што виши ступањ могућег. Нека ми се дозволи једна мала исповест. Ја нисам видео ни једну Росетијеву слику у оригиналним бојама, чак пређе ни у репродукцији оригиналних боја; но само у обичним фотографским репродукцијама у „The Studio“ и у књизи Singera: D. S. Rossetti. Ипак ја бих био душевно много сиромашнији да нисам ни то видео. И то мало, било је много. Свакојако много више, но најсавршеније репродукције у бојама или и оригинали каквог Хинца и Кунца. То значи: и слабији, неуспелији преводи истински великих дела, дела великих писаца заслужују већу пажњу и хвалу но најуспелији — успелост је ту обично и лака! — преводи малих, ситних писаца. У нас је доста превођено — но без икаквог избора и сем Хајнеа, једва по нешто од истински великих писаца, док је огромна маса преведена из писаца далеко нижег ранга, нарочито у поезији. Ми имамо већ и антологију немачких у Немачкој непознатих писаца; и један пресад не богате фауне француског парнаса но једне леје купуса и патлиџана, којој је сва слава што је неколико миља „близу“ француског парнаса.

Када је Змај у свом највишем узлету преводио мађарске, да мађарске! класике, г. Костић се лаћао највећег епоса светске литературе „Илијаде“, да га по том напусти ради највећег драмског песника можда свих времена. И да је мање успео у тим својим тежњама дужни смо му признања. И да није показао и доказао огромно знање, дух и песничку вештину у превођењу, да је лошије преводио Шекспира као на пр. Змај Арања — његова би вредност била огромна. Он је у нас први пренео и у једно неплодно тле плодно засадио духа Шекспирова а то је веће дело од најбољег превода. То мало добрих, бољих, књижевних драма, што их има српска књижевност потичу од њега или од оних који су за њим пошли као Ђ. Јакшић и све до Нушића стоје искључиво под знамењем Шекспировим. У Немаца је

Шекспир био — литераран програм, и то муд и камо пре Шлегелових превода. Мизерију нашу, нашег времена и наших прилика ништа већма не илуструје но наш у опште кремерски одношај према Шекспиру чак у г. Костићевим преводима. Интерес и смисао за Шекспира једва је проникао. Што га има то је заслуга г. Костића, коме сам и ја захвалан за љубав и интерес према Шекспиру.

Нема сумње, и г. Костић је и сам сувише културан и скрупулозан а да би то негирао, да ће и његови преводи, као и моји, као и сви преводи на свету у детаљима моћи бити приговорени. Упућен сам на себе, као и ја у првим својим преводима ал с много већим и знањем и вештином и духом но ја, он је покрај свих спољашњих незгода такога положаја превео најтеже и најкрупније драме Шекспирове. Како је превео, то показује и г. Поповићева критика, у којој је наведено на преко 3000 — три хиљаде стихова и прозних реда у Хамлету! — свега непуних 30 — тридесет! грешака, од којих једва неколико оправданих и грешака у смислу, док је већина неоправдана и чисто вокабуларног карактера. Кад би то гледиште било правилно ја бих требао све своје досадашње преводе с места да бацим у ватру, и ако ми је познато врло ласкаво мишљење г. Поповића на пр. о мом преводу „Магбета“ — само што бих у исти мах из тог разлога требао да спалим целу преводну литературу.

Можда је моје досад изнето гледиште опортунистичко. Боље то но да је неправедно. Ја се у опортунизму свом држим оне Гетеове: Was fruchtbar ist, allein ist wahr! До душе, како је г. Костић мени предао у наслеђство даље превођење Шекспира ја бих кô што се у нас обично ради, требао да поступим по примеру оног Циганина који поставши цар прво обеси свог оца! Далеко је од мене и та помисао. Не само да не могу одобрити, нити пристати у какво осуђивање г. Костићевих превода. Напротив ја налазим да је срж, биће, основа њихова тако здрава и пуна животне моћи, да им се слободно могу неки детаљи одсећи, променити итд. па ће они ипак имати права на дуг, врло дуг век у српској књижевности. Та дела која је г. Костић превео ја не сматрам за потребно на ново преводити, и не мислим се тога посла лаћати. Ја сам када се г. Костић дефинитивно решио да дâ потпун превод „Ромеа и Јулија“ прекинуо свој рад око тог и ако сам приличан део „Ромеа и Јулија“ већ био превео. Ја не жалим што сам свој рад прекинуо. Јер мислим да ћу више користити српској књижевности ако преведем, што могнем, од оних дела која до сад нису у нас преведена песнички, ако ми се допусти тај епитет, и са оригинала. Да је чак Бадалићев превод „Ко-

ријолана“, и ако је инфериоран према г. Костићевим, и наша, српска својина — ја ни ту драму не бих преводио, но бих мислио да се можемо и ми задовољити с тим хрватским преводом, јединим песничким и с оригинала рађеним преводом из Шекспира у Хрвата.

После ових неопходних општих погледа ја се могу у кратко позабавити новим преводом „Ромеа и Јулије“ од г. Костића, који је изашао као 17 књига „Матице Српске.“ Г. Костић је преводом „Ромеа и Јулије“ тако рећи почео своју књижевну каријеру, и сада после скоро навршених педесет година књижевниковања, пошто је дао преводе „Хамлета“, „Лира“, „Ричарда III“ прегледао је, допунио и наново превео онај свој први превод. Јер тај први превод био је непотпун. Равно трећина текста је при удешавању за српску позорницу отпала и пропала. Сад је и то додато и тако имамо целог „Ромеа и Јулију“ на српском. Није ми тешко било распознати, и ако ми није при руци онај први превод, — шта је у овом сада ново. Том новом додатку се и у детаљима једва има шта приговорити, дабогме апстрахујући чисто вербалну верност. Ситнијих одступања има — као и у сваком преводу — но погрешака, места која кваре смисао нисам приметио при сравњивању с оригиналом.

У оним старијим, ранијим партијама одступања су приметнија. Српске реченице су слободније конструисане мада су и ту задржати не само мисли Шекспирове но и главнији реченични детаљи. Границе тих слобода могу се посматрати на познатој Меркуцијевој причи о краљици Маб. Неки су споредни и не баш лепи детаљи према тексту, који ми је при руци, изостали: на п. р. бисер — онд. „драги камен на кажипрсту ког сенатора“; упоређење комарца са „црвом исцеђеним из лепа прста какве девојке“; па адвокат којем Маб учини да сања богате парнице; код војника, којему Маб пређе гребен изостало је да он „сања како сече другима гркљан“ — један реалистичан детаљ као онај о удворици који сања да се клања када му Маб пређе преко колена. Г. Костић није хтео да ради ближе детаљније верноси, разбија то место, које је у првом огледу већ задахнуто сјајном поезијом оригиналног српског израза.

Г. Костић је, даље, био принуђен одступити од буквалног значења оригинала у великом броју каламбура, који се налазе у овој драми. Тако одма у првој сцени првог чина, па нарочито у целој скоро четвртој сцени другог чина. Ко мисли да се ти каламбури могу буквално превести нека нас поучи. Ја који сам се и сâм око тога посла нешто мучио, у првој сцени једва сам успео направити

каламбуре: ужета, ужари у жари; четврту сцену II ч. био сам просто прескочио и оставио за згоднија времена.

Г. Костић се трудио и да задржи број стихова оригинала и успео је. Чак и онде где се неки детаљ има исправити не мора се прекорачити број стихова. У Немаца је Шлегл могао да преводи у истом броју стихова, Фос није могао. То је дакле питање преводиочеве моћи. Ја на број стихова нисам обраћао пажњу, није ми го у почетку пало на ум, после, нисам бројао стихове мислећи да их ни Шекспир није бројао. Па ипак, дакле, без икакве намере врло често сам успевао да преведем дугачке партије у истом броју стихова, док сам опет на другим местима слободно прекорачивао број стихова оригинала. Често је и сам оригинал негда згоднији за то, негде незгоднији. Тако на пр. у „Отелу" једва имам неколико десетина стихова више. У самом Коријолану кад сам га најзад пребројавао нашао сам неке монологе потпуно равне оригиналу, док је у првом чину у оним убојним сценама, са искиданим стиховима у којима једва и има поезије највише прекорачења, као и у Волумнијином дугом говору у V чину, који је у главном само у стихове преточена проза Нортова превода Плутарха (види навод о том у Hazlitt's Characters of Sh's plays p. 61 и 62).

Ја, дакле, у тој особини — очувању истог броја стихова — нити видим неку немогућност нити то сматрам као неку особиту врлину. И г. Костић је са свим правилно схваћа као свој спорт.

На послетку ми је остало да споменем прву и најглавнију врлину овог, као и осталих превода г. Костићевих: његов брилијантни стих, мајсторски јамб. Његов је стих лепши од Шекспирова — при чему, дабогме, треба имати на уму да Шекспиров стих с техничке стране уопште није мајсторски. Шекспирова слободнија употреба десетерца који нарочито у познијим драмама нарасте за 1, 2 па и 3 слога! могла би српског преводиоца ослободити од тешке задаће г. Костићеве. Види о Шекспировом стиху и његовом карактеру у разним перијодама Шекспирова рада, особито лепо и прегледно израђену партију у професора Шипера: Grundriss der Englishen Metrik p. 220—230. Треба г. Костићеве јамбе ставити поред Змајевих у преводу „Ифигеније" па да се види шта је стих. И да је Змајев превод бољи но што је убили би га они слаби, бледи стихови; док г. Костићеви стихови самом својом музиком носе слушаоца далеко изнад цепидлачке интерпретације. Треба чути Кајинову генијално израѕиту прозу од финих, мелодијозних стихова Гетова „Фауста" или „Таса", па да се

осети да онај стих који нема мелодије у себи који мора да се декламује није добар стих: јер не да добру, мелодијозну прозу при рецитовању. Само добри стихови могу оправдати ону реч једног духовитог Француза, који као основни захтев глумачке рецитације тражи: говори стих као прозу! У нас се због рђавих стихова одомаћио један декламаторски тон, од којега онда страдају и добри стихови.

Г. Костићев превод као ретко који иначе носи печат његове суверене вештине — и у том спољашњем облику. У сваком погледу он носи печат његове песничке индивидуалноси. А то је велика ствар. Свинберн говорећи о Чапманову преводу Омира, преводу којему верност није јака страна, истиче, му као главну и највећу одлику печат преводиочеве индивидуалности. Омир ту није више грчки рапсод но мрачни северни скалд. Но тај поскаљђени Омир отворио је велики, сјајни свет песничкој души можда највећег, најдубљег јелинисте у енглеској поезији, Џона Китса, чији славни сонет о Чапманову преводу Свинберн наводи као крајњи суд критике (cf. Есеј о Чапману уз издање његових дела). Енглезима њихово огромно и традиционално проучавање и познавање класичне, јелинске старине не смета да се одушевљавају и још једнако прештампавају Чапманова Омира — Чапман је савременик Шекспиров — не за то што он ваљда задовољава њихово минуцијозно познавање Омира, јер ту он баш не задовољава — но ради специфично енглеског духа тога превода.

И нека је с овим наводом Свинбернових лепих мисли о Чапману завршен овај мој напис, којему је тежња да се и у нас вештини превођења нађе правилан и праведан критеријум.

Нека ми је још допуштено изразити овде као пријатну дужност, да су ми г. г. Dr. Ф. Џух доценат овдашњег универзитета и Хаузер љубазно уступили неке своје књиге те ми веома олакшали налазак већине напред наведених цитата.

— Најзад, г. Костић ме је замолио да овом приликом исправим две крупније штампарске грешке нова издања „Ромеа и Јулије“: на стр. 8, врста 8, мач у корице, а треба: мач из корица: стр. 91. врста 16, у цркви Јула, а треба: у крви.

У Бечу 28—15— јуна 1907.

Свет. Стефановић.

Ради шире оријентације наводим овде нека дела:

Tennyson' Poems 1833—58, у збирци „World's Classics“.

Превод Тенисна од Strodtmana у Meyers Volksbücher.
" " " Freiligratha у „Скупљ. Делима“ св. V.
" " " Sophie von Harbou, Charlottenburg 1894
Chapmans Works са Свинберновим есејем у 3 свеске код Chatto & Windus.
Marlowe-ва драматска дела у „Mermaid Series“.
John Keats' Poet. works у „World's Classics“.
Хаузеров избор из Свинберна код Baumert & Ronge Leipzig
Otto Ludwig: Shakespeare — Studien. Halle 1901.
Walter Raleigh: Shakespeare у „English Men of Letters“.
Harlitt: Characters of Sh's Plays у „Everyman's Library“.
Остало је или познато или искључиво стручно.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Божидар Николајевић. — Леонардо да Винчи 8⁰ стр. 69 цена 2 дин. — По реферату Г. Мих. Валтровића, професора Универзитета, издао је одбор Коларчеве задужбине монографију о великом Талијану, Леонардо да Винчи, рад нашега сталнога сарадника, Г. Божидара Николајевића.

У предговору Г. Николајевић вели да му није била тежња да да̂ опсежну, оригиналну студију великога маестра: он хоће само да побуди, заинтересује српски читалачки свет за сликарску уметност, која је од вајкада занимала генија човечанства, и да̂ једну монографију, којих има веома много у другим литературама. Г. Николајевић је овако скромно постављени задатак сјајно доконао. У неколико потеза оцртао је у краткоме уводу, васкрс античке уметности и утицај њен на препорођај италијанске уметности, која је и дотле била доста јака и бележила неколико великих имена. После краткога биографског дела, Г. Николајевић је поменуо сва дела великога сликара, најразноврснијег генија што га је икада човечанство дало, да би се подуже, у засебној глави, задржао на ремекделу маестрову, Т а ј н о ј в е ч е р и.

Оно што је најлепше у овој монографији, што је дело и заслуга писчева, јесте јасно и лепо излагање, извесна топлина, полет који је могао да унесе само онај човек који искрено воли човека и предмет о коме пише.

Књига је штампана у Државној Штампарији, и, по својој одличној изради, спада у веома ретке књиге наше. Слике су ванредно лепо израђене.

Венеричне болести и њихов утицај на брак и пород — написао д-р Милан К. Савићевић. Издање књижаре Мите Стајића. 109 страна. Цена, само, 3 динара.

Млади и вредни београдски лекар, Г. Милан Савићевић штампао је једну малу књигу под горњим натписом. Излишно је говорити колико је ко-

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање уредништву овога листа послати.

рисно ма и најмање делце овога рода код нас, где је сифилис захватио читаве крајеве источне Србије. Књижица је написана јасно и просто, и тако је разумљива да је и иоле писмен човек не само може већ мора разумети. Том својом страном, ова књига сама себе најлепше препоручује. Има нешто што одаје младога и неискуснога писца: хотење да каже све; отуда потиче и једна мана његова дела: претрпаност, несистематско излагање, дигресије. Ово нека буде Г. Савићевићу пријатељска опомена, да се у потоњим својим радовима чува тога.

Ова књижица има још једну ману, али се ова не може уписати у грех писцу, већ издавачу. Књигу је издала позната (али не по добру) издавачка књижара Г. Мите Стајића. За 109 страна, на рђавој хартији, и 12 још горих слика у тексту, ударена је цена од, само, 3 динара, и ако је ова књига по своме предмету, намењена нарочито широј маси. Као накнаду за високу цену и рђаву израду, издавач је дао вашарске шарене корице. Хвала му и на томе! На крају књиге коју смо добили на приказ, има нешто наштампано преко чега је Г. Савићевић прилепио парче *чисте хартије*. Радознали одлепимо хартију, и испод ње нађемо два приглупа, неумесна и груба стиха: производ ума издаваочева. То нам је открило аутора неколиких неумесних фраза, дометнутих без пишчева знања. Г. издавач би се могао и причувати те лепе навике.

Питање реформе казненог права — Превод с немачког М. Ј. Одштампано из „Трг. Гласника". Београд 1907. Стр. 40. Цена ? — Ми смо у прошлој свесци реферисали о предавањима чувених немачких криминалиста, која је Академско Правно Друштво у Минхену издало у засебну књигу под називом: Vergeltungs, Rechts u. Schutsstrafe. М. Ј. је из ове књиге у целости превео предавање Биркмајерово и реферат Рудолфа Васермана о Листовом предавању, а остала је саопштио у своме изводу, и онда им дао горе исписани наслов.

Прошли пут смо о самој књизи рекли неколико речи, а овога пута треба само зажалити што је једна добра књига изашла у једном рђавом преводу. Предавања садрже фрагментарно изложена гледишта учених предавача, те с тога слабост превода необично отежава схватање њихових гледишта. Ради садржине вредно је да се читаоци, који могу само на српском језику читати, потруде савладати тешкоће, које ствара рђав превод научне ствари, и схвате идеје угледних представника разних школа у кривичном праву у Немачкој.

La Revue Slave — Мајска свеска овога словенскога часописа, што излази у Паризу, донела је превод епопеје о боју косовскоме од Г. Ивана Корнака. Пред преводом је кратко објашњење момента који је изазвао постанак народне епопеје. Преводилац се трудио да верно преведе оригинални текст. У томе је потпуно успео. Питање је, да ли је требало тако радити? Није. Таким радом народна епопеја је изгубила сву драж што је има за оне који је читају у оригиналу. Остао је прост, једноставан предмет, који није могао да заинтересује ни нас, када смо га читали преведена на француски. А шта је остало за Французе? Изгубљена је проста, па ипак мајестетична и лепа дикција. Разуме се да је услед таквога превођења пропао и ритам, и згодни за јуначку песму, и ако једноставни, десетерац. Песме су преве-

деље са најновијега издања Г. Ст. Новаковића (Косово, српске народне пјесме о боју на Косову).

Од осталих девет чланака од већег су интереса за нас: Un futur roi (Један будући краљ), од П. П. од Соколовића; Les Haïdouks, Ж. од Понткреја, и La question de l'Église serbe en Vieille-Serbie (Питање о српској цркви у Старој-Србији), од У. Р.

Andrija Milčinović i Milan Ogrizović Prokletstvo, drama u četiri čina s prologom A. G. Matosa. U Zagrebu 1907. 8⁰ стр. I—VIII и 1—72, цена 1 динар.

Ова драма, коју су покушали да унесу и на нашу позорницу, — садржи у себи понајвише питања која се тичу само оних где се воде. Да ли ће католичанство бити првенствено или која друга вероисповест, то нас може слабо да занима, јер то питање није код нас ни од какве важности, управо га нема. Ту су Господа аутори, сем тих питања која тамо много значе, хтели још и да даду обраду слободе индивидуе и хтели у своме мајстор-Томи да створе једног борца, индивидуалног и моралног човека. Радња се дешава у XIII веку. Аутори су учинили шта су могли, али је пролог Г. Маташа много занимљивији од њине драме. Неколико пасуса завршава он речима: „Да. Проклетство“. Са неколико речи излаже садржину драме, којој пише пролог, а у целом прологу даље грми против хрватских књижевника, од којих то проклетство долази. Он се буни против котерија, тесногрудости и ћифтинизма тих људи Говори тоном увређенога човека, жали што нико не увиђа да се треба отргнути ропства, буни се што је идеал постала та ропска послушност. Али ипак он није неутешан; и у свем томе проклетству види младу Хрватску ослобођену тих гадних, тесногрудих појмова, он се узда у њу и поздравља је речима: „надо наша, пролеће наше, будућности наша, омладино, млада Хрватско!“ Упирући своје заморене очи у будућност, он види све лепо, што ће та млада Хрватска дати и на крају пролога се пита: „Проклетство?“ Не. Благослов

Но како је ово Проклетство проклето од котеријаша могло би се само пожелети да има добру пројђу, јер су аутори уједно и издавачи а, судећи по лепом издању, расход је велики, те ако не буде благослов Г. Матоша прво на њима, онда ће поред моралне бити још и гора — материјална штета!

Јосиф В. Стојановић. — Слике из ревизије. Београд, 1907. 8⁰ стр. 1—126. Цена 1 динар. — Коларчева задужбина издала је ову књижицу која садржи четрнаест слика из живота наших учитељâ и ревизорâ. Ствари су без икакве литерарне вредности а писане су наивно и стилом врло примитивним, са патетичним фразама и опсервацијама. Цела књига чини утисак онаквих писања која су производ многог читања Јанковић „слика из сеоског живота“ и Брзаковић „из комисије“.

ЛИСТОВИ

Глас Академије Наука — у свом последњем броју попуњен је, у главноме, историским расправама г. Д-р Ник. Вулића. Сем још неких радова има и два од Г. А. Гавриловића, који су сигурно ушли више због интересантности предмета но због обраде или писца.

Savremenik, — доноси у своме последњем броју подугачку белешку о светосавском говору Г. Д-р Јов. Цвијића: „О научном раду и нашем Уни-

верситету". Из те белешке се види да је Г. Цвијић исто толико цењен код Хрвата колико и у Србији и сведе ван ње.

Бранково Коло — у своме 22. броју доноси једну пријатну стварчицу из успомена на Хану Квапилову, где је на симпатичан начин приказана ова интелигентна и добра глумица, позната и Београђанима.

Nuova Rassegna — Г-ђца Умберта Грифини која необично добро говори српски и воли наше књижевне раденике, узела је да преведе неке песме из Тренутака Г-ђе Данице Марковић.

ЧИТУЉА

† **Куно Фишер** — 5. јула (по нов.) ове године, умро је у Хајделбергу познати немачки философ К. Фишер. Он је дао и неколико књижевно-историских радова, као што су философске анализе поезије Гетеа, Шилера, Лесинга и Шекспира. Али главни је посао Кунов обележен његовим најзнатнијим делом: „Историја новије философије", које га ставља међу најбоље раденике на том пољу. Задубљујући се с љубављу у разне философске системе и саживљујући се с великим мислиоцима, он је умео ванредно да проникне те системе и да их исто тако јасно својим читаоцима изложи. Узор-дело у своме роду је књига „Беки и његова школа" где Фишер излаже основне принципе индуктивне методе. Али исто тако он успева да нам учини разумљивим и смело и тешко схватљиво учење јеврејскога пантеисте Спинозе, показујући чак како се оно развило из система једнога још већег, францускога, мислиоца Декарта. — Кад се око средине прошлог века немачка философија извргнула у просте спекулације и груби емпиризам, кад се хтело ићи изнад Канта, а у ствари се остајало иза њега, тада је К. Фишер опет философе самосвести позвао и философију Канта на прави пут упутио.

Знајући да проникне шта је код појединих философа битно и велико, а шта лично, он је задужио Немце тумачећи им, на свој изразити начин, њихове највеће мислиоце. Значајно је да се Куно Фишер никада није дао завести идејама оне философске школе коју је проучавао, него је стално одржавао неповређено своје Ја. Увек је имао пуно самосвести о ономе што је излагао.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)